

R. Wurmbbrand

RICHARD WURMBRAND

MÉLYSÉGEKBEN
JÁRATTA ÖKET

KOINÓNIA
2022

A fordítás alapjául szolgáló mű

In God's Underground

© Richard Wurmbrand, 1968

This book was first published in the United States of America
by Living Sacrifice Book Company.

Translated by permission.

© Koinónia, 2003, 2022

Második, javított kiadás

Fordította

ifj. Adorján Kálmán

Szerkesztette

Bán Attila

A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

A Koinónia Könyvkiadó tagja az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének
és a Romániai Magyar Könyves Céhnek.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
WURMBRAND, RICHARD

**Mélységekben járatta őket / Richard Wurmbrand; Adorján
Kálmán fordításában. - Cluj-Napoca: Koinónia, 2022**

ISBN 978-973-165-255-9

I. Adorján, Kálmán (trad.)

821.135.1

*Keresztény mártírok emlékének, akik életüket áldozták
Isten szolgálatában, és bátran haltak meg
a kommunisták kínzásai közepette*

Előszó

Lutheránus lekipásztor vagyok, aki keresztény hitemért több mint tizennégy évet töltöttem különböző börtönökben. Ez önmagában viszont még nem elegendő magyarázat ennek a könyvnek a megírására. Sohasem tetszett nekem az a gondolat, hogy akik igazságtalanul szenvedtek börtönt, azoknak írniuk vagy prédikálniuk kellene szenvedéseikről. *A Nap városa* híres szerzője, Campanella huszonhét évet ült börtönben, ám megkínóztatásáról, szöges ágyon töltött negyven órájáról nem tőle, hanem középkori életrajzíróitól tudunk.

A börtönévek nem tűntek túl hosszúnak számomra, mert cella-magányomban felfedeztem az Istenbe vetett hiten és az iránta érzett szereteten túl a benne való gyönyörködést is: a boldogságnak azt a mély és rendkívüli elragadtatását, amely az e világi dolgok közül semmihez sem hasonlítható. Amikor kijöttem a börtönből, olyan voltam, mint aki otthagyja a hegycsúcsot, ahonnan mérföldekre ellátva szemlélhette körös-körül a táj békéjét és szépségét, és visszatér a síkságra.

Hadd magyarázzam el előbb, miért is jöttem ki Nyugatra több mint két évvel ezelőtt. 1964-ben engedtek ki a börtönből néhány ezer más politikai és vallási okból elzárt fogollyal együtt, mivel a Román Népköztársaság

„barátságosabb” politikára váltott a Nyugat iránt. Az ország legkisebb gyülekezetéhez helyeztek, amely harmincöt tagot számlált. Megmondták nekem, hogy ha a templomban valaha is harminchatan lesznek, meggyűlik a bajom. Mondanivalóm viszont sok volt, és sokan szerettek volna hallani. Titokban látogattam el ígét hirdetni különböző városokba és falvakba, és eljöttem, mielőtt még a rendőrség tudomást szerzett volna arról, hogy körzetében idegen tartózkodik. De ennek is véget kellett vetni. Azokat a lelkipásztorokat, akik segítségemre voltak, az állam elbocsátotta állásukból, és könnyen okot szolgáltathattam volna újabb letartóztatásokra, kínzásokkal kicsikart vallomásokra. Teher és veszély voltam azok számára, akiket szolgálni kívántam.

Barátaim arra biztattak, próbáljam elhagyni az országot, hogy Nyugaton szót emelhessek a földalatti egyház érdekében. Bizonyos nyugati egyházi vezetők kijelentéseiből világossá vált, hogy egyesek nem tudtak, mások meg nem akartak tudni a kommunista vallásüldözésről. Európai és amerikai vezetők baráti látogatásokat tettek országunkban, és díszasztalok mellé ültek inkvizítorainkkal és üldözőinkkel. Amikor kérdőre vontuk őket, azt felelték, hogy keresztényekként barátságosaknak kell lenniük mindenkivel, még a kommunistákkal szemben is. Hát akkor miért nem tanúsítottak barátságot a szenvedők iránt is? Miért nem kérdeztek egy szót sem a börtönökben vagy kínzások következtében meghalt papok felől? Vagy miért nem juttattak egy kis pénzt az áldozatok családjainak?

1965-ben Canterbury érseke ellátogatott országunkba, és részt vett egy istentiszteleten. Dr. Ramsey aligha

tudta, hogy a gyülekezet csupa hivatalos személyből és titkosrendőri ügynökből meg azok feleségeiből áll, akik minden egyes hasonló rendezvény résztvevői. Meghallgatták ők már a Romániába látogató rabbikat, muftikat, püspököket és baptistákat. Hazatérésük után olvashattuk a romániai szabadsággal kapcsolatos értékelő megjegyzéseiket. Egy brit teológus kijelentette könyvében, hogy még Krisztusnak is tetszésére lett volna a kommunista börtönrendszer.

Közben nekem megtiltották, hogy prédikáljak. Feketelistára kerültem, folyton követtek és figyeltek. Olykor mégis prédikáltam olyan barátaim otthonában, akik nem törődtek a veszéllyel, így hát nem lepődtem meg azon, hogy miután titkos tárgyalások kezdődtek el Nyugatra való távozásom érdekében, egy idegen meghívott otthonába. Megadta a címet, de nevét nem. Amikor megérkeztem, egyedül volt.

– Egy szolgálatot szeretnék önnek tenni – mondta. Felismertem, hogy a titkosrendőrség ügynöke. – Egy barátom azt mondta, hogy megjött a dollárösszeg önért. Bizonyára azonnal el szeretné hagyni az országot. Barátom viszont aggódik. Ön olyan ember, aki kimondja, amit gondol, és nemrég szabadult a börtönből. Úgy gondolják, hogy jobb lenne, ha még itt tartanak egy keveset, vagy ha egy családtagja maradna itt, hogy biztosítsa az ön jó viselkedését. Természetesen minden feltétel nélkül elengedjük...

Nem adtam erre semmi biztosítékot. Megkapták a dollárokat, elégedjenek meg ennyivel. Nyugati keresztény szervezetek 2500 angol fontot fizettek értem vált-

ságdíj gyanánt. Az állampolgárok áruba bocsátása valutát hozott az országba, és jót tett a Népköztársaság költségvetésének. Egy román vicc szerint még a miniszterelnököt is eladták volna, ha hajlandó lett volna valaki megvenni. A zsidókat fejenként 1000 fontért adják el Izraelnek, a német kisebbségeket Nyugat-Németországnak, az örményeket meg Amerikának. A tudósok, orvosok és professzorok vagy 5000 fontba kerülnek fejenként.

Következő alkalommal nyíltan behívtak a rendőrségre. Egy tiszt azt mondta nekem:

– Készen van az útlevele. Mehet, amikor és ahova akar, és annyit prédikálhat, amennyi jólesik. De ne beszéljen olyasmiről, ami ellenünk szólna. Maradjon meg az evangéliumnál. Másképp elhallgattatjuk örökre. Felbérelhetünk egy banditát, aki megteszi 1000 dollárért, vagy visszahozhatjuk, amint azt megtettük már más áruelőkkel is. Lejárathatjuk a becsületét valami pénz- vagy szexbotránnyal.

Azt mondta, mehetek. Ez volt az én feltétel nélküli szabadon engedésem.

Ideköltöztem Nyugatra. Több orvos is megvizsgált, és egyikük azt mondta:

– Az ön testén annyi a lyuk, mint a rostán.

Nem tudta elhinni, hogy csontjaim helyrejöttek, és kigyógyultam tuberkulózisomból minden orvosi segítség nélkül.

– Tőlem ne kérdezze, milyen kezelésre van szüksége – mondta. – Kérdezze azt, aki életben tartotta, és akiben én nem hiszek.

Elkezdődött új szolgálatom a földalatti egyházért. Norvégiában találkoztam olyanokkal, akik szívükön vi-

selték a bukaresti Skandináv Misszió sorsát. Miközben prédikáltam, egy asszony az első sorban sírni kezdett. Később elmondta, hogy évekkal azelőtt hallott letartóztatásomról, és azóta szüntelen imádkozott értem.

– Amikor ma templomba jöttem, nem tudtam, hogy ön fog itt prédikálni – mondta. – Amint hallgattam, rájöttem, hogy kicsoda, és sírni kezdtem.

Megtudtam, hogy emberek ezrei imádkoztak értem, és imádkoznak még most is naponta azokért, akik kommunista börtönökben vannak. Gyermekek, akiket sosem láttam, levelet írtak: „Kérem, jöjjön el városunkba; az önért mondott imádságaink meghallgatásra találtak.”

Európa és Amerika gyülekezeteiben és egyetemein azt tapasztaltam, hogy az emberek, bár gyakran mélyen megindultak szavaimon, mégsem hitték, hogy valódi veszély fenyegeti őket. Azt mondták:

– Itt más lenne a kommunizmus. A mi kommunistáink kevesen vannak és ártalmatlanok.

Mi is ezt gondoltuk Romániában, amíg a Párt még kicsiny volt. A világ tele van kicsiny, várakozó kommunista pártokkal. Amíg a tigris fiatal, játszadozhatsz vele, de amikor megnő, felfal.

Találkoztam nyugati egyházi vezetőkkel, akik azt tanácsolták, hogy prédikáljam az evangéliumot, és ne támadjam a kommunizmust. Ezt a tanácsot hallottam már a bukaresti titkosrendőrségen. De a gonoszt nevéen kell nevezni. Jézus a farizeusokat viperáknak mondta. Ezért, és nem a Hegyi Beszédért kellett neki keresztet szenvednie.

Azért leplezem le a kommunizmust, mert szeretem a kommunistákat. Gyűlölhethük a bűnt, miközben sze-

retjük a bűnöst. A keresztényeknek kötelességük, hogy megnyerjék a kommunisták lelkét, ha pedig nem tesszük, hatalmukba kerítik a Nyugatot, és itt is kiirtják a kereszténységet. A vörös vezetők boldogtalan, nyomorult emberek. Megmenthetők, és Istennek az a módszere, hogy valakire rábízza ezt a feladatot. Egyiptomból nem Ő maga vezette ki a zsidókat, hanem elküldte Mózeszt. Meg kell hát nyernünk a kommunista vezetőket Istennek minden területén: a művészetben, a tudományban és a politikában is. Ha megnyerjük azokat, akik a Vasfüggöny mögött mások gondolkozását formálják, az általuk vezetett és befolyásolt népet nyerhetjük meg.

Szvetlana Sztálin, a legnagyobb keresztényüldöző tömeggyilkos egyetlen leánya a legszigorúbb kommunista fegyelemben nevelkedett. Az ő megtérése azt bizonyítja, hogy a kommunizmus ellen van az atombombánál is hatékonyabb fegyver: a Krisztus szeretete.

Richard Wurmbrand

Első rész

Életem első fele 1948. február 29-én fejeződött be. Bukarest egyik utcáján mentem egyedül, amikor hirtelen lefékezett mellettem egy fekete Ford, és kiugrott belőle két férfi. Karomnál fogva megragadtak, és a kocsi hátsó ülésére ráncigáltak, miközben a vezető mellőli ülésről egy harmadik alak pisztolyt tartott rám. Az autó gyorsan haladt a gyér vasárnapi forgalomban, majd a Rahova útra érkezve befordultunk egy vaskapun. Hallottam, ahogyan becsapódik mögöttünk.

Akik az utcáról elraboltak engem, a kommunista titkosrendőrség, a Securitate emberei voltak. A gyűjtőközpontjukba vittek. Bent elvették irataimat, személyes tárgyaimat, nyakkendőmet és cipőfűzőmet, végül pedig a nevemet is.

– Mától kezdve Vasile Georgescu a neved – mondta a szolgálatos tiszt.

Gyakori név volt. A hatóság azt szerette volna, ha még az őrök sem tudják, kit őriznek, nehogy külföldön – ahol ismert ember voltam – kérdezősködni kezdjenek. Mint annyi más embernek, nekem is nyomtalanul el kellett tűnnöm.

A „Rahova” új börtön volt, én voltam az első rabja. A börtön fogalma viszont nem volt új számomra: a há-

ború alatt bezártak a Hitler idejében uralomra került fasiszták, majd a kommunisták is. A cella betonfalán, a magasban volt egy ablakocska. A helyiség berendezése: két deszkapriccs és a szokásos kübli a sarokban. Ott ültem kihallgatóimra várva. Tudtam, mit fognak kérdezni, s mit kell felelnem.

Jól ismerem a félelmet, de azokban a pillanatokban semmi effélét nem éreztem. Letartóztatásom és minden, ami azután következett, válasz volt imáimra, és reméltem, hogy addigi életemnek új értelmet ad. Akkor még nem sejtettem, hogy milyen sok furcsa és csodálatos felfedezés előtt állok.

2

Apámnak volt egy könyve, amely pályaválasztás előtti fiataloknak adott tanácsokat: mit kell tudni az ügyvédi, orvosi, tisztii stb. pályákról. Körülbelül öt éves lehettem, amikor apám elővette ezt a könyvet, és sorban feltette testvéreimnek a kérdést:

– Mi akarsz lenni?

Miután választottak, hozzám, a legkisebbhez fordult, és megkérdezett:

– Hát te, Richard fiam, mi szeretnél lenni?

Ismét megnéztem az apám kezében lévő könyv címét: *Általános pályaválasztási útmutató*, és fontolgatni kezdtem, majd ekképp válaszoltam:

– Általános útmutató szeretnék lenni!

Azóta eltelt ötven év, amelyből tizennégyet börtönben töltöttem. Nagyon sokszor eszembe jutnak akkori

szavaim. Azt mondják, az ember már fiatalon eldönti, milyen úton indul el, és mostani foglalkozásomra nem tudok jobb meghatározást adni, mint azt, hogy „általános útmutató”.

Ám arra, hogy keresztény lelkész leszek, nem gondoltam sem én, sem a szüleim, akik zsidók voltak. Kilencéves voltam, amikor apám meghalt. Családunk mindig pénzhányban szenvedett; gyakran még a mindennapi kenyér is hiányzott. Egyszer egy ember felajánlotta, hogy vesz nekem egy öltönyt. Amikor az üzletben a kereskedő a legjobb öltönyt megmutatta, az ember így szólt:

– Ez túl jó neki.

Hangja még mindig fülemben cseng.

Gyatra oktatásban volt részem, de otthon sok könyvünk volt. Mielőtt betöltöttem volna tizedik évemet, már mind elolvastam őket, és ugyanolyan megrögzött szkeptikus lett belőlem, mint Voltaire, akit csodáltam. Ennek ellenére a vallás érdekelt. Figyelmesen szemléltem a szertartásokat az ortodox és római katolikus templomokban, s egyszer egy zsinagógában végighallgattam egy beteg leánya gyógyulásáért könyörgő ismerősöm imáját. A lány másnap meghalt. Megkérdeztem a rabbit:

– Milyen Isten az, aki nem hallgat meg egy ilyen kétségbeesett imát?

A rabbi nem tudott válaszolni. Nem tudtam hinni egy olyan mindenható lényben, aki annyi embert hagy éhezni és szenvedni, még kevésbé, hogy olyan jó és bölcs embert küldött a földre, mint Jézus Krisztus.

Felnőttem, és üzletember lettem Bukarestben. Jól ment nekem, és huszonöt éves sem voltam, máris sokat

költöttem a „kis Párizsnak” becézett főváros cifra bárjaiban, kabaréiban meg a leányokra. Nem érdekelt, mi történik körülöttem, minden figyelmemet a mind újabb élvezetek kielégítése kötötte le. Ezt az életmódot sokan irigyelték, én mégis nagy lelki nyomorúságot éreztem. Tudtam, hogy ez az életvitel hamis, és eltékozlak valamit, ami jó bennem, ami kihasználatlanul hever. Bár szilárd meggyőződésemm volt, hogy Isten nem létezik, mégis szívből kívántam, bárcsak másképp lenne, bárcsak lenne értelme a létezésnek.

Egyszer bementem egy templomba, és megálltam Mária szobra előtt. A körülöttem levő emberek imádkoztak. Megpróbáltam velük együtt mondani: „Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes...”, de nagyon üresen kongtak bennem ezek a szavak.

– Valójában csak egy darab kő vagy. Annyian könnyörögnek hozzád, és te nem tudsz nyújtani nekik semmit – mondtam gondolatban a faragott képnek.

Megnősültem, de tovább futkostam a lányok után. Tovább hajhásztam a világi örömeket, hazudtam, csaltam és becsaptam, akit lehetett, nem vontam magam kérdőre, hanem fájdalmat okoztam másoknak, mígnem huszonhét éves koromban a korábbi nélkülözéseket követő sok kicsapongás megtámadta egészségemet: tüdőbajos lettem. Abban az időben ez a betegség nagyon veszélyes volt, és egy adott pillanatban úgy tűnt, hogy bele fogok halni. Megijedtem én is. Életemben először kénytelen voltam megpihenni egy vidéki szanatóriumban. A fákat bámulva heverésztem, és a múltamon gondolkodtam. Úgy merült fel bennem, mintha egy gyötrelmes

színdarab jelenetei követték volna egymást. Anyám egyfolytában sírt miattam, a feleségem is, és még ki tudja hány ártatlan leány. Csábítottam és csaltam, gúnyt űztem másokból és becsaptam sokakat, s mindezt miért? Csak feküdtem, és könnyek szöktek szemeimbe.

A szanatóriumban mondtam imát először életemben: egy ateista imáját. Valahogy így hangzott:

– Uram, tudom, hogy nem létezel. Ha mégis vagy – amiben kételkedem –, te kell hogy megjelenj nekem, nem az én dolgom, hogy keresselek.

Addigi materialista életfilozófiám nem adott kielégítő választ szívem kérdéseire. Az volt az elméleti meggyőződés, hogy az ember nem egyéb anyagnál, és halála után sóra és ásványi anyagokra bomlik szét. Ám meghalt apám, részt vettem egyéb temetéseken is, és a halottakra nem tudtam másképp gondolni, mint emberekre. Ki az az ember, aki halott gyermekére vagy feleségére egy marék ásványként gondol? Mindig a szeretett személyre emlékezünk. Lehetséges, hogy elménk ekkorát tévedne?

Szívem tele volt ellentmondásokkal. Órák hosszát töltöttem zajos szórakozóhelyeken, bámultam a félmeztelen leányokat és süketítő zenét hallgattam, ugyanakkor viszont szerettem egyedül sétálni a temetőben. Néha, amikor tél volt, és vastag hó borította a sírokat, ekképp tűnődtem:

– Egy nap én is meghalok, és a hó befedi a síromat. Az élők majd tovább kacagnak, ölelkeznek és örülnek az életnek, és én nem vehetek részt a vigasságban. Akkor már egyszerűen nem létezem. Egy idő múlva senki sem fog emlékezni rám. Mire jó hát az egész?

A társadalmi és politikai gondokról az volt az elképzelésem, hogy talán egyszer majd kitalál az emberiség egy olyan rendszert, amely mindenkinek szabadságot, biztonságot és jólétet nyújt. De ha mindenki boldog lesz, akkor senki sem akar majd meghalni, és az a gondolat, hogy mégis itt kell hagyni az életet, boldogtalanabbá teszi majd az embereket, mint valaha.

Valahol azt olvastam Kruppról, aki gyilkoló fegyverek gyártásából lett milliomos, hogy szörnyen félt a haláltól. Megtiltotta a környezetének, hogy jelenlétében a „halál” szót kiejtsék a szájukon. A feleségétől ezért vált el, mert elmondta, hogy meghalt egy unokaöccsük. Ennek az embernek mindene megvolt, és mégis boldogtalan volt, mert tudta, hogy egyszer mindent itt kell hagynia, és egy sírban fog elporladni.

Bár irodalmi értéke miatt olvastam a Bibliát, elmém bezárult annál a résznél, amikor ellenségei így kísértik Krisztust: „Ha Isten Fia vagy, szállj le a keresztről!” Ehelyett Ő meghal. Ez első pillantásra mintha igazolná ellenségei érveit. Ennek ellenére észrevettem, hogy gondolataim akaratlanul is Krisztus felé irányulnak.

– Szerettem volna találkozni és beszélgetni vele – mindennap e gondolatba torkollottak elmélkedéseim.

A szanatóriumban volt egy nő, aki annyira beteg volt, hogy már nem tudta elhagyni szobáját, de ki tudja honnan, tudomást szerzett rólam, és küldött egy könyvet a Ratisbonne fivérekéről, akik szerzetesrendet alapítottak a zsidók megtérítésére. Ameddig én eltékoztam életemet, mások imádkoztak értem.

Pár hónap szanatórium után egy kicsit jobban éreztem magam, és elutaztam egy hegyi faluba lábadozni. Itt

összebarátkoztam egy öreg áccsal, aki egy napon megajándékozott egy Bibliával. Később megtudtam, hogy nem akármilyen Biblia: fölötte az ács és felesége naponta órákig imádkoztak értem.

Miközben kis kunyhómban a díványon feküdtem, olvastam az Újszövetséget, és ahogy teltek a napok, Jézus olyan valósággá vált számomra, mint például az a nő, aki ételt hozott nekem. Nem mindenki megváltott, aki felismeri Őt; a Sátán hisz, mégsem keresztény.

– Nem leszek soha a tanítványod – mondtam Jézusnak. – Pénzt, élvezeteket és utazást akarok. Eleget szenvedtem. A te utad a kereszté, s még ha az igazságé is egyben, nem fogom követni.

Válasza hívogatóan csengett elmémben:

– Járj az én utamon! Ne félj a keresztől! Rájössz majd, hogy ez a legnagyobb boldogság.

Tovább olvastam, és ismét előntötte szememet a könny. Akaratlanul is összehasonlítottam életemet a Jézuséval. Látása annyira tiszta, az enyém meg oly homályos; természete annyira önzetlen, az enyém meg oly mohó; az Ő szíve annyira telve van szeretettel, az enyém meg tisztátalansággal. Régi bizonyosságaim sorra összeomlottak ennyi bölcsesség és szeretet előtt. Krisztus mindig is megindított szívem mélyén, ahová tudatomnak nem volt bejárása, s most így szóltam magamban:

– Bárcsak olyan eszem lenne, mint az övé, akkor megbízhatnék következtetéseimben.

Olyan voltam, mint az az ember a régi kínai történetben, aki kimerülten vonszolta magát a tűző napon, és egy nagy tölgyfához ért. Megpihent az árnyékában.

– Milyen szerencsém van, hogy megtaláltalak! – mondta. A tölgyfa ezt válaszolta:

– Nem szerencséről van szó. Négyszáz éve várok rád. Jézus egész életemben várt rám. Most találkoztunk.

3

E párbeszéd félévvel azután játszódott le, hogy elvettem Sabinát, akit soha nem érdekeltek a lélek dolgai. A bennem lezajló fordulat óriási megrázkódtatást okozott neki. Fiatal volt és szép; gyermekkorában sokat szűkölködött, és a házasságától remélte életének jobbra fordulását. Ehelyett most azt kellett tapasztalnia, hogy a férfi, akit szeretett, aki társa volt az élvezetek hajszolásában buzgó kereszténnyé vált, s ráadásul azt hajtogatja, hogy lelkipásztor akar lenni. Később bevallotta, hogy akkoriban még az öngyilkosság gondolata is foglalkoztatta.

Egy vasárnap, amikor azt javasoltam, hogy menjünk el az esti istentiszteletre, sírni kezdett, mert ő moziba szeretett volna menni.

– Rendben van – mondtam. – Moziba megyünk, mert szeretlek.

Moziról mozira jártunk, és kiválasztottam a leglátványosabbnak tűnő filmet. Az előadás után egy cukrászdában megevett egy süteményt, majd így szóltam hozzá:

– Te most szépen hazamész, lefekszel; én pedig keresek egy lányt, és elviszem egy szállodába.

– Mit mondtál?!

– Nem elég érthető? Te szépen hazamész, én pedig keresek egy lányt, és elviszem egy szállodába.

– Hogy mondhatasz ilyesmit?!

– Meggyőztél, hogy moziba menjünk. Te is láttad, hogy a főszereplő mit csinált. Miért ne tehetném én is ugyanazt? Ha ezután is ilyen filmeket nézünk, egy adott pillanatban mi is úgy fogunk viselkedni, mint a filmszereplők. De ha azt akarod, hogy jó férj legyek, gyere el velem néha templomba.

Ez az eset elgondolkodtatta, és egy idő után – csendben és félénken – egyre gyakrabban jött velem. Egy ideig azért a szórakozás után is sóvárgott, és ha el akart menni valahová, vele mentem. Egyszer elmentünk egy nagy mulatságba, ahol folyt az alkohol. A teremben vágni lehetett a cigarettafüstöt, párocskák táncoltak és ölelkeztek mindenki szeme láttára. Feleségemnek hirtelen elege lett az egészből, és így szólt:

– Menjünk innen, de azonnal!

– Miért mennénk már? Csak az előbb érkeztünk! – válaszoltam.

Ott ért bennünket az éjféli. Megint kért, hogy menjünk el, és én azt mondtam, hogy nem. Ez így ment éjjeli egy órakor, majd kettőkor is. Mikor láttam, hogy teljesen megundorodott az egésztől, hajlandó voltam hazamenni.

Kiléptünk a friss levegőre. Sabina megszólalt:

– Richard, én most, helyben elmegyek a lelkészhez, és megkérem, hogy kereszteljen meg. Talán az lemossa rólam ezt a rengeteg szennyet.

Nevetve válaszoltam neki:

– Milyen sokáig halogattad ezt az elhatározásodat, most nem tudsz vele várni reggelig? Hadd aludjon nyugodtan szegény lelkész.

Az egész életünk megváltozott. Azelőtt apróságokon is összevesztünk. Gondolkozás nélkül elváltam volna Sabinától, ha meggátol bármiben, amihez kedvem támad. Most fiunk született. Mihai Isten ajándéka volt, hiszen azelőtt nem akartunk gyereket, nehogy akadályozzon abban, hogy élvezzük az életet.

Boldogok voltunk, amikor George Stevens tiszteletes, az Anglikán Egyház bukaresti missziójának vezetője felajánlotta, hogy legyek a kirendeltség titkára. Igyekeztem üzletemberi ösztöneimet elnyomni, de mégis baj lett belőle, amikor megpróbáltam egy biztosítási ügynököt megvesztegetni egy szabálytalanságunk elkendőzése végett. Meglepetésemre Stevens úr nem értette, miért akarok ehhez a megoldáshoz folyamodni.

– Tulajdonképpen kinek van igaza: a biztosítótársaságnak vagy nekünk? – kérdezte.

Beismertem, hogy az ellenünk felhozott vád megalapozott.

– Akkor kifizetjük a büntetést – zárta le a lelkész a számomra igen tanulságos beszélgetést.

1940-ben Románia és Nagy-Britannia között megszakadt a kapcsolat, és az angol egyházi vezetőknek távozniuk kellett. Jobb híján megpróbáltam én tovább vezetni az egyházi munkát.

Magánúton teológiai tanulmányokat végeztem, és a lutheránus egyház felszentelt lelképásztora lettem. Megvizsgáltam a Romániában lévő többi felekezetet is. Az ortodox egyház, amihez a lakosság négyötöde tartozott, túl sokat adott a külsőségekre. Ez volt a véleményem.

nyem a katolikus egyházzal is. Az egyik húsvét vasárnapján, miután végighallgattam a latin nyelvű liturgiát és a püspök politikai szónoklatát, úgy mentem ki a templomból, hogy egy szót sem hallottam a saját nyelven a Jézus Krisztus feltámadásáról. Jobban vonzottak az egyszerűbb protestáns istentiszteletek. Ezek központjában az igehirdetés állt. A prédikációkból pedig sokat lehet tanulni, és szellemi élvezet a hallgatóknak. Amellett bizonyos lelki rokonságot éreztem Luther Mártonnal – bár nagysága hiányzott belőlem –, aki köztudottan kolerikus, veszekedős ember volt. Jézus iránt érzett szeretete viszont annyira mély volt, hogy meggyőzte Luthert: a Jézusba vetett hit elégséges az üdvösséghez, másodsorban pedig nem a jó tettek váltják meg az embert, hanem a hite. Így hát lutheránussá lettem. Mindig óvatos távolságtartással viszonyultam a lelkipásztorokhoz, főleg azokhoz, akik lelkem üdvössége felől tudakozódtak. Ezek után pedig, noha nem viseltem lelkészi ruhát, lebíráhatatlan készterést éreztem, hogy az egész világot gyülekezetemnek tekintsem. Sosem voltam megelégedve az általam megtérítettek számával. Gyülekezetem tagjairól névsort készítettem; ezt a névsort az autóbuszban meg a várótermekben elővettem a zsebemből, és azon morfondíroztam, hogy melyikük mit csinál abban a pillanatban. Órákig képes voltam keseregni, ha valamelyikük elhajlott a keresztény életviteltől. Testi fájdalom volt ez, mintha késsel hasogatták volna szívemet. Imádkozva kértem az Úristent, hogy szabadítson meg tőle, mert nem bírom tovább.

Sztálin és Hitler megegyezett Kelet-Európa felosztásában. Románia területének egyharmadát Oroszország, Bulgária és Magyarország között osztották el. A náci befolyás kedvezett a vasgárdista mozgalom kialakulásának, melynek tagjai igyekeztek az ortodox egyházat a politikai terrorizmus szekerébe fogni. A legfőbb ellenfelük, Călinescu miniszterelnök meggyilkolása előtti éjszakán kilenc fanatikus órákon át feküdt egy templom padlóján, testükkel keresztet alkotva. Ezt követően a Vasgárda Hitler kegyencét, Ion Antonescu tábornokot juttatta hatalomra. II. Károly király erőszak hatására lemondott a trónról fiatal fia, Mihály javára, akinek nevében Antonescu kormányozta diktátorként az országot.

A Vasgárda szabad kezet kapott a kommunistákkal, zsidókkal és protestánsokkal szemben. Az utcákon vér folyt. Missziókat árulással vádolták. Engem naponta megfenyegettek. Egy vasárnapi istentiszteleten a szószékből észrevettem, hogy vasgárdista zöldingesek egy csoportja csendben bevonul a templomba. A szószék felé forduló hívek nem vették észre a betolakodókat, de én láttam a kezükben a revolvereket. Gondoltam, ha ez életem utolsó prédikációja, legalább vágjam ki a rezet.

Jézus kezéről beszéltem. Elmondtam, hogy ez a kéz mennyi könnyet törölt le, gyermekeket emelt fel és éhezőknek adott enni. Betegeket gyógyított, átszegezték a kereszten, s mennybemenetele előtt ez a kéz áldotta meg a tanítványokat. Majd felemeltem a hangomat:

– És ti? Ti mit csináltok a kezetekkel?

A hívek értetlenül néztek rám. Imakönyvet tartottak kezükben. De én tovább dörögtem a szószékről:

– Ti ártatlan embereket gyilkoltok, kínoztok és veretek. Keresztényeknek nevezitek magatokat? Tisztítsátok meg a kezeteket, ti bűnösök!

A vasgárdisták nagyon feldühödtek, mégsem szakították meg az istentiszteletet. Leeresztett fegyverrel vártak, míg az ima és az áldás után a hívek kezdtek kimenni a templomból. Amikor szinte mindenki bántódás nélkül elhagyta a templomot, lejöttem a szószékről, s egy függöny mögé léptem. Mielőtt egy ajtócskán kimentem volna, s a kulcsot elfordítottam a zárban, hallottam lábuk dobogását és kiáltásukat:

– Hol van Wurmbrand? Utána!

Ezt a titkos kijáratot már évekkel korábban építettük. Az általam jól ismert folyosókon keresztül hamar kikerültem egy mellékutcára, és megmenekültem.

Ahogy a háború elharapódzott, a keresztény kisebbségek egyre több tagját, adventista, baptista és pünkösdi hívőt zártak be, vagy tereltek gyűjtőtáborokba a zsidókkal együtt. Feleségem családjának minden tagját deportálták. Soha többet nem látta őket.

Engem háromszor tartóztattak le a fasiszták. Eljárást indítottak ellenem, kihallgattak, megvertek és bezártak. Így hát jól fel voltam készítve arra, ami a kommunisták alatt rám várt.

6

Rahova úti cellám ablakából ráláttam az udvar egyik sarkára. Amíg nézelődtem, beengedtek a kapun egy pópát, aki végigsietett az udvaron, és eltűnt egy ajtón keresztül. Besúgó volt, aki híveiről jött jelentést tenni.

Tudtam, hogy kihallgatások sorozata és bántalmazás, évekig tartó börtön vagy éppen a halál vár rám, és nem voltam biztos hitem szilárdságában. Eszembe jutott, hogy a Bibliában 366-szor van leírva az, hogy „Ne félj!” Az év minden napjára jut egy biztatás. Nem 365-ször, hanem 366-szor, hogy szökőévekre is elég legyen. Aznap február 29. volt. Ez az egybeesés azzal biztatott, hogy nem kell félnem!

Kivizsgálóim nem siették el a dolgukat, hiszen a kommunista börtönök olyanok, mint valami levéltár, amelyet bármely pillanatban igénybe lehet venni, ha szükség van valamilyen információra. Tizennégy és fél éven keresztül, amennyit a börtönben ültem, újra és újra kihallgattak. Tudtam, hogy a nyugati egyházakkal és az Egyházak Világtanácsával fenntartott kapcsolataim árulásnak számítanak a párt szemében, de sok olyan fontos dolog volt még, amit nem tudtak, és nem is volt szabad tőlem megtudniuk.

Úgy készülődtem a börtönéletre és a kínzásokra, mint a katona készül békeidőben a háborúra. Nagy megpróbáltatásoknak és kísértéseknek kitett keresztények életét tanulmányoztam, és azon gondolkoztam, hogyan tudnám tapasztalataikat a saját helyzetemben alkalmazni. Sokan, akiket kellő felkészülés nélkül ért a szenvedés, megtörttek, vagy lépre mentek, és olyan dolgokról is beszéltek, amiről nem lett volna szabad.

Vallatóink állandóan ezt ismételték a papoknak:

– Keresztényi ígéretet kell tennetek, hogy mindenről elmondjátok a teljes igazságot.

Ami engem illet, meg voltam győződve, hogy akármit mondok, végül úgymint bűnösnek nyilvánítanak. El-

döntöttem, hogy ha kínoznak, magamat befeketíthetem, viszont azokat a barátaimat, akik segítettek az evangélium terjesztésében, nem árulhatom el. Ezért úgy terveztem, hogy kihallgatásom végére a vallatók gondolatai jobban össze legyenek zavarva, mint a kihallgatás elején. Teljesen félre fogom vezetni őket.

Első dolgom az volt, hogy figyelmeztessem munkatársaimat, és üzenjek feleségemnek hollétem felől. Sikertült egy őrt megvesztegetni, hogy közvetítsen. Abban az időben családomnak még volt pénze, és úgy 500 fontot kitevő összegért az őr hírt hozott a következő hetekben. Később minden vagyonunkat lefoglalta a hatóság.

Az illető őr hozta azt a hírt is, hogy a svéd nagykövet tiltakozott eltűnésem miatt mondván, hogy sok jóakaróm van Skandináviában, valamint Nagy-Britanniában. Ana Pauker külügyminiszter azt válaszolta, hogy nem tudni, hol lehetek, mivel már jó ideje titokban kiszöktem az országból.

7

A svéd nagykövet, mint semleges állam megbízottja, ügyemben nem tudott nyomást gyakorolni a román hatóságokra, főként ha Pauker asszonyról volt szó, aki előtt a legerősebb férfiak is meghunyászkodtak. Volt alkalmam Ana Paukerrel találkozni, és ismertem édesapját is, egy Rabinovici nevű papot, aki szomorúan panaszkolt nekem:

– Ana szívéből hiányzik minden zsidó érzés.

Ana az orvosi egyetemen tanult, majd a kommunista eszmék felkarolása előtt az anglikán missziónál ta-

nárkodott. Férjhez ment a hasonló nézeteket valló Marcel Pauker nevű mérnökhöz. Mindkettőjüket többször bebörtönözték, mint összeesküvőket, de az évek során Ana bizonyult a harcosabb kommunistának. Kikerült Moszkvába, ahová férje is követte, igaz, nem túl nagy lelkesedéssel. Azt beszélik, hogy Sztálinnak az egyik háború előtti tisztogatása alkalmával Ana saját kezével lőtte agyon a férjét, s ebben a történetben nagyon kevesen kételkedtek. Csak külső vonásai voltak nőiesek, bensőleg csordultig volt ádáz kegyetlenséggel, mint Lady Macbeth. A háború további részét Moszkvában töltötte szovjet állampolgárként, mint a Vörös Hadsereg tisztje, majd visszatért Romániába, ahol külügyminiszterként az új rendszer kulcsembere lett.

Oroszország iránti elkötelezettsége határtalan volt. Amikor egy felhőtlen napon megkérdezték, miért sétál Bukarestben nyitott esernyővel, állítólag ezt válaszolta:

– Nem hallgatjátok az időjárás-jelentést? Moszkvában szakad az eső!

Miután a fiatal Mihály király vezetésével néhány politikus bátran lemondásra kényszerítette Antonescu tábornokot véget vetve Németországgal való szövetkezésének, Moszkvában gyűlést hívtak össze annak eldöntésére, hogyan is nézzen ki a világ a háború után. A jaltai tárgyaláson Churchill egy cédulát küldött Sztálinnak a következő kérdéssel: „Megfelelne, ha 90 %-os fölényben lennétek Romániában, és cserében nekünk jut Görögország 90 %-ban?” Rövid gondolkodás után Sztálin egy nagy tintaceruzával kipipálta a kérdést, és visszanyújtotta a cédulát.

Egymillió orosz katona árasztotta el Romániát. Ezek voltak az új „szövetségeseink”.

A „jönnek az oroszok!” számunkra egyáltalán nem volt vicc. Új urainknak egyetlen céljuk volt, hogy minél többet igyanak, raboljanak és irtsák a „kapitalista kizsákmányolókat”. Több ezer nőt erőszakoltak meg, gyermeket, állapotos asszonyt, öreget egyaránt. A férfiakat a nyílt utcán rabolták ki: elvették „újdonságnak” számító biciklijüket és karórájukat. Később rendet teremtettek a Vörös Hadseregben. A fosztogatásért halálbüntetés járt. Egyik üzlet a másik után nyitott ki. Az oroszok nem tudtak betelni a csodálkozástól az üzletekben levő áruk láttán, és még jobban csodálkoztak, amikor felfogták, hogy a vásárlók többsége egyszerű paraszt vagy gyári munkás.

Az 1944. augusztus 23-i kapitulációt a mai napig úgy ünneplik, mint Románia felszabadulásának évfordulóját.* A békeszerződés feltételei tulajdonképpen az ország kirablását jelentették: elvitték hadi- meg kereskedelmi flottáját, vasúti állományának felét és az összes személygépkocsit. A mezőgazdasági termést, a lovakat és szarvasmarhákat, valamint a teljes kőolaj- és benzinkészletet elvitték Oroszországba. Így vált az azelőtt Európa gabonaraktáraként ismert Románia az éhezők országává.

* Ez természetesen csak 1989-ig volt érvényes (ford. megj.)

Megtérésem napján így imádkoztam:

– Uram, én eddig istentagadó voltam. Most arra kérek, hogy segíts eljutnom Oroszországba misszionáriusként az ateisták közé. Azután azt sem bánom, ha életem végéig börtönben kell ülnöm.

Ám az Úr nem engem küldött messzi földre az oroszokhoz, hanem az oroszokat hozzám.

A háború alatt, az üldöztetés ellenére, misszióink híveinek száma nagyon megnőtt. Sokan, akik azelőtt üldözték a zsidókat és a protestánsokat, most együtt imádkoztak egykori áldozataikkal.

A háború után továbbra is nyugati egyházak misszióiban dolgoztam. Volt irodám, felszerelésem, titkárságom – mondhatni teljes frontvonalam – hadjáratomhoz.

Az orosz nyelvet jól beszélem. Könnyű volt az orosz katonákkal szóba állnom az utcán, az üzletekben vagy a vonaton. Nem viseltem papi ruhát, így közönséges polgárnak tartottak. A fiatalok különösen össze voltak zavarodva, és honvágyuk is volt. Nagyon örültek, ha körbeka-lauzoltuk őket Bukarestben, és egy barátságos család befogadta őket otthonába. Sok oroszul beszélő keresztény ifjú segített nekem. A lányokat arra biztattam, hogy szépségükkel is segítsenek Krisztushoz vezetni a férfiakat. Egy lány látta, hogy egy katona egyedül borozgat egy kocsmában. Melléült, és elfogadott egy pohár bort, majd azt javasolta, hogy menjenek beszélgetni egy csendesebb helyre.

– Ahova csak akarsz! – mondta az orosz, akit a lány házamhoz vezetett. A katona megtért, és másokat is elhozott hozzánk.

Titokban sikerült kinyomtatni az Evangéliumot orosz nyelven. Három éven keresztül százezer példányt tudtunk az oroszok között szétosztani az utcákon, kávézókban, parkokban, vagy ahol éppen találkozni lehetett velük. Ezek a könyvek addig jártak kézről-kézre, míg lapokra nem estek szét. Segítőink közül sokat letartóztattak, de engem senki nem árult el.

Nemcsak a megtérések nagy száma lepett meg, hanem az is, hogy mennyire természetesen mentek végbe. Az oroszok semmit nem tudtak a vallásról, de mintha lelkük mélyén egyfolytában az igazságot keresték volna, és most nagy örömmel találtak rá. Legtöbbjük fiatal paraszt volt, aki gazdálkodott, vetett és aratott. Szívük mélyén érezték, hogy a természet mögött irányító erő áll, de ateistának nevelték őket, és elhitték, hogy azok, mint ahogy sok keresztény környezetben felnövő ember azt hiszi, hogy ő maga is keresztény, pedig nem az.

A vonaton találkoztam egy szibériai festővel, akinek utazás közben beszéltem Jézus Krisztusról.

– Most már értem – mondta végül. – Eddig csak azt tudtam a vallásról, amit az iskolában tanítottak nekünk: hogy a vallás az imperializmust szolgálja ki, stb. De ott-hon szívesen sétálgattam egy régi temetőben, ahol egyedül lehettem, és gyakran felkerestem a sírok között egy kicsi, elhagyott épületet. (Megértettem, hogy ez volt a temető ortodox kápolnája.) Ennek a falán láttam egy festményt, amelyen egy ember volt keresztre szegezve. Akkor azt gondoltam, hogy ez az ember elvetemült bűnöző lehetett, ha ilyen büntetést kapott. De ha akkora bűnöző volt, miért festették a főhelyre, mint Marxot vagy Lenint

szokás? A következő magyarázatra gondoltam: ezt az embert valóban bűnözőnek tarthatták, keresztre feszítették, de azután rájöttek, hogy ártatlan embert öltek meg, és a lelkiismeretük megnyugtatásáért kitétték a képét.

Megmondtam a festőnek, hogy az igazság felét kitálalta. Amikor órák múlva megérkeztünk úti célunkhoz, mindent megtudott Jézusról, amit csak el tudtam mondani neki. Mikor elváltunk, ezt mondta:

– Úgy terveztem, hogy ma este lopok valamit; mindenki ezt teszi. Most hogyan is tehetném ezt meg? Hiszek Jézus Krisztusban!

9

Román kommunisták között is dolgoztunk. Minden könyvet cenzúráztak. Olyan könyveket adtunk át a cenzornak, amelyek címlapján Karl Marx képe volt, az első oldalakon pedig az ő és a Lenin vallásellenes érvelései voltak olvashatók. A cenzor nem olvasta tovább, ami jól jött, hiszen a könyvek tartalma a továbbiakban teljességgel keresztény volt. Különösen tetszett a cenzornak egyik könyvünk címe: *A vallás – a nép ópiuma*. Mivel nagy halom régi és új könyv várt elolvasásra, nem fárasztotta magát azzal, hogy továbbolvassa, ahol csupa keresztény érvelés volt. Némely cenzor egy üveg pálinkáért bármit láttamozott.

A román kommunisták száma néhány ezerről milliókra ugrott, ugyanis a pártkönyvön múlhatott, hogy valaki enni vagy éhezni fog. Sztálin egy maga választotta népfront-kormányt helyezett az ország élére. A kor-

mányfő Groza, az Ekés Front elnöke lett. Azt mondják, hogy Grozát Ana Pauker találta ki. Ana Paukeren kívül az oroszok három régi elvtárs által irányították az országot: az igazságügyi miniszter Lucrețiu Pătrășcanu, a rendőrséget és a Szekuritátét irányító belügyminiszter Teohari Georgescu, a pártfőtitkár meg az edzett vasutasember, Gheorghe Gheorghiu-Dej lett.

A kommunista hatalomátvétel után megfigyelőként részt vettem egy gyűlésen, ahol Gheorghiu-Dej beszélt ortodox papokhoz. E joviális, köpcös ember biztosította hallgatóságát, hogy kész „felejteni és megbocsátani”. Az állam továbbra is állja fizetésüket annak ellenére, hogy a múltban egyházuknak szoros kapcsolata volt a Vaszgárdával és egyéb jobboldali szervezetekkel. Befejezésképpen a keresztény és a kommunista eszmék hasonlóságait ecsegette, amivel nagy tetszést nyert.

Mindamellet, hogy nem rejtette véka alá ateizmusát és abbéli meggyőződését, hogy végül a kommunizmus világszerte el fog terjedni, kötetlen alkalmakkor Gheorghiu-Dej engedékenyen beszélt öreg anyjáról, aki otthonukat megtöltötte ikonokkal, az ő lányait pedig hívő ortodoxnak nevelte fel. Az előző rendszerben tizenegy évet töltött börtönben, ahol alkalma volt a Biblia tanulmányozására és sok bebörtönzött szektással való beszélgetésre. Együttérzéssel beszélt róluk. Közvetlenül az oroszok bejövetele előtt megszökött a börtönből. A diktátor, Antonescu minden bizonnyal el is fogatta és meg is ölette volna, ha egy jóindulatú pap el nem rejti. Ám ha megpróbáltatásai közepette a vallás meg is érintette Gheorghiu-Dej életét, most, hogy hatalomra jutott, nem

hagyott helyet neki. Feleségét, aki hosszú időn keresztül hűségesen várt rá, lecserélte egy filmszínésznőre. Lakása tele volt szolgálkkal és udvaroncokkal. Gazdag volt és híres, és esze ágában sem volt bárkire is hallgatni.

Amikor a papokkal való találkozás során valaki lelki síkra terelte a beszélgetést, Gheorghiu-Dej a párt szabványos érveivel válaszolt. Biztosított bennünket afelől, hogy az új Romániában mindannyian teljes lelkiismereti szabadságot fogunk élvezni. Cserébe kollégáim azt ígérték, hogy nem okoznak semmiféle gondot az államnak. Figyelmesen hallgattam, és fenntartásaimat megtartottam magamnak. Azon a gyűlésen sok pap síkra szállt a kommunista élvitel mellett, előbb vagy utóbb azonban ellentétbe került a párt valamelyik tanításával, és börtönben kötött ki.

A vallás aláaknázására szolgáló hadjárat gyorsan terjedt. Minden egyházi vagyont és birtokot államosítottak. A kommunista Kultuszminisztérium tökéletesen ellenőrzése alá vonta a papságot, hiszen tőle függtek a fizetések és a kinevezések jóváhagyása. Az ortodox egyház névleges vezetőjének az idősödő Nicodim pátriárkát tették meg, aki gyakorlatilag remeteéletet élt. A pártnak azonban sokkal engedelmesebb eszközre volt szüksége, Gheorghiu-Dej pedig úgy döntött, hogy megtalálta az alkalmas embert: azt a papot, aki egy évvel azelőtt a fasiszták elől rejtegette őt. Így lett püspökké Iustinian Marina atya, az ismeretlen Râmnicu Vâlcea-i szemináriumi tanár. Rövidesen mind a tizennégymillió ortodox egyháztag megtudta, hogy – ha névleg nem is – ez az ember az igazi pátriárkájuk.

A következő feladat a római és görögkatolikusok erőszakos szétválasztása volt. Ez utóbbiak mintegy két és fél milliót számláltak. A görögkatolikusok – akiket unitusoknak is neveztek – megtartották hagyományait (például a papok náluk házasodhatnak), mindamellett elfogadták a pápa fennhatóságát. Most erőszakosan egyesítették őket az engedelmes ortodox egyházzal. A legtöbb papot és mindenik püspököt, akik tiltakoztak e kényszerházasság ellen, letartóztatták, egyházmegegyüket feloszlatták, vagyonukat lefoglalták. A római katolikusok, amikor rájuk parancsoltak, hogy szakítsanak a Vatikánnal, visszautasították ezt. Ellenállásukért ők is drágán fizettek. A kisebbségben levő felekezetek a papok tömeges letartóztatásáról és a velük való szörnyű bánásmódról terjedő rémhírek hallatán egyszerűen fejet hajtottak, várva sorsuk beteljesedését.

10

Nem kellett sokat várni. 1945-ben összehívták az egyházak kongresszusát a Parlament épületében. A klérusnak mintegy négyezer képviselője töltötte meg a széksorokat. Püspökök, papok, lelkészek, rabbik és mullahok tapsoltak a bejelentésnek, miszerint Sztálin elvtárs a kongresszus védnöke (a falat óriási Sztálin-kép díszítette). Azt inkább senki sem emlegette, hogy abban az időben Sztálin volt az Ateisták Világszövetségének elnöke. Miután a reszketeg Nicodim pátriárka áldását adta az egybegyűltekre, Groza – a miniszterelnök – megnyitotta a kongresszust. Tudomásunkra hozta, hogy ő maga is papgye-

rek, és bőkezű ígéreteit, amelyeket más hozzászólók is alátámasztottak, hálásan megtapsolták.

Az egyik ortodox püspök azt válaszolta, hogy a múltban sok különböző színű politikai irányzat egyesült egyháza széles folyamában: zöldek, kékek és trikolórok. Örvendene, ha most a vörös patak is belefolyna. Egymásnak adták a mikrofont a református és lutheránus papok, meg az ország főabbija. Minden hozzászóló kifejezte óhaját, hogy a kommunistákkal együttműködhessen. Feleségem mellettem ült, és egy idő után nem tudta tovább türtőztetni magát.

– Menj, mosd le Krisztus arcáról ezt a szégyent! – szólt rám.

– Megyek, de akkor neked nem lesz többet férjed – feleltem.

– Gyáva emberre nincs szükségem. Menj, és tedd meg! – mondta Sabina.

Szót kértem, aminek a szervezők nagyon örültek, és a szónoki emelvényhez hívtak. Nagyon szerették volna másnap világgá kürtölni Wurmbbrand lelkésznek, a skandináv egyházi misszió vezetőjének és az Egyházak Világtanácsa munkatársának üdvözlőbeszédét.

Beszédem elején röviden szóltam a kommunizmusról. Majd elmondtam, hogy Isten szolgáinak a feladata az Úr Isten és Jézus Krisztus dicsőítése, nem földi mulandó hatalmak felmagasztalása. Nekünk a szeretet örökkévaló királyságát kell szolgálnunk a jelen hiábavalóságaival szemben. Szavaim hallatára a már órák óta hamis hízelgéseket hallgató papok mintha álomból ébredtek volna. Valaki elkezdett tapsolni. A feszültség éljenzésben veze-

tődött le, a küldöttek felállva éljeneztek. Burducea, az ortodox papból lett kultuszminiszter (aki egyébként aktív fasiszta volt az előző rendszerben!) azt kiáltotta a tribünről, hogy megvonja tőlem a szót. Azt válaszoltam neki, hogy nekem az Istentől van jogom a szóláshoz, és tovább folytattam beszédemet. Végül kikapcsolták a mikrofont, de addig már akkora volt a hangzavar a teremben, hogy semmit nem lehetett hallani.

Azzal véget is ért a kongresszus aznapra. Később megtudtam, hogy a kultuszminiszter be akarja vonni a lelkészi engedélyemet. Ismerőseim azt javasolták, hogy próbáljam a helyzetet elintézni Iustinian metropolitán keresztül, akiről mindenki tudta, hogy ő lesz a következő pátriárka.

Sok próbálkozás után végre sikerült találkoznom Iustiniannal, aki éppen Moszkvából tért vissza, ahol nagy hűhót csaptak körülötte. Fekete szakállú, mosolygós ember volt, tudatában méltóságának, de azért vágott az esze. Ez az ember Románia templomjáró lakossága négyötödének lett a pásztor, s hirtelen úgy döntöttem, hogy személyes gondjaimnál fontosabb dolgok megbeszélésére is felhasználhatom találkozásunkat.

– Kinevezése óta egyfolytában imádkozom excellenciáért. Tizennégymillió lélekért felelősséget hordozni egyetlen embernek valóban nagy teher lehet. Valószínűleg úgy érzi magát, mint szent Iréneusz, mikor püspökké választották, és sírva mondta a jelenlevőknek:

„Gyermekeim, mit tettetek? Hogyan fogok én egy ilyen feladatnak eleget tenni? A Biblia szerint egy püspöknek igaznak kell lennie!

Együttlétünk alatt keveset beszélt, utána viszont érdeklődött felőlem barátainál. Egy ideig nem esett több szó a felfüggesztésemről. Később, mikor a rendőrség hat hétig tartott vizsgálati fogságban, Iustinian metropolita is azok között volt, akik tekintélyüket latba vetve kérték szabadlábra helyezésemet. Szabadulásom után meghívott Iași-ba, püspöki székhelyére, és összebarátkoztunk.

Döbbenetes volt, mily kevéssé ismeri a Bibliát, ami sajnos nem ritka eset az ortodox papok között. Figyelmesen hallgatott, mikor a tékozló fiúról beszéltem neki. Megfogtam a kezét, és elmondtam neki, hogy az Úristen visszafogadja az eltévelyedettet, még akkor is, ha egy püspökről van szó. Sok más hívő keresztény is igyekezett hatni Iustinianra. Isten iránti szeretettel és imával eltelt életet kezdett, de hiába érzett így ő, nem sok idő múlva a kommunista párt minden fronton hadjáratot indított az egyház ellen, s évekre szem elől tévesztettem Iustiniant.

Az Isten elleni hadjáratral párhuzamosan megkezdődött az ellenzéki pártok felszámolása is. Miután Sztálin elérte célját háborús szövetségeseinél, a demokráciának még a látszatát sem igyekezett megőrizni. A Román Nemzeti Parasztpárt nagy vezéregyéniségét, Iuliu Maniut – a párt tizennyolc vezetőjével együtt – bíróság elé állították, és hamis vádak alapján, több mint hetvenéves kora ellenére tíz év börtönre ítélték, ahol négy év múlva meg is halt. Az ezt követő terrorhullámban becslések szerint több mint hatvanezer embert öltek meg azon a címen, hogy az állam ellenségei.

E tömeges tisztogatás iróniája az volt, hogy az igazságügyi miniszter az a negyvenhét éves Lucrețiu Pătrășcanu

volt, akit a háború előtt maga Maniu is sokat segített az üldözött kommunisták védelmezésében. Sőt, mindketten segítettek Mihai királynak a fegyverszüneti egyezés kidolgozásában, amit román részről Pătrășcanu írt alá Moszkvában. Miután Maniut sikerült elhallgattatni, Pătrășcanu és társai könnyűszerrel lemondatták népszerű fiatal királyunkat.

Kikiáltották a népköztársaságot, de azt valakinek vezetnie is kellett. Groza csak bábu volt, szóba sem jöhetett. Ana Paukert mindenki utálta, még a párton belül is. A többiek nem értettek szót egymással. Csodálói Pătrășcanut olyan nemzeti kommunistának tekintették, aki talán majd megvédi az országot a sztálini szélsőségektől. Földbirtokos családból származó, „nyugati” típusú kommunista volt, aki nagy népszerűséget aratott azon kijelentésével, miszerint elsősorban román és csak azután vörös. A vezető megválasztása körül parázs vita alakult ki a Párt Központi Bizottságában.

Eddigi lelkeszi munkám sok sikerélményt hozott. Családom nem szenvedett hiányt semmiben. Híveim szerettek és bíztak bennem. Mégsem voltam nyugodt. Miért ad Isten nekem ilyen nyugodt életet, mikor körülöttem mindent, ami kedves számomra, tönkretesz a kegyetlen diktatúra, és sokan szenvednek a hitükért. Felegemmel sok éjjelen keresztül kértük az Urat, adjon alkalmat nekünk is a kereszt hordozására.

Azokban a napokban sokakat zaklattak. Letartóztatásomat úgy is tekinthettem, mint imám meghallgatását. Arra viszont álomban sem gondoltam, hogy elsőként magával Pătrășcanu elvtárrsal kell megosztanom cellámat.

Néhány nappal megérkezésem után megnyílt Rahova úti cellám ajtaja, és belépett rajta a magas igazságügyi miniszter. Azt hittem, azért jött, hogy személyesen hallgasson ki. Minek köszönhetem ezt a kitüntetést? Aztán bezárult mögötte az ajtó. Gyanús lett nekem, hogy inge felső gombja nyitva, s nem visel nyakkendőt. Lefele pillantottam: kifényezett cipőjében nem volt fűző. Vado-natúj cellám második lakója az lett, aki a kommunizmust hatalomra juttatta az országban.

Leült a másik priccsre, és felcsapta rá a lábát. Mint rettenthetetlen értelmiségi, nem hagyta, hogy miniszterből bürtöntöltelékké váló árvedlése kiborítsa. Nagykabátjainkba burkolóztunk, hogy megvédjen a márciusi hidegtől, és elkezdtünk beszélgetni. Noha tudtam, hogy tantételei a jog lerombolásához vezettek, és annyi kárt okoztak, hittem szavai őszinteségében, és megkedveltem. Vállvognogatra fogadta letartóztatását: nem ez volt az első. Úgy tűnt, növekvő népszerűségét látva a többi pártvezér fokozott erővel tör ellene. Röviddel azelőtt egy kongresszuson kollégája, Teohari Georgescu belügyminiszter burzsoá árulónak nevezte. Vasile Luca pénzügyminiszter, aki az előző rendszerben vele együtt volt börtönben, megtoldotta egy másik váddal: lehetséges, hogy Pătrășcanu az imperialista erők támogatását élvezzi. Másik régi barátja, Anna Pauker érvényt szerzett a vádaknak. Pătrășcanu elmondta,

hogy már régóta szövetkeznek ellene, de egy eset különösen kommunista meggyőződése ellen szólt. Megkérdezte Georgescu egyik beosztottját, mi az igazság abból a szóbeszédből, hogy kínozzák a rabokat. Hát hogyan, mondta a minisztériumi hivatalnok; mint ellenforradalmárok nem is érdemelnek kíméletet, főként, ha eltitkolnak valamit. Pătrășcanu ez mélyen megrendítette. Hát ezért küzdöttek annyit a párt hatalomra juttatása érdekében? Tiltakozását jelentették Georgescunak, és ezt követte a kongresszus előtti nyilvános leleplezés.

– Amikor elhagytam a gyűléstermet – mondta –, azt vettem észre, hogy új sofőr vár.

– Elvtárs, Ionescu, a sofőrje megbetegedett – mondta. Beültem az autóba, két titkosrendőr is utánam, és most itt vagyok.

Remélte, hogy rövid időn belül kiengedik, és amikor a vacsorát hozták, kezdtem hitelt adni a szavainak. Nekem árpakását hoztak, neki csirkét, sajtot, gyümölcsöt és egy üveg bort. Ivott egy pohár bort, és átnyújtotta a tálcát, mert nem volt étvágya.

Miközben igyekeztem nem túl mohón enni, ő történetekkel szórakoztatott. Az egyik egy svájci szenátorról szólt, aki a tengerészeti tárcát igényelte magának.

– De hiszen nincs is tengerünk! – felelték neki.

– Nem számít – válaszolta. – Ha Romániának lehet igazságügyi minisztere, miért ne lehetne Svájcnak is tengerészeti minisztere?

Pătrășcanu szívből nevetett az anekdotán, noha azt az „igazságügyet” tette nevetségessé, amelyet éppen ő hozott létre, és aminek áldozata lett.

Másnap reggel Pătrășcanu kivezették a cellából, azt gondoltam, kihallgatásra. Rosszkedvűen tért vissza este. Nem kihallgatásra vitték, mondta, hanem az egyetemre, hogy tartsa meg jogi előadásait. A párt egyelőre titokban akarta tartani letartóztatását, és harminc év kommunista pártfegyelem után engedelmeskednie kellett. Azért mondta el nekem, mert odakint senkivel nem beszélhetett. Főbenjáró bűnnek számított volna, ha akár feleségének is elmondja, hogy „kivizsgálás” folyik ellene, vagy tanácsot kér valakitől. Ez az elszigeteltség az idegeire ment. Ez is volt a cél. Csak velem szemben lehetett őszinte, hiszen joggal gondolhatta, hogy nem kerülök ki innen többé. *

Amikor Pătrășcanu a fiatalságáról beszélt, érdekes volt számomra felfedezni, hogy tulajdonképpen nem kézzelfogható észérvek alapján lett kommunistává, hanem lázadásképp ifjúkori megpróbáltatásai miatt. Apja jó módú ember volt, aki lelkes németpárti volt az első világháborúban, ezért a szövetségesek győzelme után az egész családot kiközösítették. Az ifjú Pătrășcanu kénytelen volt Németországban végezni egyetemi tanulmányait, s hazatérve csatlakozott az egyedüli párthoz, amelyik szívesen fogadta. Első felesége, aki kommunista volt, a sztálini tisztogatásoknak esett áldozatul. Másodszor is párttagot vett el, aki történetesen feleségemnek volt egykori osztálytársa.

Igyekeztem rámutatni meggyőződésének forrására.

* Az angol eredetiben a mondat épp ellenkező értelmű („He could be himself only with me, because he had no reason to believe that I would never see the outer world again.”), minden bizonnyal elírás. Változtatás a fordítótól (szerk. megj.)

– Ön is olyan, mint Marx és Lenin – mondtam –, akinek eszméi és tettei ifjúkori szenvedéseinek következményei voltak. Marx tudatában volt zsenialitásának, de zsidóként az antiszemita Németországban nem talált más megnyilvánulási formát, csak a forradalmiságot. Lenin testvérét felakasztották, mert a cár életére tört. A tehetetlen düh készítette Lenint, hogy felforgassa a világot. Nagyjából önben is ugyanez a folyamat zajlott le.

Elvetette a gondolatot. Dühét az egyház elleni hosszú szónoklattal vezette le. A Borgia pápák rémuralmát, a spanyol inkvizíciót, a keresztes hadak kegyetlenkedéseit, Galilei meghurcolását mind felemlegette.

– Éppen az egyház gáztettei és hibái azok, amelyek csodálatra készítetik az embert – mondtam.

Pătrășcanu meglepődött:

– Mit akar ezzel mondani?

– Egy kórházból áradhat a genny és a vér szaga – mondtam –, ebben áll a szépsége, hogy befogadja az utálatos sebektől és szörnyű betegségekben szenvedőket. Az egyház Jézus Krisztus kórháza. Több millió beteget kezel mérhetetlen szeretetével. Befogadja a bűnösöket, és mivel azok utána is vétkeznek, az egyházé a szegény. Másrészt viszont szerető édesanyához hasonlíthatnám az egyházat, aki akkor sem tagadja meg a gyermekeit, amikor bűnt követnek el. A politika és szolgálóinak előítéletei nem egyebek, mint Isten ajándékainak: a Szentírásnak és tanításainak, az istentiszteletnek és a szentségeknek meghamisításai. Bármilyen hibái is legyenek, az egyháznak sok fenséges vonása van. A tengernek sem vitatja senki a szépségét, annak ellenére, hogy ezrek életét követeli.

Pătrășcanu mosolygott.

– Ugyanezeket én is elmondhatnám a kommunizmusról. Terjesztői nem tökéletesek. Sok gazember van közöttük, ez viszont nem jelenti azt, hogy elméletünk téves lenne.

– Akkor ítéljük a gyümölcsök szerint – mondtam én –, ahogy Jézus tanított bennünket. Sok elszorító cselekedet szennyezte be az egyház történelmét, de ugyanez az egyház szeretetet és gondoskodást ontott az emberekre világszerte. Szentek sokaságát adta a világnak, élükön a legszentebbel, Jézus Krisztussal. De kik a ti bálványaitok? Olyanok, mint Marx, akiről életrajzírója, Rjazanov, a moszkvai Marx Intézet igazgatója azt írta, hogy részeges. Vagy Lenin, akiről a saját felesége úgy nyilatkozik, hogy szenvedélyes szerencsejátékos, és írásaiból árad a méreg. „Gyümölcsöikről ismeritek meg őket.” A kommunizmus emberek millióit gyilkolta meg, országokat vitt csödbe, és megtöltötte a levegőt gyűlölettel és hazugsággal. Hol van hát a jó oldala?

Pătrășcanu a pártdoktrína logikáját védte. Én azt mondtam, hogy a doktrínák önmagukban nem jelentenek semmit.

– Lehet kegyetlenkedni nemes célokat emlegetve. Hitler a Lebensraumért, vagyis az élettérért való küzdelemről beszélt, közben egész népeket irtott ki! Sztálin így nyilatkozott: „Úgy kell vigyáznunk az emberekre, mint valami virágokra.” Közben megölte saját feleségét, meg az övét.

Pătrășcanu zavarba jött, de őszinte maradt.

– Célunk hosszú távon az, hogy kommunizáljuk a világot. Kevesen vannak, akik egész a célig velünk tar-

tanak, de bármikor találunk olyanokat, akik személyes érdekből mellénk állnak egy időre. Először velünk voltak Romániában a vezető rétegek és a király, akik a szövetségeseket támogatták. Miután elértük velük a célunkat, megsemmisítettük őket. Ígéretekkel megnyertük az ortodox egyházat, azután a kisebb szekták segítségével aláaknáztuk. Felhasználtuk a parasztokat a földbirtokosok ellen, a szegény parasztokat a kulákok ellen – most mindannyiukat kollektivizáljuk. Ezek Lenin taktikai elméletei, és beválnak!

Tovább érveltem:

– Az egész világ tudja, hogy minden „útitársukat” bezárták, kivégezték vagy megsemmisítették valamiképpen. Hogyan remélheti, hogy mindig sikerül felhasználni, majd elhajítani az embereket?

Pătrășcanu nevetett.

– Mert buták! Íme egy példa: Tíz évvel az első világháború után Buharin, a nagy bolsevik gondolkodó beszélt Trockijjal, aki fegyverrel akarta megvalósítani a világforradalmat. Úgy érvelt, hogy meg kell várni, míg a kapitalista államok leverik egymást. Akkor majd Oroszország a győztes mellé áll, és átveszi a legyőzött országok oroszlánrészét. Látnoki elképzelés volt, de senki nem vette komolyan. Ha a Nyugat tudta volna, hogy a második világháború következményeképpen Európa fele és Ázsia kétharmada a kommunistáké lesz, a háború soha nem tört volna ki. Szerencsére ellenségeink nem figyelnek érveléseinkre, és könyveinket sem olvassák, ezért nem kell titkolóznunk.

Rámutattam, hogy hiba csúszott érvelésébe.

– Nem veszi észre, Pătrășcanu úr, hogy önt is úgy állították félre, ahogyan ön félreállított másokat? Vajon nem vakította el saját magát Lenin gonosz doktrínájával?

Pătrășcanu nem tudta tovább leplezni keserűségét. Így szólt:

– Miközben Dantont a nyaktilóhoz vezették, észrevette Robespierre-t az egyik erkélyen, és odakiáltott: „Hamarosan rád kerül a sor!” Biztosíthatom önt már most, hogy eljön az Ana Pauker, Georgescu és mások ideje is.

Így is történt három év múlva.

12

Azon az estén többet nem beszélgettünk, de tíz órakor, miután lefeküdtünk, nyílt az ajtó, és új nevémen szólítottak. Kívül három férfi várt rám. Az egyik, akiről később megtudtam, hogy Appelnek hívják, felkért, hogy öltözzek fel. Engedelmeskedtem. Pătrășcanu odasúgta, hogy vegyem fel nagykabátom is, mert tompítja az ütlegeket. Fekete szemüveget kaptam, hogy ne lássam, hova visznek, majd bevezettek egy szobába, és leültettek egy székre. Levették a szemüveget.

Egy asztal mellett találtam magam; lámpa világított vádlón a szemembe. Kezdetben csak homályosan láttam a szemben ülő alakot, de ahogy szemem hozzászokott a sértő fényhez, felismertem az előttem ülőt: Moravețnek hívták. Azelőtt rendőrségi felügyelő volt, de elárult néhány titkot a kommunistáknak, és ezért meggyűlt a baja. A kommunisták kihallgató tisztai állással jutalmazták.

– Na, Vasile Georgescu – mondta –, azon az asztalon talál tollat és papírt. Foglaljon helyet, és írjon életéről és tevékenységéről.

Megkérdeztem, hogy pontosan mi is érdekli. Moraveţ szarkasztikusan felhúzta a szemöldökét:

– Mint lelkipásztor, sok gyónást végighallgatott. Azért hoztuk ide, hogy most maga gyónjon nekünk.

Röviden leírtam az életemet egészen a megtérésem napjáig. Majd arra gondoltam, hogy nyilatkozatom eljuthat a párt vezetőihez, és hatással lehet rájuk, részletesen elmagyaráztam, hogy nekem, aki ateista voltam, mint ők is, miként nyílt meg a szemem és jutottam el az igazsághoz.

Több mint egy órát írtam, amikor Moraveţ elvette a papírt és így szólt:

– Elég lesz ma estére.

Visszavezettek a zárkamba. Pătrăşcanu már aludt.

Ismét eltelt néhány nap kihallgatás nélkül. A kommunisták pontosan ellenkezőleg járnak el, mint a rendőrök általában. A rendőrségen arra számítanak, hogy a letartóztatás okozta megrázkódtatástól az áldozat mindent bevall. A kommunisták inkább „érni” hagyják a letartóztatottat. A kihallgató tiszt soha nem mondja meg, mit akar, csak hol erről, hol arról közelít zsákmányához, hogy szorongást és bűntudatot ébresszen benne. Közben az áldozat kétségbeesetten igyekszik kitalálni letartóztatásának okát, egyéb trükkökkel is növelik a feszültséget: a tárgyalást folyton elhalasztják, magnószalagról a kivégzőosztag fegyvereinek ropogását játsszák neki, közben a többi rab jajgat. A letartóztatott elveszíti ítélőké-

pességét, egyik botlás a másikat követi, s végül kimerülten bevallja bűnét. A kihallgató részvéter színlel, közben erősködik, hogy rövidesen vége lesz szenvedéseinek, ha beismeri bűnösségét, és mindent elmond. Appel tehát néhány nap múlva visszatért, és megkezdődött vég nélküli kihallgatásaim sorozata.

Ez alkalommal Appel egy alagsori szobába vitt, pár lépcsőfoknyira cellámtól. Rámutatott egy székre, megkínált táskájából egy karamellával, majd elhelyezkedett kényelmes fotelében. Egyik kollégája jegyzetelt. Appel állandóan rágott, és közben megjegyzéseket tett nyilatkozatomra. Azt mondta, hogy az egyén gondolkozását származása határozza meg. Mivel nem a munkásosztályból származom, nyilvánvalóan reakciós nézeteket vallok. Biztos voltam benne, hogy Appel ősei sem voltak proletárok, és rámutattam, hogy ilyen értelemben a párt egy nagy gondolkodója sem volt „munkás”. Marx ügyvéd fia volt, Engels apja vagyonos ember, Lenin pedig nemesi származású. Valakinek a meggyőződése soha nem csupán származásának függvénye.

Appel közbevágot:

– Milyen kapcsolatban volt Teodorescu úrral?

– Teodorescu? – kérdeztem én. – Elég gyakori név; mire gondol?

De Appel ezt nem árulta el. Ehelyett a Bibliáról kezdett beszélni, meg Ézsaiás jövendöléseiről a Messiás eljövételére nézve. Néha váratlanul megemlítette egy olyan ember nevét, aki segített könyveket osztogatni az orosz katonáknak, vagy részt vett az Egyházak Világtanácsa segélyakcióiban. Ezek az elszólásai látszólag véletlen-

szerűek voltak. Mindig udvarias volt, és soha nem erőszakoskodott. Nem annyira a válaszaimra volt kíváncsi, mint inkább arra, hogy miként reagálok váratlan kérdéseire. Egy óra múlva visszavezettek a cellámba, hogy tovább gondolkodjak.

13

Pătrășcanu unalmában heccelni próbált. Ismertette a Párt terveit, hogy a kereszténységet gyökerestől kigyomlálja Romániából. Ana Pauker, Georgescu és a KB más tagjai titokban találkoztak Iustiniannal, és úgy döntöttek, kitűnően megfelel céljaiknak.

– Iustiniannak annyi köze van a Jóistenhez, mint nekem a japán császárhoz. Nicodim pátriárka pedig agyalágyult. Lehet-e tisztelni egy olyan embert, aki a háború kezdetén pásztorlevélben harcra szólította fel a híveket a hétfejű bolsevik sárkány ellen, aztán, miután szakítottunk Hitlerrel, arra biztatta a nyáját, hogy vonuljanak együtt a győzelmes vörös hadsereggel a náci szörny ellen. Ezt tette Nicodim pátriárka, és ezt az egész ország tudja. Ezek az egyház vezetői, és a többi sem sokkal jobb. Ezekkel nem jut messze az ember.

Minderre azt feleltem, hogy ha nem szabadul ki olyan hamar a börtönből, mint reméli, valószínűleg találkozik példás keresztényekkel is.

– Nicodim pátriárka jó ember – feleltem –, de öreg és megfáradt. Hasonlóképpen nem tudom elítélni az eljövendő Iustinian pátriárkát, sem azokat, akiket erőszakkal vagy csellel arra kényszerítettek, hogy az önök útját

járlják. Ez nagyon is olyan, mintha megerőszkolna egy lányt, és utána utcanőnek nevezné.

Azt hittem, hogy ezzel a megjegyzéssel elnyerem Pătrășcanu rokonszenvét, aki szívesen emlegette durva hangvétellel a nemiséget. Megpróbáltam összefoglalni a keresztény szeretet lényegét is. Eleinte túlságosan lefoglalta saját szenvedése ahhoz, hogy figyelni tudjon. Később azonban, mivel nagy könyvmoly volt, szívesen ütötte el vitatkozással az időt. A vallásról ezt mondta:

– Áttestem rajta iskolás koromban. Akkor még imádkoztam, de később abbahagytam.

Megkérdeztem, hogy miért.

– A ti Jézusotok túl sokat kér az embertől, főleg, ha fiatal.

– Soha nem gondoltam arra, hogy Jézus valamit is kérne tőlünk – mondtam. – Mihai fiamnak kicsi korában pénzt adtam egyszer, hogy születésnap ajándékot vásároljon nekem. Ugyanígy Jézus is megajándékoz az erényekkel, amelyeket megkíván tőlünk, s jellemünk jobbá válik. De lehet, hogy önnek nem voltak jó vallás-tanárai.

– Valószínű. Ritkaságnak számítanak – Pătrășcanu felült, és nagyot ásított. – Emellett még rengeteg dolog van a kereszténységben, amit nehezen tudok megemészteni.

– Például?

– Az alázatot és a zsarnokság eltűrését. Vegyük például a Római levelet. Arról van benne szó, hogy a hatalom Istentől van, tehát alá kell vetnünk magunkat annak. Fizessük be az adót, és ne lázadozzunk az üldözés

idején – és mindezt egy olyan korban, amikor Néró uralta a világot.

– Olvassa újra a Szentírást – feleltem –, és úgy fogja találni, hogy tele van forradalmi hévvel. Azzal kezdődik, hogy a szolgaságban élő zsidók fellázadnak a Fáraó ellen. Később Sámuel, Jáhel, Jéhu és még sokan mások fellázadnak a zsarnokság ellen. Mielőtt továbbmennénk, tegye fel magának a kérdést: hogyan került az Isten jóváhagyásával uralkodók kezébe a hatalom? Általában felfordították a fennálló társadalmi rendet. Így amikor alávetjük magunk a hatalomnak, győztes forradalmároknak engedelmessé válunk. Washington kezébe úgy került a hatalom, hogy forradalmat indított az angolok ellen.

– Ugyanígy döntötte meg Lenin a cárt – vetette közbe Pătrășcanu.

– És még szörnyűbb terroruralmat vezetett be. Majd színre lép valaki, aki a kommunista zsarnokságnak is véget vet, és szabad kormányzást vezet be. Akkor ő testesíti majd meg az Isten által küldött hatalmat, amelynek alá kell vetnünk magunkat. A Szentírás ezen részének az igazi üzenete nem az, hogy vessük magunkat alá a zsarnokságnak, hanem az, hogy esély nélküli forradalmakban ne ontsunk fölöslegesen vért.

– És hogyan kell érteni ezt: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré”? Világos, hogy Jézus ezzel a tétellel arra biztatja a zsidókat, hogy fogadják el a római zsarnokot – válaszolta Pătrășcanu, mire én:

– Az első császár még Rómában is trónbitorló volt. Hadvezérből lett öncsinálta diktátor. Utódainak nem volt több joguk Palesztinában, amely erőszakkal lett ró-

mai tartománnyá, mint az oroszoknak itt Romániában. Tehát világos, mit akar Jézus mondani: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré – egy farba rúgást, és ki vele.

Pătrășcanu hahotázott:

– Ha minden pap így magyarázná a Szentírást, jobban megérttenénk egymást.

Én nem voltam ebben éppen olyan biztos.

Egy este arra kért, mondjam el röviden a keresztény hit lényegét. Elmondtam a Niceai Hitvallást.

– Viszonzásképp elmondhatná, mi a kommunisták hitvallása.

Pătrășcanu rövid gondolkozás után ezt mondta:

– Mi, kommunisták hiszünk benne, hogy uralni fogjuk a világot.

Hátraereszkedett a mocskos szalmazsákra.

Következő reggel elvezették a cellából. Többet soha nem találkoztunk. Az együtt töltött hét alatt egészen közel kerültünk egymáshoz. Éreztem, hogy szavaim nagy része nyomott hagyott benne, de nem illett bele terveibe, hogy ezt elismerje, még önmagának sem. Csak évek múlva tudtam meg, mi történt vele.

14

Következő inkvizítorom egy Vasiliu nevű emberke volt, aki a szája sarkából beszélt; kérdéseit gépelt listáról olvasta fel. Az első kérdés volt egyben a legnehezebb is.

– Írja le mindazok nevét, akiket ismer, valamint azt is, hogy hol ismerkedtek meg, és mi köze volt az illetőkhöz.

Sok barátom volt, akiket szerettem volna megóvni a kellemetlenségekről, de ha letagadom őket, és a rendőrség észreveszi, kétszeresen gyanúba keverednek. Amíg ezen gondolkoztam, Vasiliu rám ordított:

– Ne válogasson közöttük! Azt mondtam, hogy mindenkit!

Hogy valahogy elkezdjem, leírtam híveim nevét meg azokét, akikről tudták, hogy segítenek munkámban. Összegyűlt egy-két oldalnyi név. Odaírtam néhány kommunista képviselőt is, és minden elvtársat meg besúgót, aki eszembe jutott.

– Második kérdésünk: írja le, mit tett az állam ellen – mondta Vasiliu.

– Mivel vádolnak engem? – kérdeztem.

Vasiliu rácsapott az asztalra:

– Tudja jól, mit tett! Pakoljon ki vele! Kezdje ortodox kollégájával, Grigoriu atyával! Milyen kapcsolata volt vele, mit gondol felőle? Írja le töviről hegyire!

A lelkészeket rendszeresen arra kötelezték, hogy nyilatkozzanak egymásról: a protestánsok az ortodox lelkészekről, a katolikusok az adventistákról, és így tovább, ekképpen szítva gyűlölködést a felekezetek között. Akármit nyilatkozott az ember, csapdaként használhatták ellene. Álnévvel írd alá – mondták a fogolynak –, így szoktuk csinálni. Miután adott pár nyilatkozatot különféle nevek alatt, felkérték, hogy jelentse fel egyik barátját. Ha nem teszi, mondták, elmondják mindenkinek, hogy közönséges besúgó, aki már tett álnéven feljelentéseket. Erre a fenyegetésre sokan valóban besúgóvá váltak. Közben cellamagányában hosszan várákozott a követke-

ző kihallgatásra, újabb kérdéseket találtak ki számára, ő meg gondolkodhatott, hogy mit is mondott már el, és mit próbált elhallgatni. A kihallgatók rendszerint kette-sével érkeztek, előre megírt és legépelt kérdésekkel. Ha az egyik kiment, a másik nem szólt, míg amaz vissza nem jött. Ezekben a kezdeti időkben egyesek közülük még elég tisztességesek voltak; csak azért csinálták ezt, mert meg kellett élniük valamiből. Az egyik – amíg társa nem volt benn – megmutatott néhány ellenem szóló feljelentést. Ezek közül többet olyanok írtak alá, akikben megbíztam. Képzelem, mekkora nyomásnak voltak kitéve.

Ez csak a kezdete volt egy hosszas folyamatnak. A letartóztatottak rengetegen voltak, a képesített kihallgatók pedig kevesen, de nap mint nap újabbakat képeztek ki szovjet módszerek szerint. De legalább volt némi időm a felkészülésre.

Megnyugodtam, amikor borotválkozás közben a borbély megsúgta, hogy Sabina jól van, és folytatja munkánkat. Leírhatatlan megkönnyebbülést éreztem. Félttem, hogy a feleségemet is letartóztatták, és Mihai fiam az éhhalál szélén van, vagy a szomszédok kegyelemkenyerén él. Most már kész voltam íveket teleírni lelki életrajzommal, ha kihallgatóim úgy kívánják, de másról minél kevesebbet mondtam. Az az egyszerű tény, hogy az egyik barátom egyszer Nyugaton járt, elég volt ahhoz, hogy egész családját bebörtönözzék, az illetőt pedig félholtra verjék.

A kihallgatások hónapokig folytak. Ezeknek a célja az volt, hogy meggyőzzék az embert bűnösségéről, mielőtt a kommunista eszméket belévernék. Ezek az eszmék

viszont csak úgy verhetek gyökeret, ha az ember teljességgel abban a hitben él, hogy végképpen a Párt hatalma alatt van, és feladta múltját a legkisebb részletig.

Azt mondták, Romániában manapság négy „autóból” áll az élet. Ezek: az „autocritica”, magyarul önkritika, melyet rendszeresen meg kellett írni, gyárakban és irodákban egyaránt; az autó, amivel az embert a Szekuritátéra vitték, az „autobiografia” (önéletrajz), amit megírtak az emberrel, s végül az „autopsia”, vagyis halottkémi vizsgálat.

15

Tudtam, hogy kínzás vár reám, ezért úgy döntöttem, inkább öngyilkos leszek, mintsem másokat eláruljak. Nem éreztem lelkiismeret-furdalást: egy keresztény számára a halál azt jelenti, hogy megtér Krisztushoz. Én majd megmagyarázom, Ő pedig biztosan megért. Ha Orsolyát, aki inkább véget vetett életének, mielőtt a kolostorát megtámadó barbárok megszeplősíthették volna, szentté avatták, akkor életemnél is fontosabb azon kötelességem, hogy barátaimat megvédjem.

Nem kis gondot okozott az, hogyan biztosítsam az öngyilkosság eszközét úgy, hogy ne derüljön ki szándékom. Az őrök rendszeresen átkutatták a foglyokat és a cellákat halált hozó eszközöket keresve: üvegcserepet, madzagdarabot, borotvapengét, mindent elvettek. Egy reggel orvosi vizitkor elpanaszoltam, nem emlékszem minden részletre, amit vallatóim kérnek, mert hetek óta nem jön álom a szememre. Az orvos minden estére alta-

tót rendelt, és az őr benézett a számba, hogy lenyeltem-e. Valójában nyelvem alatt tartottam a tablettát, míg az őr elment, azután kivettem. De hova rejtsem zsákmányomat? Magamnál nem tarthattam, hiszen bármi történhetett velem. Szalmazsákomat naponta fel kellett rázni és összehajtani. Ott volt viszont a Pătrășcanu zsákja. Néhány öltést kibontottam, és naponta újabb pirulát rejtettem a szalma közé.

A hónap végén harminc tablettám volt. Vigaszt jelentett, ha rám tört a félelem, hogy megtörök a kínzásban, de sötét depresszió környékezett, ha rájuk gondoltam. Nyár volt. A külvilágból az otthont idéző hangok szűrődtek be: lány énekelt, egy villamos csikorogva fordult be a sarkon. Anyák szólították fiaikat:

– Silviu, Emil, Matei!

Cellám betonpadlójára piheszárnyas magvak repültek be puhán. Megkérdeztem Istent, hogy miért teszi ezt. Miért kényszerülök véget vetni életemnek, amit az Ő szolgálatára szenteltem? Egy este kinéztem a szűk ablakon, és megláttam az első csillagot az alkonyodó égen. Arra gondoltam, hogy Isten küldte ezt a fényt, amelyik látszólag haszontalan útját évmilliárdokkal ezelőtt kezdte. És íme, most cellám rácsai közt beragyog, és vigasztal engem. Másnap reggel bejött az őr, szó nélkül felszedte a szalmazsákokat az összegyűjtött tablettákkal, és elvitte valaki más rabnak. Először dühös voltam. Azután felnevettem, és olyan nyugalmat éreztem, mint amilyent herék óta egyszer sem. Ha Isten nem akarja, hogy öngyilkos legyek, erőt ad majd a szenvedések elviselésére.

A titkosrendőrség eddig türelmes volt irántam, mondták, most azonban ideje volt, hogy valami eredményt mutassak fel. Dulgheru ezredes, nagy inkvizítorunk mindig elérte, amit akart. Mozdulatlanul és komoran ült asztalánál, finom kezeit maga előtt nyugtatta.

– Maga szórakozik velünk – mondta.

Dulgheru a háború előtt a szovjet nagykövetségen dolgozott. A fasiszta uralom alatt bebörtönözték, s összebátározott Gheorghiu-Dejzsel és több más kommunista fogollyal. Felfigyeltek keménységére, intelligenciájára és gátlástalanságára. Így került ide, hogy döntsön élet és halál felett.

Azonnal érdeklődni kezdett a Vörös Hadsereg egyik katonája felől, aki Bibliákat csempészett Oroszországba, amikor elkapták. Eddig úgy tűnt, mintha vallatóim nem tudnának az oroszok között végzett munkámról, de – noha az elfogott katona nem árult el – rájöttek, hogy ismerjük egymást. Most, inkább, mint valaha, minden szavamat mérlegelnem kellett, hiszen tényleg megkereszteltem az illetőt Bukarestben, és így munkatársunkká lett.

Dulgheru állhatatosan kérdezett. Sejtette, hogy fontos nyomra bukkant. A következő hetekben változatos módszerekkel igyekezett megtörni ellenállásom. Cellámból kivették az ágyakat, és éjszakánként egy-egy órát alhattam csupán egy széken egyensúlyozva. Percenként kétszer is fémesen kattant a kémlelőlyuk, s feltűnt benne az őr szeme. Ha elbóbiskoltam, bejött és egy rúgással felébresztett. Végül teljesen elveszítettem időérzéke-

met. Egyszer felébredtem, s láttam, hogy nyitva az ajtó. Halk zene hallatszott be a folyosóról: talán képzelődtem? A hang ezután eltorzult, és felzokogott egy asszony, majd sikítani kezdett. A feleségem hangja volt!

– Ne, ne! Ne üssenek többet! Nem bírom tovább!

Emberi húson csattanó korbács hangját hallottam. A sikoltozás borzalmasan felerősödött. Minden izmom megfeszült az iszonyattól. Lassan nyögéssé csendesedett a hang, de most már nem volt ismerős. Majd teljesen elhalkult. Minden erő kiment belőlem; veritéktől csatakosan reszkettem. Később megtudtam, hogy hangfelvétel volt, de amelyik fogoly csak hallotta, mind azt hitte, hogy felesége vagy kedvese hangját hallja.

Dulgheru kifinomult barbár volt; barátait, a szovjet diplomátákat utánozta.

– Sajnálattal rendelem el a kínzást – mondta nekem. Teljhatalma lévén a börtönben, szabadon rendelkezhetett a feljegyzésekkel és tanúvallomásokkal. Gyakran jött cellámba egyedül, éjszaka, hogy a kihallgatást folytassa. Egy-egy igen nehéz kihallgatás órákig elhúzódott. Az anglikán misszióval való kapcsolatom felől faggatott: mit csináltam én ott? Azt feleltem, hogy meglátogattam a westminsteri apátságot. Egyre dühösebb lett.

– Tudja-e – kérdezte hangjában gyilkos méreggel –, hogy ha elrendelem, ellenforradalmárként még ma éjjel kivégzik?

– Ezredes úr – válaszoltam –, itt az alkalom egy kísérletre. Azt mondja, hogy föbe lövethet. Tudom, hogy megteheti. Most tegye ide kezét a szívemre. Ha gyorsabban ver a félelemtől, akkor megtudhatja, hogy nincs Is-

ten és nincs örök élet. De ha nyugodtan dobog, mintha csak azt mondaná, hogy „ahhoz megyek, akit szeretek”, akkor gondolkozzon csak el. Van Isten, és van örök élet.

Dulgheru arcul csapott, majd rögtön megbánta, hogy elvesztette önuralmát.

– Georgescu, maga bolond! – mondta. – Nem látja, hogy teljesen ki van nekem szolgáltatva, és a maga Megváltója, vagy nevezze, aminek akarja, soha nem fogja megnyitni börtöne ajtaját? Soha nem fogja újra meglátni a westminsteri apátságot.

– Az Ő neve Jézus Krisztus. Ha neki úgy tetszik, kiszabadíthat, és igenis látni fogom még a westminsteri apátságot.

Dulgheru dühösen meredt rám, és levegő után kapkodott. Majd rám ordított:

– Rendben van. Holnap megismerkedik Brînzaru elvtárssal.

Már vártam erre. Brînzaru őrnagy, az ezredes segédje egy bunkókkal, gumibotokkal, nehezekekkel és korbácsokkal teli szoba felett uralkodott. Keze szőrös volt, akár a gorilláé. A többi kihallgató az ő nevével fenyegetőzött. Voznyeszenszkij, az orosz költő így ír: „A kimondhatatlan szenvedés napjaiban szerencsés az, akinek nincs szíve.” Brînzaru ilyen értelemben igazán szerencsés volt. Bemutatta fegyvertárát.

– Van-e kedvenced közöttük? – kérdezte. – Mi itt szeretünk demokratikusak lenni.

Megmutatta saját kedvencét, egy hosszú fekete gumibotot.

– Olvasd a feliratot!

Ez állt rajta: „Made in U.S.A.”

– Mi verünk – villantotta ki sárga fogait Brînzaru –, de a szerszámokat amerikai barátaitok adják.

Ezzel visszaküldött cellámba, hogy gondolkozzak.

Az őr elmondta nekem, hogy a háború előtt Brînzaru egy jeles politikusnál dolgozott, aki szinte családtagjaként kezelte. Miután a kommunista hatalomátvétellel magas rangú tiszt lett a titkosrendőrségben, egy fiatal embert hoztak hozzá kihallgatásra. A politikus fia volt, aki megpróbált elindítani egy hazafias mozgalmat.

– Kisgyermek korodban a térdemen lovagoltál! – mondta Brînzaru. Majd megkínozta a fiút, és saját kezűleg végezte ki.

Érdekes módon Brînzaru nem váltotta be fenyegetését. Éjszakai ellenőrző körútja során fel-felnyitotta a kémlelőlyukat, és figyelt engem.

– Még mindig ott vagy, Georgescu? Mit csinál a Jézusod?

– Imádkozik magáért! – válaszoltam. Felelet nélkül továbbment.

Másnap visszatért. Fölemelt kézzel a falhoz állított, hogy ujjaim épp csak hozzáérjenek a falhoz.

– Ne engedd elmozdulni – adta ki a parancsot távozás előtt az őrnek.

Megkezdődött hát végül a kínzás. Nem szeretnék itt sokat időzni, de úgy érzem, beszélnem kell róla, hiszen a Szekuritáté börtöneiben mindenhol alkalmazták.

Az elején órák hosszat kellett állnom. Már rég nem éreztem a kezemet, majd a lábam is elkezdett reszketni és dagadni. Amikor elvágódtam a padlón, adtak egy darab

kenyeret és egy korty vizet, és erőszakkal felállítottak. Az örök váltották egymást. Egyesek arra kényszerítették az embert, hogy nevetséges vagy éppen obszcén helyzeteket vegyen fel. Mindez napokon és éjszakákon keresztül ment. Nem volt más néznivalónk a falon kívül.

A Bibliában említett falakra gondoltam, és az egyik különösen megszomorított: azt mondja az Úr, hogy Izráel bűnei falat emeltek a nép és Isten közé. A keresztények kudarcai miatt jutottak hatalomra a kommuniszták, s ezért kell nekem a fal előtt állnom. Azután egyszerűen felidéztem egy verset a Zsoltárok könyvéből: „Az én Urammal a kőfalon is átugrom.” (Zsolt 18,30) Én is átugorhatom ezen a falon, és az én Urammal való közösség lelki birodalmába juthatok. A zsidó kémekre gondoltam, akik azzal a hírral tértek vissza Kánaánból, hogy az ottani városok nagyok és fallal körülvettek, de amiképpen Jerikó falai leomlottak, ugyanúgy – ha az én Uram akarja – az előttem levő fal is leomlik. Amikor a fájdalom már-már elviselhetetlenné vált, az Énekek Éneke egyik igéjét ismételtetem magamban: „Olyan a szerelmemem, mint a gazella, mint a fiatal szarvas. Itt áll már falaink mellett.” (Énekek 2,9) Magam elé képzeltem Jézust, amint a fal mögött áll, és erősít engem. Eszembe jutott, hogy amíg Mózes felemelt kézzel állt a hegyen, kiválasztott népe győzött. Lehetséges, hogy a mi szenvedésünk segít Isten népének a győzelemre jutásban.

Néha-néha belesett Brînzaru, és megkérdezte, kész vagyok-e együttműködni. Egy alkalommal, amikor éppen a földön hevertem, így szólt:

– Kelj fel! Úgy határoztunk, hogy mégis szabadon engedünk. Megláthatod a westminsteri apátságot. Azonnal indulsz!

– Mozogj! – kiáltott rám az őr. Igyekeztem felhúzni a cipőmet, de a lábam túlságosan meg volt dagadva. – Igyekezz! Gyorsabban! Csak így tovább, körbe-körbe, én innen kívülről figyelek.

A cella tizenkét lépés volt körben, a falak mentén. Négy lépésre az egyik fal, majd két lépésre megint egy. Ismét négy, majd újra kettő. Szakadt zokniban csoszogtam körbe. Kattant a kémlelőnyílás.

– Gyorsabban! – ordított az őr. A fejem kóválygott. – Gyorsabban! Vagy talán verést akarsz? – Fájdalmasan a falnak ütköztem. Szememet csípte a veríték. Körbe, körbe, körbe és körbe. Kattanás. – Állj! Hátra arc! Indulj! – Megint körbe, csak az ellenkező irányba. – Gyorsabban! – Megbotlottam és feltápászkodtam. – Mozogj, ne állj meg! – Amikor leestem, az őr berontott. Rávágott könyökömre a gumibottal, miközben igyekeztem felállni. Oly kegyetlenül fáj, hogy újra összeestem. – Állj fel! Mozogj! Ez a *manège*!

Majdnem minden fogoly átment a *manège* – a cirkuszi porond – gyötrelmein. Órák teltek el, amíg végre egy csupor vizet vagy ennivalót kapott az ember. A szomjúság elnyomta az éhséget. Még a lábamban érzett tüzes hasogatásnál is égetőbb volt. A legrettenetesebb az volt, amikor pár pernyi pihenés, avagy éjszaka a földön töltött pár órai kábult alvás után újra kellett kezdeni. A hajlatok megmerevedtek. A zúzódásos izmok, kisebesedett lábak nem tudták a test súlyát viselni. Az ember a falba

kapaszkodott, miközben az örök parancsokat ordítottak. Amikor már nem bírt állni, négykézláb járt.

Már nem emlékszem, hány napot és éjszakát töltöttem a „porondon”. Amíg körbejártam, elkezdtem imádkozni az örökért. Az Énekek Énekére gondoltam, ahol Krisztus menyasszonya szent táncot lejt vőlegénye tiszteletére.

– Olyan kecsesen fogok táncolni, mintha az isteni szeretet táncát járnám, Jézusért – mondtam magamban. Egy ideig úgy tűnt, sikerül is. Ha valaki akarja megtenni azt, amire kényszerítik, végül csak azt fogja tenni, amit akar. Ekképpen a legkeményebb próbatétel is könnyűvé vált, mivel önszántamból tettem. Miközben körbe-körbe jártam, az volt az érzésem, hogy a világ forog körülöttem. Már nem tudtam megkülönböztetni egyik falat a másiktól, az ajtót a faltól, ahogyan az isteni szeretettől áthatva az ember sem tesz különbséget jók és gonoszok között, hanem mindenkit magához ölel.

17

Már egy hónapja nem aludtam szinte semmit, amikor az ör egyszer fekete szemüveggel takarta el szemem, és egy újabb kihallgató szobába vezetett. A hatalmas, puszta teremben három vagy négy alak ült egy asztal mögött; csak homályosan láthattam őket, mivel vakító reflektorfény sütött arcomba. Megbilincselve és meztláb, egy szál szakadt, mocskos ingben álltam előttük. Ismerős kérdések hangzottak el, amelyekre ugyanazt válaszoltam, mint eddig. Ez alkalommal egy nő is volt inkvizítoraim közt. Egyszer éles hangon figyelmeztetett:

– Ha nem válaszol rendesen, kínpadra vonjuk.

A párt meggyőző eszközei közé felvett egy olyan gépezetet, amelyet legutoljára ezelőtt háromszáz évvel használtak Angliában kínvallatásra.

– Szent Pál azt írja az efézusiaknak, hogy törekednünk kell a Krisztus teljességének mértékére – mondtam.
– Ha engem maguk nyújtópadra vonnak, csak segítenek céloom elérésében.

Az asszony az asztalra csapott, és a reflektorok fénye mögött rövid tanakodás következett. Olykor egy csattanós válasz elhárítja a csapást. Elmaradt a „kínpad”; helyette visszatértünk az inkvizícióhoz: a bastinadóhoz, vagyis a talpbotozáshoz.

Más cellába vittek. Fejemre csuklyát húztak, majd megparancsolták, hogy leguggolva karoljam át térdeimet. Könyököm és térdeim közé vasrudat dugtak, majd felemeltek, így fejfelé lógtam gúzsba kötve, talpammal az ég felé. Fogták a fejemet, miközben valaki korbácsütéseket mért a talpamra. Az ütések olyanok voltak, mint megannyi robbanás. Néhány ütés combomat megderekamat érte. Ha elájultam, hideg vízzel élesztettek újra. Ha csak egy nevet is elárulok – mondták –, abba hagyják a verést. Miután leengedtek, úgy kellett bevigyenek a cellába.

A fekete szemüveget, amely minden alkalommal a szememen volt, amikor vallatni vittek (nehogy megismerjem a börtön beosztását), néha verés alatt is rajtam hagyták. Ha látja az ütest közeledni, az ember megfeszülve várja. Megvakítva kettős a félelem: nem tudod, mikor vagy hol ér.

Egyéb kínszásoknak is ki voltam téve. Brínzarunak volt egy nejlonkorbácsa. Ennek már néhány ütésétől elvesztettem eszméletemet. Egyszer kést szegeztek a torkomnak, miközben Brínzaru rám szólt, hogy beszéljek, ha kedves az életem. Ketten fogtak le egyre erősebben, és éreztem, hogy a penge átszúrja bőrömet. Ismét elájultam: amikor felébredtem, mellem csupa vér volt. Tölcséren keresztül vizet töltöttek le torkomon, míg gyomrom pattanásig nem telt vízzel, majd az örök rugdosni kezdtek. Két farkaskutyával otthagytak a cellában. Ezeket úgy képezték ki, hogy a legkisebb mozdulatra is vicsorogva előre szökjenek, de ne harapjanak. Otthagytak egy darab kenyeret, de nem volt bátorsága az embernek elvenni. Idővel rájöttünk, hogy a kutyák nem harapnak, de foguk néha arcunktól néhány centire csattant. Izzó vassal is megbélyegeztek.

Végül minden vallomást aláírtam, ami rólam szólt: hogy házasságtörő és homoszexuális voltam egyidejűleg; eladtam a harangokat, a pénzt meg zsebre vágтам (noha imaházunknak nem is volt harangja); az Egyházak Világtanácsának a leple alatt kémkedtem azzal a céllal, hogy a rendszert fondorlatos módon megdöntsem, másokkal együtt színlelő módon a párt soraiba férkőztem, és titkaikat felfedtem.

Brínzaru, miközben olvasta a vallomásokat, azt kérdezte:

– Hol van azok neve, akiknek átadtad a titkokat?

Örült, amikor megadtam vagy húsz nevet és címet. Biztos prémiumot és előléptetést kap majd érte. De néhány nap elmúltával újra megkorbácsoltak. Ellenőrizték

a névsort, és kiderült, hogy a felsoroltak vagy meghaltak már, vagy Nyugatra szöktek. Ezalatt a néhány nap alatt viszont egy kicsit legalább összeszedtem magam.

A várakozás volt talán a legszörnyűbb kínzás: feküdni ott lenni, és hallgatni mások jajgatását és sírását tudva, hogy néhány óra múlva rád kerül a sor. De Isten mindvégig megőrzött attól, hogy bárkiről is olyasmit mondjak, ami ártott volna neki. Könnyen elvesztettem öntudatomat, és nekik élve kellettem. Mindenik letartóztatott hasznos adatokat szolgáltatathatott, ha fordult a párt szerencséje, még akkor is, ha időtlen időig tartották fogva az illetőt. A kínzás orvos jelenlétében történt, aki ellenőrizte az áldozat pulzusát, és vigyázott arra, nehogy a túlvilágra szökjön, amíg a titkosrendőrségnek még szüksége volt rá. A pokol képmása volt ez, ahol a kín örökké tart, és nem lehet meghalni.

Nehéz volt felidézni a Bibliát. Mindezek ellenére próbáltam Jézusra gondolni, aki Királyként jöhetett volna a földre, mégis azt választotta, hogy közönséges gonosztevőként elítéljék és megkorbácsolják. Pedig a római korbács valami rettenetes dolog volt: minden ütésnél arra gondoltam, hogy Ő is ilyen fájdalmat érzett, és boldog voltam, hogy osztozhatok vele ebben.

Némelyek a gúnyt és megaláztatást is nehezen viselték. Jézus gyakran mondta, hogy meg fogják kínozni, ki fogják gúnyolni, és végül megfeszítik. Azt hittem, hogy a kínzáshoz és keresztre feszítéshez képest a kigúnyolás semmi. De csak addig, míg nem láttam, hogy az ember erővel kinyitott szájába mások beleköphetnek és vizelhetnek, miközben uraink nevetnek és gúnyolódnak.

Nehéz elhinni, de mégis igaz: amiképp a spanyol inkvizíció szentül hitte, hogy kötelessége megégetni az eretnekeket, ugyanígy a párt egynéhány tagja is azt hitte, hogy helyesen járnak el. Dulgheru ezredes ezek közé tartozott. Többször is elmondta:

– A társadalom számára létfontosságú, hogy az embereket megkínózzák és bántalmazzák, ha nem hajlandók elmondani valamit, ami a megvédelméhez szükséges.

Később, amikor teljesen roncs voltam, és sírtam az idegkimerülés miatt, egyfajta sajnálkozással szólt hozzám:

– Miért nem adja meg magát? Annyira értelmetlen! Maga is csak test, és végül megtörik!

Ám én biztos voltam ennek ellenkezőjében. Ha csak testből lettem volna, nem tudtam volna odáig kitartani. Ám a test csupán ideiglenes lakhelye a léleknek. A kommunisták az önfenntartás ösztönére alapozva azt hitték, hogy az ember mindent megtesz azért, hogy életben maradjon. Tévedtek! A keresztények ugyanis, akik hittek az egyház tanításában, tudták, hogy a halál nem az élet vége, hanem annak beteljesedése, nem nyomtalan eltűnés, hanem az örök élet ígérete!

18

Hét hónapja voltam a Rahova úti börtönben. Október volt, s máris téliesre fordult az időjárás. Sokat szenvedtünk a hideg, az éhezés és a rossz bánásmód miatt, és még előttünk álltak a téli hónapok. Reszkettem, miközben a börtönudvarra hulló havas esőt bámultam az ab-

lakomon keresztül, de nem volt rossz kedvem. Kevés az, amit türelmes szeretettel itt a börtönben Istenért tehetek, gondoltam. Az életben a rossz mindig többnek tűnik, mint a jó. Míg az Újszövetség hétszarvú szörnyetegként ábrázolja a gonoszt, a Szentlélek kicsiny galamb képében szállt le. De végül a galamb legyőzi a fenevadat!

Az egyik este ízletes gulyáslevest hoztak, négy teljes szelet kenyérrel. Mielőtt megehettem volna, jött az őr, és megparancsolta, hogy szedjem össze holmimat, és kövessem őt. Egy terembe vitt, ahol már több rab sorakozott. Ottmaradt gulyáslevesemre gondolva szálltam fel a teherautóra, amelyik a Belügyminisztérium épületébe szállított. E pompás épületet sok turista megcsodálja, nem tudva, hogy föld alatti börtöne labirintusaiban százszámra szenvednek a kiszolgáltatott rabok.

Az én cellám mélyen a föld alatt volt. A mennyezetről lógó villanykörte fénye csupasz falakat, háromemeletes vaságyat meg egy szalmazsákot világított meg. A levegő a fal felső részén áramlott be egy csövön. Hamar észrevettem, hogy nincs benn semmiféle kübli, így hát mindig várni kellett, amíg az őrök elvittek a latrinára. Ez volt a legborzasztóbb dolog a rabok számára. Néha órákig várakoztattak, s csak nevettek könnyörgésünkön. Sok férfi és sok nő inkább nem evett, nem ivott, csak ne kelljen ilyenfajta kínokon átmennie. Én magam is ettem már abból az edényből, amibe a szükségemet végeztem, anélkül, hogy kimoshattam volna, mert víz nem volt.

Gyakorlatilag teljes csend uralkodott – szándékosan. Az őrök szövettalpú cipőt viseltek, és csak azt hallottad, hogy motoszkálnak a kilincsnél, mielőtt beléptek volna.

Némelykor hallani lehetett, hogy valamelyik fogoly vég nélkül döngeti ajtaját a távolban, vagy sikoltozik. A cellában mindössze három lépést lehetett tenni, így hát végignyúltam a vaságyon, és a villanyégőt néztem. Egész éjjel égett. Mivel aludni nem tudtam, imádkoztam. A külvilág megszűnt számomra. Minden megszokott zaj eltűnt: a szél és az eső, az udvaron csattogó patkolt bakancsok zaja, a légyzűmmögés, az emberi hangok mindmind eltűntek. Ebben a halotti csendben az volt az érzésem, hogy a szívem összeszorul és megáll.

19

A következő két évet magánzárákában töltöttem. Semmi olvasnivalóm és íróeszközöm nem volt. Egyedüli beszélgetőtársaim gondolataim voltak, de én nem vagyok meditatív alkat, hanem afféle nyughatatlan lélek. Velem volt Isten. De vajon szívből szolgáltam eddig Istent, vagy csak kötelességem teljesítettem?

Az emberek elvárják, hogy a lelkipásztorok mintaszerűen bölcs, egyszerű, szeretettel teli és igazságos emberek legyenek. Azonban, mivel ők is csak emberek, a valóságban nem lehetnek mindig ilyenek, így hát hazudni kezdenek. Végül már ők sem tudják, őszinte-e viselkedésük, vagy csak szerepet játszanak.

Visszaidéztem a tartalmas jegyzeteket, melyeket Savonarola a börtönben írt az 51. zsoltárhoz. A keze úgy össze volt törve, hogy saját ítéletét csak bal kézzel tudta aláírni. Ő írja, hogy kétfajta keresztény létezik: akik őszintén hisznek Istenben, és akik – ugyancsak őszin-

tén – azt hiszik, hogy hisznek. Cselekedeteikből lehet őket megkülönböztetni. Ha egy ember betörni készül egy gazdag ember otthonába, de meglát egy idegent, aki lehet, hogy rendőr, lemond szándékáról. Ha végül mégis betör, az azt jelenti, nem hiszi, hogy az illető a törvény embere lenne. Hitünket cselekedeteink igazolják.

Hiszek-e Istenben? Most érkezett ennek a próbája. Egyedül voltam. Nem nyertem vele semmit, nem támaszkodhattam senki tanácsára. Isten csak szenvedést tartogat nekem – vajon szeretni fogom továbbra is?

Gondolatban visszatértem egyik kedvenc könyvemhez, a *Paterikonhoz (Az egyházatyákról)*. Negyedik századi szentekről ír, akik az egyház üldöztetései idején a pusztában kolostorokat alapítottak. A könyv 400 oldalas volt, de amikor először kézbe vettem, nem ettem, nem ittam és nem aludtam, míg végig nem olvastam. A keresztény könyvek olyanok, mint a jó bor: minél régebbi, annál jobb. Íme egy részlet:

Az egyik testvér megkérdezte előljáróját: Atyám, mi a csend? A válasz így hangzott: Fiam, a csend azt jelenti, hogy celládban ülsz Isten félelmében és bölcsességében, és szívedet megóvod a gondolatok égető nyilaitól. Az ilyen csend szüli a jót. Ó, gondtalan csend, mennybe vezető létra! Ó, csend, melyben az ember csak a legfontosabb dolgokra figyel, és csak Jézus Krisztussal beszél! Aki csendben marad, így énekel: Kész az én szívem, hogy dicsérjen Téged, Uram!

Eltűnődtem, hogyan magasztalhatjuk vajon Istent némán? Az elején sokat imádkoztam kiszabadulásomért. Így szóltam az Úrhoz:

– Azt mondod az Írásban, hogy nem jó az embernek egyedül lenni. Hát akkor miért engeded, hogy egyedül legyek?

De ahogy teltek a napok, majd a hetek, nem volt más látogatóm, csak az őr, aki szó nélkül tette le a fekete kenyeret és vizes levest. Jött naponta eszembe juttatta a mondást: Az istenek puha cipőben járnak. Más szavakkal: a görögök úgy hitték, hogy sosem lehet tudni, mikor közeledik hozzánk istenség. Lehet, hogy ebben a csendben közelebb kerülök Istenhez. Lehetséges, hogy jobb lelkipásztorrá is tesz: megfigyeltem ugyanis, hogy a legjobb igehirdetők belső csenddel vannak megáldva, akár csak Jézus. Amikor túl sokat van nyitva a száj, még ha jót is mond, a lélek elveszti a tüzét, amiképpen a szoba is kihűl, ha nyitva van az ajtó.

Lassan megtanultam, hogy a csend fáján a békesség gyümölcse terem. Kezdtém rájönni, milyen is vagyok valójában, és megerősödtem abban a bizonyosságban, hogy a Krisztusé vagyok. Rájöttem, hogy gondolataim és érzéseim itt a börtönben is Isten felé irányulnak, s minden egyes éjszakát imádkozva, lelkigyakorlatban, Istent dicsőítve tölthetek. Tudtam már, hogy nem szerepet játszom, nemcsak hiszem, hogy hiszek!

20

Kialakítottam egy gyakorlatot, amihez az elkövetkezendő két évben tartottam magam. Ébren maradtam egész éjjel. Amikor este tíz órakor lefekvésre csengettek, nekem akkor kezdődött a programom. Olykor szomorú voltam,

máskor vidám, de az éjszaka soha nem volt elég mindarra, amit el szerettem volna végezni.

Imával kezdtem, melyből ritkán hiányzott a könny. Nemegyszer a hála könnyeit sírtam. Miként a rádióhullámok, az imádság is tisztábban „vehető” éjjel: a nagy lelki csaták ideje ez. Azután prédikációt tartottam, mint ha csak templomban lennék. Hogy az örök ne hallják, végigsuttogtam a „kedves testvéreim”-től az „ámen”-ig. Végre kimondhattam a teljes igazságot. Nem kellett többet azzal törődnöm, hogy mit gondol a püspök, mit mond a gyülekezet, mit jelentenek majd a spiclik. Nem a levegőnek beszéltem. Minden prédikációt végighallgattott Isten, az Ő angyalaival és szentjeivel, de úgy éreztem, hogy hallgatóim között vannak azok is, akik által hitre jutottam, nyájaim tagjai: élők és holtak egyaránt, családom tagjai és barátaim. Ők voltak a „bizonyosságok fellege”, amelyről az Írás beszél. Átélttem a hitvallásban szereplő „szentek egyességét”.

Minden éjjel szóltam feleségemhez és fiamhoz. Elmélkedtem mindazon, ami jó és kedves volt bennük. Olykor gondolataim elérték Sabinát a börtön falain keresztül. Akkoriban jegyezte fel Bibliájába: „Ma láttam Richardot. Ébren feküdtem az ágyon, mikor fölém hajolva megszólított.” Minden erőmet összpontosítva igyekeztem eljuttatni hozzá a szeretet üzenetét. E pár perces egymásra gondolás nap mint nap bőségesen meghozta jutalmát. Míg annyi házasságot tönkretett a börtön, a miénk szilárdan állt és megerősödött.

Néha fájdalmat is okozott, ha családomra gondoltam. Tudtam: Sabinát kényszeríteni fogják, hogy váljék

el tölem. Ha ezt visszautasítja, sőt a gyülekezeti munkát is folytatja, szinte biztos, hogy elzárják őt is. Ebben az esetben Mihai fiam, aki csak tízéves, magára marad. Úgy öleltem magamhoz szalmazsákom, mintha fiam lett volna. Egyszer felugrottam és öklömmel a vasajtóra sújtottam, ordítva, hogy adják vissza a fiamat. Berohantak az örök, lefogtak és beadtak egy injekciót, amitől órákra elvesztettem öntudatomat. Amikor felébredtem, azt hittem, az örület környékez. Sokakról tudtam, akikkel ez történt.

Bátorságra kaptam, ha Jézus anyjára gondoltam, aki zokszó nélkül állt a keresztnél. Azon gondolkodtam, hogy nem tévedünk-e, amikor hallgatásából csak vegyiszta bánatot hallunk ki. Bizonyára büszke is volt arra, hogy Jézus életét adja az emberért. Zsidó húsvét lévén, azon az estén a zsidó rituálé szerint bizonyára énekben dicsérte az Urat. Én magam is hálával tartozom Istennek a szenvedésért, amin kisfiam átmegy. Majd ismét reménykedtem: ha Sabina nincs is ott, vannak barátaink, akik biztosan gondját viselik Mihainak.

Egyik állandó lelkigyakorlatom az volt, hogy magam elé képzeltem, mint egy képet, hogyan vetem alá teljes életemet Krisztusnak: múltat, jelent, jövőt, családomat, gyülekezetemet, szenvedélyeimet, titkos gondolataimat, testem minden egyes tagját. Őszintén megvallottam Krisztusnak múltbeli bűneimet, és láttam, hogyan törli el azokat kezével. Gyakran sírtam.

Eleinte sokat vizsgálgattam lelkemet. Nem jól tettem. A szeretet, jóság és szépség, szégyenlős teremtmények lévén, elrejtőznek, ha figyelik őket. Fiam ötéves

korában jó leckét adott nekem erről. Szemrehányóan mondtam egyszer neki:

– Jézusnak van egy nagy füzete, amelynek egyik lapján a te neved van felírva. Ma reggel azt kellett odajegyeznie, hogy nem engedelmeskedtél édesanyádnak. Tegnap verekedtél egy fiúval, és azt állítottad, hogy ő a hibás; az is bekerült.

Kis gondolkozás után azt mondta Mihai fiam:

– Apa, Jézus csak a rossz dolgokat jegyzi fel, vagy a jót is, amit teszünk?

Gyakran gondoltam fiamra! Élvezettel emlékeztem arra, hogyan tanított teológiára. Amikor azt olvastam a Korinthusiakhoz írt levélből: „Vizsgáljátok meg magatokat, hogy hitben vagytok-e?” –, azt kérdezte:

– Hogyan vizsgáljam meg magam?

– Üss a melledre és kérdezd: „Te szív, szereted-e Istent?” – válaszoltam, s közben a mellemre ütöttem.

– Ez nem helyes – mondta Mihai. – A vasutas bácsi egyszer megengedte, hogy a kalapáccsal ráússek a vonat kerekére, de azt mondta:

– Ne üss nagyot, csak koccintsd meg, nehogy eltörjön a kerék. – Nekem sem kell nagyot ütnöm magamra, hogy meglássam, szeretem-e Jézust!

Így tudtam meg, hogy szívem halk igenje elég válaszul arra a kérdésre, hogy szeretem-e Jézust.

* (2Kor 13,5) Jelen esetben és sok más helyen is lemondunk a bibliai idézetek egységesítéséről, ugyanis a szerző sokszor utalásszerűen, néhol parafrazálva vagy saját szavak közbeékelésével idézi a Bibliát. Ahol lehetett, a Revideált Új Fordítást (2014) használtuk. Az igeversek helyét is inkább csak a mondatértékű és terjedelmesebb idézetek esetében közöljük. (szerk. megj.)

Minden éjjel azzal töltöttem egy órát, hogy igyekeztem legfőbb ellenségeim – például Dulgheru ezredes – eszével gondolkozni. Helyébe képzelve magamat ezernyi mentséget találtam számára. Ily módon szeretni tudtam őt is, többi kínozóimmal együtt. Majd saját hibáimat mérlegeltem az ő szempontjából, és rögtön másképpen láttam magamat. Könnyebb vigasztalni, mint vigasztalódni, mint ahogy nyugodt együttérzéssel olvasunk a nyaktíló áldozatairól, de megrendülünk, ha forradalom fenyeget. Azt is megpróbáltam, hogy az események sorrendjét megfordítsam: a jelent egy elmúlt korba, a rég történeteket a jelenbe képzeltem. Ily módon még azt is remélheti valaki, hogy a rég élt szentekkel találkozik.

Elképzeltem, mit tennék egy nagy államférfi, egy multi-milliomos, Kína császára vagy a pápa helyében. Azon álmodoztam: milyen lenne az élet, ha szárnyam lenne, avagy láthatatlanná tevő köpönyegbe burkolózhatnék, és felfedeztem, hogy ez az emberi lélek: láthatatlan, szárnyas erő, ami meg tudja változtatni a világot. Ezek üdítő, de időrabló képzelgések voltak. Egy elfoglalt építész nem tűnődik azon, mit is építhetne nem létező anyagokból: súlytalan kőből, hajlítható üvegből. Az elmélkedésnek az építészethez hasonlóan konstruktívnak kell lennie. Az ilyen kitérők viszont segítettek abban, hogy meglássam, hogyan élhetnek együtt a lélek világában ellentétes dolgok. Most már értem, hogyan lehet Krisztusban benne minden, hogyan lehet Ő Júda oroszlánja és Isten béránya.

Nem hiányzott a szórakozás sem üres cellámból. Vicceket mondtam magamnak és újabbakat találtam ki.

Sakkoztam magammal kenyérből gyúrt figurákkal: „Fekete” a „Kevésbé-fekete” – falról lekapart mésszel kevert – ellen. Meg tudtam osztani gondolkodásomat, hogy „Fekete” ne tudja „Kevésbé-fekete” következő lépését, és fordítva. Minthogy egyetlen játszmat sem veszítettem el két év alatt, úgy éreztem, igényt tarthatok a mesteri rangra.

Rájöttem, hogy az öröm szokássá válhat, éppúgy, ahogy egy összehajtott papír a hajtások mentén hajlik újra. „Örvendezetek!” – ez Isten parancsolata. John Wesley mondogatta: „Soha nem voltam szomorú, még egy negyedórányit se.” Nem mondhatom el ugyanezt magamról, de megtanultam, hogy a legrosszabb körülmények között is örvendezek.

21

A kommunisták azt hiszik, hogy a boldogság az anyagi megelégedettségéből származik, de én cellai magányomban hidegben, éhesen, rongyosan minden éjjel táncoltam örömben. Gyermekkoromban láttam táncoló derviseket: onnan származott az ötlet. Különösen megragadott ezeknek a muzulmán szerzeteseknek az ekstázisa, súlyos szépsége, mozgásuk kecsessége, miközben pörögve kiáltották Isten nevét: „Allah!” Később tudtam meg, hogy még sokan mások – zsidók, pünkösdiek, korai keresztények, Dávid, Miriám és hasonló bibliai személyek, a húsvétot ünneplő ministránsok a sevillai katedrálisban – mind a mai napig táncolnak Istennek. A szavak sohasem elegendők annak kifejezésére, amit az ember érez az

istenség közelében. Néha annyira teli voltam örömmel, hogy azt hittem, szétfeszít, ha valamiképpen kifejezésre nem juttatom. Eszembe jutottak Jézus szavai: „Boldogok lesztek, mikor titeket az emberek gyűlölnék, és kirekesztenek, és szidalmaznak titeket, és kivetik a ti neveteket, mint gonoszt, az Embernek Fiáért. Örüljetek azon a napon és örvendezzetek!”,

– Csak félig teljesítettem ezt a parancsot – mondtam magamban. – Örültem, de ez nem elég. Jézus azt mondja, hogy ujjonganunk is kell.

Amikor az őr legközelebb benézett a kémlelőlyukon, látta, hogy ugrándozom a cellámban. Valószínű, hogy parancsot kapott: akin az összeomlás jelei mutatkoznak, annak a figyelmét el kell terelni. Nesztelenül eltűnt, majd kisvártatva a személyzeti szobából egy kis kenyeret, sajtot és cukrot hozott. Amikor elvettem, eszembe jutott, hogyan folytatódik az ige Lukács evangéliumában: „Örvendezzetek – mert íme a ti jutalmatok bőséges.” Nagyon nagy darab kenyér volt, több, mint a heti adag.

Attól kezdve ritka volt az az éjszaka, hogy ne táncoljak. Noha soha többet nem kaptam fizetséget érte, énekeket költöttem, halkán énekelgettem őket és táncoltam saját zenémre. Az őrök megszokták. Nem zavartam a csendet, ők meg láttak már elég furá dolgot a földalatti cellákban. Barátaim, akiknek később elmondtam, hogy táncoltam a börtönben, azt kérdezték: – Miért tetted? Mi értelme volt?

* Új fordítás: ujjongjatok, angol fordítás: leap for joy, vagyis: örömtökből ugrándozzatok (Lk 6,22) (ford. megj.)

Nem volt valami hasznos dolog. Az öröm megnyilvánulása volt, mint Dávid tánca, az Úr oltára előtt bemutatott szent áldozat. Nem bántam, ha rabtartóim őrülnék tartanak, hiszen számomra addig ismeretlen szépséget fedeztem fel Krisztusban.

Voltak olykor látomásaim. Tánc közben egyszer úgy tűnt, mintha nevemen szólítanának, de nem a Richard, hanem egy másik név hangzott el, amit nem fedhetek fel. Tudtam, hogy engem szólítanak új nevemen, és én sem tudom, hogyan, ez villant agyamba:

– Ez biztosan Gábrriel arkangyal.

Cellám megtelt fénnel. Többet nem hallottam, de megértettem, hogy együtt kell munkálkodnom Jézussal és a szentekkel, hogy híd épüljön a jó és rossz közé: könynyekből, imákból és önfeláldozásból készül ez a híd a bűnösöknek, hogy átmehessenek rajta azokhoz, akiken áldás van. Tudtam: e hídnak olyannak kell lennie, hogy az is átmenjen rajta, aki jóságban leggyengébb. Jézus megígérte, hogy jobbára ülteti az ítélet napján azokat, akik ráplálták az éhezőket és felruházták a mezíteleneket, ám a gonoszokat cselekedőket a külső sötétségre vetik. Biztos, hogy minden ember segít néha másokon, máskor meg elmulasztja ezt megtenni: a test egységes, a lélek viszont megosztott. A Bibliában szó van a „belső” meg a „külső” emberről, az „újról” meg a „régiről”, a „természeti” meg a „lelki” emberről. A belső, a lelki ember juthat el az örök élet boldogságára.

Rájöttem, hogy az embereket úgy kell szeretnem, amint vannak, nem olyanoknak, amilyennek lenniük kellene. Egy éjjel nagy sereg angyalt láttam lassan az ágyam

felé közeledni a sötétben. Ahogy közeledtek, szerelmes dalt énekeltek, amelyet akár Rómeó is énekelhetett volna Júliának. Alig bírtam elhinni, hogy az örök nem hallották ezt a számomra nagyon valóságos, csodálatosan szép, szenvedélyes zenét.

Hosszú egyedüllet után a foglyoknak gyakran vannak látomásaik. Ezeknek a jelenségeknek megvan a természetes magyarázata, ami azért nem fosztja meg őket jelentőségüktől. A lélek felhasználja a testet saját céljaira. Látomásaim segítettek nekem életben maradni. Ez elegendő bizonyíték arra, hogy nem pusztán hallucinációkról volt szó.

22

Egy éjjel halk kopogást hallottam az ágyam mellett a falon. Új fogoly érkezett a szomszédos cellába: ő jelzett nekem. Válaszoltam neki, mire újabb kopogások sorozata hallatszott. Hirtelen rájöttem, hogy szomszédom egyszerű kódot használt: az A egy kopogás, a B kettő, a C három.

– Ki vagy te? – hangzott az első üzenet.

– Lelkipásztor – feleltem.

E fáradságos kezdet után új kódrendszert fejlesztettünk ki: egy koppantást használtunk az ábécé első öt betűjére, kettőt a következő ötre, és így tovább. Így a B-t egy kopogás és rövid szünet után újabb kettő jelezte. Az F jelzése kettő – szünet – egy kopogás volt. Új szomszédomat ez a jelrendszer sem elégítette ki. Ismerte a morzejeleket, és egymás után kikopogta nekem a betűket, míg meg nem tanultam.

Lekopogta a nevét.

– Isten áldjon – válaszoltam fáradtságosan. – Keresztény vagy?

Egy percnyi szünet után:

– Nem állíthatnám.

Kiderült, hogy rádiómérnök, és főbenjáró bűnnel vádolják. Ötvenkét éves volt, gyenge egészségi állapotban. Néhány éve hátat fordított a hitnek, mivel hitetlen nőt vett feleségül. Mély depresszió gyötörte. Minden éjjel beszélgettem vele, és egyre könnyedebben használtam a morzeábécét.

Hamarosan ezt kopogta:

– Meg szeretném vallani bűneimet.

Vallomását sok szünet szakította meg.

– Hétéves voltam... megrúgtam egy fiút... mivel zsidó volt. Megátkozott...: „Úgy haljon meg anyád, hogy ne láthasson téged!”... Anyám akkor haldoklott... amikor letartóztattak.

Miután szívének sok terhét letette, azt mondta, sok éve nem érzett boldogságot tapasztal. Ahogy mások levelezőtársak, úgy mi kopogtatótársak lettünk. Bibliai verseket tanítottam neki. Vicceket mondtunk és sakkoztunk, kikopogva a lépéseket. Krisztusról meséltem neki morzejelekkel. Amikor az őrrajtakapott, más cellába vittek, más szomszéd mellé, én meg kezdtem előlről. Egy idő után már sokan ismerték a morzeábécét. Gyakran költöztettek más cellába. Nemegyszer árultak el besúgók, ezért csak bibliai verseket és Krisztusról szóló szavakat kopogtattam. Nem volt kedvem politikai viták miatt szenvedni.

A magánzárkában az emberek arra kényszerültek, hogy régi eseményekkel foglalkozzanak, amelyeket régen eltemettek magukban. Régi árulások és becstelenségek emléke kísértett kikerülhetetlenül és állhatatosan. Mint ha az anyák, apák, a rég elhagyott lányok, a megcsúfolt és becsapott barátok vádoló tekintettel bejöttek volna az ember cellájába. Minden morzevallomás, amit hallottam, így kezdődött: „Amikor kislány voltam...”, „Iskolás koromban...”. Isten békéjének szentélye előtt vérengző ebekként álltak őrt a régi vétkek emlékei. Ám amikor az ember számára a menny minden kapuja bezárul, a Kabala azt mondja, hogy nyitva marad a *bab hadimot*, a könnyek kapuja. Nekünk, raboknak ezen a kapun kellett belépnünk.

23

Egy reggelen egyik szomszédom kopogásából megtudtam, hogy nagypéntek napja van. A mosdóban találtam egy szeget, amivel cellám falára felírtam, hogy JÉZUS, remélve, hogy az utánam következőknek majd vigasztalást nyújt. Az őt feldühödött.

– Mars a karcerba! – mondta.

Végigvittek a folyosón egy falba épített szekrényféléhez, ami negyed négyzetméternyi alapterületű volt, és épp csak elég magas, hogy állni tudjak benne. Néhány kis szellőzőlyuk volt rajta, meg egy másik, amin az ételt nyomták be. Az őt belökött, és rám zárta az ajtót. Hegyes szegek szúrták hátamat. Előrefeszültem, de akkor a mellemen éreztem szúrást. Szinte pánikba estem, de ural-

kodtam magamon, és mozdulatlanul álltam. Majd végigtapogattam a szekrényt: minden oldalából éles acél-darabok álltak ki. Csak úgy kerülhettem el, hogy ne nyársaljanak fel, ha mereven, egyenesen állok. Ez volt a karcser.

Lábam fájni kezdett. Egy óra elteltével minden izmom sajgott. Lábfejem a *manége* óta fájt, és most dagadni kezdett. Amikor összeestem, és a vashegyek összehasogattak, kiengedtek egy kis pihenőre, majd visszatettek. Krisztus szenvedéseire próbáltam gondolni, de én magam túl nagyokat álltam ki. Eszembe jutott, hogy kiskorában Mihai fiam ezt kérdezte tőlem:

– Apa, mit tegyek? Unatkozom.

– Gondolj Istenre – feleltem.

– Miért gondoljak én reá? – kérdezte. – Az én fejem kicsi, az Övé viszont nagy: Ő kellene, hogy rám gondolon.

Így hát azt mondtam magamnak:

– Ne próbálj Istenre gondolni. Ne gondolj semmire.

A fullasztó sötétben emlékeztettem magam, hogy a hindu jógik egy szent szó állandó ismétlésével üresítik meg értelmüket a gondolatoktól. Nagyjából ugyanaz a módszere az Athosz-hegyi szerzeteseknek is: végtelen „szívimájukban” minden szívverésre egy szó jut: „Úr Jézus, Isten Fia, könyörülj rajtam!” Én már rég tudtam, hogy Jézus irgalmas, de most arra gondoltam, hogy ahogyan egykor minden nap elmondtam feleségemnek, hogy szeretem, most Jézussal is ezt teszem. Ismételni kezdtem:

– Jézus, lelkem drága vőlegénye, szeretlek téged!

Egy szerelmes szív csendes verése oly zene, melynek szárnyán messzire lehet repülni, így hát szívem ritmusára ismételtettem ezt a mondatot. Úgy tűnt, mintha az ördög gúnyolódását hallottam volna eleinte:

– Te szereted Őt, Ő meg hagyja, hogy szenvedjél. Ha mindenható, miért nem vesz ki a karcerből?

Tovább folytattam:

– Jézus, lelkem drága vőlegénye, szeretlek téged!

Rövidesen elhomályosult, majd eltűnt a szavak értelme. Megszűntem gondolkodni.

Később nehéz helyzetekben gyakran folyamodtam ehhez a módszerhez, hogy felülemelkedjek a szenvedésen. Máté evangéliumában olvassuk Jézus szavait: „abban az órában jön el az Emberfia, amelyikben nem is gondoljátok!” (Mt 24,44) Ez volt az én tapasztalatom is Ővele. Ne gondolkozz – és Krisztus eljön, amikor nem is várod. Ám az Ő világosságának tisztaságát nehéz elviselni. Néha megfordítottam a folyamatot, és gondolataimhoz menekültem előle.

24

Két napot töltöttem a karcserban. Egyeseket egy hétig, sőt több ideig is tartottak ott, de az orvos figyelmeztette kínzóimat, hogy állapotom válságos. Így is az élet és halál határmezsgyéjén léteztem. Hosszú bezártságomban s a napfény, élelem és levegő hiányában a hajam megszűnt nőni. A borbélynak napokig nem kellett megborotválnia. Kőrmöm sápadt és puha lett, mint egy sötétben tartott növény.

Agyamat hallucinációk kezdték hatalmukba keríteni. Kétségbeesett pillanataimban tekintetemet a csajkám-ban levő vízre meresztettem, hogy meggyőződjek: nem a pokolban vagyok, ahol nincs víz, mire csészém sisakká változott. Finom ételekkel megrakott hosszú asztalt láttam, mely kiért cellámból. Feleségemet láttam messziről közeledni. Nagy tál gőzölgő kolbászt hozott, én pedig rámordultam:

– Ennyi az egész? Milyen kicsik!

Máskor cellám nagy könyvtárrá tágult; bekötött könyvekkel teli polcok tornyosultak fölém a sötétben: híres regények, költemények, életrajzok, vallásos és tudományos munkák. Máskor arcok ezrei fordultak kíváncsian felém: nagy tömeg vett körül, és várta, hogy beszéljek. Kérdéseket kiáltottak. Hangok válaszoltak nekik. A tömeg éljenzett, majd kifütyült. Az arcok tengere a végtelemben veszett.

Gyötrelmes álmaimban bántalmaztam azokat, akik börtönbe vetettek, majd erotikus képzelgések kínoztak. E poklot nem értik meg egykönnyen azok, akik nem szenvedték végig. Bebörtönzésemkor harminckilenc éves voltam: egészséges és tevékeny ember. A tuberkulózis kiújulása felfokozta a szexuális vágyakat. Éberem feküdvé beleizzadtam forró, érzéki álmodozásaimba asszonyokról és lányokról, majd – noha igyekeztem elúzni magamtól – perverz és túlhajszolt szerelmi aktusok látomása gyötört. Szörnyű szenvedést okozott a szégyen és büntudat: néha élesen és hasogatva, máskor tompán, de mindig ott volt.

Megtaláltam a módját, hogyan rázzam le ezeket a hallucinációkat: betolakodó ellenségnek tekintettem

őket, mint testemben a tbc mikrobáit. Nem vádoltam magamat támadásaikért, sőt megdicsértem magam. Mivelhlyt ezeket a látomásokat nem bűnként, hanem ellenségként kezeltem, máris kidolgozhattam elpusztításuk tervét. A bűnös gondolatokat legyőzheti az értelem, ha higgadtan megvizsgáljuk, mivel is járnának. Nem arra törekedtem, hogy elűzzem őket, hiszen úgyis visszatérnek egy mellékajtón. Ehelyett engedtem, hogy a fejemben járjanak, miközben átgondoltam, mibe is kerülne a valóságban, ha engednék nekik. Ilyen kísértéseknek engedve a biztos romlásba vinnék más családokat az enyémmel együtt. Feleségem kénytelen lenne elválni tőlem. Fiamnak tönkretenném jövőjét. Híveim elveszítenék hitüket. Végül, mindenki által megvetve, Isten előtt is felelnem kellene az okozott kárért. Amiképpen az orvosok az egyik vírussal küzdenek a másik ellen, ugyanúgy az Ördög ellen fordíthatjuk saját jelszavát: „Oszd meg és uralkodj!”. A büszkeség ördögét – a félelemét, hogy lejárattuk magunkat – a bujaság ördöge ellen lehet fordítani. A kapzsiság ördöge gyűlöli a költséges bűnöket!

25

Egy nap, mivel a mi latrináink eldugultak, az örök által használt vécére vittek. A mosdótál fölött, a falon volt egy tükördarab: először láttam magam két év óta.

Amikor bebörtönöztek, fiatal voltam és egészséges. Jóképűnek tartottak. Most, amikor megláttam, mivé lettem, kacagtam: szomorú, homéroszi kacagás volt ez. Olyan sokan szerettek és csodáltak: ha most látnák a tü-

körből visszabámuló ijedt öregembert, megrémülnének. Jó lecke volt számomra, hogy megtanuljam: ami igazán értékes bennünk, a szemnek láthatatlan. Még ennél is csúnyább leszek: csontváz és koponya. Erre gondolván megerősödött hitem és kívánságom, hogy szememet a lelki életre függeszsem.

A vécében volt egy darab újságpapír, az első, amit le-tartóztatásom óta láttam. Azt írta benne, hogy Groza miniszterelnök szilárd szándéka a gazdagokat eltörölni a föld színéről. Jót mulattam: egy olyan kormány, amely ki akarja irtani a gazdagokat, míg a világ többi része a szegénységnek próbál véget vetni. Kerestem Pătrășcanu nevét, hátha újra hatalmon van, de nem volt a minisztertanácsi ülés résztvevőinek sorában, ahol Groza beszéde elhangzott.

Miközben cellámba kísértek, egy nő sírását és őrült kiáltozását hallottam. Sikolyai a börtön alattunk levő szintjéről jöttek. Tébolyodott rikácsolássá erősödtek, majd hirtelen elhallgattak, mintegy erőszaknak engedve.

Néhány nap múlva új rabot hoztak a szomszédos cellába.

– Ki vagy te? – kopogtattam át, s rögtön jött a válasz. Ion Mihalache volt, több háború előtti kormány tagja, a nagy politikus, Iuliu Maniu kollégája. Amikor kezdetét vette a pártterror, Mihalache több társával együtt megkísérelt külföldre menekülni. A repülőtéren letartóztaták, és 1947 októberében életfogytiglani börtönre ítélték. Több volt hatvanévesnél.

– Egész életemben igyekeztem honfitársaimon segíteni, és ez a jutalmam – mondta.

– Amikor akarod azt, ami veled történik, csak az fog történni, amit te is akarsz – kopogtattam át. – A békeséghez a lemondás vezet.

Visszakopogott:

– Nincs békeség szabadság nélkül.

– Egy olyan országban, ahol zsarnokság uralkodik... a börtön díszhely – válaszoltam.

Azt mondta, hogy számára Isten elveszett.

– Isten soha senki számára el nem vész... – kopogtam vissza. – Mi vagyunk az elveszettek... Ha önmagunkra találunk... megtaláljuk a bennünk élő Istent... A börtön segít ebben a keresésben.

Azt mondta, hogy megpróbálja újra.

Két nappal később elvitték. Ám előbb megtudtam Mihalachétól, hogy az asszony, akinek a sikolyait hallottuk, Ion Gigurtunak, egy miniszterelnöknek a felesége volt. Abból, ahogy hirtelen elhalkultak kiáltásai, ki lehetett venni, hogy injekciókkal csendesítették le. Legközelebb nem jött felelet kopogásaimra. Mihalache elment.

26

Nemsokára újramezdődtek kihallgatásaim. Általában Grecu hadnagy, egy kemény, értelmes és magabiztos fiatalember foglalkozott velem, aki meggyőződéssel hitte, hogy munkája által a világ jobbá válik. Kérdései során visszatért a Skandináv Egyház missziójánál végzett tevékenységemre az éhezőknek osztott segélyekkel kapcsolatosan. Még mindig tagadom – kérdezte –, hogy a pénzt kémkedésre használták?

Azt mondtam:

– Azt megértem, hogy maga szerint az angolok és amerikaiak pénzt költenének Romániában a kémkedésre, de ugyan mi érdeke lehetne Norvégiának, vagy Svédországnak, hogy ilyesmivel foglalkozzon?

– Mindketten az imperialisták eszközei – vágott vissza.

– De hát Norvégia demokratikus gondolkozásáról híres, Svédországban pedig negyven éve szocialista kormány uralkodik.

– Badarság! – mondta. – Ugyanolyan fasiszták, mint a többi.

Következő találkozásunkkor Grecu azt mondta, hogy utánanézett, és lehet, hogy igazam van.

Azután az orosz evangéliumok szétosztása felől faggatott.

– Lehet, hogy a Bibliatársulat igazgatója, Emile Klein van mögötte – mondtam.

Megkérdezte, hogy miért utaztam többször is Iași-ba (ott volt ugyanis ennek a munkának a központja). Azt mondtam, hogy a jelenlegi pátriárka hívott meg.

Másnap reggel újból hívtak. Grecu az asztal mellett ült egy gumibottal a kezében.

– Meséssel etetett – ordította. – Emile Klein meghalt, még mielőtt önt letartóztatták volna. Ezért mondta az ő nevét. Utánanéztek, mikor volt Iași-ban. Iustinian pátriárka legtöbbször nem is volt a városban.

Hátralökte a széket.

– Elég volt! Itt a papír. Tudjuk, hogy morzejelekkel értekezett más rabokkal, Mihalachéval is. Most pontosan akarjuk tudni, mit mondtak magának. Azt is, hogy

milyen egyéb kihágásokat követett el még a börtön-
szabályok ellen, s az igazat mondja! Mert ha nem...

Hatalmasat ütött az asztalra.

– Félórája van – mondta, és elhagyta a termet.

Leültem írni. „Nyilatkozat” – ez volt az első szó a szabály értelmében. Nehezen ment: két éve nem fogtam tollat. Beismertem, hogy áthágtam a szabályzatot. Átkopogtattam a falakon az evangélium üzenetét. Tablettákat gyűjtöttem, hogy öngyilkos legyek. Kést készítettem egy bádogdarabból, sakkfigurákat kenyérből és mészből. Értekeztem más foglyokkal, de a nevüket nem tudtam. (Azt elhallgattam, hogy gyónásokat is végighallgattam, sőt hitre is juttattam némelyeket a morzejelek segítségével.) Azt írtam: „Soha nem mondtam semmit a kommunisták ellen. Krisztus tanítványa vagyok, aki szeretettel ajándékozott meg ellenségeink iránt is. Megértem őket, és imádkozom megtérésükért, hogy testvéreimmé legyenek a hitben. Afelől, amit mások átkopogtak nekem, nem nyilatkozhatom, mert Isten papja sohasem lehet a vád tanúja. Hívatásom, hogy védjek, nem az, hogy vádoljak.”

Greco pont egy félóra múlva visszajött, gumibotját lóbálva. Foglyokat vert azelőtt.

Elvette nyilatkozatomat, és olvasni kezdte. Kisvártatva félretette botját. Amikor a végére ért, gondterhelten rám nézett.

– Wurmbrand úr – mondta (azelőtt soha nem szólított úrnak) –, miért mondja, hogy szeret? Ez maguknak, keresztényeknek egyik olyan parancsolata, amit senki sem tud megtartani. Én nem tudnék szeretni egy olyan embert, aki évekig magánzárkában tart, éheztet és ver.

– Nem arról van szó, hogy egy parancsot igyekszünk megtartani – feleltem. – Amikor kereszténnyé lettem, mintha újjászülettem volna. Új énem teli van szeretettel. Mint ahogyan a forrásból csak víz folyhat, a szerető szívből is csak szeretet fakadhat.

Két órán át beszélgettünk a kereszténység és marxizmus viszonyáról, amelyen ő nevelkedett. Grecu meglepődve vette tudomásul, hogy Marx legelső munkája János evangéliumának magyarázata volt. Azt sem tudta, hogy *A tökéhez* írt előszavában azt írta, hogy a kereszténység, különösen protestáns formájában „az ideális vallás a bűn által tönkretett életek megújítására.” Mivelhogy az én életemet megnyomorította a bűn – mondtam –, egyszerűen Marx tanácsát követtem abban, hogy protestáns kereszténnyé lettem.

Ez után a találkozás után Grecu mindennap irodájába hívatott egy-két órára. Utánanézett az idézeteknek, és helyesnek találta őket. Ezen az ürügyön hosszan elbeszélgettünk a kereszténységről. Ilyenkor kihangsúlyoztam a korai kereszténység demokratikus és forradalmi jellegét.

– Ateistának neveltek, és sohasem leszek más – ismételte Grecu.

– A keresztények számára szent szó az ateizmus – mondtam neki. – Néró és Caligula ateistáknak nevezte elődeinket, és vadállatok elé vettette őket. Ha tehát valaki magát ateistának nevezi, én azt tisztellem.

Grecu mosolygott. Én folytattam:

– Hadnagy úr! Egyik ősöm rabbi volt a 17. században. Életrajzírói feljegyezték róla, hogy egyszer egy ateistával találkozáva így szólt:

– Irigyellek, kedves barátom! Lelki életed minden bizonnyal sokkal erősebb, mint az enyém. Én, ha bajba jutott embert látok, azt mondom gyakran, hogy majd megsegíti az Isten, és továbbmegyek. Te nem hiszel Istenben, így hát magadra kell vened mindenkinek a terhet, és segítened kell mindenkin, akivel találkozol.

A keresztények nem az ateizmusért hibáztatják a pártot, hanem amiatt, hogy a kétféle ateista közül a rosszabbik fajtát termeli ki. Kétféle van ugyanis. Az egyik így szól:

– Nincs Isten, tehát tehetek, ami gonoszat csak akarok!
Mások pedig azt mondják:

– Mivel nincs Isten, magam kell hogy véghez vigyem mindazt a jót, amit Isten cselekedne, ha létezne. Ez utóbbi értelemben Krisztus volt a legnagyobb ateista. Amikor éhes, beteg, szükségét szenvedő embert látott, nem mondta azt, hogy majd az Isten megsegíti. Úgy cselekedett, mintha őt terhelte volna a teljes felelősség. Ezt látva az emberek így szóltak:

„Vajon ez az ember nem Isten? Hiszen Isten munkáját végzi!” Így jöttek rá, hogy Jézus maga Isten. Hadnagy úr, ha ön egyszer ilyen ateistává válik, aki mindenkit szeret és szolgál, az emberek rájönnek, hogy ön Isten fia, ön pedig felfedezi a bensejében élő Istent.

Ezek az érvek talán megbotránkoztatnak egyeseket. Pál apostol azonban azt mondja, hogy egy misszionárius legyen a zsidónak zsidóvá, a görögnek göröggé. A marxista Grecu számára marxistává kellett lennem, hogy az ő nyelvén beszéljek. A szavak szívéhez szóltak. Elkezdett gondolkozni és Jézust megszeretni. Két hét múlva kha-

kiszínű egyenruhájában, melynek gallérján a titkosrendőrség kék parolija volt, Grecu vallomást tett előttem, ki foltos, rongyos rabruhában voltam. Testvérekké lettünk.

Attól kezdve lehetőségei szerint bátran segített a foglyoknak, a nehézségek és veszélyek ellenére. Kifele még mindig a párt hívének mutatta magát, egy napon azonban eltűnt, és senki nem tudott róla többé. Óvatosan tudakoztam felőle az öröktől, akik szerint talán letartóztaták. Nehéz leplezni, ha az ember őszintén megtért.

27

Másokkal is találkoztam a titkosrendőrség tagjai között, akik titokban hívő emberek voltak, s néhányan még most is ezzel foglalkoznak. Ne mondja senki, hogy egy ember nem imádkozhat és kínozhat másokat egyidejűleg! Jézus beszél egy vámszedőről (ezeknek a munkája együtt járt a kegyetlenkedéssel és durvasággal a római korban), aki bűnösnek nevezte magát, irgalomért esedezett, és hazament „megigazulva”. Az evangélium nem mondja, hogy ez az ember azonnal felhagyott volna utálatos munkájával. Isten belelát a szívbe, és egy igaz imádságban az eljövendő új élet ígéretét látja.

Második börtönévemben egy ilyen megosztott lelket tettem cellámba. Amíg nálam volt, kezei hátra voltak bilincselve. Nekem kellett etetnem és segítenem minden dolgában.

Dionisiu ötletekkel teli fiatal szobrász volt egy olyan világban, amelynek csak hízelgő Sztálin-szobrok kellettek. Nem volt pénze kenyérre, így hát elvállalt a titkosrend-

őrségen egy állást. Ott arra kényszerítették, hogy rabokat verjen, ugyanakkor nagy kockázatok árán elmondta nekik, kik a besúgók. Amikor rájött, hogy gyanakodnak rá, Dionisiu úgy döntött, hogy külföldre szökik. Amikor már közel volt a szabadság, valami belső kényszer folytán visszafordult, és feladta magát. A kommunizmusban mindenhol fellelhetők ezek a tudathasadásos személyiségek. Dionisiu egész életében majd kétfelé szakadt.

Tíz álló éjen át tanítottam Dionisiut a Bibliából. Végül büntudata megszűnt. Mielőtt más cellába vitték volna, azt mondta nekem:

– Ha kis városom tizenöt papja közül legalább egy leállt volna velem beszélni fiatalabb koromban, rég megtaláltam volna Jézust!

28

A kihallgatások nem szűntek meg Grecu hadnagy távozásával. Isten azonban megajándékozott azzal a képességgel, hogy el tudtam felejteni mindazoknak a nevét, akiknek bajt okozhattam volna. Noha a börtönben több mint háromszáz, összesen százezer szónyi verset költöttem, amelyeket szabadulásom után mind le is írtam, a kihallgatás idejére agyamat üres papírhoz hasonlóvá tudtam tenni. Így hát újabb módszerekhez folyamodtak.

Tuberkulózisom súlyosbodásának ürügyén – valóban, már szinte szünet nélkül köhögtem – az orvosok új gyógyszert rendeltek számomra: egy sárga pirulát, melynek hatására hosszú, kellemes álmokkal teli alvásba merültem. Amikor megébredtem, újabbat kaptam. Néhány

napig öntudatlan voltam: csak az örök ébresztettek fel, akik könnyű és tápláló ételeket hoztak.

Ködösen emlékszem vissza a kihallgatásokra, amelyek újra kezdetüket vették. Azt viszont tudom, hogy nem árultam el barátaimat még a drog hatására sem, ugyanis amikor később megrendezték a tárgyalást, én voltam az egyedüli vádlott. Nem rendezték meg az Egyházak Világtanácsa mögött álló „kémhálózat” tagjainak perét. Ezt a kábítószer alkalmazták Mindszenthy bíboroson, a trockistákon és sok más emberen is. Annyira legyengíti az akaratot, hogy az áldozat önvádoló bódulatba kerül. Hallottam később olyan emberekről, akik a kezelés hatására verni kezdték cellájuk ajtaját, hogy hallgassa ki őket a politikai tiszt, mert új vádakat hoztak fel maguk ellen. A kezelésnek lehet hosszabb távú hatása is: olyanok, akik hónapokkal azelőtt estek át rajta, olyan bűnöket vallottak be nekem, amelyeket nem is állt módjukban elkövetni. Lehet, hogy tüdőbajom ellensúlyozta a szer hatását. Vagy talán túladagolták. Mindenesetre Isten kegyelme megőrizte az árulástól.

29

A kezelés után még jobban legyengültem, s egy nap teljesen összeomlottam. De, bár csak nagy erőfeszítések árán tudtam az ágyamból felkelni, értelmem egy ideig világos maradt. Meg is ijedtem, annyira világos volt az elmém.

Nem mese az, hogy a nagy Szent Antal, Luther Márton és sok más, náluk hétköznapibb személyiség látta az ördögöt. Gyermekkoromban én is láttam egyszer. Rám

vigyorgott. Ötven év telt el, de most szólok róla először. Cellai magányomban most újra éreztem jelenlétét. Sötét volt és hideg, az ördög pedig gúnyolódott velem. A hely, ahol voltam, „démonok találkozóhelyévé” vált, amilyenekről a Biblia is beszél. Éjjel-nappal hallottam a hangját:

– Hol van Jézus? A Megváltód nem tud megszabadítani! Becsaptak, és te is becsaptál másokat! Nem ő a Messiás, rossz emberhez szegődtél!

– Hát akkor ki a Messiás, akinek el kell jönnie? – kiáltottam fel hangosan.

A válasz egyszerű volt, de annyira istenkáromló, hogy jobb nem elismételni. Könyveket és cikkeket írtam annak bizonyítására, hogy Jézus a Messiás, ám most egyetlen egy érv sem jutott eszembe. Az ördögök, melyek Nyils Hauge-ot, a nagy norvég evangélistát megingatták hitében a börtönben, akik még Keresztelő Jánost is kétkedésbe sodorták fogságában, őrzöngve törtek ellenem. Fegyvertelen voltam. Örömöm és lelki békességem odalett. Oly közel éreztem korábban Krisztust magamhoz: könnyítette keserűségemet, megvilágította sötétségemet, most azonban felkiáltottam:

– Eli, Eli, lama sabaktani? –, és teljesen elfelejtettnek éreztem magam.

Azokban a sötét, borzalmas napokban lassan egy hosszú verset költöttem. Lehet, hogy nehezen fogadják el azok, akik hasonló testi-lelki állapotban még nem voltak. Engem viszont ez mentett meg. A szó, a ritmus, a skandálás által le tudtam győzni a Sátánt. Íme a vers:

* Az eredetileg románul írt vers fordítását prózában közöljük, az angol nyelvű kiadáshoz hasonlóan. (ford. megj.)

Kiskoromtól sok templomban jártam, ahol Istent dicsérték. Buzgón éneklő és füstölőt lóbáló papok állították, hogy jó dolog szeretni téged. / Ám ahogy nőtem, olyan mély szenvedést láttam Isten világában, hogy azt mondtam magamban: „Köszívű az Isten. Különben enyhítené számunkra az út nehézségeit.” / A szomorú szülők hiába imádkoznak gyermekeikért, akik kórházban fekszenek lázasan. Az Ég süket imáikra. Bármily hosszasak imáink, a halál völgye nyeli el kedveseinket. / Ártatlankat égetnek el elevenen, s a süket Ég hagyja. Csodálkozhat-e az Isten, ha csendben a hívők is kételkedni kezdenek? / Éhesek, megkínzottak, saját hazájukban üldözik őket, s nem lelnek választ ezekre a kérdésekre. A minket sújtó borzalmak meggyalázzák a Mindenhatót.

Hogyan szeressem azt, aki mikrobákat és emberevő tigriseket teremtett? Hogyan szeressem azt, aki szolgálait kínozza csupán azért, mert egyikük szakított egy fának gyümölcséből? / Nincs gyermekem, feleségem, vigasztaló barátom, szomorúbb helyzetem a Jóbénál is. Napfény és levegő híján ülök itt a legszörnyűbb börtönben.

Holnapi koporsóm mai deszkaágyam. Fekszem rajta, s próbálom megérteni: miért rohannak gondolataim mindig feléd? Írásaim miért szólnak mind rólad? Miért van bennem lobogó szerelem? Miért szól minden énekem Terólad, noha jól tudom, elhagyott menyasszony vagyok? Nemsokára sírban rothadok!

De nem, az Énekek Éneke menyasszonya nem okkal szeretett. A szerelem önmagának oka, nem bölcsnek való érzelem. / Nem szűnik meg szeretni, még ha ezernyi kísértésen is kell keresztülmennie. Megcsókolja az őt verő

kezet tűzön-vízen keresztül. Bár kérdéseire nem kap feleletet, bizakodva várja, hogy a bujkáló nap felragyogjon, és fény derüljön az igazságra.

Magdolna heves szerelmét csak gerjesztette a gazdag bűnbocsánat, de már azelőtt olajat és könnyet ontott rád, mielőtt hallotta volna feloldozó szavad. / S ha nem mondtad volna ki, még bűnében is ott ült volna szerelme könnyeit sírva. Szeretett, mielőtt véred ontatott volna. Szeretett, mielőtt megbocsátottál volna. / Én sem kérdelem: helyes-e, hogy szeresselek. Nem megváltásom reményében teszem. Ha örök kárhozat, ha emésztő tűz lenne osztályrészem, akkor is szeretnék. / Ha úgy döntesz, hogy nem szállsz le az emberek közé, akkor is te lettél volna távoli álmom. S ha nem hintetted volna el közénk ígédet, titkon mégis szeretnék. / Ha megtorpansz s elmenekülsz a kereszt elől, megváltatlanul is szeretnék. S ha bűnt találnék benned, szerelmemmel eltakarnám.

És most lesz merszem örült szavakat mondani, hogy tudja meg mindenki, mennyire szeretlek. Soha nem érintett húrokat pendíték meg, s új dallammal dicsőítlek Téged. / Ha a próféták másról jövendöltek volna, nem Téged, őket hagynám el. Lenne bár ezer bizonyítékuk, szerelmemet neked tartogatnám. / Ha azt gyanítanám, hogy szélhámos vagy, sírva könyörögnék érted, s bár nem bírnálak követni a hamis úton, szerelmem mégsem csökkenne. / Ahogy Sámuel Saulért egy egész életen át böjtelt, imával harcolt, akképpen tartana ki melletted az én szerelmem, még ha tudnám is, hogy elvesztél. / Ha a Sátán helyett te lázadtál volna az Ég ellen, ha szárnyszeggetten Te zuhantál volna alá a menny magasából, s nem

lenne számodra remény, / én remélném, hogy a Mennyei Arya megbocsát, s egy napon újra veled sétálgatna a Menny arany utcáin.

Mítosz ha lennél, elhagynám a valót, hogy képzeletben éljek hát Veled: nemlétedet ha bizonyítanák, szerelmem életet adna neked. / Szerelmem bolond, oktalan, amilyen a te szerelmed is. Többet ennél nem adhatok ím én sem. Tegyen boldoggá ennyi is, Jézusom.

Miután a verset befejeztem, már nem éreztem a Sántán közelségét. Elment. A csendben megéreztem Krisztus csókját, és akit csókolnak, az csendben van. Nem szóltam. A csend és az öröm visszatért.

Második rész

Majdnem háromévi magánzárka után közel voltam a halálhoz. Gyakran köptem vért.

Dulgheru ezredes azt mondta:

– Mi nem vagyunk gyilkosok, mint a nációk. Azt akarjuk, hogy éljen – és szenvedjen. Szakorvost hívtak. A fertőzéstől tartva cellaajtóm kémlelőnyílásán keresztül vizsgált meg csupán. Elrendelték, hogy helyezzenek át egy börtönkórházba.

Felhoztak a föld alatti börtönből, és a Belügyminisztérium udvarán újra láttam a holdfényt és a csillagokat. A mentőkocsiban fekvé megpillantottam egy-két ismerős városrészletet Bukarestből. Lakásom felé haladtunk: már-már azt hittem, hogy hazavisznek meghalni. Amikor majdnem odaértünk, a mentőkocsi elkanyarodott egy külvárosi domb irányába. Tudtam, hogy Văcărești felé haladunk, mely Bukarest egyik legnagyobb kolostora volt. A múlt században alakították át börtönné. A csodálatos templomból és kápolnából raktár lett. A szerzetesek celláit elválasztó falakat lebontva, nagy termeket alakítottak ki, melyekben tízével zsúfolták össze a rabokat. Néhány cellát meghagytak magánzárkának.

Az örök egy lepedővel betakarták fejemet, mielőtt a mentőkocsiból kiemelték volna. Megragadtak karomnál

fogva, és félig vonszolva vittek keresztül az udvaron, fel néhány lépcsőn, majd végig egy erkélyen. Amikor fejemről lekerült a lepedő, egyedül voltam egy szűk, puszta cellában. Kinn a verandán egy tiszt hangja hallatszott, amint azt mondja az őrnék:

– Az orvoson kívül senki nem mehet be ehhez az emberhez, de te légy vele.

Továbbra is titokban kellett tartani, hogy életben maradtam.

Ez az elővigyázatosság felkeltette az alacsony, ősz őrnék a kíváncsiságát. Amikor a tiszt eltávozott, megkérdezte, miért vagyok itt.

– Lelkipásztor vagyok és Istennek gyermeke – választam.

Felém hajolva ezt súgta:

– Dicsőség az Úrnak! Én is Jézus katonája vagyok!

Titkon tagja volt az ortodox egyházból indult „Az Úr Serege” (Oastea Domnului)* nevű ébredési mozgalomnak.

Noha a kommunistákkal együtt a papság is üldözötte, gyorsan elterjedt a falvakban, és sok százezer követőt gyűjtött.

Az őrt Tachici-nak hívták. Bibliai verseket mondtunk egymásnak, és segített rajtam, amennyire bátorsága engedte, hiszen volt már olyan őr, akit tizenkét év börtönnel büntettek, amiért almát vagy cigarettát adott valamelyik rabnak. Olyan gyenge voltam, hogy nem tudtam felkelni az ágyból, és gyakran hevertem saját piszkomban. Egy

* Evangéliumi csoportosulás a román ortodox egyházon belül; tagjai az ostaş-ok (ford. megj.)

kis ideig reggelenként tiszta volt az értelmem, de később elhomályosodott, és lázálomban hánykolódtam. Keveset aludtam. De volt egy kis ablakom, amelyen keresztül újra láthattam az eget. Egyik reggel különös hangra ébredtem – rég nem hallottam már madárdalt!

Azt mondtam Tachici-nak:

– Luther Márton az erdőben sétálva kalapját megemelve köszöntötte a madarakat, és azt mondta: „Jó reggelt, hittudósok! Ti megébredtek, és máris énekeltek, de én, öreg bolond kevesebbet tudok, mint ti, és mindenért aggodalmaskodom ahelyett, hogy egyszerűen bíznék a mennyei Atya gondviselésében.”

Az ablak az udvarnak egy füves, általában üres sarkára nézett. Olykor fehér ruhás orvosok osontak át rajta. Fel sem mertek nézni. Az „osztályharc szellemében” kellett orvosi hivatásukat gyakorolniuk.

Hallottam a rabok beszélgetését, amikor kivitték őket sétára. Régebb néha nagyon kívántam emberi hangot hallani, most azonban zavart. Semmiségekről beszéltek. Gondolataikat közönségeseknek és hamisaknak találtam.

Egy reggel idős ember hangját hallottam a szomszédos cellából:

– Leonte Filipescu vagyok. Maga kicsoda?

Ráismertem Románia egyik első szocialistájának a nevére. Ragyogó elme volt, akit a kommunista párt előbb kihasznált, majd igyekezett megszabadulni tőle.

– Küzdj a betegséggel – kiáltotta. – Ne add fel! Két héten belül mind szabadok leszünk!

– Honnan tudod? – kérdeztem.

– Az amerikaiak a kommunisták fölé kerekedtek Koreában. Két héten belül itt lesznek.

– Még ha nem is ütköznek ellenállásba, azért nem kell nekik egy kicsivel több mint két hét, hogy ideérkezzenek? – kérdeztem.

– Badarság! A távolság nem számít nekik! Sugárhajtású gépeik vannak!

Nem vitatkoztam. A rabokat illúzióik éltették. Ha a mindennapos híg zabkása egy kicsit vastagabb volt, azt jelentette, hogy egy amerikai ultimátum ráijesztett az oroszokra, így hát javult a bánásmód! Ha valakit leütött az őr, abból azt következtették ki, hogy a kommunisták az utolsókat rúgják belénk. A börtönudvarról emelkedett hangulatban jöttek vissza az emberek:

– Mihály király bejelentette rádión, hogy jövő hónapban újra elfoglalja trónját!

Senki nem tudta elviselni a gondolatot, hogy a következő tíz vagy húsz évet valóban börtönben kell eltöltenie. Filipescu még mindig abban reménykedett, hogy hamarosan szabadon engedik, amikor más börtönkórházba szállították, ahol újra találkoztunk. Helyébe egy fasiszta vasgárdista vezető, Radu Mironovici jött, aki buzgó kereszténynek tartotta magát, de közben áradt belőle a zsidógyűlölet.

Kértem Tachici-ot, hogy segítsen felülni az ágyban, és átszóltam Mironovici-hoz:

– Átalakul-e a kenyér és a bor Jézus testévé és vérévé, amikor magához veszi a szentséget az ortodox templomban?

Igennel válaszolt.

– Jézus zsidó volt – mondtam. – Ha a bor az Ő vérévé változik át, akkor az zsidó vér lesz, nemde?

Vonakodva ugyan, de azt mondta, hogy bizonyára így van. Továbbmentem:

– Jézus azt mondja, hogy aki eszi az Ő testét és issza az Ő véré, annak örök élete lesz. Ezek szerint az örök élet elnyerése érdekében az ön árja vérét össze kell elegyítenie néhány csepp zsidó vérrrel. Hogyan gyűlölheti hát a zsidókat?

Nem volt mit válaszolnia. Könyörögtem, lássa be, hogy képtelenség a zsidó Jézus követőjének gyűlölni a zsidókat, amiképpen abszurd dolog a kommunisták részéről is az antiszemitizmus, ha egyszer hisznek egy Karl Marx nevű zsidóban. Mironovici-ot nemsokára elvitték egy távoli cellába, de Tachici-nak azt mondta:

– Életem egy része, mely hamis volt, összeomlott. Olyan keresztény voltam, aki túl büszke volt ahhoz, hogy Krisztust kövesse.

2

Magas lázam volt egy napon, s betegnek, gyengének éreztem magam, amikor újra utánam jöttek az örök. Lepedőt terítettek a fejemre, és végigvezettek a folyosón. Mikor a lepedő lekerült fejemről, nagy, üres teremben találtam magam: az ablakokon rács volt. Egy férfi és egy nő ült velem szemben egy asztal mögött. Ez volt a tárgyalásom, a jelenlevők pedig a bírám.

– Kineveztek egy ügyvédet a védelmére – mondta a törvényszék elnöke. – Lemondott azon jogáról, hogy védelmére tanúkat állítson elő. Leülhet.

Az örök támogattak, hogy ülni tudjak a széken, miközben erősítő injekciót kaptam. Amikor elmúlt rosszulétem, és nem szédültem többé, a vád ügyvédje felállt. Azt mondta, hogy ugyanazt a bűnös ideológiát képviseltem Romániában, mint Joszip Broz Tito Jugoszláviában. Azt hittem, képzelődöm. Letartóztatásomkor Tito marsall volt a mintakommunista. Nem tudtam, hogy azóta a pártvonalról elhajlónak és árulónak kiáltották ki. Az ügyész folytatta a vég nélküli vádbeszédet ellenem: kémkedtem a Skandináv Egyházi Misszió és az Egyházak Világtanácsa révén, imperalista ideológiát terjesztettem a vallás leple alatt, ugyanezen lepel alatt behálóztam a pártot, miközben a valódi célom annak a szétrombolása volt, és így tovább. Még hallottam a hangot, mikor éreztem, hogy csúszom lefelé a székről. Az ülést felfüggesztették, amíg egy újabb injekciót kaptam.

Védőügyvédem minden tőle telhetőt megtett, ami nem volt valami sok.

– Van valami mondanivalója? – kérdezte az elnök. Hangja távolinak tűnt, és a terem kezdett elsötétülni. Összezavarodott értelmemben egyetlen dolog ötlött fel:

– Szeretem Istent – mondtam.

Hallottam az ítéletet: húsz év kényszermunka. A tárgyalás tíz percet tartott. Távozáskor újra fejemre terítették a lepedőt.

3

Két nap múlva Tachici odasúgta nekem:

– Elmegy innen. Az Úr legyen magával!

Jött egy másik ör is, és közrefogva a főkapuhoz vittek. Alant Bukarest látványa tárult elém: hat évig nem

láttam újra. 25 kilós bilincseket kalapáltak bokáimra. Egy teherautóra emeltek, amelyen már ült vagy negyven férfi és néhány nő. Még a betegek is mind meg voltak bilincselve. Közelemben egy lány sírni kezdett. Vigasztalni próbáltam.

– Nem emlékszik rám? – zokogta.

Megnéztem közelebből, de arca nem tűnt ismerősnek.

– A gyülekezetéhez tartoztam.

Elmondta, hogy letartóztatásom után a szegénység lopásra kényszerítette, és háromhavi fegyházra ítélték.

– Úgy szégyellem magam! – mondta sírva. – Az egyházhoz tartoztam. Ön most mártír, én pedig tolvaj vagyok.

– Én is bűnös vagyok, akit Isten kegyelme mentett meg – feleltem. – Higgyél Krisztusban, és bocsánatot nyersz bűneidre.

Megcsókolta a kezemet és megígérte, hogy amikor kiszabadul, megmondja családomnak, hogy látott.

Egy vasúti csomóponton rabszállító kocsikba tettek. Ablakai kicsik és homályosak voltak. Miközben lassan zakatoltunk a síkságon, majd a dombvidéken, amiből a Kárpátok kiemelkednek, megállapítottuk, hogy mindannyian tuberkulózisban szenvedünk, amiből arra következtettünk, hogy Târgu Ocnára (Aknavásár) visznek, ahol volt egy szanatórium a tébécés raboknak. Négyszáz évvel ezelőtt a sóbányákban rabok dolgoztak, harminc éve pedig a híres Romașcanu doktor felépítette a szanatóriumot, és az államnak adományozta. A kommunista hatalomátvétel előtt a szanatórium kiváló hírnévnek örvendett.

A közel négyszáz kilométeres, egy napot és egy éjszákát tartó út után megérkeztünk Târgu Ocnára, egy har-

mincezer lakosú városba. Hetedmagammal, akik nem tudtunk gyalogolni, szekérrre ültettek. A többiek az örök felügyelete alatt a város szélén levő nagy épület felé vonsoztak bennünket. Ismerős arcot láttam meg, amikor bevittek: dr. Aldeát, egy volt legionáriust, aki megtért és családunk jó barátjává vált. Miután odatámogattak egy ágyhoz az elkülönítőben, megvizsgált.

– Én magam is rab vagyok – mondta –, de hagynak orvosként működni. Nincsenek ápolók, csak egy orvos, így magunknak kell egymást ápolnunk, amennyire tudjuk.

Megmérte a lázamat, és megvizsgált.

– Nem fogom áztatni – mondta. – Semmit sem tehetünk. Körülbelül két hete van még hátra. Igyekezzen mindent megenni, amit adnak, még ha nem is jó. Másként... – Megérintette vállamat, és továbbment.

A következő napokban ketten haltak meg azok közül, akiket szekéren hoztak be az állomásról. Hallottam, amint egy másik rekedten győzködte Aldeát:

– Esküszöm, jobban vagyok, doktor. Tudom, hogy megy le a lázam. Idefigyeljen, kérem! Ma csak egyszer köptem vért. Ne engedje, kérem, hogy a négyes szobába tegyenek.

Megkérdeztem az embert, aki vizes zabkásámat hozta, hogy mi történik a négyes szobában. A tányért gondosan letette, és így válaszolt:

– Odakerül az ember, amikor tudják már, hogy nincs remény.

Hiába próbáltam megenni a kását, nem ment. Valaki kanállal etetett. A gyomrom nem bírta magában tartani. Dr. Aldea így szólt:

– Sajnálom, de ez a parancs. A négyesbe kell mennie. Viszontláthattam társaimat a szekérről.

4

Jóformán már nem is volt bennem élet. A rabok keresztet vetettek, amikor ágyam végénél elmentek. Többnyire kómában voltam. Ha felnyögtem, a többiek másik oldalra fordítottak vagy vizet adtak.

Aldea doktor keveset tehetett.

– Bár lenne valami modern orvosságunk – mondta. Úgy hírllett, hogy egy új amerikai találmány, a sztrep-tomicin csodákat tesz a tbc ellen. A pártvonal azonban úgy döntött, hogy ez nem más, mint nyugati propaganda.

A következő két hét alatt négyen haltak meg azok közül, akik velem együtt jöttek a négyes szobába. Olykor magam sem voltam bizonyos afelől, hogy élek-e, vagy halott vagyok. Éjjel csak percekre aludtam el, hasító fájdalom ébresztett föl. Rabtársaim átlag negyvenszer fordítottak a másik oldalamra, hogy kínjaimat enyhítsék. Testemen tucatnyi fekélyből folyt a genny. Azzal volt teli a mellkasom is. Már hátgerincemet is megtámadta. Állandóan vért köptem.

Testemet hajszálvékony szálak kötötték össze lelkemmel: a fizikai lét határára kerültem.

– Miféle őrzöm vagy, ha nem tudsz megmenteni ettől a kintől, vagy legalább a keresztényhez nem méltó gondolatoktól? – kérdeztem őrangyalomtól. Úgy tűnt, hogy ezredmásodpercnyi volt csupán az a vakítóan fényes vil-

lanás, amelyben egy Krisnához hasonló sokkarú lényt láttam, és hallottam, amint így szól:

– Nem tudok mindent megtenni érted, amit kellene. Magam is megtért vagyok.

Abban az időszakban sem a Bibliát, sem a hittételeket nem tudtam. Az agyam nem működött, így nem ítéltettem meg a látomás objektív értékét. Halványan emlékeztem arra, hogy ortodox misztikusok szerint egyes elszigetelt esetekben fekete angyalok megtértek, s ismét Isten szolgálatába álltak. Ám a megtérés nem változtathatja meg teljesen azoknak jellemét, akik nagyon gonoszok voltak, ha mégannyira erős bűnbánatot is éreznek. Mindenesetre az adott körülmények közt a látomás magyarázatul szolgált azon dolgokra, amelyeken átmentem, és így nagy segítségemre volt.

Túléltem az első krízist. Aldea doktor tekintetében a szájalom kezdett értetlenséggé változni, amint látta, hogy ragaszkodom az élethez. Bár nem kaptam orvosságot, reggelenként a láz kissé csillapodott, értelmem pedig tisztult. Kezdtém körülnézni, és környezetemet feltárazni.

5

A szobában tizenkét ágy állt szorosan egymás mellett és néhány asztalka. Az ablak nyitva volt, így kint embereket láthattam, akik egy kis zöldegyesben dolgoztak, rajtuk túl magas falakat és szögesdrótot. Nagy csend volt. Itt nem hallatszott riasztócsengő, sem örök ordítása. Valójában nem is voltak örök. Félték a fertőzéstől, ezért

amennyire lehetett, távol tartották magukat a betegek-től. Tárgu Ocnát távolról igazgatták. Így vált a hanyagság és közömbösség révén az egyik legkevésbé szigorú börtönné. Alig gondoskodtak rólunk. Azokat a ruhákat hordtuk, amelyekben letartóztattak, és évekig úgy foltoztattuk őket, ahogyan tudtuk.

A politikai részleg ajtajáig a köztörvényes bűnözők hozták az ételt. Akik járni tudtak, odamentek az adagju-kért. A többieknek az ágyukhoz vitték. Híg káposztaleves, egy kevés zöldbab, olykor híg árpa- vagy kukorica-leves volt a koszt.

Akik elég jól voltak, kint ásták a kertet. A többiek ágyukon heverve órákon át fecsegték. A négyes szobában viszont más légkör uralkodott. Mivel még senki sem hagyta el élve, a „halálszoba” nevet kapta.

Több tucat ember halt meg, és mások foglalták el helyüket az alatt a harminc hónap alatt, amelyet itt töltöttem. De mondok egy fontos dolgot: egyikük sem halt meg ateistaként. Fasiszták, kommunisták, szentek, gyilkosok, tolvajok, papok, gazdag földbirtokosok és a legszegényebb parasztok: mind együtt voltak ebben a kis cellában. Mégsem halt meg egy sem anélkül, hogy Istennel és emberrel ki ne békült volna.

Sokan meggyőződéses ateistákként jöttek a négyes szobába. Minden esetben tanúja lehettem, hogy hitetlenségük összeomlott a halál előtt. Hallottam egy mondást: „Ha egy híd megbír egy macskát, még nem biztos, hogy biztonságos. De ha átment rajta egy vonat, akkor minden bizonnyal az.” Senkinek sem bizonyítja ateizmusát, ha feleségével teázgatva és süteményt majszolgatva neve-

zi magát annak. Az igazi meggyőződés óriási nyomást kell hogy kibírjon. Erre az ateizmus nem képes.

6

Az öreg Filipescu gyakran szavalt részleteket Shakespeare-től, akit nagyon szeretett, vagy saját életéről mesélt, hogy teljen az idő. Ötven éve volt forradalmár. 1907-ben tartóztatták le először politikai izgatás miatt. 1948-ban elvitte a titkosrendőrség.

– Én már azelőtt szenvedtem a szocializmusért, hogy ti megszülettetek volna – mondta nekik. Azzal fizették ki, hogy csatlakoznia kellett volna a kommunistákhoz, hogy részesüljön a győzelem gyümölcseiből is.

– Azt mondtam ezeknek a fiataloknak: „A szocializmus élő test, melynek két karja a szociáldemokrácia és a forradalmi kommunizmus. Bármelyiket vágod le, a szocializmus megnyomorodik!” Kinevettek.

Filipescu húsz évet kapott.

– Egyik ór azt mondta nekem: „A börtönben fogsz meghalni!” Azt feleltem: „Nem ítélték halálra, miért akarsz megölni?”

Elmesélte, hogy cipésként kezdte, viszont önmagát nevelve megtanulta értékelni a szépet az életben. A vallás felől elfogadta Marx tanítását, miszerint az egyház az elnyomók oldalán van, a papokat pedig a gazdagok azért tartják, hogy a szegényeket a mennyei jutalommal kecsgeztessék.

Senki sem ismeri igazán szíve mélységeit. Mint ahogy sokan képzelik magukat vallásosoknak, és nem azok, ugyanúgy némelyek ateistának tartják magukat, holott

nem azok. Filipescu tagadta Istent; de valójában csak a szó értelméről alkotott primitív elképzelését tagadta, nem a szeretet, igazságosság és örökkévalóság valóságát. Amikor ezt a lehetőséget felvettem neki, azt mondta:

– Hiszek Jézus Krisztusban és szeretem Őt, mint az emberek közül a legnagyobbat, de nem tudok Istenként gondolni rá.

Állapota állandóan romlott, míg nem két hét múlva, több tüdővérzés után eljött a vég. Utolsó szavait hozzám szóltá:

– Szeretem Jézust – suttogta.

Azon a héten számos haláleset volt; mezítenül dobták egy közös sírba, amit a rabok ástak.

Ezt hallva megszólalt a sarokból Tobescu tábornok, a csendőrség egykori parancsnoka:

– Ezt a sorsot egyengetik maguknak a kommunistákkal paktáló nyugati szocialisták is.

Szomszédom, a tismanai Iscu sztárec keresztet vetett.

– Hálásak lehetünk, hogy legalább a végére megtért – mondta szelíden.

A szoba másik felében levő Bucur törzsőrmester más véleményen volt:

– Erről szó sincs! Hiszen ő mondta, hogy nem hiszi Krisztus isteni mivoltát.

– Filipescu bizonyára megismerte az igazságot eddigre odaát, mert szerette Jézust, aki senkit magától el nem vet – mondtam. – A Golgotán megtérő rabló, akinek Jézus a paradicsomot ígérte, szintén csak embernek nevezte Jézust. Én hiszek Jézus isteni mivoltában – és azok iránti szeretetében, akik ezt képtelenek meglátni.

Bucur senkit sem szeretett, viszont vallásosan imádta az államról alkotott felfogását és benne önmagát, az öntörvényű kiskirályt. Szívesen mesélte mindenkinek, hogyan vert el csendőrőrmester korában tolvajokat és koldusokat, vagy éppen saját embereit, ha vissza merészelték neki felelni, különösen a zsidókat.

– Semmi nyoma nem volt rajtuk az ütéseknek – dicselkedett. – Lazán tömött homokzsákokat kell tenni előbb a hátukra. Éppoly nagyon fáj, mint anélkül, csakhogy nem emelhetnek panaszt, mivel nincs ütésnyom, amit felmutathatnának!

Bucur nem tudta felfogni, miért váltották le az új rendszerben. Ha kellett, az antikommunistákra is ugyanolyan élvezettel sújtott volna le, mint bárki másra.

Noha nagyon beteg volt, mégsem akarta belátni. Amikor egyik este Aldea doktor megvizsgálta, így fakadt ki:

– Miért tart itt engem? Semmi bajom sincsen. Én nem vagyok olyan, mint itt a többi!

Aldea a hőmérőre nézett és a fejét rázta.

– Nem – mondta –, messze maga van a legrosszabbul. Hagyja abba a vitatkozást, és gondoljon inkább a lelkére.

Bucur dühös lett.

– Mit gondol, kicsoda maga? – kiáltotta, amikor az orvos hátrat fordított neki. – Azt hiszem, Aldeában zsidó vér van – tette hozzá. Ez volt a legrosszabb, amit emberről mondhatott.

Bucur szívesen vitatkozott Moisescuval, egy alacsony, középkorú zsidóval, akinek ágya közel volt az övéhez.

– A vasgárda tudta volna, hogy kell bánni veled – mondta.

– Hát nem tudja – mondta szelíden Moisescu – hogy mint vasgárdistát tartóztattak le?

Az egész szoba nevetett.

– Bizony igaz – tiltakozott. – Miután a vasgárdát legyőzték, szörnyű büntettnek számított, ha valaki egy zöld inget birtokolt, ami az egyenruhájuk volt. Mi, zsidók annyit veszítettünk az uralmuk alatt, hogy gondoltam, végre visszakaphatok valamit a mienkből. Felvásárolom mind az eladhatatlan zöld ingeket, megfestem kékre és eladom. Ami zöld ing volt Bukarestben, mind az én házámban volt, amikor a rendőrség házkutatást tartott. Nem akarták meghallgatni a magyarázatomat, és vasgárdistának bélyegeztek. Így bőrtönöztek be egy zsidót náci szimpatizánsként!

Noha magát harcos kereszténynek kiáltotta ki, Bucur egész élete egyéb se volt, mint Istennel való ellenségeskedés. Járt templomba, de nem talált lelki irányítóra. Faluja papjai nem a vallás szolgái, hanem ceremóniamesterek voltak. Most nem értette, miért kell szenvednie és meghalnia, és azt sem, hogy mit jelent az igazi hit.

Azt mondtam neki:

– Most úgy érzi, nincs oka a reményre. Ám a sötétség napfelkelte előtt a legnagyobb. A keresztények hisznek a hajnal eljövetelében. A hit e két szóban foglalható össze: „noha” és „mégis”. Jób könyvében ezt olvassuk: „Még ha az Úr le is vágna engem, mégis bízom benne.” E két szó

* Jób 13,15. A magyar változat épp ellentétes értelmű, mint az angol eredeti. „Hiszen megöl engem, nem is reménykedem.” (szerk. megj.)

gyakran van együtt a Bibliában. Arra tanítanak, hogy higgyünk a legsötétebb pillanatokban is.

Bucur örült annak, hogy valaki egyáltalán törődik vele, de nem tanúsított megbánást múltbéli kegyetlensége és gonoszsága miatt, mindaddig, amíg rá nem jött, hogy Aldea doktornak igaza volt. Élete gyorsan apadt. Ijedt hangon mondta:

– Hazámért halok meg.

Órákig öntudatlanul feküdt. Amikor megébredt, azt mondta:

– Gyónni akarok – mindnyájatok előtt. Olyan sokat vétkeztem. Nem tudok meghalni, mert ez jár az eszemben.

Hangjából különös nyugalom áradt. Elmondta, hogy zsidók tucatjait ölte meg, nem parancsra, hanem mert nem kellett büntetéstől tartania. Asszonyokat gyilkolt meg, meg egy tizenkét éves fiút. Szomjazta a vért, mint egy tigris.

A felsorolás végén ezt suttogetta:

– Most Wurmbrand úr gyűlölni fog engem.

– Nem, saját maga gyűlöli ezt a lényt, aki ölt. Most fellázadt, és elutasította őt. Többé nem ugyanaz a gyilkos. Az ember újjászülethet.

Másnap reggel, ha gyengén is, még mindig kapaszkodott az életbe.

– Tegnap nem mondtam el mindent. Félttem – mondta.

Gyermekeket lőtt agyon anyjuk ölében. Amikor elfogyott már a lőszer, agyonverte őket. Úgy tűnt, nincs vége-hossza szörnyű történetének, de mikor végre befejezte, elaludt. Zaklatott és szabálytalan volt a légzése. Mell-

kasa úgy emelkedett és ereszkedett, mintha sose tudott volna jóllakni levegővel. Mind csendben ültünk. Keze a koszos pokrócot markolászta, majd a nyakában levő keresztre kulcsolódott. Torkából elkínzott hörgés tört elő, és megszűnt lélegezni.

Valaki beszólított a folyosóról egy rabot. Ketten jöttek Bucur testéért. A nyitott ablakon besütött arcára a reggeli nap. Most, hogy szemei becsukódtak, és szájának kemény vonala megenyhült, vonásai a halálban olyan nagy békességet mutattak, amelyet életében soha nem ismert.

7

Gyakran jöttek át rabok más kórtermekből a négyes szobába, hogy ott töltsék az éjszakát; segítették a haldoklókat és vigasztaltak minket.

Valeriu Gafencunak, egy vasgárdista lovascsendőrnek húsvétkor hozott valamit egyik barátja, akivel egy városból származott; papírba volt csomagolva.

– Sikertült becsempészni – mondta. – Nyisd ki!

Gafencu kibontotta a papírt, amiben két fehér, csillogó rög volt: cukor! Évek óta egyikünk sem látott cukrot. Elsorvadt testünk sóvárgott utána. Minden szem Gafencura tapadt, és a kezében levő zsákmányra. Lassan visszacsomagolta.

– Még nem eszem meg – mondta. – Ma még lehet valaki rosszabbul is, mint én. De azért köszönöm.

Gondosan ágya mellé helyezte az ajándékot, ami ott is maradt. Pár nappal később lázam magasra szökött és

nagyon legyengültem. Ágyról ágyra adogatták a cukrot, amíg hozzám ért.

– Ajándék – mondta Gafencu.

Megköszöntem neki, de nem nyúltam hozzá, hátha valakinek nagyobb szüksége lesz rá másnap. Amikor válságos állapotom elmúlt, átadtam a cukrot Soterisnek, a két görög kommunista közül az idősebbnek, akinek nagyon súlyos volt az állapota.

Két éven keresztül a cukor emberről emberre járt a négyes szobában (kétszer visszatért hozzám); a szenvedőnek mindig volt elég ereje ellenállni neki.

Soteris és Glafkos, a két kommunista gerilla a görög polgárháború végén menekült Romániába. Sok elvtársuk sorsában osztoztak: letartóztatták őket, mert nem harcoltak elég jól. Most pedig soha nem fáradtak bele a dicsekvésbe hőstetteikkel, melyeket a számukra kedvezőtlen fordulat előtt elkövettek. Lerohanták az Athosz-hegy híres kolostorait; elemeltek mindent, amit csak tudtak, és összetörték, amit hátrahagytak. Athoszra nem mehetett be asszony, a kétezer szerzetes közül pedig sokan évek óta nem láttak nőt.

– Magunkkal vittünk egy csapat partizánlányt – mesélte Soteris. – Láttátok volna, hogy futottak az öregfiúk!

Soteris büszke volt ateizmusára, amíg volt még kedve tréfálkozni, s remélhette, hogy életben marad; de ahogy a halál közeledett, Istenhez kiáltott segítségért. Csak a pap mormoló hangja tudta lecsendesíteni, mely mennyei bocsánatot ígért neki. Ily módon ő is megtalálta az erkölcsi erőtbletet, amellyel le tudott mondani a két cukoradaráról.

Testét egy rab készítette elő a temetésre, aki gyakran jött hozzánk segíteni. Tiszteletteljesen Professzornak szólították; különben Popp volt a neve. Meghajlott, tudós alakja ritkán jelent meg közöttünk kíséret nélkül: általában egy-egy „tanítványa” jött vele, akit történelemre, franciára vagy valami másra tanított.

Egyszer megkérdeztem, hogyan boldogul írószerek nélkül.

– Bekenjük szappannal az asztalt, és arra írunk szeggel – magyarázta.

Csodálatomat fejeztem ki állhatatossága felett: ártatlan kék szeme csillogott.

– Egykor úgy gondoltam, hogy megélhetésemért tanítok. A börtönben rájöttem, hogy tanítványaim iránti szeretetből teszem!

– Elhivatottságot érez, ahogy a papok szokták mondani?

– Tudja, itt megmutatkozik az, hogy mit érünk – felelte.

Kérdésekre, hogy keresztény-e, bosszús tekintettel válaszolt:

– Lelkipásztor úr, túl sokat csalódtam. Ocnele Marion, fogságom legutóbbi helyén a templomot raktárrá változtatták. Kértek valakit, hogy szedje le a keresztet a toronyról. Senki sem merete megtenni. Végül egy pap vállalkozott rá.

Megmondtam neki, hogy a felszentelt rendhez tartozó emberek nem mind rendelkeznek paphoz méltó szívvel, amiképpen nem mind keresztények azok, akik magukat Krisztus tanítványainak vallják, a szó igazi értelmében.

– Aki borotválkozni megy a borbélyhoz, vagy megrendel egy rend ruhát a szabónál, az ügyfél, nem tanítvány. Hasonlóképpen mindazok, akik a Megváltótól csupán a megváltást igénylik, a Megváltó ügyfelei, nem a tanítványai. A tanítvány így szól Krisztushoz: „Úgy vágyom arra, hogy azokat cselekedjem, amiket te! Egyik helyről a másikra járva elvegyem a félelmet, hogy helyette örömet, igazságot, vigaszt és örök életet vigyek!”

Popp mosolygott:

– És mi a véleménye az utolsó pillanatban tanítványá lett emberekről? Elgondolkoztat, hogy annyi meggyőződéses ateistát láttam, aki a vég előtt tért meg.

Azt mondtam neki, hogy elménk nem mindig működik ugyanazon a szinten.

– Olykor a lángelme is beszél értelmetlen dolgokat, vagy civódik feleségével, mégsem aszerint ítélik meg. Elménket is hozzá hasonlóan kellene megítélnünk: legjobb teljesítménye szerint, ahogyan a legnagyobb szorultságban kiutat keres. Amikor az értelemnek a halál szűk kapuján kell átlépnie, az ateizmus homlokzata majdnem mindig romba dől.

– Mit gondol: egy olyan ember, mint Bucur törzsőrmester miért kívánja nyilvánosan megvallani gáztetteit?

– Egyszer vasút mellett laktam – mondtam –, és napközben soha nem zavartak a vonatok, mivel a város túlságosan zajos volt. Éjjel viszont jól hallottam fűtőjeiket. Ugyanígy az élet zenebonája süketekké tesz a lelkiismeret finom hangjára. Amikor a börtön csendjében közeledik a halál, ahol nincs, ami elvonja a figyelmet, az emberek meghallják az addig soha nem hallott hangot.

– Enyeden, ahonnan ide áthelyeztek, volt egy szegény, magánzárkára ítélt gyilkos – mondta a sztárec. – Éjjelenként szüntelenül fel-alá járkált és ordította: „Ki van a szomszéd cellában? Miért nem hagyja abba a kopogást a falon?”

– Na és? – mondta Popp.

– A szomszéd cella üres volt.

– Én értem – szólott közbe Moisescu. – Ahol én voltam utoljára, volt velem egy vasgárdista, aki megölt egy rabbit. Meg volt győződve arról, hogy a rabbi a nyakában ül, és sarkantyút dőf az oldalába.

8

Megmosakodni sem volt erőm, így hát Popp professzor segített. Érdeklődtem, hogy van-e zuhanyozó abban a börtönrészben, ahol cellája van.

– Van! – felelte. – A Román Népköztársaságban a legkorszerűbb felszereléssel rendelkezünk. Csakhogy nem működik. A zuhanyozók három éve szárazak.

Felegyenesedett, majd folytatta:

– Hallotta-e azt, hogy meghalt egy kommunista meg egy kapitalista, és találkoztak a pokolban? Két kaput találtak. Az egyik a „Kapitalista pokol”, a másikon a „Kommunista pokol” felirat volt olvasható. Noha ellenségek voltak, tanácskozni kezdtek, melyik is lenne a jobb. A kommunista ezt mondta: – Elvtárs, menjünk a kommunista részlegre. Ott ha van szén, nincs gyufa. Ha lesz gyufa, nem lesz szén. Ha éppen mind a kettőből lesz, elromlik a kemence!

A professzor tovább mosdatott, míg a többiek nevettek. Aristar, a gazda így szól:

– Ádám és Éva voltak az első kommunisták.

– Hogyhogy? – kérdezte Popp.

– Hát úgy, hogy habár nem volt ruhájuk, házuk, és ugyanazon az almán kellett megosztózniuk, mégis a paradicsomban képzelték magukat.

A viccmondás és mesélés fontos volt számunkra. Az emberek itt egész nap csak a nyomorúságukra gondolhattak az ágyon fekvve. Nagy irgalmasságot cselekedett velük az, aki elfeledtette velük bajukat. Gyakran órák hosszat beszéltem, noha beteg voltam és szédültem az éhségtől. Egy történet az életet tartotta bennünk, mint egy darab kenyér. Amikor Popp arra kért, hogy kíméljem az erőmet, azt feleltem, hogy jut belőle még aznap délelőtt egy további anekdotára.

– A Talmud szól egy rabbiról, aki az utcán járva Illés próféta hangját hallotta: – Noha böjtölsz és imádkozol, mégsem nyerheted el a mennyben azt a kiváló helyet, mint azok az emberek az utca túlsó oldalán. – A rabbi a két idegen után iramodott, és megkérdezte: – Sok alamizsnát adtok a szegényeknek? – Amazok nevettek: – Nem, mi magunk is koldusok vagyunk. – Talán állandóan imádkoztok? – Nem, tanulatlan emberek vagyunk. Nem tudjuk, hogyan kell imádkozni. – Mondjátok hát, mit tesztek? – Vicceket mondunk. Megnevettetjük az embereket, amikor szomorúak.

Popp meglepődve nézett rám:

– Azt akarja mondani, hogy nagyobb tisztességük lesz azoknak a mennyben, akik megnevettetnek másokat, mint azoknak, akik böjtölnek?

– Ezt a Talmud tanítja, ez a zsidó bölcsességgyűjtemény. Viszont a Bibliában is olvashatjuk – a második Zsoltárban –, hogy maga Isten is nevet néha.

Miközben segített felöltözni, Popp azt mondta:

– Itt bizony nem sok nevetnivalót találna az Isten. De mondja, lekipásztor úr, hol van most Ő, és miért nem segít rajtunk?

Így feleltem:

– Haldoklóhoz hívtak egy lekipásztort. A háznál látta, hogyan próbálja az édesanya zokogó lányát vigasztalni. A lány így szólt: – Hol van annak az Istennek a védő karja, akiről prédikál, tiszteletes úr? – A válladon, anyád karja alakjában – felelte amaz. – Krisztus sokféleképpen van velünk a börtönben – folytattam. – Először is azokban a keresztény orvosokban, akik minden verés és gyötetés ellenére segítenek rajtunk. Néhány hivatalos orvos is csempészett be Văcărești-en orvosságot a raboknak, pedig tíz év börtönnel fizettek ezért. Továbbá Krisztus jelen van azokban a papokban és lekipásztorokban, akik azon fáradoznak, hogy mások terhén könnyítsenek. Mindazokban a keresztényekben, akik ételt, ruhát, segítséget nyújtanak a náluk rosszabb állapotban levőknek. Harmadsorban velünk van Ő mindazok által, akik Istenről tanítanak, meg azokban, akik mesélnek nekünk. Ezen túl itt van Ő nemcsak azokban, akik segítenek, hanem a segítségre szorultak személyében is.

Jézus azt mondja, hogy az utolsó ítéletkor elválasztja majd a jókat a gonoszoktól; az előbbieket jobb, az utóbbiakat bal keze felől állítja. A jobbja felől állóknak azt

mondja majd Jézus: „Jertek, örököljétek az országot, ami készen van számotokra a világ teremtése óta. Mert éheztem és ennem adtatok, idegen voltam és befogadtatok, mezítelen voltam és felruháztatok, beteg voltam és meglátogattatok, börtönben voltam és hozzám jöttetek.” A jók majd azt kérdik: „Uram, mikor tettük mindezeket?” Krisztus majd így felel: „Amennyiben atyámfiai közül a legkisebekkel megtettétek, velem cselekedtétek meg ezeket.” (Mt 25,34–40)

9

Gafencu az egész felnőttkorát börtönben töltötte, de azon vasgárdista barátaihoz hasonlóan, akikben megmaradt a keresztény hit, állandóan azon volt, hogy vétkeiért jó cselekedetekkel vezekeljen. Naponként elől járt a jó példával: sovány adagjának egy részét félretette a gyengébbek táplálására. Zsidógyűlöletével felhagyott, és amikor néhány hajdani fasiszta barátja meglátogatta a négyesben, meghökkentő megjegyzéssel állt elő:

– Szeretném, ha az ország vezetői mind zsidók lennének.

Bajtársai szörnyülködve néztek rá.

– Igen – mondta Gafencu nagy nyugalommal –, a miniszterelnök, a törvényhozók, hivatalnokok, mind, egytől egyig. Csak egy kikötésem lenne. Olyan emberek legyenek, mint a régi zsidó vezetők: József, Mózes, Dániel, Szent Péter, Szent Pál és Jézus maga. Mert ha még egy olyan zsidó ül a nyakunkra, mint Ana Pauker, akkor Romániának vége van.

Gafencu tizenkilenc évesen került börtönbe. Úgy telt el ifjúkora, hogy nőt sem ismert. Amikor mások a szexről beszéltek, azt kérdezte:

– Hát az milyen?

Egyszer azt mondta nekem:

– Az apámat az oroszok deportálták Besszarábiából. Sohasem volt elég ennivalónk. Az iskolában vertek, és mivel megszöktem és csatlakoztam a Vaszgárdához, börtönbe vetettek. Soha egyetlen jóságos, megbízható, kedves emberrel sem találkoztam. Ezért hát azt mondtam: – Az egész, amit Krisztusról beszélnek, csak legenda. Manapság nincs olyan ember az egész világon, és nem hiszem, hogy valaha is létezett. Pár hónap börtön után mégis azt kellett mondanom, hogy tévedtem. Találkoztam olyan betegekkel, akik utolsó száraz falatjukat is odaadták. Egy cellában voltam egy püspökkel, akiben annyi jóság volt, hogy az ember azt hitte volna, ruhája érintése is gyógyít.

Egy egész évet volt a Gafencu négyesben. Ezalatt nem bírt a hátán feküdni. Túlságosan fájt neki. Állandóan fel kellett pockolni. Napról napra egyre kevésbé volt ura testének, gyakran piszkolt maga alá. Éjjel olykor órákig kellett várnia, míg valaki tisztába tette.

A mosást jobb erőben levő betegeknek kellett elvégezniük számunkra, akik magatehetetlenek voltunk. Noha jeget kellett törniük az udvaron, hogy vízhez jussanak, kisúrolták ingeinket, alsóneműnket, a párnahuzatokat és néha hús lepedőt is naponta. Az én holmim szinte mindig kérges volt a vértől, gennytől, az egyik barátom mégsem vette jó néven, ha nem engedtem, hogy mosson rám.

Gafencu sohasem panaszkodott. Nagyon csendesen ült ágyában, néha megmozdította fejét egyetértése vagy hálája jeléül. Amikor már látni lehetett, hogy nem sok órája van hátra, régi és új barátai könnyes szemmel gyűltek össze ágya körül. Utolsó szavai ezek voltak:

– Isten Lelke féltékenyen kíván minket ön maga számára.

Amikor meghalt, a többiek letérdeltek és imádkoztak. Azt mondtam:

– Jézus azt mondja nekünk, hogy ha egy gabonamag a földre esve meg nem hal, nem teremhet gyümölcsöt. A mag egy gyönyörű virágban kel új életre. Ehhez hasonlóan az ember halandó teste is lelki testben újul meg. Minden bizonnyal az ő szíve is, amely megtelt a kereszténység eszményeivel, gyümölcsöket fog teremni.

Miután a pap elmondott egy imádságot felette, Gafencut lepedőbe csavarva a halottas kamrába vitték. Az éjszaka folyamán egy közös sírba temették azok a köztörvényes elítéltek, akiknek ez volt a feladatuk.

10

A kinti eseményekről az állandóan érkező új rabok tájékoztattak. Néha már úgy tűnt, hogy a „szabad” munkások és parasztok sorsa aligha jobb a miénknél. A fizetések soha olyan alacsonyak nem voltak. Meghirdették a nyolcórás munkanapot, de tizenkét óra is kevés volt a „norma” teljesítésére. Az „önkéntes” munka és a marxista előadások elrabolták az emberek idejét a családtól. Különben is, egy-egy lakrészben két vagy több család is lakott.

A sztrájkot törvényen kívül helyezték. Egy újonnan érkezett megrögzött, öreg szakszervezetis, Boris Matei mondta nekem:

– Negyven éve börtönbe kerültem, mivel harcoltam a nyolcórás munkanapért. Most, hogy a kommunisták vezetnek, tizennyolc órát dolgozom a börtönben.

Az ő vétke az volt, hogy írt egy névtelen levelet Gheorghiu-Dej elvtársnak, a párt vezérének, amelyben munkatársai nevében tiltakozott a nehéz munkakörülmények miatt, megjegyezve, hogy ezért bármely kapitalista államban joguk lenne beszüntetni a munkát. Kiszállt a titkosrendőrség, és tízezer munkástól vett kézírás-mintát. Többheti vizsgálat után Borist megvádolták, sztrájkra való uszítás és szabotázs kísérlete miatt perbe fogták, és tizenöt évet kapott.

Boris nem rendült meg marxista hitében. A többi disszidens csoporttal: szabadkőművesekkel, rotariánusokkal, teozófusokkal, spiritualistákkal, akikkel a börtönben egy helyre került, semmi együttérzést nem tanúsított. A független gondolkodásuk miatt bezárt költőkkel, írókkal sem tudott együttérezni. Ezeket a párt egyenként behívta székhelyére, és elrendelte, hogyan írjanak, mintsem hogy az objektív igazság délibábját keressék.

Boris Lenint idézte, aki munkáiban kiemelte annak fontosságát, hogy az ember találjon az életben egy vezéreszmét, és ragaszkodjék is hozzá.

– Ez lenne a pártvonal? – kérdeztem. – Ez a felfogás visszájára fordít minden filozófiai elvet. Ha a cellát az ágyból nézem, csak az ablakot látom. Ha onnan nézném,

ahol ön ül, az ajtó lenne előttem. Ha a padlót nézem, nincs a szobának mennyezete. A valóságban minden nézőpont a vakpont, mert teljesen képtelenné tesz más nézőpont figyelembevételére. Az igazságot csak úgy találjuk meg, ha elhagyva minden „nézőpontot”, elfogadjuk a megsejtett teljességet. Szent Pál szerint a szeretet mindent elhisz, nem csupán egyik vagy másik csoport hitvallását.

Ha vallásról volt szó, Boris dühös lett.

– Nincs Isten, és nincs lélek! Csak az anyag létezik. Bizonyítsa be az ellenkezőjét!

Az mondtam neki, hogy érveit bizonyára egy kommunista tankönyvből veszi, amelyben a csóknak következő meghatározását olvastam: „A csók két ajak érintkezése kölcsönös mikroba- és szén-dioxid-cserével.”

– Az ön filozófiájában nincs helye szerelemnek, vágyaknak vagy éppen a csók hamisságának. A lelki értékeknek ez az elszegényítése kihat az élet anyagi oldalára is, amit ön a legfontosabbnak tart. A munkások lélektelenül fognak dolgozni; nem csoda, hogy a kommunista országok termékeinek rossz minősége közmondásossá vált.

– Ismerem azt a mondást, hogy a szombat van az emberért, nem az ember a szombatért – mondta Boris –, mi azonban mind az állam érdekében létezzünk. A személyes szabadság és a magántulajdon elvesztése olyan lépések, melyek a világszabadsághoz vezetnek.

Még a kutya is harcol, ha valaki el akarja venni tőle a csontot, gondoltam. De minden valószínűség szerint hiábavaló dolog lett volna érvelni, ha egy tizenöt éves börtönbüntetés nem gyógyította ki Borist illúzióiból. Azt

sem tudhattam, vajon nem a legújabb szállítmány besúgóhoz tartozik-e.

A besúgás járványként terjedt. Feljelentettek valakit, ha Istenről beszélt vagy hangosan imádkozott, avagy éppenséggel idegen nyelvet tanított vagy tanult. A feljelentő sok esetben a börtönben vagy szabadon levő barát, fiú, apa, feleség vagy férj volt. Kegyetlenül nagy nyomás nehezedett az emberekre, hogy feljelentsék felebarátjukat. A besúgó valójában veszélyesebb volt a „szabad” emberekre nézve, mint azok számára, akik már rács mögött voltak. A négyes szobában nagyobb szabadságunk volt a szólásra, mint bárhol másutt Romániában, hiszen egyikünk sem remélte, hogy élve kikerül onnan.

11

Az 1917-es Nagy Októberi Forradalom, „a világot megrengető tíz nap” évfordulóján Popp professzor egy anekdotával emlékezett meg az eseményről.

A bolsevizmus győzelmének első évfordulóját az új vezetők vadászattal ünnepelték egy Moszkva melletti erdőben. Később a tűz mellett pihentek, és Lenin megkérdezte:

– Mondják, elvtársak, önök szerint mi a legnagyobb gyönyörűség az életben?

– A háború – mondta Trockij.

– A nők – felelte Zinovjev.

Kamenev ezt felelte:

– Szónokolni – a hatalom, mellyel egy egész tömeget hatalmába kerít az ember.

Sztálin, mint mindig, mélyen hallgatott, de Lenin erősködött:

– Ön mire szavaz?

Végül Sztálin így szólt:

– Önök közül senki sem ismeri az igazi gyönyört. Én elmondom. Nincsen annál nagyobb gyönyörűség, mint gyűlölni valakit, miközben az ember megjátssza, hogy a legjobb barátja, míg egy napon az illető bizalommal a mellére hajtja a fejét. És akkor hátába döfi a kést!

Nagy csend volt. Abban az időben már tudtunk valamit Sztálin kegyetlenségéről. Amit később, halála után éppen társai fedtek föl erről, csupán igazolta e hátborzongató történet igazságát.

Harmadik rész

Egy ideje ijedt történetek jártak a rabok körében a szucsávi és pitești-i börtönökben dívó „átnevelő” módszerről. A módszert nem könyvekkel, hanem veréssel gyakorolták. A „nevelők” olyan renegát legionáriusok voltak, akik megalapították a Kommunista Meggyőződésű Foglyok (KMF) nevű szervezetet. E csoportok szervezői, mint hallottuk, a Turcanu, Levițchi és Formagiu nevet viselték. Az elmondások szerint úgy viselkedtek, mint a vadállatok. Féltünk, hogy nálunk is bevezetik ezt az eljárást, de Boris ismét csak nevetett. Nem hitte, hogy volt baloldali elvtársai ilyen atrocitásokat engednének meg. Azt mondta:

– Tudják ők, hogy „az elveket nem lehet erőszakkal kipusztítani”. Ezt írta Karl Kautsky szociáldemokrata ideológus az orosz forradalom idején.

– Igen, én arra is emlékszem, hogy mit válaszolt erre Trockij, aki hadügyminiszter volt – mondtam én. – „Kautsky úr, nem tudja, micsoda erőszakot alkalmazunk mi!” A történelem iróniája, hogy Trockij elveit ugyanúgy erőszakkal pusztították ki Oroszországban, ahogyan a kapitalizmust.

A sztárec azt mondta:

– Attól tartok, ha Isten nem tesz csodát, a könyörtelen és hosszú ideig alkalmazott erőszak és kínzás minden emberi ellenállást megtörhet.

– Én nem hiszek a csodákban – szólta Boris. – Köszönöm, nélkülük is boldogulok. Még eddig semmi sem ingatott meg meggyőződésemben.

A börtönben romlott a hangulat, miután a pitești-i börtön „átnevelőinek” főnöke, Formagiu rövid látogatást tett, hogy nálunk is bevezesse a módszert. Addig, ha majdnem egész nap is kínoztak, remélhettük, hogy az örök előbb-utóbb elvonulnak enni vagy aludni. Most viszont hozzánk is „kommunista meggyőződésű foglyok” érkeztek. Ezek addig verhettek, gyalázhattak, míg nekik jólesett. Még gumibotjuk is volt. A börtönök vezetősége egyenként válogatta ki őket a legkegyetlenebb és legagresszívebb foglyok közül, és nem volt előlük menekvés: minden ötven fogolyra jutott egy tíz- vagy húszfős „átnevelő” csoport, melyek száma egyre nőtt. Akik készek voltak kommunistává válni, be kellett hogy bizonyítsák megtérésüket azzal, hogy maguk is hasonlóképpen „megtérítettek” másokat.

A nyers erőszakot kifinomultabb kegyetlenséggel végzett kínzás váltotta fel, orvosi felügyelet mellett, nehogy a foglyok belehaljanak. Az orvosok gyakran maguk is ilyen KMF-ek voltak. Ismertem egy bizonyos Turcu „doktor”, aki egy cellatársamnak pihenőt rendelt a kínzás után, erősítő injekciót adott neki, majd szólta az átnevelőknek, mikor folytathatják. Turcu döntötte el, mikor ért valaki a meghalás küszöbére, s ilyenkor visszavetették cellájába – másnapig.

A börtönön örült hullám csapott át. A tuberkulózi-
sos betegeket meztelenül a kőpadlóra fektették, és leön-
tötték egy-egy veder jeges vízzel. Disznóknak való mos-
lékot hánytak a napok óta éheztetett rabok elé a földre.
Kényszerítették őket, hogy hátrakötött kézzel nyalják fel
a piszkot. A legelvetemültebb megaláztatástól sem kímél-
ték őket. Sok börtönben a KMF-ek arra kényszerítették
a rabokat, hogy ürüléket egyenek és vizeletet igyanak.
Egyesek sírtak és könnyörögtek, hogy legalább a sajátjukat
adják, ne a másét. Mások megbolondultak, és kiabálva
kértek még. Az elítélteknek szexuális perverziókat kellett
mások előtt cselekedniük. Sosem képzeltem volna, hogy
testet és lelket ennyire ki lehessen csúfolni.

A legrosszabbul azokkal bántak, akik ragaszkodtak
hitükhöz. Megtörtént, hogy keresztényeket négy napig
tartottak keresztre kikötve. A keresztet naponta a föld-
re fektették, majd a többi fogolynak megparancsolták,
hogy a megfeszítettek arcára és testére székeljenek. Ez-
után a keresztet újra felemelték.

Egy katolikus pap, akit a négyes szobába hoztak, me-
sélte, hogy a pitești-i börtönben egy vasárnap a pöcegö-
dörbe lökték, és megparancsolták, hogy az ürülék felett
misézzen és áldoztasson más foglyokat.

– És megtette? – kérdeztem.

Tenyerébe temette arcát, és sírva fakadt.

– Jobban szenvedtem Krisztusnál – mondta.

Az ilyen dolgok bukaresti rendelkezésre, a börtön-
nigazgatóság beleegyezésével történtek. Turcanut,
Formagiut és a többi szakértőt börtönről börtönre vit-
ték, hogy KMF-eseket szervezzenek be és vigyázzanak,

hogy a kampány ne lanyhuljon. Pártvezetők, sőt központi bizottsági tagok, mint Constantin Doncea és a Belügyminisztérium altitkára, Marin Jianu jöttek végignézni a „sporteseményeket”. Boris, aki Jianu kollégája volt, utat tört az örök között, hogy tiltakozzon, de Jianu, ha meg is ismerte volt kollégáját, figyelemre sem méltatta. – Mi nem szólunk bele, ha egyik disznó veri a másikat – mondta. Más szóval a párt elhatárolta magát a kínozótól, de megengedte, hogy kínozzanak.

– Vigyétek innen – mondta Jianu.

Borist addig verték, míg sikoltozva nem könyörgött kegyelemért.

Az öreg szakszervezeti harcos teljesen összeomlott. Az éjjel-nappal tartó kínzások és megaláztatások hatására valami kiégett benne. Csúszva-mászva csókolta az őt verők kezét.

– Köszönöm, elvtárs – mondta. – Megvilágosítottad az elmémet.

Aztán locsogni kezdett a kommunizmus áldásairól, és beismerte, hogy bűnös módon kitartóan tévelygett. Az effajta összeomlás után önbecsülése teljes pálfordulást követelt, különben saját szemében vált volna lehetlenné. Boris beállt a KMF-ek csoportjába. Aldea doktor az elsők között volt, akire botot emelt.

Az Oroszországból importált átnevelő rendszer hihetlen eredményeket hozott. Az áldozatok olyan titkokat árultak el, amiket hónapokig tartó kihallgatások során sem adtak ki. Barátokat, feleségeket, szülőket jelentettek fel. Több ezer újabb letartóztatás lett ennek az eredménye.

Ebben az időszakban hat embert hoztak az ólombányák-ból Târgu Ocnára. Különleges cellában tartották őket. Aztán más foglyok is jöttek, akik megtudva, hogy az új börtönlakók közt papok is vannak, meggyóntak nekik, és így elnyerték bizalmukat. A bányákból valók bátran beszéltek nekik titkos vallásos és politikai tevékenységükről. Azután átköltöztették őket egy nagyobb cellába – átnevelés céljából. Ott megtudták, hogy besúgóokban volt bizalmuk. Egyiket közülük kékre-zöldre verve, véresen hozták fel a négyes szobába. Elmondta, hogy az ő „átnevelője” egy megtermett, állandóan mosolygó fiatal-ember volt, aki mindig tréfált.

– Fáj? – kérdezte verés közben. Jaj, hogy sajnálom! Próbáljunk valami újat! Na, ez tetszett?

– Ha ez az ember valaha a kezeim közé kerül, élve nyúzom meg – mondta az áldozat.

– Igaza van – recsegte Badaras, az öreg kulák. – Majd jó vastagon sózza és paprikázza meg a sebeit, az az élvezet!

Badaras így imádkozott naponta:

– Az Atya, a Fiú és a Szentlélek Isten nevében! Istenem, pusztítsd el a kommunistákat, bocsáss rájuk szenvedést, sújts le a disznókra!

– Miért mond ilyeneket? – kérdeztem. – Egy keresztény nem mondhat ilyeneket.

Öklét az ég felé rázva hívta tanúnak Istent:

– Azért, mert Isten nem fogadja a mennyországba azt, aki nem átkozza ezeket a bitangokat!

Badarashoz hasonlóan sokakat az éltetett, hogy eljön majd a nap, amelyen megkínózhatják kínzóikat. Csak

azért hittek a pokolban, hogy a kommunisták majd sülhessenek ott a szurokban.

– Nem szabad hagynunk, hogy a gyűlölet elragadjon – mondtam. – Az ilyen emberek, mint Boris, rettenetes nyomás alatt törtek meg.

De Boris esete érzékeny téma volt a négyes szobában. Azzal próbálta bebizonyítani a kommunizmushoz való megtérését, hogy megverte Aldea doktort, aki nyíltan ki-mutatta megvetését Turcu és az átnevelő orvosok iránt. Ezzel viszont Boris a börtön egyik leggyűlöltebb embe-révé vált. Aldea hátán és vállán fájdalmas kelések voltak, Boris pedig éppen azokat célozta ütlegeivel. A foglyok életüket áldozták volna Aldea doktorért, aki önfeláldo-zóan segítette társait.

A verés után a négyes szobában találtak ágyat Aldeának. Egyszer csak jött valaki, és azt mondta, hogy egy nagyon beteg rab hívhatja a doktort.

– A doktor túlságosan beteg ahhoz, hogy megmozduljon – mondta a sztárec.

– Kicsoda az? – kérdezte Aldea.

– Boris – felelte az ember.

Nagy fájdalmak között Aldea leszállt az ágyáról. Senki sem szólalt meg, amint kiment a szobából.

3

Iscu sztárec olykor mesélt élményeiről, melyeket a Duna-csatornánál dolgozó rabszolgák légereiben szer-zett. Ezrek haltak éhen, illetve pusztultak bele a kín-zásokba.

A csatornát főleg az oroszok ösztönzésére kezdték építeni, hogy Romániát még gyorsabban foszthassák meg terményeitől. Ugyanakkor kormányunk tekintélykérdést csinált a terv kivitelezéséből. Óriási méretű tervről volt szó, mely a kommunizmus megvalósításainak jelképévé vált olyannyira, hogy azokat a mérnököket, akik figyelmeztettek arra, hogy a folyó nem képes elég vízzel ellátni a csatornát és az öntözőrendszert, agyonlőtték, mint „gazdasági szabotőröket”. A terv Románia minden erőforrását szomjasan elnyelte, és 1949 és 1953 között több mint 200 ezer politikai és köztörvényes elítélt dolgozott rajta.

Az apát a Poarta Albă nevű fegyenctelepen volt. Tizenkétezer ember lakott itt rozszant barakkokban, szögesdróttal körülkerítve. Ezeknek az embereknek naponta nyolc köbméter földet kellett szekér nélkül elhordaniuk. Meredek emelkedőkön kellett feltolniuk a talicskát az örök ütlegei alatt. Télen mínusz huszonöt fokig hűlt le a levegő, a hordókban megfagyott a víz. Pusztítottak a betegségek. Sokan szándékosan betörték a tiltott zónába remélve, hogy lelövik őket.

A száz rabból álló „brigádokat” a legbrutálisabb gyilkosok vezették, akiket a brigád eredményei szerint fizettek étellel vagy cigarettával. A hívő keresztényeket egy úgynevezett „papbrigádba” terelték. Itt, ha valaki egyáltalán keresztet vetett, ami az ortodoxok számára szinte reflexszerű dolog, megverték. Nem volt pihenőnap, se karácsony, se húsvét.

Poarta Albán mégis a legnemesebb tetteknek volt tanúja a sztárec. Cristea, egy fiatal katolikus pap magára

vonta egy besúgóvá lett ortodox pap gyűlöletét. Emez azt kérdezte tőle:

– Miért hunyod be annyiszor a szemed? Talán csak nem imádkozol? Mondd meg az igazat, még mindig hiszel Istenben?

Az igenlő válasz egyenlő volt a megkorbácsolással.

Cristea atya gondolkozott.

– Tudom, Andreescu, hogy most kísérsz engem, miként a farizeusok kísértették Jézust, hogy okot találj ellenem. De Jézus megmondta nekik az igazat, és én is megmondom neked: Igen, hiszek Istenben!

– Akkor hát a pápában is hiszel? – folytatta Andreescu.

– Igen, a pápában is hiszek. – válaszolt Cristea.

Andreescu sietett a politikai tisztért, aki jött is, és odaállította az ifjút a többiek elé. Cristea sovány volt és kimerült. Reszketett rongyos ruhájában. A tiszt jól táplált volt, nagykabátot és kucsmát hordott.

– Hallom, hiszel Istenben – mondta.

Cristea atya szóra nyitotta az ajkát. Abban a pillanatban megérthette az ember, miért írja Máté evangéliumában a Hegyi Beszéd előtt, hogy Jézus „megnyitván száját, tanítja vala őket.” Furcsa kifejezésnek tűnik, hiszen senki sem beszél csukott szájjal. Cristea csak résnyire nyitotta ki ajkát, mégis mindenki érezte, hogy ebben a döntő pillanatban drágagyöngy születik belőle. A jelen levő keresztények áhítattal hallgatták.

Ezt mondta:

– Amikor felszenteltek, tudtam, hogy a történelem folyamán több ezer pap fizetett életével a hitéért. Valahányszor az oltár elé léptem, megfogadtam Istennek: –

Most pazar öltözetekben szolgállok, de ha börtönbe vetnek, akkor is kitartok melletted. Íme, így van az, hadnagy úr, hogy a börtön nem érv a vallás ellen. Hiszek Istenben.

A beálló csendet csak a szél süvítése szakította meg. Úgy tűnt, a hadnagy nem talál szavakat. Végül azt kérdezte:

– És hiszel a pápában is?

Jött is a válasz:

– Igen. Szent Péter óta mindig volt pápa, és Jézus visszajöveteléig mindig is lesz. A jelenlegi pápa nem békül ki a kommunizmussal, és utódai sem fogják ezt tenni. Igen, hiszek a pápában.

Iscu befejezte a történetet, és hozzáfűzte:

– Nehezen bocsátottam meg ortodox testvéremnek, aki besúgó lett, és én nem vagyok Róma híve, de akkor szívesen kiáltottam volna: „Viva il Papa!”

– És Cristea atyával mi történt? – kérdezte valaki.

– Egy hétig a karcserban tartották, ahol csak állni lehet, aludni nem. Utána megverték. Miután továbbra sem volt hajlandó megtagadni hitét, elvitték. Soha nem láttuk többé.

4

Az átnevelés naponta új áldozatokat szedett, és eluralkodott az érzés, hogy ha valami nem jön közbe, hamarosan mindannyian „megtérünk” vagy meghalunk. Azt rebes-

* „Éljen a Pápa!” olaszul (szerk. megj.)

gették már a Négyesben is, hogy a kommunista rabok között, akik a legmerészebbek voltak, valamiféle tiltakozás kezd terjedni. Az örök elővigyázatosabban bántak velük, hiszen a mai rabok tegnap még hatalmon voltak, és holnap talán újra annak birtokába jutnak.

A keresztények azon tanakodtak, hogy mitévők legyenek, ha felkelés törne ki: csatlakozzanak-e, vagy jobb, ha a másik arcukat is odartartják. Több fogoly ellenezte a harcot. Én azt mondtam:

– Jézust általában „szelídnek és alázatosnak” mutatják be, viszont nem riadt vissza a tettektől sem. Ostorral űzte ki a kufárokat a templomból, első tanítványainak pedig az Ószövetséget adta útmutatóul, annak minden tüzével és harciasságával.

Elhatároztuk, hogy a lázadókhöz csatlakozunk. A közöttünk levő besúgók, valamint az antiszemiták és zsidók, parasztok és földbirtokosok, ortodoxok és katolikusok közötti gyanakvás miatt alig tehattünk valamit titokban.

Târgu Ocna városában az egyetlen szórakozás a heti futballmérkőzés volt, a börtön melletti stadionban. Május elseje újabb vad átnevelési akciókkal esett egybe. Hallottuk, hogy a Munka Ünnepe tiszteletére délután öt órakor mérkőzés lesz a stadionban, és várható, hogy az egész város ott lesz. Jó alkalom kínálkozott a tüntetésre. A kezdéshez egy kitört ablak csörömpölése fogja megadni a jelet.

Nem sokkal a játszma megkezdése után valahonnan kitört ablak gyenge csörömpölése hallatszott, mire az egész börtön esztelen zajongásban tört ki. Ablakok tör-

tek ki. Tányérokat és csajkákat hajigáltak ki. Valaki kiabálni kezdett:

– Segítsetek, segítsetek!

A fenti emelet stadion felé néző ablakaiból többen is ezt kiabálták:

– Itt kínoznak minket! Apáitokat, testvéreiteket, fiaitokat gyilkolják!

A mérkőzés megszakadt. A tömeg felállt, és nemsokára több száz ember gyűlt össze az úton, a falak alatt. Oda-bent egy fogoly felvágta az ereit, az örök pedig bunkókkal kezdtek csapkodni az embereket. Az utcán a katonák puskatussal hamar széteszlatták a népet. Rendet kellett teremteni a börtönben, és megszámolni a sebesülteket. Köztük volt Boris is, akit leütöttek, és csúnyán megsérült, miközben egy másik rabot próbált az örök lábai alól kimenekíteni. Aldea doktornak kellett újra gondjába vennie. Meleg hangú üzeneteket küldtünk neki, de nem jött válasz. Utána megtudtuk, hogy más börtönbe vitték.

A felkelés híre hamarosan elterjedt az országban. Nem következett kifejezett megtorlás, csak a renden szigorítottak. Akiket a lázadás vezetésével gyanúsítottak, elköltöztették más börtönökbe. Ezek közül sokan meghaltak, mivel nem részesültek olyan orvosi ellátásban, mint Târgu Ocnán.

5

Iscu sztárecet napról napra hosszabb köhögési rohamok kínozták. A csatornánál töltött évek során munkában, éhezésben megtört testét rettenetes görcsök gyötörték.

Tehetetlenül néztük, hogyan hal meg. Néha fel sem ismerte barátait, akik segítségére jöttek. Ha magánál volt, órák hosszat suttozva imádkozott, és mindig talált vigasztaló szavakat mások számára.

Más túlélők is érkeztek a csatornától Târgu Ocnára. Az ottani börtönök borzalmairól szóló beszámolóik a zsidók egyiptomi fogságának történetére emlékeztettek, azaz a különbséggel, hogy ráadásul még egy dolog keseríti a foglyok életét: az elnyomottaknak dicsőíteniük is kellett az elnyomókat. Egy foglyot, aki híres zeneszerző volt, arra kényszerítettek, hogy Sztálint dicsőítő himnuszokat komponáljon, amelyeknek ritmusára vonultak ki a brigádok munkára.

Egyszer egy ember összeesett, és az orvos halottnak nyilvánította, de Albon ezredes, a gyűlölt Poarta Albă-i parancsnok odaordított:

– Ostobaság! – és belerúgott a hullába. – Munkára vele!

Az én ágyam az apaté és a fiatal Vasilescué között volt, aki szintén a csatorna áldozata volt, de másfajta. Vasilescut, aki köztörvényes elítélt volt, a papok brigádjába osztották be vezetőnek. Addig dolgoztatta őket, amíg össze nem estek. Valami miatt Albon ezredes megnehezített rá, és oly kegyetlenül elbánt vele, hogy majdnem halálán volt. Tuberkulózisa egyre jobban erőt vett rajta.

A fiatal Vasilescu nem volt eredendően gonosz természetű. Nyers vonású, négyszögű arca volt. Fekete, göndör haja dúsan hullt a homlokába, így kissé tanácsatlan fiatal bika benyomását keltette. Nyers volt és tanulatlan; túlságosan ragaszkodott azon dolgokhoz, amiket

ő az élet örömeinek vélt, így hát nem állapotott meg egy foglalkozásnál sem. Nehéz élete volt. Hasonló volt a Macbethbeli bérgyilkoshoz: olyan ember, akit „annyit pofozott a pizok világ, hogy keserűségében már azt se nézi, hol árt neki.”

– Ha azokba a légerekbe kerül az ember, mindent megtesz, csak hogy kiszabaduljon. Mindent! Albon pedig azt mondta nekem, hogy ha megteszem, amit kér, szabadon enged – mondta nekünk. Ruhákat szeretett volna, meg egy lányt, akit táncolni vigyen, a párt pedig döntés elé állította: vagy a megkínzottak, vagy a kínzók oldalára áll.

– Elvittek sokadmagammal egy különleges táborba, ahol titkosrendőroket képeztek – mondta. – Többek közt a következő dolgot kellett csinálnunk: kutyákat és macskákat lőttünk le, majd azokat, amelyikében még volt élet, acéltüskékkel kellett megölnünk. – Képtelen vagyok rá – mondtam. – Akkor meg veled csináljuk ugyanezt – válaszolt a fickó.

Most Vasilescu sajnálta magát. Újra és újra elmondta nekem a csatornánál művelt szörnyűségeit. Nem kímélte a sztárecet sem. Látható volt, hogy Vasilescu már halálán van, és én megpróbáltam vigasztalni, de ő nem lelte nyugalma. Egy éjjel lélegzet után kapkodva ébredt fel.

– Tiszteletes úr, nekem végem – mondta. – Kérem, imádkozzék értem!

Elszenderedett, majd újra felébredt, és azt kiáltotta:

– Hiszek Istenben! – Aztán elkezdett sírni.

* Shakespeare: Macbeth, III. felvonás, I. szín (szerk. megj.)

Hajnalban Iscu sztárec odahívott két foglyot az ágyához és kérte, hogy állítsák lábra.

– Túl beteg ön ahhoz, hogy mozogjon – mondták ezek. A szobában mindenki nyugtalankodott. – Mit akar? – kérdezték. – Majd mi megcsináljuk!

– Nem tudjátok helyettem megtenni – mondta ő. – Segítsetek felkelni!

Feltámogatták.

– Vasilescu ágyához! – mondta.

A sztárec leült a fiatalember, egykori kínozója mellé, és gyengéden karjára tette kezét.

– Nyugodj meg – mondta vigasztaló hangon. – Fiatal vagy. Nem tudtad, mit teszel.

Egy ronggyal letörölte a verítéket az ifjú homlokáról.

– Megbocsátok neked teljes szívemből, és minden keresztény ezt tenné. Ha pedig mi megbocsátunk, bizonyára megbocsát Krisztus is, aki jobb nálunk. Számodra is van hely a mennyben.

Meghallgatta Vasilescu gyónását, és feladta neki az utolsó kenetet. Azután visszasegítették ágyába.

Éjjel mindketten meghaltak. Azt hiszem, egymás kezét fogva mentek a mennyországba.

6

Aldea doktor azt javasolta, hogy jó lenne pneumothoraxot végrehajtani rajtam. Ezt néhány perc alatt el lehetett végezni, és abból állt, hogy üres injekciós tűt mélyesztettek a mellkasomba, aminek következtében levegő hatolhatott be tüdőmbe, és valósággal körülpárnázta

azt. Viszonylag fájdalommentes beavatkozás volt, és utána elaludtam. Amikor megébredtem, nagy öröömre az ágyam szélén üldögélt Popp professzor. Több hónapig a jilvai börtönben volt, ahol ő is sokat szenvedett az átnevelési módszerektől. Órákig beszélgettünk.

A professzor elmondta nekem, hogy Jilván sokan követtek el öngyilkosságot, mint egyébként más börtönökben is. Szamosújváron és Pitești-en egyes rabok a felsőbb emeletekről vetették le magukat, míg végül, hogy elejét vegyék további eseteknek, a lépcsőfordulók közötti teret dróthálóval borították be. Mások üvegszilánkokkal vágták fel ereiket, ismét mások felakasztották magukat vagy tisztítószert ittak. Egy szegény öreg ortodox atya emeletes ágyról dobta le magát, hogy összezúzza koponyáját. Többször is megismételte, míg végre sikerült véget vetnie életének.

– Megkínózták – mondta a professzor. – Attól félt, ha az átnevelők ismét megkínózzák, megadja magát, és megtagadja a hitét. Nagyon merev ember volt. Egy fogoly bevallotta neki, hogy egykor a kommunistáknak dolgozott. Ioja atya tizenöt évre eltiltotta a szentség felvételétől!

Az öngyilkosok között voltak híres emberek, például George Brătianu, a háború előtti politikai élet kimagasló alakja. Nem talált más módot az öngyilkosságra, mint hogy halálra éhezette magát, amit a többi rab vagy nem vett észre, vagy nem törődött vele. A Liberális Párt vezetője, Roșculeț a máramarosszigeti börtönben lett öngyilkos. Ő azok közül való volt, akik különbeknek tartották a helyi kommunistákat az oroszországiaknál. Mi-

után névlegesen megtették kultuszminiszternek, a párt börtönbe vettette mint ellenforradalmárt.

Az „átnevelők” kegyetlenkedései sok fogházban nyugtalanságot okoztak, és az ezekről szóló híresztelések az egész országban elterjedtek. Később két egymástól független incidens fényt derített az igazságra.

Târgu Ocnán a gyűlölt szekuritátés ezredes, Sepeanu egy ellenőrzés alkalmával új kerítést pillantott meg.

– Miért építtetted ezt a kerítést? – kérdezte Bruma parancsnokot. – Használtad volna a fát inkább arra, hogy ezeket az ellenforradalmárokat verd vele. – Sepeanu szívből nevetett.

Az eset nagyon felbőszítette a foglyokat. Târgu Ocnán még forrongott a lázadás hangulata.

– Tennünk kell valamit – kiáltott fel egy volt őrnagy, és elhatározta, hogy ő az, akinek cselekednie kell. Sepeanu távozása után az őrnagy külön vizsgálóbiztost kért Bukarestből, hogy rábízson egy titkot, amit eddig még nem vallott be.

A biztos megjött. Az őrnagy ezt mondta neki:

– Mint tudja, húszéves börtönbüntetést töltök le, mint háborús bűnös, mert orosz hadifoglyokat végeztem ki: mivel őrnagy voltam, nem saját kezűleg végeztem ki őket. Megmondhatom, ki tette: egy Sepeanu nevű hadnagy, aki ma szekuritátés ezredes.

Így Sepeanu is kapott húsz évet mint háborús bűnös. A per alatt beszélt mindarról, ami a fegyházakban zajlott az átnevelések során.

A második eset főszereplője szintén az állambiztonság egyik főembere volt, Virgil Weiss ezredes, aki barát-

ságban volt Ana Paukerral és a kormány több más tagjával. Aztán kegyvesztett lett, és a pitești-i börtönbe került Turcanu kezei közé, aki a „Kommunista Meggyőződésű Foglyok” vezére volt.

Turcanu egyik kínzósegédje mesélte nekem később Weiss ezredestől, hogy óránként háromszor is elájult, miközben kínozták. Egy-egy veder hideg vízzel térítették magához. Akkor Weiss azt mondta:

– Jól van! Elmondom mindazt, amit eddig elhallgattam; lássuk, meg tudtok-e birkózni velem. Turcanu azt gondolta, hogy most olyan titkokat tud meg, amelyekért szabadon engedik, mint ahogy megígérték.

– Ha most hazudsz, megöllek! – fenyegette meg Weiss.

– Fontos mondanivalóm van, de nem önnek – mondta Weiss. – Magasabb beosztásban levő árulókra vonatkoznak.

Bukarestbe vitték, ahol több hetet töltött kórházban. A Párt Központi Bizottságának tagjai, a Pauker-klikk vetélytársai kihallgatták. Weiss felfedte, hogy Pauker, Luca és Georgescu, a hatalmon levő miniszterek az ő segítségével hamis útlevelékhez jutottak, melyekkel szükség esetén gyorsan elhagyhatják Romániát. Emellett hatalmas pénzüsszegeket utaltak át svájci bankokba.

Ezeket az információkat Gheorghiu-Dej pártfőtitkár, a Pauker-csoport fő ellenlábasa tudomására hozták.

Weiss ezredes mesélt az „átnevelésről”, és saját testén mutatta meg annak nyomait Dej barátainak. Dej barátai elrettentek. Úgy nézett ki, megint hatalomváltás lesz a pártban; ők maguk is hasonló bánásmódra számíthattak

rövidesen. Egyesek nem hallottak addig az effajta túlkapásokról, mások úgy tettek, mintha nem tudnának semmit, de most vizsgálatot rendeltek el. Az „átnevelők” vezetőit kihallgatták a Szekuritátén, és többeket – közöttük Turcanut is – halálra ítélték.

Az „átnevelés” botrányát fegyverként használták a belügyminisztérium ellen, melynek élén Teohari Georgescu állt, és az 1952-es tisztogatások alkalmával megdöntötték a triumvirátust, mely a kommunista uralom kezdetétől fogva kormányozta Romániát. A többi minisztert, akiket Weiss ezredes belekevert vallomásaiba – Vasile Lucát és Ana Paukert –, bűnbakká tették a katasztrofális inflációért és a kollektivizálás szörnyű kudarcaiért.

7

Sokan azok közül, akik a négyes szobába bejöttek, hogy segítsenek nekünk, földművesek voltak, akik fellázadtak földjeik erőszakos kollektivizálása ellen. Megtöltötték velük Románia börtöneit. Több ezer paraszt a kivégzőosztagok előtt lelte halálát.

Rettenetes dolgokat meséltek. Javaikat erőszakkal vették el, és az 1949-es új agrárszervezési törvény nem adott ezek helyébe semmi kárpótlást. Ezeknek az embereknek, akik egyik napról a másikra nincstelenekké lettek, nem volt immár semmi veszténivalójuk, így bosszúálló akciókba kezdtek. A pártaktivistákat megverték, lelőtték, vagy elevenen gyújtották fel őket benzinnel. De minden hiábavaló volt: a parasztok nem voltak szervezettek. Felkeléseik

különböző időpontokban és helyeken történtek, és így a kormány mindannyiszor el tudta ezeket fojtani.

Egy öreg, cserzett bőréjú juhász, Ghica mesélte nekem:

– A szekusok megmutattak nekem két rozsdás pus-kát. Azt állították, hogy az én csűrömben ásták ki őket. – Ha belépsz a kollektívbe, elkerülheted a bírósági eljá-rást – mondták. Így hát beleegyeztem. De amikor jöt-tek, hogy elvigyék az állatokat, elveszítettem a fejemet, és megpróbáltam őket megakadályozni. Megvertek, és most íme itt vagyok; tizenöt évi börtönre ítélték. Elveszí-tettem mindent: a földemet, a juhaimat, a feleségemet, a gyermekeimet! – Mindenik földműves ebben a sorrend-ben siratta elvesztett javait.

Egy másik elmesélte, hogy amikor elvették a nyáját, azt kérte, hogy legalább a juhok nyakán levő kolompokat hagyják meg neki. Az aktivisták nevettek, de ráhagyták a dolgot. Ő felvitte a kolompokat a padlásra, és egy kö-télre akasztotta őket. Ott ült egész éjszaka, és néha meg-kondította őket. Reggel a falun keresztül a pártszékház-ba rohant, és halálra szúrta a párttitkárt.

A harmadik azt mesélte, hogy volt két jó igazslova. Legnagyobb örömét abban lelte, hogy ezeket etette és gondozta. Amikor elvették tőle őket, felgyújtotta a kollektív gazdaság istállóit.

Abban az évben kevesebb földműves került a börtö-nökbe. Gheorghiu-Dej, a pártvezérséget is megtartva, megtette magát miniszterelnöknek, és azzal igyekezett népszerűvé válni, hogy alábbhagyott a kollektivizálás-sal. Lucát, Paukert és Georgescut menesztették tisztsé-gükből.

Jött a tél; kemény hóviharak dúltak. Vastag jégcsapok csüngtek a háztetőkről, és jégvirágok díszítették az ablakokat. Kint lélegzetelállító hideg volt. Decemberben a hó már kétméteres volt. Azt mondták, ez az utóbbi száz év leghidegebb tele. Semmilyen fűtésünk nem volt, de addig két-három takarónk volt fejenként az előírás szerinti egy helyett, ugyanis valahányszor meghalt valaki a négyesben, elvettük az ágyneműjét. Azután jött egy ellenőrzés, és mindannyian egy-egy szál takaróval maradtunk. Egész télen felöltözve aludtunk. Gyakran maradtunk kenyér nélkül. A leves, amely eladásra alkalmatlan rothadt murokból készült, egyre hígabb lett.

Karácsony estéjén az emberek kezdtek komolyabb dolgokról beszélni a börtönben. Alig voltak veszekedések, nem káromkodtak, és nevetni is keveset nevettek. Mindenki a szeretteire gondolt, és áthatott bennünket a közösség érzése az emberiséggel, amelytől akkora távolság választott el minket.

Én Krisztusról beszéltem, de ezalatt lábam és kezem olyan hideg volt, mint a vas, fogaim pedig vacogtak. Az éhség marka összeszorította gyomromat, és szétterjedt egész testembe, amíg csak a szívem élt már. Amikor elhallgattam, egy egyszerű falusi legény, Aristar, átvette a szót ott, ahol abbahagytam. Aristar soha nem járt iskolába. Mégis olyan természetességgel beszélt az Úr születéséről, mintha az a saját csűrében történt volna azon a héten. Mindannyian könnyes szemmel hallgattuk.

Aznap este a börtönben valaki elkezdett énekelni. Eleinte csendes volt a hangja; én feleségemre meg fiamra gondoltam, és alig hallottam meg. Ám a hang csodála-

tosan eluralkodott a metsző, tiszta levegőben, míg csak visszhangja az összes folyosót be nem töltötte, és mindenki abbahagyta, amit éppen csinált.

Amikor szertefoszlott, mindannyian mélyen hallgatunk. A fegyőrök szénfütéses kályháik köré gyűltek, és egész este nem mutatkoztak. Mesélni kezdtünk, és amikor rám került a sor, az énekre gondoltam, és elmondtam nekik egy régi zsidó legendát.

Saul, Izrael királya udvarába hozatta Dávidot, a pásztort, és dicséretekkal halmozta el őt, amiért Góliátot megölte. Dávid szerette a zenét, és amikor meglátott egy gyönyörű hárfát a palotában, megörült neki. Saul azt mondta:

– Ez a hangszer nagyon sokba került, de csalódtam benne. Csak csúnya hangokat ad ki.

Dávid felvette e hárfát, hogy kipróbálja, és olyan csodás zenét játszott rajta, hogy mindenkit mélyen megindított vele. A hárfa nevetett, dalolt és zokogott.

– Hogy van, hogy minden zenész, akit eddig hívtam, csak hamis hangokat szólaltatott meg ezen a hárfán, te meg gyönyörűen játszottál rajta? – kérdezte Saul.

Dávid, a leendő király így válaszolt:

– Elöttem mindenki a saját énekét szerette volna megszólaltatni ezeken a húrokon. De én a hárfa dalát játszottam. Felidéztem, hogy valamikor fiatal fa volt, melynek ágain madarak daloltak, zöldelltek a levelek, és virágok nyíltak a napsütésben. Emlékeztettem őt arra a napra, amikor jöttek az emberek, hogy kivágják, és hallottad, hogyan sírt ujjaim nyomán. Aztán elmagyaráztam neki, hogy ez nem a vég, hiszen amikor meghalt mint

fa, új életet kezdett mint hangszer, mely Isten dicsőségét zengi, és hallhattad, miként örül a kezem alatt.

Végül azt mondtam:

– Éppen így a Messiás eljövetelkor sokan próbálják majd elénekelni saját éneküket az Ő hárfáján, de ezek a dalok hamisak lesznek. Az Ő hárfáján az Ő énekét kell eljátszanunk, az Ő életének, szenvedélyének, örömeinek, szenvedésének, halálának és feltámadásának dalát. Csak ekkor lesz igaz a zene.

Ilyenfajta éneket hallottunk mi azon a karácsonyon a Târgu Ocna-i börtönben.

8

Aristar februárban meghalt. Mély hóban, keményre fagyott földben kellett sírt ásni, hogy eltemethessük a börtön temetőjében Iscu sztárec, Gafencu, Bucur és még vagy húsz más mellé, akiket a négyesből ismertem. Ágyát Avram Radonovici bukaresti zenekritikus foglalta el.

Avram hosszú részleteket tudott Bach, Beethoven és Mozart muzsikájából, és órák hosszát dudorászta ezeket. Felért egy szimfonikus koncerttel. De sokkal becsesebb ajándékot is hozott nekünk. Mivel a tbc megtámadta hátgerincét is, gipszágyban feküdt, amikor Târgu Ocna-ra hozták. Szemünk láttára benyúlt a mellkasát borító sűrű pánccél alá, s kis, viharvert könyvet húzott elő. Évek óta egyikünk sem látott könyvet. Avram csak feküdt és csendben lapozott, mígnem észrevette, hány mohó szem figyeli.

– Milyen könyv az önnél? Honnan van? – kérdeztem.

– János evangéliuma – mondta Avram. – Sikerült elrejtennem a mellkasomon levő gipsz alá, amikor a rendőrség jött, hogy elvigyen. – Elmosolyodott. – Kölcsönadhatom?

Úgy vettem kezembe a kis könyvecskét, mint egy élő madárkát. Életmentő orvosság sem lett volna értékesebb ennél számomra. Én, aki régebb sokat tudtam idézni a Bibliából kívülről és tanítottam is a teológián, napról napra felejtettem belőle. Gyakran vigasztaltam magam azzal, hogy Biblia híján nagy előnnyel is bírunk, tudniillik miközben azt olvassuk, amit Isten a prófétáknak és szenteknek mondott, elfelejtjük meghallgatni azt, amit Isten nekünk szeretne mondani.

Az evangélium kézről kézre járt. Mindenkinek neheze égett lemondania róla. Azt hiszem, a börtön nehezebb volt a tanult emberek számára. A gyári munkások és a földművesek itt sok érdekes emberrel találkoztak, de az olvasni szerető ember úgy érezte magát, mint a szárazra vetett hal.

Sok ember kívülről megtanulta az evangéliumot, és naponta beszélgettünk róla egymással; de vigyáznunk kellett, kinek áruljuk el a titkot. Ez az evangélium sokaknak segített megtalálni Jézust, többek között Popp professzornak is, aki annyi keresztény közt élve egyre közelebb került a hithez. A folyamatot Szent János szavai teljesítették ki, de hátravolt még egy akadály.

– Ismét megpróbáltam imádkozni – mondta a tanár. – De azon kívül, hogy gépiesen ismétlem a gyermekkoromban betanult ortodox imákat, meg olyan kegyeket kérek a Mindenhatótól, amiket nem érdemeltem

ki, nem sok mondanivalóm van. Olyan vagyok, mint a Hamlet királya: szavaim fölszárnyalnak, eszméim lenn maradnak.

Meséltem neki egy lelkésről, akit egy haldoklóhoz hívtak. Le szeretett volna ülni egy karosszékbe az ágy mellé, de az öreg azt mondta:

– Kérem, ne üljön oda!

Így a lelkész odahúzott egy konyhaszéket, meghallgatta gyónását és kiszolgáltatta neki a szentséget.

Az öreg életre kapott, és ezt mondta:

– Hadd meséljem el ennek a karosszéknek a történetét. Ötven évvel ezelőtt, legénykoromban gyülekezetünk akkori lelkésze megkérdezett, hogy szoktam-e imádkozni. Azt válaszoltam, hogy nem. Nincs kihez imádkoznom. Hiába ordibálok teljes erőmből, a felső emeleti lakó sem hallja meg. Hogyan hallhatna hát Isten az égből? – Akkor ne imádkozz – válaszolt szelíden az öreg lelkész. – Csak ülj csendesen egy karosszékkal magad előtt, és képzelj azt, hogy benne ül Jézus Krisztus, úgy, ahogyan sok palesztinai házban tette. Mit mondanál neki? – Ha becsületes lennék, azt mondanám neki, hogy nem hiszek benne – válaszolta. – Na jó – mondta a lelkész. – Ez legalább valóban az, amit gondolsz. Tegyéél még egy lépést, és hívd ki Őt: ha valóban létezik, hát bizonyítsa be. Vagy ha nem tetszik neked, ahogyan Isten a világot kormányozza, hát mondd ezt meg neki. Nem te lennél az első, aki ezért panaszt emel. Dávid király és Jób is megmondta Istennek, hogy igazságtalannak tartja. Talán szeretnél valamit? Akkor mondd meg pontosan, hogy mit. Ha megkaptad, köszönd meg neki. Mindez olyan eszmecserének

számít, ami az ima birodalmába tartozik. Ne darálj szent imákat. Mondd el azt, ami valóban a szívedben van.

A haldokló folytatta:

– Nem hittem Krisztusban, de bíztam az öreg lelkészben. Hogy kedvében járjak, leültem azzal a karosszékkal szemben, és úgy tettem, mintha elhittem volna, hogy Jézus benne ül. Néhány napig csak játék volt. Aztán már tudtam, hogy Ő velem van. Egy valóságos Jézusnak beszéltem valóságos dolgokról. Útmutatást kerestem és találtam. Az imádság párbeszéddé lett. Fiatalember, eltelt ötven év, és én mindennap beszélgetek Jézussal, aki ebben a karosszékbén ül.

A lelkész ott volt, amikor az az ember halála előtt kezét nyújtotta láthatatlan barátja felé a karosszékbén.

– Így imádkozik ön is? – kérdezte a tanár.

Azt mondtam:

– Szeretem azt hinni, hogy Jézus mellettem van, és úgy beszélhetek hozzá, mint önhöz. Azok az emberek, akik találkoztak vele Názáretben és Betlehemben, nem intéztek hozzá imádságokat. Elmondták, hogy mi van a lelkükben, és nekünk is így kellene cselekednünk.

– Mit gondol, miért nem lettek tanítványai sokan azok közül, akik kétezer évvel ezelőtt beszélgettek vele Palesztinában? – kérdezte Popp.

– Évszázadokon keresztül imádkoztak a zsidók a Messiás eljöveteleért; a szanhedrin, a legfelsőbb tanács mindennél inkább. De amikor Ő eljött, kicsúfolták, leköpték és halálba küldték, mert egyáltalán nem kívánták, hogy valaki háborgassa őket megszokott életükben. Ez a legtöbb nemzetre érvényes napjainkban.

Popp professzor kereszténnyé lett. Azt mondta:

– Mikor először láttam önt, támadt egy előérzetem, hogy ön valamit fog adni nekem.

Az ilyenfajta megérzések nem ritkák a börtönben. Mikor megszakadnak kapcsolataink a külső világgal, a láthatatlan világra irányuló belső látásra teszünk szert.

Közel kerültünk egymáshoz. Ha csendben ültünk egymás mellett, néha kimondta azt, amit éppen gondoltam. Így kellene, hogy legyen barátok és házastársak között, de ritkán esik meg.

9

Márciusban bekövetkezett egy olvadás. A jégcsapok elolvadtak, és a hóból csak foltocskák maradtak a falak mentén. A csupasz fákon rügyek jelentek meg, és madárdalt hallottunk. Éreztük, hogy újjászületik az élet megfagyott kezünkben, rongyokba tekert lábunkban és hidegtől megmerevedett arcunkban.

Friss hír villanyozta fel a börtönt. Egy fogoly, akit bevitték a városi kórházba, látta, hogy a padlót súroló aszszony sír.

– Mi történt? – kérdezte.

– Meghalt Sztálin apánk! – szepegte ő. – Írja az újságban.

Mi egy könnyet sem ejtettünk. Mindannyian lelkesen találgattuk, mi lesz ezután.

A professzor azt mondta:

– Ha meghalt Sztálin, meghalt a sztálinizmus is. Egy diktatúra nem éli túl a diktátort.

– De a kommunizmus túlélte Lenint – mondta valaki.

Néhány nap múlva hallottuk, hogy sípolnak a mozdonyok és zúgnak a harangok Sztálin moszkvai temetésének tiszteletére. A börtön zengett a nevetéstől és az átkozódásoktól. Az örök komoraknak tűntek, a tisztek pedig ijedteknek. Senki sem tudta, mi következik.

Heretikig tartó bizonytalanság után jött egy hivatalnok az igazságügytől. Azért küldték, hogy a börtönélet körülményeit vizsgálja. Csendben fogadták, amint celláról cellára járt, kérdezgetve, hogy van-e panasz. Sokan azt gondolták, hogy beugratás. Amikor a négyeshez ért, azt mondtam:

– Nekem van mondanivalóm, de csak akkor mondom el, ha megígéri, hogy végighallgat.

– Ezért jöttem – mondta a hivatalnok udvariasan.

– Ügyész úr – mondtam –, önnek volt egy híres elődje a történelemben: Poncius Pilátus. Arra kérték, hogy ítéljen el egy embert, akiről tudta, hogy az ártatlan. „Semmi gond – mondta magában Pilátus. – Nem fogom én a karrieremet kockáztatni egy zsidó ácsért.” Noha azóta eltelt közel kétezer esztendő, a jognak ezt a bemocskolását nem felejtették el. A világ bármely templomába lép is be, hallhatja a krédóban, hogy Jézus Poncius Pilátus alatt feszítették meg.

A négyesben levők szemmel láthatóan aggódtak értem. Folytattam:

– Nézzen mélyen a szívébe, és meglátja, hogy az igazságtalanság áldozatai vagyunk. Még ha hibásak is vagyunk a Párt szemében, büntetésünket leróttuk volna a

börtönben. De ami itt történik, az hosszúra nyúlt halálos ítélet. Mielőtt megírja jelentését, gondolja meg, milyen táplálékot kapunk, hogy nincs fűtés, a legegyszerűbb gyógyszerek is hiányoznak, piszok és betegségek vesznek körül. Nézzen utána, milyen barbárságokat kell elviselnünk. Aztán írja meg az igazságot. Ne mossa ön is a kezeit védtelen emberek sorsa felett, mint Pilátus.

Az ügyész tekintete elsötétült, sarkon fordult, és szó nélkül elment. A hír, hogy az ügyész végighallgatott, elterjedt a börtönben és másokat is arra bátorított, hogy beszéljenek. Elmenetele előtt dühös szóváltást hallottunk a parancsnok irodájából. Az örök még aznap udvariassá, szinte bocsánatkérővé váltak. Nem sokkal ezután a parancsnokot leváltották.

A börtöni rend könnyebbedésével párhuzamosan kezdtem felkelni néha az ágyból, és minden nap tettem néhány lépést. Aldea doktor odahívta a börtönorvost, hogy vizsgáljon meg.

– Érthetetlen – mondta Aldea doktor. – A tüdeje lyukas, mint a szita. A betegség a gerincsigolyákat is megtámadta; nem tudtam gipszbe tenni, és gyakorlatilag sebészeti beavatkozásra sincs lehetőség. A maga állapota nem javult, de nem is romlott. Így hát elköltöztetjük a négyesből.

Ottani barátaim nagyon boldogok voltak. Erőt adott nekik a tudat, hogy két és fél év után az első ember voltam, aki ebből a cellából élve kijött.

– Hogy sikerült önnek, lelkész úr? – tréfált az egyik.
– Hogy van az, hogy rozoga teste nem teljesíti az orvos parancsát, és nem hal meg?

– Gondolom, találnánk rá orvosi magyarázatot, ha nagyon keresnénk – mondtam. – De a háború idején kaptam egy leckét, ami az erőltetett magyarázatokat illeti. Találkoztam néhány pártraggal, akik jártak Oroszországban. Mikor megkérdeztem őket, hogy vajon miért hagyta abba a Szovjetunió abban az időben a vallás elleni kampányt, egyikük visszakérdezett:

– Miért, ön mit gondol?

Azt válaszoltam, hogy feltételezem, engedmény az angoloknak meg az amerikaiaknak, akik segítettek Oroszországnak a háborúban. A hivatalnok mosolygott:

– Ez lenne az én magyarázatom is mint kommunis-tának. Ha keresztény lennék, azt mondanám, hogy Isten meghallgatta az imádságokat.

Nem mondtam semmit, mert az embernek igaza volt. A Bibliában meg van írva, hogy egy szamár egyszer megleckéztetett egy prófétát. Ugyanezt mondom most én is: ha jobban lettem, ez azt jelenti, hogy Isten csodát tett, és meghallgatta az imádságokat.

Tudtam, hogy nagyon sok ember – ismerős foglyok éppúgy, mint híveim – imádkoznak értem. Azt csak később tudtam meg, hogy világszerte hány ezer ember imádkozott velük.

Negyedik rész

A négyes szoba olyan volt, mint egy oltár, melyen az emberek hitük által megváltoztak és átlényegültek. Örültem, hogy életben maradtam, de elhagyni a haldoklók szobáját olyan volt, mint a mennyből alászállni. A nemes, önfeláldozó légkörből visszakerültem a veszekedések, hiúságok, képmutatás világába. Szomorú és ugyanakkor nevetséges volt látni, hogy a volt uralkodó osztály képviselői közül hányan áltatják magukat tovább makacsul. Szutykos „excellenciások” kívántak egymásnak jó napot. Kiéhezett „tábornokok” érdeklődtek egymás egészsége felől. Vég nélkül arról beszélgettek, hogy elmúlt jólétük visszatér még.

Egyikük, Vasile Donca elfogadott tőlem egy darabka kötelet, hogy megkösse vele nadrágját. A kötélnek nagy értéke volt a börtönben. De mikor másnap megszólítottam, úgy tett, mintha nem látna; azt a hibát követtem el, hogy nem szólítottam tábornok úrnak.

Donca, mint egyébként sokan mások, bármit megtett volna egy cigarettáért. Csak az öröktől lehetett dohányhoz jutni, s bár tilos volt adniuk nekünk, éjszaka rengeteget dohányoztak, és megtöltötték az udvart csikkekkel. Reggel a cellafőnököket és a besúgókat engedték ki elsőnek az udvarra, így övük volt a csikk begyűjtésének monopóliuma. De néha más fogoly fedezett fel csik-

ket; barátai körbeállták és elszívták. Egyik reggel egy őrcigaretára gyújtott, miközben a cella ajtaja előtt ténfergett, a priccsem mellett. Donca a fal mentén odaoldal-gott, és halkán, sietve megszólította az őrt:

– Uram, mit kér cserébe azért a cigarettáért?

Az őrcigarettára gyújtott:

– Mit ajánl, tábornok úr?

Nem lévén semmije, Donca blöffölni próbált.

– Sok barátom van magas körökben. Nem marad jutalom nélkül a legkisebb szolgálat sem, amit nekem tesz.

– Befolyásos barátok? – kérdezte az őrcigarettára gyújtott. – Szóval ön mégis kommunista, tábornok úr?

– Lojális román hazafi vagyok, őrmester.

– Ha lojális román kommunista lenne, tábornok úr, még magának adhatnám ezt a cigarettát.

Donca tétovázott, és lopva körültekintett. Az őrcigarettára gyújtott, mintha menni készülne.

– Várjon! Hát persze, hogy lojális román kommunista vagyok!

Az őrcigarettára gyújtott, hogy élvezzék ők is a tréfát.

– Szóval úgy táncol, ahogy az oroszok húzzák, tábornok úr? Táncoljon egyet nekünk! Táncoljon, mint az orosz medve! – és átnyújtott egy cigarettát.

Kinyújtott karral és kínos vigyorral az ábrázatán Donca elkezdett egyik lábáról a másikra ugrálni. Az őrcigarettára gyújtott majd összecsucoklottak neveltükben. A foglyok elfordították arcukat, miközben Donca a lábaik közt kereste az eldobott cigarettát.

Miután Doncát elköltöztették a cellából, priccset egy másik vezérkari tiszt, Stavrat tábornok foglalta el. Nem a

csuha teszi a barátot, és nem a rangjelzés a tisztet. Stavrat jelleme szöges ellentéte volt a Doncáénak. Noha alacsony volt termete, fogolytársait szinte eltörpítette személyiségének ereje. Merev volt, a gyengeséget könnyen elítélte, mégis tele volt jósággal, józan ésszel. A cella lakóit szívesen szólította meg ekként: „Emberek!”

Iuliu Stavrat bakancs nélküli tábornok volt. A sajátját elajándékozta. Ketten osztoztunk az én bakancsomon: egyik nap én mentem ki vele sétálni a börtönudvarra, másnap a tábornok.

Nem sokkal odaérkezése után megengedték nekünk, hogy élelmiszercsomagokat kapjunk otthonról. Ő is kapott egyet. Izgatott közönség előtt bontotta ki. Lélegzetvisszafojtva néztük: sonka, füstölt kolbász, gyümölcsös sütemény, csokoládé – micsoda áldozatot kellett hoznia feleségének, hogy ilyen dolgokat megvásároljon! Stavrat, aki nyolc éven keresztül morszákon élt, visszacsomagolta az egészet, és ágyamhoz lépett:

– Lelkész úr – mondta –, legyen szíves, ossza el ezt az emberek közt.

Stavrat elsősorban keresztény volt, s csak másodsorban katona. Amikor kiderült, hogy Oroszország felrobantotta első atombombáját, azt mondta:

– Akkor inkább ne reménykedjünk az átfogó amerikai beavatkozásban. Jobb, hogy mi a börtönben rohadjunk, minthogy milliók haljanak meg egy atomháborúban.

– Gondolja, hogy az elpusztítaná az emberiséget? – kérdeztem.

– Az emberiség jövőjét és múltját is – mondta. – Senki sem maradna, aki emlékezne évezredek küzdelmeinkre és fejlődésünkre.

Stavrat rajongott a történelemért, és nagy ékesszólással beszélt Románia múltjáról.

– De ha az atomháború nem old meg semmit, és a civilizáció meg a kommunizmus nem tudnak megférti, akkor nem tudom, hogy mi a megoldás – tette hozzá.

– A kereszténység – válaszoltam –, egy életteli változatban. Ez a nagyok és az egyszerű emberek életét egyaránt meg tudja változtatni. Emlékezzen csak a sok barbár uralkodóra, mint a francia Clovisra, a magyar Istvánra, az orosz Vlagyimirra, akik megtértek és országukból keresztény birodalmat teremtettek. Meg lehet ismételni. Szemünk láttára olvad el a Vasfüggöny.

– Kezdjük Gheorghiu-Dejzsel! – mosolygott Stavrat.
– Az volna az igazi!

2

Miután összes riválisát eltávolította, Gheorghiu-Dej volt most a diktátorunk. Nyíltan beismerte, hogy súlyos hibákat követtek el, és ezek közül az egyik legsúlyosabb a Duna-csatorna-tervezet volt. Három év után, mely alatt több millió dollár ment kárba és ezrek élete veszett oda, a tervbe vett 65 km-ből csupán nyolc készült el. A főmérnököket és lágerigazgatókat szabotázssal vádolták. Hármat közülük halálra ítélték, kettőt rövid tárgyalás után kivégeztek. Másik harmincat tizenöt évtől életfogytiglanig terjedő börtönbüntetésre ítélték.

Egy újabb felmérés bebizonyította, hogy a Duna nem tud elegendő vizet szolgáltatni a csatornához. Ugyanezt állították azok a mérnökök, akiket kezdetben megkérdeztek erről, őket viszont föbe lőtték akkor. A csatorna megépítésének tervét feladták. A kommunista uralom első évtizedének legnagyobb idő- és pénzbefektetéséből egyedül a munkatáboroknak lehetett hasznát venni. Még ezek is szűköseknek bizonyultak a börtönökből kiszorult rabfölösleg számára.

Miközben erről a fiaskóról beszélgettünk, Popp professzor félrevont, és azt mondta:

– Elhallgattam ön elől valamit, amióta visszatértem Târgu Ocnára. Aldea doktor úgy gondolta, hogy ez a hír túl nagy megrázkódtatás lett volna az ön állapotában. A felesége be van zárva, és volt a csatornánál is.

Popp több, a csatornát megjárt rabtól gyűjtötte értesüléseit, így állt össze a kép. Sabinát két évvel utánam tartóztatták le. Nem hoztak fel ellene semmi vádat. Dia-konisszaként folytatta a munkát a gyülekezet asszonyai között. Megmondták neki, hogy miről prédikáljon, de neki ez nem ment. Poarta Albán azok közé az asszonyok közé osztották be, akiknek földet kellett talicskába lapátolniuk, majd nagy távolságra elszállítaniuk. Akik nem teljesítették a normát, azok nem kaptak kenyeret. Voltak köztük hazafias érzésű diáklányok, prostituáltak, úrinők és hitükért szenvedő asszonyok. A négyes kilométerkőnél levő lágerben Kormos parancsnokot utóbb kényszer-munkára ítélték, mert harminc fogolyt megerőszakolt: a vád ellene az volt, hogy „bemocskolta a rendszer hírnevét.”

Feleségem egy hírhedt alak, Albon ezredes, a Poarta Albă-i parancsnok fennhatósága alá került. Fűvet evett, mint az állatok. Különben mindenfélét megettek, patkányt, kígyót, kutyát is. Némelyek azok közül, akik kutyahúst ettek, azt állították, hogy jó volt. Amikor viszont megkérdeztem, hogy megennék-e újra, tiltakoztak. Sabina kis termetű, törekeny asszony volt, így az örök abban lelték kedvüket, hogy a jeges Dunába dobták, majd újból kihalászták. De ő túlélte. Életét annak köszönhette, hogy feladták a Duna-csatorna megépítésének tervét. Sok más fogollyal együtt őt is elküldték egy állami gazdaságba, ahol disznókat hizlaltak. A munka ott is nehéz volt.

A tanár elmondta, hogy egy vácărești-i rab beszélt feleségemmel az ottani kórházban.

– Nagyon beteg volt, de túléli – mondta Popp. A többi asszony beszélt neki egy lelkésről, akiről azt mondták, hogy halálán van, és aki a falak mögül prédikált. Azt mondták a feleségének, hogy 1950 óta nem hallották a hangját, és valószínű, hogy már halott. De ő azt mondta, hogy ez nem igaz: akármilyen bizonyítékot is hoznának fel, ő hiszi, hogy ön életben van.

Ez a hír szinte felborította önuralmamat. Próbáltam imádkozni, de elmémre áthatolhatatlan sötétség borult. Napokig nem szóltam senkihez. Aztán egy reggel megláttam a börtön udvarán, az őrszoba mellett egy rendkívül méltóságteljes öreg lelkészt, akinek fehér szakálla lobogott a hideg szélben. Akkor érkezett, és otthagyták. Több tiszt állt körülötte.

– Mi van ezzel az öreg pappal? – kérdezte az egyik.

– Jött, hogy meggyóntassa őket – mondta egy másik csúfondárosan.

Pontosan ezt tette nemsokára Suroianu atya. A szentségnek egy olyan légköre vette körül ezt az embert, amiről késztetést éreztünk, hogy a teljes igazságot mondjuk el neki. Én is, aki egyébként nem hittem a gyónás szentségében, felfedtem előtte kétségbeesésemet és olyan bűneimet is, amikről soha senkinek nem beszéltem. A bűn gyökerei ritkán kerülnek napvilágra a gyónásnál. De minél inkább vádoltam magam, annál nagyobb szeretettel tekintett rám Suroianu atya, nem pedig megvetéssel.

Suroianunak mindenkinél több oka lett volna a szomorúságra. Egész családja sorsa tragikus volt. Egyik lányának, aki rokkant volt, elhurcolták a férjét; velünk együtt volt Târgu Ocnán. Egy másik lányát, férjével együtt, húszévi börtönbüntetésre ítélték. Fiai közül egyik börtönben halt meg. A második, aki pap volt, és akihez édesapja nagy reményeket fűzött, ellene fordult. Unokáit mind kitették az iskolából és munkahelyükről szülei „pártellenes” tevékenysége miatt. De Suroianu atya, ez az egyszerű, autodidakta ember azzal töltötte idejét, hogy másokat bátorított, vigasztalt.

Soha nem „jó reggelttel”, hanem a bibliai „örvendezetekkel” köszönt.

– Amelyik napon nem tudsz mosolyogni, ne nyisd ki boltodat – mondta nekem. – A mosolygáshoz csak tizenhét arcizmodat használod, a homlokráncoláshoz viszont harminchármat!

– Oly sok nyomorúságban volt része, hogyan tud mégis mindenkor „örvendezni”? – kérdeztem.

– De hát ellenkező esetben súlyos bünt követünk el
– mondta. – Mindig találunk okot az örömré. Létezik egy Isten az égben és a szívünkben. Ma reggel ettem egy darabka kenyeret. Olyan jó volt! Nézd, most süt a nap, és itt oly sok ember szeret engem. Minden nap, melyen nem örülsz, elveszett nap, fiam. Azt a napot soha többé nem éled meg.

3

Én is örvendezhettem, legalábbis abban az értelemben, hogy beteljesült felszentelésem óta melengetett vágyam, és börtönlelkész lettem. A mindennapi életben megkon-
gatjuk a harangot, és várjuk, hogy az emberek templom-
ba jöjjenek; de itt a híveim velem együtt már „templom-
ban” voltak, nemcsak hetente egyszer, hanem minden-
nap. Meg kellett hallgatniuk engem, még akkor is, ha
nem mindig volt hozzá kedvük.

Egy értelmes nyelvész, Lazar Stancu, akinek az volt a bűne, hogy egy külföldi hírügynökségnél dolgozott, egyszer felcsattant:

– Kérem, ne beszéljen annyit a kereszténységről! Van sok más érdekes vallás is.

– Jól van – mondtam. – Tudok valamicskét Kon-
fuciuszról és a buddhizmusról. – Elmeséltem neki né-
hány kevésbé ismert újszövetségi példázatot.

– Remek! – lelkesedett Stancu, és dicsérte a gondo-
latok szépségét és eredetiségét.

– Örülök, hogy ez a véleménye – mondtam, és elma-
gyaráztam neki, hogy valójában Krisztus tanításai voltak.

– Miért fut más vallások után? – kérdeztem. – Vajon azért, mert – a román közmondás szerint – a szomszéd tyúkja pulykának tűnik? Vagy csak a nyughatatlan entellektüel újdonság iránti szomjáról van szó?

– Bernard Shaw felvetette egyszer, hogy az embereket gyermekkorukban kis adagokban oltják be kereszténységgel, s ily módon ritkán kapják el a kórt – mondta Stancu.

Egyik este egy fiatal rab felugrott, és kiabálni kezdett:

– Hagyják abba! Hagyják abba! Hagyják abba!

Csend lett. Ez a fiú újonc volt, és mindannyian meglepetten néztünk rá. Sarkon fordult, priccséhez szaladt és levetette magát rá. Odamentem hozzá. Finom vonásai voltak, de állkapcsát és nyakát hevenyészett kötés fedte. Könnyes tekintettel nézett rám, majd hátat fordított. Éreztem, csak még jobban felzaklatnám, ha beszélgetni próbálnék vele, így hát magára hagytam.

Aldea doktor elmondta, hogy a neve Iosif.

– Megnyerő fiatalember, de az arcán levő fekélyes sebhelyet élete végéig hordoznia kell. Ő is csonttuberkulózisos. Elmesélte, hogy négy évvel ezelőtt – mikor a fiú még alig volt tizennégy éves – letartóztatták, miközben útlevel nélkül Németországba akart szökni a nővéréhez. A szekuritációsok magára hagyták néhány betanított kutyával, melyek torkának ugrottak a legkisebb mozdulatra is. A megrázkódtatás és a félelem teljesen betöltötte elméjét. Állandóan a határnál töltött órákról beszélt, amikor a kutyákra hagyták. Azután, mivel arra gyanazkodtak, hogy egy politikai játék sakkfigurája, Bukarestbe vitték és megkínózták; olyan információkat követel-

tek tőle, melyeknek tulajdonképpen nem is volt birtokában. Majd egy csapat elítélttel a Csatornához küldték kényszermunkára, ahol sokat szenvedett az éhségtől, és megbetegedett tuberkulózisban.

Figyeltem ezt a fiatalembert, miközben a helyét kereste köztünk. Becsületes, tiszta jelleme volt, melyet az élet nem rontott meg. Néha, megfélekedve gondjairól, hátravetette fekete üstökét és nevetésben tört ki egy-egy börtönanekdota hallatán. Kezét azonban mindegyre eltorzított arca elé kapkodta. Fájt neki. De ennél is jobban fájt az a gondolat, hogy jóvágású arca immár a múlté.

Mivel biztos voltam benne, hogy segíthetek rajta, vártam, hogy eljöjjön az én időm.

4

Sztálin halálát követően néhány hónapig kaphattunk csomagot otthonról. Türelmetlenül vártuk. A levelezőlapokon, melyeket szétosztottak köztünk, hogy írassunk haza, ételen kívül cigarettát és „Filon doktor régi ruháit” kértem.

Nem szeretem a dohányzást, de mivel az emberek annyira odavoltak a cigarettáért, mindig kikértem az engedélyezett adagot, hogy legyen mit szétosztani. Ebből az lett, hogy akinek nem adtam, neheztelt rám, aki pedig gyakran kapott, arra gyanakodott, hogy másnak többet adok.

Az, hogy Filon doktor ruháit kérem, az enyéimnek nagy fejtörést okozott, mert az orvos kis termetű volt, én meg magas. Reméltem, kitalálják majd, mit is kérek

tőlük valójában: sztreptomomicint. Aldea doktor mondta, hogy a szocialista orvostudomány végre elismerte ennek az Amerikában tíz évvel azelőtt felfedezett gyógyszernek a hatékonyságát. Ha kapnék ilyen gyógyszert, mondta, kezelhetne vele; de tilos volt gyógyszer kérni a csomagokban.

A tuberkulózison kívül, mint egyébként majd mindenik rabot, rettenetes fogfájás gyötört. A táplálék és a kezelés hiánya miatt fogaink nagyon gyorsan romlottak, vagy pedig kicsorbultak a verésekben. Olykor húszkilós bilincsek voltak lábaimra erősítve, hogy még néhány lépést sem tehettem, mellyel enyhítettem volna fogfájásomat. De soha nem volt olyan fájdalmam, mint itt, Târgu Ocnán. Naphosszat gyötört felső fogsorom egyik foga, majd estére átköltözött a fájdalom az alsóba. Nem volt fogorvos, és nem volt remény az enyhülésre. Tudtam: Pascal úgy enyhítette fogfájását, hogy számtanfeladatokat oldott meg, így hát én is elkezdtem prédikációkat fogalmazni; valószínű, hogy a fogfájás kegyesebb a számtanfeladatokkal, mint a fogalmazással, mert a prédikációk csapnivalóra sikerültek. Verseléssel is próbálkoztam, de kétségbeesett versek voltak.

Próbáltam megfelelkezni a fájdalomról úgy, hogy Iosiffal beszélgetek. Melléültem és megkérdeztem, miért dühödött úgy fel, amikor beszéltem.

– Gyűlölöm Istent – válaszolta. – Ha tovább beszél erről, hívom az öröket. – Szeme megtelt könnyel. – Hagyjon engem békén!

De természetének jósága áttört szavain, és egy-két nappal később beszélni kezdett azon reménységéről,

hogy egyszer találkozhat németországi nővérel, és együtt mehetnek tovább amerikai rokonaikhoz.

– Ez esetben el kellene kezdened angolul tanulni – mondtam.

– Azt nagyon szeretném, de itt ki fog megtanítani?

Azt mondtam, hogy szívesen tanítanám, hogyha akarja.

– Valóban? Ezt komolyan gondolja?

Túláradóan boldog volt, és noha nem volt sem papírunk, sem ceruzánk, remek tanítványnak bizonyult.

Angol könyvekből meséltem neki, melyeket olvastam, és bibliai igéket ismételtettem el vele, amelyeket kívülről tudtam.

5

Nem Iosif volt az egyetlen rab, aki azzal fenyegetőzött, hogy feljelent, de a valódi veszélyt a köztünk levő titkos besúgók jelentették. Ezek gyakran használták a hazafiasság álarcat, csak hogy elérjék céljukat, főleg a fiataloknál.

A román hegyek közt évekig ellenálló partizánokról keringő hírek sok fiataalt arra ösztönöztek, hogy maguk is kommunistaellenes csoportokba tömörüljenek. Így hát sok tizenhét-tizennyolc éves fiút és lányt tartóztattak le és tereltek börtönbe. Még egy tizennégy éves fogoly is volt Târgu Ocnán. Nagyon szívesen hallgatták azokat a történeteket, melyeket egy volt állambiztonsági ezredes, Armeanu mesélt Ștefan cel Maréról és más történelmi hősookról, akik az idegen uralom ellen harcoltak.

Stavrat tábornok, aki ismerte Armeanut régebről, azt mondta:

– Nem bízom ebben az emberben. Szemmel kell tartanunk.

Még azon a napon történt, hogy lassan lépkedtem hallótávolságban Armeanutól és egy Tiberiu nevű fiatal partizántól.

– Engem elfogtak, de a többiek tovább folytatják a harcot... – mondta Tiberiu. Mikor újra közelükbe értem, hallottam, hogy egy lányról beszél, aki köztük van. Armeanu, látva közeledtemet, vállon veregette a fiút és elment.

Iosifot kértem meg, hogy hallgassa ki beszélgetéseiket, mert Armeanu tőle még kevésbé tartott. És valóban, néhány nappal később Iosif beszélgetésfoszlányokat hallott.

– Lehetséges, hogy egy ilyen szép fiúnak, mint te, ne legyen barátnője? Minden bizonnyal van – fogadni merek, hogy szép. És hogy hívják?... Maria? És hova való?... Igen, ismerem azt a helyet. Tulajdonképpen voltak ott barátaim, akiket Celinescuéknak hívtak. Nekik is volt egy Mariájuk... Ó, a te Mariádat Cuzának hívják. És az apja micsoda? Kapitány a hadseregben? Nem a 22. ezredben? Ja, igen, a 15.-ben... Igen, igen.

Miután Iosif ezeket elmondta, nekem is az lett a véleményem, hogy Armeanu valószínűleg besúgó, és a Maria nevű lányt napokon belül le fogják tartóztatni. Stavrat tábornok azonnal le akarta leplezni, de én tudtam, hogy semmiféle bizonyítékot nem tudunk felhozni ellene. Mikor legközelebb egyedül találtam Armeanut, beszédbe

elegyedtem vele. Megkérdezte, miért ülök, és rájöttem, hogy itt a lehetőség.

– Kémkedésért – mondtam, és még hozzátettem, hogy tudom: egy ilyen hazafinak, mint ő, nyíltan elmondhatok mindent.

– Az én letartóztatásomnak nincs jelentősége, hiszen csak fogaskerék vagyok a szervezetben. További utalásokat ejtettem el, és hagytam, hogy ravaszul kiszedjen belőlem néhány nevet és címet „kapcsolataimból”. Diadalmas, ravasz képet vágott: gondolta, megszerezte azokat az információkat, melyek elhozzák szabadulását.

Másnap, amint a cellaajtókat kinyitották, Stavrat látta, hogy Armeanu súg valamit egy őrnek. Nem sokkal ezután Armeanut „orvosi vizsgálatra” rendelték; gyakori ürügy volt ez arra, hogy a besúgók elmondhassák mondanivalójukat. Aztán hívatott a politikai tiszt. Már szinte látta váll-lapján az újabb csillagot, mert anélkül, hogy fedezte volna Armeanut, követelte, hogy mondjak el mindent a nemzetközi kémrendszerről, amelyről említést tettem.

– Hadnagy úr – válaszoltam – ha ön továbbítja mindazt, melyeket a tegnap Armeanunak elmondtam, Bukarest felbolydul, mint a méhkas. Ezért azt tanácsolom, hogy ne tegye. Csak önmagának tenne rosszat vele.

– Ezt hogy érti? – kérdezte.

– Az egész mesét kitaláltam – mondtam. – Ellenőrizni szerettem volna Armeanuval kapcsolatos gyanúmat. Most tudom, mi az igazság.

A tiszt értetlenül bámult rám, majd nevetésben tört ki.

Visszatértem, és elmeséltem Stavratnak a történeteket.

– Bátor emberek haltak meg a parancsnoksága alatt, ön meg besúgó lett?! – mondta Armeanunak.

Armeanu hősködni próbált, de attól a naptól kezdve kiközösített lett. Hallottam évek múlva, hogy börtönben halt meg. Ámulása csak szégyent hozott neki, semmi mást.

6

A következő hónapban kapott csomagomban száz gramm sztrepomicin volt. Megértették célzásomat! A négyesben hagyott betegekre gondoltam, és megkértem Stavrat tábornokot, hogy ajánlja fel a legsúlyosabb betegnek.

– Azt Sultaniuc – mondta. – Megrögzött vasgárdista fasiszta. A halál mezsgyéjén van, bár nem akarja beismerni. Sokkal jobb lenne, ha ön venné be a gyógyszert... Na jó, ha nagyon ragaszkodik hozzá!...

Stavrat hamarosan visszajött:

– Tudni akarta, honnan van a gyógyszer, de mikor megmondtam neki, hogy öntől, azt válaszolta, hogy semmit sem fogad el a Vasgárda ellenségétől. Az ilyen fanatikussal nincs mit kezdeni.

Arra gondoltam, hogy mégiscsak lennie kell megoldásnak. Amikor Stavrat elment, megkértem Iosifot, hogy legyen közbenjáró. Őt senki sem gyanúsította volna kétszínűséggel.

– Mondd meg Sultaniucnak, hogy Stavrat tévedett. Mondd neki, hogy Gränicerutól van az ajándék. Ő is vasgárdista, és hallottam, hogy nemrég gyógyszert kapott.

Iosifnak nem sikerült.

– Sultaniuc nem hiszi, hogy Grăniceru valamit is adna neki. Csak úgy fogadja el a gyógyszert, ha ön megesküszik rá, hogy nem az öné.

– Miért ne? Megajándékoztam a gyógyszerrel, miért ne ajándékoznám meg eskümmel is? A sztreptomycin valójában nem az enyém, hanem az Istené. Amelyik percben megkaptam, máris neki ajándékoztam.

Aldea doktor, aki el volt foglalva, amikor megérkezett a gyógyszer, elnémult, amikor meghallotta, hogy mit tettem vele. Még Stavrat is elcsodálkozott, hogy „hamisan” esküdtem.

– Azt gondoltam, hogy önök, lelkészek mindig ragaszkodnak a teljes igazsághoz.

Stavrat hamarosan megláthatta, hogy mibe kerülhet, ha valaki a teljes igazságot mondja. A cellánkba két új rabot hoztak, akik közül egyik a másik ellen vallott. Az első katolikus püspök volt, aki értesíteni akarta Rómát, hogy egyházát mennyire üldözik. A másik egy ügyvéd volt, aki a püspök levelét átadta a pápai nunciushoz – akkor még volt ilyen Bukarestben –, hogy továbbítsa a Vatikánnak. Amikor a nuncius palotájából kilépett, az ügyvédet letartóztatták, és mivel tagadta, hogy levelet adott volna át, szembesítették a püspökkel. Ez azt mondta:

– Én nem hazudhatom. Igen, átadtam neki egy levelet.

Mindkettőjüket megkínozták, és Târgu Ocnára kerültek, ahol továbbra is azon vitatkoztak, kinek van igaza. A püspök elvárta volna, hogy melléálljak, de nem tehettem.

– Ha egy ember nem akar hazudni – mondtam, az nagyon szép, de akkor maga intézze veszélyes dolgait. Ha úgy dönt, hogy kockára teszi másnak a biztonságát, akkor azt minden áron meg kell védenie.

A püspök tiltakozott:

– Ez az ügy megkeserítette az életem, de hogyan állíthatnék valótlant?

Azzal válaszoltam, hogy ha jót kell tennünk ellenségeinkkel, mennyivel inkább segítenünk kell barátainkon.

– Ha a háziasszony egész nap fáradzott, s a vacsora mégis borzalmasra sikerült, kötelességemnek érzem, hogy megdicsérjem: ez nem hazugság, hanem elemi udvariasság – mondtam. – Amikor ezek az emberek itt azt kérdezik tőlem, hogy mikor jönnek az amerikaiak, én azt mondom nekik: „Most már nemsokára.” Ez sajnos nem igaz, de nem is hazugság. Bátorító szó.

A püspök nem hagyta magát meggyőzni. Folytattam:

– Purista szemszögből a művészet úgy, ahogy van, hazugság. Faust valójában nem kötött szerződést az ördöggel; ez csak a hazug Goethe koholmánya. Hamlet sohasem létezett, ez Shakespeare hazugsága. A legegyszerűbb viccek is (remélem, ön nevet a vicceken) – kitalációk.

– Lehetséges – mondta a püspök –, de ez itt személyes dolog. Amikor a kommunisták vallatják, Wurmbrand úr, nem érzi, hogy az igazat kell mondania?

– Persze, hogy nem. A legkisebb lelkiismeret-furdalásom sincs akkor, amikor elmondom az első dolgot, ami az eszembe jut, hogy megtévesszem azokat, akik csapdába akarják ejteni barátaimat. Szolgáltassak ki olyan in-

formációkat ezeknek az embereknek, amiket felhasználhatnak az Egyház ellen? Isten szolgálja vagyok!

A világ szép szavakat használ csúnya dolgok megnevezésére. A csalás ügyességgé válik, a kicsinyességet takarékoságnak nevezik. A kicsapongás a szerelem koronáját viseli. Ez esetben a csúnya „hazugság” szót olyan dolog megnevezésére használják, melyről ösztönünk azt súgja, hogy helyes. Én tisztelen az igazságot, de ha egy barátomat megmenthetem, hazudnék.

Mikor csak magunkban voltunk, Iosif megkérdezte:

– Akkor mit nevez hazugságnak?

– Miért akarsz meghatározni? A lelkiismereted, amennyiben azt a Szentlélek vezeti, megmondja neked, mit mondjál el és mit hallgass el az élet minden körülménye között. Gondolom, hogy az esküt, amit Sultaniucnak közvetítettél a sztreptomocinnel kapcsolatban, nem tartod hazugságnak, ugye?

– Dehogyan – mondta Iosif az ő anyagi mosolyával. – Nagylelkű cselekedet volt.

7

Iosif keserősége oldódott, és egy nap az angol lecke után megkérdeztem:

– Miért mondod, hogy gyűlölöd Istent?

– Miért? – ismételte ő. – Előbb ön mondja meg, miért teremtette Isten a tuberkulózis bacilusát.

Azt gondolta, hogy ezzel megfogott.

– Elmagyarázhatom – mondtam –, ha csendben végighallgatsz.

– Egész éjszaka hallgatom, ha meg tudja magyarázni
– válaszolta szomorúan.

Figyelmeztettem, hogy szaván fogom. Olyan kérdés ez, mondtam, mely a rossz és az emberi szenvedés gyökeréig nyúl le. Nem Iosif az egyetlen, aki felteszi a kérdést, hogy miként történhetnek meg ilyen dolgok egy kegyelmes Isten szeme láttára. Valószínű, hogy a börtönben mindannyian feltették ezt a kérdést, és nemcsak egy, hanem több lehetséges válasz is van.

– Először is, megvan bennünk az a hajlandóság, hogy összetévesszük a kellemetlent a rosszal. Miért rossz a farkas? Mert megeszi a juhokat, és ez engem bánt. Én szeretném megenni a juhokat! A farkasnak meg kell ennie a juhot ahhoz, hogy éljen, míg én nem vagyok rászorulva, mert egyebet is ehetem. Sőt, mi több, a farkasnak nincs semmi kötelezettsége a juh iránt, miközben mi neveljük születése óta, etetjük, itatjuk, és mikor a leginkább megbízna bennünk, levágjuk. És senki nem tart bennünket gonosznak érte.

Iosif fejét tenyerébe támasztva hallgatott engem.

– Ugyanaz a helyzet a bacilusokkal. Az egyik bacilus él, és megkeleszti a tésztát; a másik él, és megbetegíti egy gyerek tüdejét. Egyik sem tudja, mit tesz, mégis én egyiket dicsérem, a másikat elítélem. Így hát a dolgok önmagukban nem jók vagy rosszak: mi skatulyázzuk be őket a saját érdekeink szerint. Szeretnénk, ha az egész világmindenség a mi kívánságainkhoz igazodna, noha mi annak egy végtelenül kicsiny része vagyunk.

A sötét cellában váratlanul nagy csend támadt.

– Másodsorban – folytattam – az, amit rossznak tekintünk, gyakran csak befejezetlen jó.

– Ezt nehéz lenne bebizonyítani az én esetemben –
vetette közbe Iosif.

Azt mondtam:

– Volt egy névrokonod négyezer évvel ezelőtt, akit
testvérei eladtak rabszolgának, és aki sok igazságtalansá-
got szenvedett el Egyiptomban. Aztán főminiszter lett, és
így megmenthette saját országát az éhhaláltól és testvéreit
is, akik őt eladták. Józsefhez hasonlóan, amíg nem látod a
dolognak a végét, te sem állíthatod egy dologról, hogy jó
avagy rossz. Amikor egy festő elkezd egy portrét festeni,
csak elmosódott színeket látunk. Eltelik egy kis idő, amíg
a színözönből felsejlik a modell. Mindenki megcsodálja
Mona Lisa arcképét, de Leonardo negyven évig dolgozott
rajta, amíg befejezte. A hegyre való kaptató nehéz, mie-
előtt örülhetnél a csúcstról kitérülő látványnak.

– De meglehet, hogy azok az emberek, akik itt, a börtönben meghalnak, soha nem fognak örülni ennek a látványnak – mondta Iosif.

– Másrészt viszont az itt töltött idő segítheti őket a csúcok elérésében. Hatalomra jutott volna Gheorghiu-Dej elvtárs Romániában, ha nem ült volna börtönben, mint mi?

– És azok, akik meghalnak, mielőtt kiszabadulnának?

– Lázár szegénységben és betegen halt meg – mondtam –, de Jézus egyik példázatában azt mondja, hogy az angyalok a mennybe vitték, ahol örök boldogság lett a része. Halálunk után mindannyian elveszünk cselekedeteink jutalmát. Csak akkor remélhetjük, hogy megértjük a dolgokat, amikor mindenkinek látjuk a végét.

Iosif megígérte, hogy gondolkozni fog a hallottak felől.

Egy jó hír gyors csillapítóként tud hatni a fogfájásra: levelet kaptam, amely mámoros boldogsággal ajándékozott meg, hiszen azt írta benne, hogy feleségem szabad. Még mindig nem hagyhatta el Bukarestet, de Mihai fiam hamarosan engedélyt kap, hogy meglátogasson! Eddig tartott a levél; csupán ennyi hírt tartalmazhatott.

Mihai, aki kilencéves volt, amikor utoljára láttam, most tizenöt éves. Nem tudtam elképzelni, milyen lehet ekkora korában. Mindig szoros kötelék volt köztünk. Ettől fogva éjjel-nappal aggódtam a közelgő viszontlátásra gondolva. Végre bevezettek egy nagy terembe, és leültettek egy kis rekeszbe, melynek ablakát három vasrúd zárta le, és oly kicsiny volt, hogy a túloldalon levő látogató arcomnak csupán kis részét láthatta.

– Mihai Wurmbrand! – kiáltotta az őr, ő meg oda-jött, és leült velem szembe. Sápadt és vékony, beesett arcú fiú volt, bajusza akkor kezdett serkenni.

Gyorsan mondta, nehogy félbeszakítsák:

– Anya azt mondja, hogy ha meg is halsz a börtönben, nem kell szomorkodnod, mert mind találkozunk a mennyben.

Szép kis vigasztalás elsőre! Nem tudtam, nevessek-e vagy sírjak. Összeszedtem magam.

– Ő hogy van? Van-e mit ennetek otthon?

– Most már jobban van – felelte. – Ennivalónk is van. A mi Atyánk nagyon gazdag.

A minket felügyelő örök vigyorogtak. Azt hitték, hogy feleségem újra férjhez ment.

Mihai minden kérdésemre egy-egy bibliai verssel válaszolt. Így a rendelkezésünkre álló néhány perc alatt kevés újságot tudtam meg a családról, annyit viszont megmondott, hogy egy csomagot hagyott nekem a kapunál levő öröknél.

Másnap megkaptam a csomagot az engedélyezett csomagokon felül, mivel fiam Richard Wurmbbrandnak címezte, míg az eddigi küldemények bürtönbeli nevemre, a Vasile Georgescura jöttek. Nemsokára visszaállították a megszorításokat: nem volt látogatás, sem csomag, sem levél.

9

Mielőtt ismét szigorodott volna a helyzet, egy ór kosarat vonszolt a cellába. Törülközők és lepedők voltak benne, sokkal több, mint amennyire szükségünk lehetett. Ilyen luxusról nem is álmodtunk.

– Elszámolták – mondta Emil, egy szabó. – Szabjunk a fölöslegből ruhákat! Kihozhatnék néhány meleg inget belőlük.

– Ez az államtól való lopás lenne – aggályoskodott Ion Madgearu, egy ügyvéd.

– Ki tudja meg? Itt nincs leltár.

– Én politikai fogoly vagyok, nem köztörvényes!

– Maga hájfejű!

Parázs vita tört ki. Iosif engem kért fel döntőbírónak. Én azt mondtam:

– Ezt az egész „állami tulajdont” tőlünk lopták el. Rongyokban járunk, és megvan minden jogunk, hogy

visszavegyük, amit csak tudunk. Tartozunk vele családjainknak, hogy mindent megtegyünk azért, hogy a telet átvészeljük. Ugyanolyan ez, mint amikor reggel az őr félálomban megkérdi, hogy hányan vagyunk aznap a cellában, és mi megpróbálunk többet mondani, csak hogy valamivel több kenyeret kapjunk – és jól tesszük.

– Én inkább ragaszkodom a törvényhez – mondta Madgearu.

– Minden törvény megrövidít valakit – válaszoltam. – „Ne lopj” – mondja a törvény a milliomosnak, aki nem nélkülöz semmit, és önnek meg a hozzánk hasonló szűkölködőknek egyaránt. Jézus felmentette Dávidot, aki az éhségtől hajtva olyat tett, ami nem volt szabad.

Végül Madgearu egyetértett velünk, de később elmondta, hogy különös oka volt arra, hogy ne kössön hasonló kompromisszumokat.

– Hajdan én is ügyész voltam, és százakat ítéltem börtönbüntetésre. Azt mondtam magamban: hogy végül is mindegy, mit mondok én, a Párt úgylis bezárja őket. Amikor később bünbaknak állítottak oda valami tévedésért, és tizenöt évet kaptam, megdöbbsentem. A Valea Nistrului-i ólombányákba vittek. Ott egy istenfélő rab barátjává fogadott. Megosztotta velem ételét, és gondjaiba vett. Az volt az érzésem, hogy már találkoztunk valahol, tehát megkérdeztem, miért került börtönbe.

– Segítettem egy bajba jutott emberen, mint önön is. Menedéket és táplálékot keresett a házamban. Aztán le tartóztatták, mert partizán volt, és én is kaptam húsz évet.

– Micsoda gazemberség – mondtam, mire ő különös tekintettel nézett rám. Akkor eszembe jutott, hogy én

voltam az ügyész a tárgyalásán. Ez az ember soha nem hányta szememre a dolgot. A tény, hogy jóval fizetett a rosszért, meggyőzött, és kereszténnyé lettem.

10

Iosif megkapta a felesleges törülközőkből szabott inget Emiltől. Énekelt, mikor felpróbálta. Az ing olyan volt, mint egy tunika, közepén egy lyukkal a fej számára, de ő boldog volt, hogy új anyag takarja bőrét.

– Állami tulajdon! – mondta vidáman. – Manapság mindenki lop.

– Ez neki természetes – mondta Stavrat. – Tíz év alatt tolvajok, hazugok és kisstílű besúgók népévé lettünk. A paraszt lop a földről, ami valaha az övé volt; a mezőgazdasági munkás az állami gazdaságtól; még a borbély is ellopja a borotvát saját műhelyéből, amelyet elvett tőle a szövetkezet. Aztán takargatniuk kell tolvajlásukat. Ön, tiszteletes úr, kifizette az adóját az utolsó baniig?

Beismertem, hogy semmi értelmét nem találtam annak, hogy híveim pénzét az ateista Pártnak odaadjam.

– Oda jutunk, hogy majd az iskolákban fogják tanítani a lopást – mondta Stavrat.

Iosif is közbeszólt:

– Én sohasem figyeltem oda arra, amit az iskolában tanítottak. A tanárok azt mondták, hogy Besszarábia, amelyről mindenki tudja, hogy tőlünk lopták el, mindig is Oroszország részét képezte.

– Ügyes fiú vagy! – dicsérte a tábornok.

– Remélem, hogy azt sem hiszed el, amit a vallás ellen mondtak – tettem hozzá. Meséltem neki egy professzorról, akinek rendszeresen előadásokat kellett tartania az ateizmusról.

– Miután szobájában, ahol egymaga volt, keresztet vetett, és bocsánatot kért Istentől, kiment, és azt mondta a diákoknak, hogy Isten nem létezik.

– Érthető – mondta Iosif. – Biztos besúgók vették körül. – El se tudott képzelni olyan világot, amelyben ne kellene az embernek körülnéznie, mielőtt szólna.

A beszélgetés később egy új besúgóra, Jivoindra terelődött. Megszökött a jugoszláv hadseregből, és elfogták a határon, mert kémnek nézték. Hogy elnyerje a börtön vezetőségének kegyeit, megjátszotta a Tito-ellenest, és besúgta az őröket, ha enyhébben bántak a foglyokkal.

– Elhatároztuk, hogy megleckéztetjük Jivoint – mondta Iosif. – Ha mindannyian vetjük rá magunkat, nem büntethetnek meg olyan keményen.

– Várj még egy napot – mondtam. – Van egy ötletem, ami talán jobban beválik.

Mivel Jivoin hozzászólt, hogy mindenki hátat fordít neki, odáig volt az örömtől, amikor szóba elegyedtem vele, és hazája felől érdeklődtem. Nemsokára horvát vicceket, szerb közmondásokat sorolt fel, és felidézte Montenegró szépségét, dalait és táncait. Érdeklődésem egyre lelkesebbé tette.

– És mi az új nemzeti himnuszuk? – kérdeztem.

– Ó, hát az gyönyörű. Nem hallotta soha?

– Nem! Nagyon szeretném hallani.

Jivoin lelkesen felugrott, és nagy hangon énekelni kezdett. Kinn az örök mindaddig nem ismerték fel Tito himnuszát, amíg a refrénhez nem ért. Akkor viszont megragadták, és a dühtől habzó politikai tiszt elé hurcolták.

– Na, ennek is vége! – mondta Iosif, és nevetni kezdtünk.

Nem sokkal azután, hogy Jivoit semlegesítettük, egy egykori vasgárdistát, Stelea kapitányt helyeztek hozzánk. A folyosón eggyel arrább levő régi cellájában sajnálattal hagyta ott háborús bajtársát.

– Hogy hívták? – kérdezte Stavrat tábornok.

– Ion Coliu – felelte Stelea. – Egy cellában voltunk aznap éjjeltől, hogy Târgu Ocnára hoztak... Olyan jól elbeszélgettünk a régi időkről.

Stavrat megkérdezte Steleát, elmondott-e olyan titkokat Coliunak, amelyeket elhallgatott vallatásakor.

– Igen, mindent elmondtam neki – mondta Stelea. – Évek óta a legjobb barátom. Tűzbe tenném érte a kezem.

Amikor Stavrat elmondta neki, hogy Târgu Ocnán Coliu a leggyűlöltebb besúgó, Stelea nem akarta elhinni. Felkértek, hogy igazoljam az állítást. Stelea úgy ült órákig a priccsén, mint a katona, akinek a közelében akna robbant. Majd felugrott és hisztérikusán kiabálni és verekedni, kezdett, míg csak az örök ki nem vitték.

Minden börtönben van egy szoba, ahova azokat helyezik, akiknek összeroppan az idegrendszerük. Hagyják, hogy őryöngjenek és kiabáljanak, a padlóra végezzék dolgukat, és verekedjenek egymással; néha megöli egyik

a másikat. Az ételt egy résen tolják be. Egy őr sem kockáztatja életét, hogy bemenjen közéjük.

11

Csupán néhány hét volt még hátra Iosif büntetéséből. Már a jövőt tervezgette.

– Németországi nővérem szerez majd nekünk beutazási engedélyt Amerikába. Tökéletesen megtanulok majd angolul, és mesterséget tanulok!

Torz arcát viszont továbbra is gyűlölte. Egy este Helen Kellerről meséltem neki, aki, noha vak, süket és néma volt, mégis Amerika egyik leghíresebb személyiségévé lett. Felcsigázott érdeklődéssel hallgatta, amikor elmondtam, hogyan tanult meg egyedül zongorázni úgy, hogy fogai között egy darab fát tartott, aminek másik végét a zongorához nyomta, hogy így érzékelje a hangrezgéseket. Munkássága által vakok ezrei ismerkedtek meg a Braille-ábécével.

– Egyik híres könyvében írja, hogy bár soha nem látta a csillagos eget, mégis szívében hordozta a mennyországot. Ezért sikerült neki Isten teremtésének szépségét megjelenítenie egy olyan világ előtt, mely rendelkezik minden érzékkel, csak gyakran nem használja őket.

Elmondtam neki, hogy Helen Keller gazdag családból származott. Ha olyan „szerencsés” lett volna, mint a többi leány, és minden érzékszerve jól működik, talán felszines dolgokra fecséreli életét. Ám ő azáltal, amit az emberek „rossznak” tartanak, az emberi megvalósítások új csúcsait hódította meg.

Iosif eltűnődött ezen.

– Helen Kellerhez hasonló csak egy van ezer között – mondta.

– Nem. Sok hozzá hasonló ember él. Osztrovszkij, az orosz író vak volt, béna és olyan szegény, hogy regényét csomagolópapírra írta. Ma világhírű. A nagy emberek gyakorta betegek. Schiller, Chopin, Keats hozzánk hasonlóan tüdőbajos volt. Baudelaire, Heine, meg saját költőnk, Eminescu is szifiliszben szenvedett. A tudósok szerint az ilyen betegségek kórokozói izgatják idegsejtjeinket, s ezáltal élesedik értelmünk és érzékelésünk. Igaz, ez néha örülséghez vagy éppen halálhoz vezethet. A tbc a rossz embert rosszabbá, a jót viszont jobbá teheti; az ilyen emberek érzik végük közeledtét, és ezért igyekeznek minél több jót tenni hátralevő idejük alatt.

Iosif gyakran segített a négyesben. Azt mondtam neki:

– Nem láttad, milyen különös nyugalom, szelídség és tisztánlátás jellemzi egyik-másik tüdőbajost?

– De bizony! Milyen különös! – mondta csillogó szemekkel.

– Az emberek a falon levő penészgombát évezredekig kártékonynak tekintették – mondtam. – Huszonöt évvel ezelőtt Sir Alexander Fleming megtalálta benne a jót: felfedezte a penicillint, ami sok betegségnek gyógyszere. Ez a penészgomba mindaddig rossz volt, amíg a benne rejlő jót fel nem fedezték. Talán csak ezután fedezzük fel, hogyan állíthatjuk a tbc kórokozóját szolgálatunkba. Ha egyszer végre legyőztük ezt a gyógyíthatatlan betegséget, lehet, hogy kis adagokkal fogjuk gyermekeinket beoltani, hogy növeljük intelligenciájukat. Isten teremtette az

eget és a földet, a te életedet és annyi szép dolgot, Iosif! Szenvedésednek is megvan az értelme, mint a Jézusénak is, hiszen kereszthalála váltotta meg az emberiséget.

Iosif didergett új ingében, ami már foszlott le róla.

Vettem az enyéimtől kapott gyapjúkabátot, kiszakítottam a bélését magam számára. Meggyőztem, hogy fogadja el a kabátot. Keskeny mellén összefonta karjait, jelezve, hogy milyen jó meleg a kabát.

Azon a napon kezdődött el Iosif megtérése. Ám valamire még szükség volt, hogy hitre emelje.

Kenyérosztáskor történt. Adagjainkat minden reggel sorokban tették ki egy asztalra. Minden adagnak tízdekásnak kellett volna lennie, de egyik egy kicsit vékonyabb, másik vastagabb volt. Nemegyszer volt vita amiatt, hogy ki válasszon elsőnek, ki utolsónak. Az emberek egymás tanácsát kérték, melyik is a nagyobb darab kenyér. Ha valaki megfogadott egy tanácsot, attól tartott, hogy félrevezették. Barátságok bomlottak fel csupán egy falás kenyérért.

Egyszer egy goromba fogoly, Trailescu be akart csapni. Iosif figyelt.

– Vedd el az enyémet is – mondtam Trailescunak. – Tudom, mennyire éhes vagy.

Amaz megvonta vállát, és szájába tömte a kenyeret.

Aznap este éppen újszövetségi verseket fordítottunk angolra, amikor Iosif megszólalt:

– Eddig majd mindent elolvastunk, amit Jézus mondott, de még mindig nem tudom, milyen lehetett személyesen megismerkedni vele.

– Megmondom – feleltem. – Amikor a négyes szobában voltam, megismerkedtem egy lelkésszel, aki haj-

landó volt mindenét odaadni másoknak – utolsó falat kenyerét, orvosságát, kabátját is. Néha én is odaadtam másoknak ezeket a dolgokat, noha szükségem lett volna rájuk. Máskor azonban közömbös maradtam mások éhsége, betegsége, szüksége láttán. Ez a másik lelkész valóban hasonlított Krisztusra. Az ember érezte, hogy már érintése is gyógyít és megnyugtat. Egyik nap néhány rabbal beszélgetett, és egyikük ugyanazt kérdezte, mint te tőlem:

– Milyen Jézus? Én még nem láttam olyan jó, kedves és becsületes embert, mint akiről ön beszél.

És a lelkész akkor nagyon bátran, egyszerűen és alázattal ezt mondta:

– Jézus olyan, mint én.

Az illető, aki sokszor tapasztalta a lelkész jóságát, mosolyogva felelte:

– Ha Jézus olyan, mint ön, akkor szeretem.

Az olyan pillanatok, amelyben ilyeneket mondhat az ember, nagyon ritkák, Iosif. Számomra mégis ezt jelenti kereszténynek lenni. Nem nagy dolog hinni Őbenne. Az igazán nagy dolog az, hogy olyanná légy, mint Ő.

– Lelkész úr, ha Jézus olyan, mint ön, akkor én is szeretem őt – mondta Iosif. Tekintete ártatlanságot és békét sugárzott.

A pillanat tovatűnt, és folytattuk leckénket. Elmeséltem, mit felelt Jézus azoknak a zsidóknak, akik jelt kívántak tőle, hogy higgyenek. „A mi őseink mennyei kenyeret kaptak Mózesztől” –mondták. Jézus így felelt: „Én vagyok az élet kenyere. Aki énhozzám jön, nem éhezik vagy szomjúhozik meg soha. A ti atyáitok ették a

mannát, és meghaltak. Én a mennyből érkező kenyérről beszélek nektek, amelyet ha eszik valaki, él örökké.” (Jn 6,31.35)

Másnap Iosif a négyesben dolgozott, mint mostanában gyakran. Este, amikor találkoztunk, azt mondta:

– Mindennél jobban kívánom, hogy kereszténnyé lehessenek.

Megkereszteltem őt egy pár csepp vízzel egy csajkából, az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Szívéből teljesen eltűnt a keserűség kiszabadulása előtt.

Távozása napján átölelt. Szeme könnyes volt. Azt mondta:

– Ön úgy segített nekem, mintha apám lett volna. Isten segítségével most már meg tudok állni saját lábamon.

Évek múltán újra találkoztunk. Keresztény volt. Az arcán levő sebhelyet, melyet egykor gyűlölt, most büszkén hordozta.

12

A börtönigazgatóság hamarosan túltette magát az ijedelmén, amit Sztálin halálakor éreztek. Súlyos lázongások folytak a szibériai munkatáborokban, és ők elhatározták, hogy a gyengeség legkisebb jelét sem fogják tanúsítani. A régi megszorításokat újból bevezették, sőt újabbakkal is megtoldották. Az orvos minden tiltakozása ellenére az ablakokat becsukták, sőt le is festették. Csak éjszaka nyithattuk ki egy ujjnyira, mikor az örök nem láthattak. Nyáron a meleg és bűz borzalmas volt.

A börtön falain kívül az egyház szenvedései fokozódtak. Az újonnan letartóztatott ortodox papoktól hallottuk, hogy Iustinian pátriárka teljes egészében a párt eszközévé vált.

Legelítélendőbb tette a Románia-szerre tisztelt apácával, Veronika nővérrel való bánásmódja volt. Évekkel ezelőtt Veronika, egy írástudatlan falusi lány azt állította, hogy megjelent neki Szűz Mária egy mezőn, és azt mondta, hogy ezen a helyen építsenek kolostort. Miután a látomás többször megisméltódott, egyre gyűltek az adományok, és kétszáz fiatal lány vette fel a fátyolt. Az elkövetkező években a Szűzanya oltára a lourdes-i zarándokhelyhez hasonló kegyhellyé lett, s a kommunista hatalomátvétel után az a legenda, miszerint a Szűzanya meg fogja váltani Romániát, új jelentőséget nyert. Egy nap megérkezett Iustinian pátriárka egy fekete luxusautóban, és azzal kezdte a szertartást, hogy kiátkozta a kolostori templom papját. Azrán egyházfői minőségében azt mondta az apácának, hogy csak az idejüket pazarolják, ha az örök életre készülnek. Jobb lenne, ha elmennének a kolostorból, és kivennék részüket a világi örömeiből. Miért is mondanának le a test örömeiről az eljövendő boldogság csalóka reményében? Az apácák befogták füleiket ezek hallatára, és megtagadták a kolostori életből való kivonulást. Így hát Iustiniant követte a Szekuritáté, s azokat a nővéreket, akik nem akarták fogadalmukat megszegni, csúnyán bántalmazták, és végül a kolostort bezárták.

Ez a hír egész Romániát megrendítette: egy ideig a Párt is nyugtalankodott. Veronika nővérnek egy titkos

börtönben állandó nyomást kellett elszenvednie; rábírták, hogy bevallja, egész látomása képzelődés volt. Kiszabadulása után férjhez ment és gyermekeket szült. Ez lett a román Lourdes vége.

A hívek számára egy másik csapás az olténiai Petrache Lupu sorsa volt, akit mindenki a „szent juhász” néven emlegetett. Sok évvel azelőtt, miközben a nyáját legeltette, látomásban megjelent neki egy öregember, aki azt állította magáról, hogy Ő Isten maga, és elrendelte, hogy több templomot építsenek, és jobban adakozzanak a szegények javára. Bár Lupu szifiliszos szülők gyermeke volt, és alig lehetett érteni beszédét, elhitték történetét. Amikor kitört a háború, és elvitték a frontra, hogy lelkesítse a csapatokat, a katonák tülekedtek, hogy kezet csókoljanak neki. A front egyik szakaszáról a másikra került, és azt mondogatta a katonáknak, hogy Isten szeretné, ha minél több oroszot ölnének meg. Amikor Petrache Luput a kommunisták le tartóztatták, azt kérdezte rabtársaitól, hogy mikor jönnek már az amerikaiak, hogy őket megszabadítsák.

– Miért várod a jenkiket? – mondták azok. – Hiszen az Atyád megszabadít, nem?

– De hiszen megtenné az szívesen, csak hogy nincs puskája! – göcögött Lupu.

Az ortodox pap szomorúan emlegetett fel egy másik esetet is, bizonyos Arsene Boca nevű csodatevő szerzetesét, kinek követői azt állították, hogy nem is kell neki meggyónniuk bűneiket, mert Boca csak rájuk néz, s máris mindent tud. A szerzetes börtönbe került. Kiugrott, megházasodott, és úgy élt, mint más közönséges ember.

Sok csapás, melyet a Párt a vallásra mért, csak a babonákat érintette, és az igazi hit annyira megerősödött, mint még soha. De az emberi természet olyan, hogy ha a vallásos babonát túl hirtelen oltják ki, könnyen megtörténik, hogy ateista babona veszi át a helyét. A szentképek túlfűtött imádása helyett Sztálint bálványozták, aki embertömegek gyilkosa volt. A második ördög rosszabb az elsőnél.

13

Újabb csoport rab érkezett. Egyikük, akit nagyon megverték, engem kéretett. Popp professzorral végigmentem a folyosón.

Boris volt az. Mióta az átnevelés véget ért, az öreg szakszervezetis megjárt néhány börtönt. A kőpadlón hevert, ahova az őrök ledobták. Cellatársai mind az udvaron voltak, és senki nem segített rajta, míg Popp doktor oda nem érkezett. Odatámogattuk az egyik priccshoz. Szutykos ingét alvadt vér tapasztotta testéhez. Lassan leáztattuk. E fájdalmas művelet nyomán korbácsütések tártultak elénk, régiek és frissek. Ez volt hát az átnevelőkkel való együttműködésének a jutalma, nemcsak neki, de társainak is, akik kiváltságokat reméltek a Pártról, amiért gumibotot fogtak a kezükbe.

A rabok kezdtek beszállingózni az udvarról. Sokan gyűlölettel és megvetéssel néztek Borisra.

– Én kerestem magamnak – mondta az öreg, miközben Poppal együtt sebeit tisztogattuk.

– Meg is kaptad! – sietett valaki a válasszal.

Boris megragadta a karomat.

– Találkoztam valakivel, akit ismer. Pătrășcanu üzent önnek.

Boris elmondta, hogy Lucrețiu Pătrășcanu, a korábbi kommunista igazságügyi miniszter, aki letartóztatásunk után cellatársam volt 1948-ban, meghalt. A Sztálin halálát követő bizonytalan évben pártvezéreink éppúgy féltek, mint ők, hogy ellenforradalom seprí el őket. A bebörtönzött Pătrășcanut népszerű embernek tartották, aki egy felszabadító mozgalom élén bosszút állhatna rajtuk. Hatévi börtön után gyors tárgyalást rendeztek neki, és halálra ítélték.

Boris vele volt egy rövid ideig. Azt mondta, hogy Pătrășcanut, akinek olyan nagy része volt a kommunizmus hatalomra juttatásában, kivégzése előtt megkínózták. Amikor a hidegre panaszkodott, nehéz ruhákat adtak rá, és megbilincseltek.

– Még mindig fázik? – kérdezték, és addig fűtötték a cellát, amíg levegő után kapkodva és izzadságtól csatakosan nem könyörgött, hogy kapcsolják ki a gőzfűtést. Ezt is tették, de előbb ingujjra vetkőztették, majd hagyták újra fagypontra hűlni a cellát. Így főzték és fagyasztották felváltva Pătrășcanut, de mivel nem halt bele, végül kivitték és főbe lőtték.

Boris tovább mesélt:

– Azt mondta nekem: „Ha találkozik Wurmbranddal, mondja meg neki, hogy igaza volt.”

Dr. Aldea jött oda:

– Be kell vinnünk a négyes szobába – mondta Borisnak.

Amennyit csak lehetett, Borisszal ültem a „halálszobában”. Néhány nap múlva javulás mutatkozott nála. Noha büszkesége nem engedte, hogy beismerje, boldog volt, hogy újra az emberi jóindulat légköre veszi körül.

Fejével a szomszéd ágy felé intett, ahol egy Jehova-tanú feküdt, és azt mondta:

– Az öreg Losonczi imádkozik értem. Kettőnk helyett is eleget imádkozik.

Majd hangosabban folytatta:

– Losonczi, te ugye mindent elmondasz Istennek?

– Irgalomért könyörgök mindnyájunk számára – válaszolt az öreg.

– Eddig nem válaszolta meg az imáidat – mondta Boris. – Talán tréfál veled, vagy próbára tesz, mint Jóbót!

Megragadta a csuklóm.

– Nehéz megmagyarázni, mi? Az emberek évekig imádkoznak szabadságért, azért, hogy valami hírt halljanak szeretteikről, hogy legalább egyszer egy olyan ebédet kapjanak, amit jóízűen megegyenek. És mit kapnak? Semmit!

Kis szünet után Boris folytatta.

– Jilaván voltam, Románia legkegyetlenebb börtönében. A barátaim így imádkoztak: „Uram, ha szeretsz bennünket, adj olyan ételt, amelyikben nincs féreg.”

– És jobb lett az étel? – kérdezte Losonczi.

– Nem, sőt, talán még rosszabb!

– Amikor az orvos gyógyít, nem történik meg gyakran, hogy fájdalmat okoz? – mondtam. Gondoljon egy pillanatig azokra az állatokra, amelyek tudományos kí-

sérletekben hálnak meg. Ha egy kutya tudná, hogy a kísérlet, melyet rajta végeznek, több millió magasabb rendű lény életét menti meg, vajon nem vállalná-e önként a szenvedést, de még a halált is? Én azt gondolom, hogy az, amit mi elszenvedünk, talán hasznára válik a következő nemzedékeknek. Jézus elszenvedte a kínt, tudva, hogy ezzel az emberiséget megváltja.

Losonczy közbeszólt:

– Az emberek világszerte minden nap elmondják a Miatyánkot, és kérik, hogy az Ő országa jöjjön el. De nem jött el. Azt hiszem, tudom, miért: azért, mert azok, akik ezt kérik, nem akarják igazán az eljövetelét. „Jöjjön el a te országod” – mondják, de nem imádkoznak szívből. Valójában azt kívánják, hogy jöjjön vissza Mihály király vagy a Vasgárda, vagy jöjjenek az amerikaiak vagy akárki más, aki segíthet rajtuk.

Boris komolyan hallgatta.

– Biztos lehetsz abban, hogy legkevesbé Isten országára gondolnak, noha bizonyosan megnyerhetnék, ha erre gondolnának és törekednének rá. A falumban tartottak egy istentiszteletet a szegényekért. Egy gazdag paraszton kívül mindenki ott volt. Az ő helye üresen maradt. Amíg mi arra gondoltunk, mennyire jobbak is vagyunk mi, bejött a templomba a fia négy zsák búzával. Letette az ajtóban, és ezt mondta:

– Apám itt küldi az imádságát.

Az az ember cselekedett is valamit azért, hogy Isten országa megvalósuljon a földön.

– Ez a felelet a kérdésedre, Boris! – mondtam én. – A Biblia megígérte, hogy a zsidók eljönnek a föld széléről

is, és királyság adatik nekik Palesztinában. De ha olyan emberek, mint Herzl és Weismann nem fáradoztak és nem harcoltak volna megvalósulásáért, a prófécia talán még ezer év múlva sem teljesedik be.

A halálszoba lakói, ezek az ösztövé, komoly emberek kérdéseket tettek fel nekem az ima értelméről meg arról, hogy miként segít. Elmondtam hangosan gondolataimat.

– Istent sokan gazdag embernek képzelik, akitől jótéteményeket kérhetnek. Sokan a babona rabjai. De mi, börtönbeli keresztények tudjuk, hogy meg kell próbálnunk eljutni a vallásnak egy tisztább formájára, még akkor is, ha nem mindenki alkalmas rá. Imáink az elmélkedés, a befogadás, szeretet formáját öltik fel.

Naponként emberek milliói hívják segítségül a menynevei Atyát. De minthogy mi, földiek Isten gyermekei vagyunk, és atyjuk kötelességei a gyermekekre is ráhárulnak, ezek az imádságok felénk is irányulnak. Avagy az Atya, akihez minden imádság száll, nem a szívemben lakik-e?

Amikor azt mondom: „szenteltessék meg a te neved”, nekem kell az Ő nevét tisztelnem. Amikor azt mondom: „Jöjjön el a Te országod”, nekem kell harcolnom, amíg vége lesz az örült vadállatok uralmának, akik a világ nagy részén hatalmon vannak. „Legyen meg a Te akaratod” azt jelenti, hogy a jó emberek akarata és ne a gonoszoké teljesedjen be. Nekem is meg kell bocsátanom, ha kérem, hogy „bocsásd meg a mi vétkeinket.” Vigyáznom kell, hogy ne kísértsek meg másokat, ha azért imádkozom, hogy ne vgy minket kísértésbe.” A „szabadíts meg

a gonosztól” engem is kötelez, hogy minden tőlem telhetőt megtegyek az emberek bűntől való szabadulásáért.

Összebarátkoztunk Losonczival. Érdekes ember volt, akinek egészséges paraszti gondolkozása átragyogott a Jehova tanújaként vallott furcsa nézeteken. Rájöttem, hogy a szekta választotta őt és nem ő a szektát. Kiábrándult az ortodox egyházból, de hitre volt szüksége magánéletének egy válságos pillanatában, így hát felkarolta az első vallást, amivel találkozott. A nagyobb felekezeteknek sok ilyen „menekültje” volt. Ha olyan szekta térítette volna meg, amely fölött szemet hunytak, mint például a baptisták vagy az adventisták, Losonczinak nem kellett volna húszéves börtönbüntetést lerónia, mint így, a törvény által üldözött Jehova-tanúként.

Egy nap beszélgetés közben ezt kérdezte tőlem:

– Tudja-e, miért vagyok én itt valójában? Nem csupán azért, mert a párt gyűlöli a Jehova tanúit merev kiállásukért. Évekkel ezelőtt súlyos szexuális bűnt követtem el. Megtértem, és arra kértem Istent, hogy mérjen rám szenvedést, hogy megbűnhődjek érte. Most is bűnhődöm.

Losonczin már nem volt abban az állapotban, hogy megismerkedjen egy újabb hitrendszerrel. Halálán volt.

– Maguk a szentek is nehezen győzték le testiségüket – mondtam neki. – Jézus tudta ezt. Ő megbűnhődött bűneinkért, és nem szükséges, hogy ön bűnhődjön a bűnéért.

– Én nem tudok felejteni – válaszolta.

Néhány nap múlva Losonczin ágyát üresen találtam, amikor szobájába léptem. Aznap éjjel meghalt.

Az öregember fiatalkori nemi kicsapongására emlékezve halt meg. Nem ő volt az egyedüli a börtönben, aki ettől szenvedett. A nemiség szüntelen kín forrását jelentette a börtön lakóinak. A rabok merev tekintettel néztek a semmibe. Agyukat erotikus fantáziaképek bántották: közönszülő férfiak és nők, mindenféle perverz jelenetek képei. Vég nélküli beszélgetésben kerestek menedéket, és gyakran ugrattak provokáló kérdéseikkel.

Leginkább a házasemberek szenvedtek, arra gondolva, mit is tesznek éppen a feleségeik. Több mint felétől már elvált a felesége; erős nyomás nehezedett rájuk, hogy elváljanak „ellenforradalmár” férjüktől. Akik más férfiért hagyták el férjüket, nem is nagyon találtak okot arra, hogy ellenálljanak a nyomásnak.

Azok közül, akik mániákusan csak a szexről tudtak beszélni, egy volt áruház-tulajdonos volt a leghangosabb, aki a saját bevallása szerint sok szép elárusítónőt csábított el. Nicolae Frimu középkorú, testes férfi volt, büszke arra, hogy a börtönben Nagy Kannak nevezték. Gyakran büszkélkedett fiatal színésznőfeleségével, aki véleménye szerint imádta őt.

Egyszer a parancsnok irodájára hívták. Azt remélte, hogy fellebbezésére jött válasz.

– Nemsokára szabad leszek, és akkor...! – mondta, és hangosat cuppantott ujjai hegyére.

Dühtől vörösen jött vissza.

– Fellebbezésemet elutasították, feleségem meg elvált és újra férjhez ment! – robbant ki belőle. Percekig ecsetelte megszakítás nélkül, hogyan áll majd bosszút feleségén

és annak új férjén, az Állami Színház igazgatóján. A többi kiselejtezett férj ordítva és keserűen röhögve hergelte, miközben még kegyetlenebb büntetéseket eszeltek ki.

– Ha mi lennénk szabadon és feleségeink börtönben, hányan maradnánk hűségesek hozzájuk? – kérdeztem.

– Ne kezdje az előadásait – ordította Frimu.

– Sajnálom, hogy rossz híreket kapott – mondtam. – De mindig azokról a lányokról beszélt, akiket a romlásba vitt. Hogyan várhatja el a nőktől, hogy tiszták legyenek, ha mind olyan férfiak veszik körül őket, mint maga?

Novac, egy általában tartózkodó és szégyenlős esperes meglepett minket válaszával:

– Nem mindig kell a férjeket hibáztatni. Én megpróbáltam boldoggá tenni a feleségemet. Azt gondoltam, hogy sikerült. Amikor első börtönbüntetésemből szabadulva hazatértem, egy idegen nyitott nekem ajtót. Kijött a feleségem és ezt mondta:

– Ő a férjem; kérlek, menj el!

Megpróbáltam beszélgetni vele, de nem akart meghallgatni.

– Elég bajom volt eddig, nem kérek több ellenforradalmárt a házamba – kiabálta.

Így hát szabadságom első éjszakáját az állomás várótermében töltöttem.

– Elég hülye vagy! – mondta Frimu.

– És a második éjszaka? – kérdezte Petre, egy pilóta.

Az esperes elpirult és elfordult.

Emil, egy parasztember, reszketett dühében, miközben elmesélte, mi történt vele hazatérve egy korábbi börtönbüntetéséből.

– A kutyám az utca közepéről megérett, elszakította láncát a kerítéstől, és mikor lehajoltam hozzá, felugrott és arcomat nyaldosta. Aztán beléptem a házba, és ott találtam feleségemet egy más férfival az ágyban.

Dühösen körülnézett a cellában, és megkérdezte:

– Melyik volt kettőjük közül a kutya, lelkész úr?

16

A Kommunista Párt módszeresen dolgozott az erkölcs lerombolásán. De ettől függetlenül, vajon a nemiséget illető keresztény tanításokat tiszteletben tartották-e az emberek? A börtönben folytatott beszélgetésekből az derült ki, hogy nem. Maréknyi keresztény fogoly próbált becsületes választ kiszedni az emberekből egy egyszerű kérdésre:

– Engedelmeskedtek-e a keresztény egyház alapvető tanításainak, s megőrzitek tisztaságotokat beszédben, gondolkodásban és tettekben házasság előtt, és hűségesek vagytok-e házastársatokhoz?

Háromszáz rabból, kik magukat keresztényeknek mondták, csupán két férfi válaszolt igennel. Az egyik a jámbor öreg Surianu atya volt, a másik egy tizenöt éves fiú.

Leültünk, és tapasztalatainkról beszéltünk. Stavrat tábornok azt mondta:

– Az egyháznak meg kell fontolnia a dolgot. Egy hadsereg nem indulhat a csatába olyan parancsra, aminek senki nem engedelmeskedik.

– Amikor egy pap olyasmit prédikál, amit senki nem gyakorol, súlytalanná válik, amit egyéb dolgokról mond – jegyezte meg Stancu, az újságíró.

– Nem mondhatunk ellent a Bibliának – vetette ellen Novac esperes.

– Valóban nem – mondtam. – De anélkül, hogy engedményeket tennénk a bűnnek, több megértést kell tanúsítanunk a bűnös felé. A bibliai időkben a nők fátylat hordtak és olyan ruhákat, mint megannyi sátor. Virtuóz bűnösnek kellett lennie annak, aki meg tudott rontani egy lányt. Napjainkban ruháik rendeltetése az, hogy a hímet csábítsák, és hemzsegnék az ilyen alkalmak.

Emlékezzünk csak, hogyan viselkedett Jézus a paráznaságon kapott asszonnyal. Senki nem merte elsőnek rádobni a követ. Mind elsomfordáltak, és Jézus megkérdezte: „Asszony, hol vannak a te vádolóid? Menj el és többé ne vértkezz!” (Jn 8,10–11)

Az esperes aggódott:

– A fiatalok manapság nagyon kicsapongóak! Szükségük van vezetésre.

Egyetértettem, de hozzátettem:

– Meg kell tanítanunk őket arra is, hogy a testi szerelem Isten ajándéka az emberiségnek. El kell mondanunk a teljes igazságot, hogy megtisztítsuk a trágárságnak még az árnyékától is. Szent dologról van szó. A világ legrégebbi szent könyve, a Mánava Dharmasásztra ezt írja: „A nő oltár, melyre Istennek tetsző áldozatként hozza a férfi a magvát.”

– A legtöbben közülünk prózai módon viszonyulnak a nőkhöz – mondta sajnálkozva Stancu. Használati tárgy. Élvezeti cikk vagy csinos ruhát viselő baba, mellyel az ember szívesen mutatkozik. Rabszolga, aki takarít és főz, vagy bálvány, melyet úgy imád a férfi, hogy felad-

ja önmagát érte. Úgy tűnik, senki sem tekint rá egyenlő félként, még a szexuális élvezetben sem.

– Az a fő, hogy olyan társat válasszon az ember, aki boldoggá teheti – mondta az esperes.

– Vagy fordítva – javasoltam. – Az egyik legboldogabb ember, akit ismertem, a falu legcsúnyább lányát választotta magának feleségül, mert arra gondolt, hogy az senkit nem fog találni, aki feleségül vegye.

– Micsoda egy romantikus fickó! – gúnyolódott Stancu. – A házasság csak szerződés. Amikor a szüleim találtak egy kedves lányt a megfelelő nagyságú hozománnyal, nyélbe ütöttük a dolgot. Teljesen meg voltunk elégedve, és ki-ki élte a maga életét.

– Tehát valójában nem is házások – mondtam.

– Templomban kötöttet!

– Szerintem egy anyagi érdekből kötött házasság érvénytelen Isten színe előtt, még ha a római pápa adta is rá áldását.

Stancu nevetett.

– Akkor nagyon sok érvénytelen házasság létezik. Sok fiú adja el magát gazdag lánynak, s ugyanúgy szegény lányokat is adnak el gazdag fiúknak. Nem észszerűtlenebb valakit szépségeért értékelni, ami mulandó, mint bankszámlájáért, mely maradandó?

Válaszképpen meséltem Stancunak egy lányról, akit szülei hozzáadtak egy gazdag férfihoz. Hosszú, boldogtalan évek után a lány beleszeretett a szabójába, és hozzáköltözött. Sok buzgó keresztény hátat fordított neki. Házasságon kívül együtt élni valakivel bűn, de megpróbáltam megérteni a helyzetét. Szülei veréssel és egyéb mód-

szerekkel belekényszerítették ebbe a házasságba. Nem az volt a leghelyesebb, hogy megvessem az asszonyt, hanem inkább az, hogy segítsem: arra buzdítsam, hogy törvényesítse a visszafordíthatatlant. Arra kértem gyülekezésemet, ne ítélkezzenek felette elhamarkodottan.

A fiatalasszony könnyek között köszönte meg. Azt mondtam neki, hogy a nyilvántartás, amit az egyház vezet tagjairól, nem azonos azzal, amit Isten a mennyben ír. „Isten megért, még ha nem is helyesli érzelmeidet, melyek egy idegen férfi karjai közé vezettek. Isten továbbra is szeret téged.” Erre a nyakamba ugrott és megcsókolt. Abban a pillanatban jött be a feleségem.

A többiek hahotáztak.

– És hogyan magyarázta meg neki a helyzetet? – kérdezte Stancu.

– Nem volt semmi megmagyaráznivaló – mondtam.

– Az asszony boldogan élt a szabóval, és mikor az meghalt, sok év múlva, elmeséltem feleségemnek, hogy mi történt akkor.

17

Azt mondják, hogy a börtönélet elősegíti a homoszexualitás terjedését. Mi ilyesmit nem tapasztaltunk a betegségek, az éhség vagy talán a túlzásúfolság miatt. Popp professzor nagyon határozottan elítélte még azt az egy vagy két gyanús esetet is.

Az én véleményem az volt, hogy a bűnt el kell ítélnünk, de próbáljuk megérteni ezeket a legtöbb esetben szerencsétlen embereket, és bocsássuk meg botlásaikat, mint

a többi emberi gyarlóságot. Próbáljuk inkább meggyógyítani őket. Sok híres ember volt homoszexuális: Nagy Sándor, Hadrianus, Platón, Leonardo da Vinci, és sokuk munkásságát áthatja a keresztény érzület Szokrátesztől – akit „Krisztus előtti kereszténynek” is neveztek – Michelangelóig vagy korunkban Oscar Wilde-től a Nemzetközi Vöröskeresztet megalapító André Dunant-ig.

– Ismerem ezeknek a hírességeknek a névsorát – mondta Popp –, de sokan ezek közül, színházban és egyebütt, hivalkodnak bajukkal, és nyilvánosságra hozzák ezt a személyes ügyet. Mivel a társadalom elítéli ezt a magatartást, tanúsíthatnának egy kis szemérmet.

Egy rabbi a Talmud sok bölcs gyakorlati tanácsa közül emlékeztetett bennünket az egyikre.

– Azt írja, hogy ha egy rabbi nem tud legyűrni egy bűnös vágyat, legalább kerülje el a botrányt. Borítson magára fátylat, menjen el más városba, majd térjen vissza, és hirdesse tovább a törvényt.

Egy közeli ágyon az egykori fiatal vasgárdista, Paul Cernei feküdt. Felült, és mesélni kezdett: – Elmondok önöknek egy tragikus esetet, ami tönkretette az életemet... Néhány évvel ezelőtt megismertem egy lányt; nevezük Jeninek. Megszerettük egymást. Soha nem engedte meg, hogy hazakísérjem, így hát végül eldöntöttem, hogy egyenesen az apjától fogom megkérni a kezét. Mikor rátaláltam a házukra, és bemutatkoztam, az apa kijött, és azt mondta:

– Fiam, Jeni mindent elmesélt rólad!

Rémülten néztem rá. Zsidó rabbi volt, mellén ott volt a Dávid-csillag. Antiszemita voltam. Nem tudtam, mité-

vő legyek. Valami olyasmit mormoltam, hogy erről nem tudtam, és otthagytam őket.

Szünetet tartott.

– A leányt azóta sem láttam. Nem nősültem meg. Nem tudtam elfelejteni Jenit. Hallottam, hogy ő sem ment férjhez.

Cernei meghatóan adta elő történetét.

– Mikor kiszabadul, talán még nem lesz késő – mondta Stavrat.

– Ha összeházасodhatnánk, melyikünknek kellene megváltoztatnia vallását? – kérdezte Cernei. – Én ortodox vagyok, ő pedig zsidó!

– Vagy fontos neked a hited, és akkor a világon semmiért nem változtatsz rajta, vagy ha nem tartod fontosnak, akár el is hagyhatod. De mivel szeretitek egymást, miért ne őrizhetné meg ki-ki a maga vallását? – mondtam neki.

– Szeretném, ha gyermekeink lennének, de akkor vagy egyik vagy másik vallás szerint kellene nevelni őket.

Úgy gondoltam, hogy ahogy a gyermekek növekednek, Cernei és felesége majd megmagyarázhatják hitüket, kölcsönösen tisztelve a másik vallását, hagyva, hogy később maguk a gyerekek válasszanak.

– Szerelme segítségével gyengéden rávezethetné feleségét az igazságra.

– A szülei soha nem egyeznének bele, hogy megváltoztassa vallását – mondta Cernei.

– Természetesen köteles hallgatni rájuk, de ha tudja, hogy tévednek, nem kell engedelmeskednie nekik.

Stavrat fejét ingatta.

– „Tiszteld atyádat és anyádat” – idézte.

– De tábornok úr, apám elhagyott bennünket, amikor én még a bölcsőben feküdtem. Anyám is megszökött valakivel. Árvaházban nevelkedtem – mondta Cernei.

Erre már senki nem talált feleletet.

– Jobb lett volna gondolkozni, mielőtt eljöttem Jeniéktől – sóhajtott fel Cernei.

Hányszor hallottam ilyesmit a raboktól! Olyanok vagyunk, mint egy autó, aminek a fényszóróit a hátuljára szerelték. Hátranézve látjuk mindazt a rosszat, amit cselekedtünk, az embereket, akiket megbántottunk. Túl későn értjük meg, hogy ha időben mérlegeltük volna tetteink következményét családunkra, egészségünkre, önbecsülésünkre nézve, akkor másképpen cselekedtünk volna.

Amikor Cernei elment, a tábornok azt mondta:

– Ez egy jóra való fiú. Ha manapság valaki rossz útra téved, a környezete a nevelésben keresi a hibát, de számít a vér is. Ha állatot tenyésztünk, figyelembe vesszük, viszont a züllött, semmirekellő bűnözőket semmi sem tartja vissza attól, hogy saját fajtájukat szaporítsák.

A keresztények nem hagyhatják figyelmen kívül az örökletesség alapvető kérdését. Igyekszünk megváltoztatni a felnőttet, megbüntetni a bűnözőt, a leendő szülőket viszont soha nem kérjük fel, hogy gondolják meg, vajon nincs öröklődési anyagukban olyasmi, ami ártalmas leendő gyermekükre. A nemiség nemcsak arra való, hogy gyermekeket hozzunk a világra; önmagában véve is értékes, nemesebbé és boldogabbá teszi az életet. Pontosan ezzel mentetgetjük magunkat, amikor gyermeket nem-

zünk teljesen esetlegesen, csak a pillanatnyi gyönyört keresve, és megfélekedzünk arról, hogy az utódnemzés szent cselekvés.

A rabok, akik mindig éhesek, egy síkra helyezik a szexuális szükségleteket a táplálkozással. Az utolsó ítéletkor majd felelősségre vonnak egyeseket, hogy nem adtak enni az éhezőknek; némelyek véleménye szerint azért is, hogy nem elégítették ki társuk szerelmi szükségleteit, ahányszor csak tudták, ezáltal nemesebbé és boldogabbá téve őket.

Természetesen létezik szexuális igazságtalanság is a társadalmi és gazdasági igazságtalanság mellett. Az emberi szenvedésnek ez az egyik fő forrása. De hát minden törvény, még az isteni törvény is, elkerülhetetlenül tartalmaz valamennyi igazságtalanságot, amikor különböző körülmények között élő emberek elé azonos követelményeket állít. A törvény ugyanazt követeli gazdagtól és szegénytől, kis és nagy szerelmi étvágyú, műveletlen és értelmiségi embertől.

A házasságnak becsületbeli ügynek kell lennie. Kötelezzük magunkat, hogy hűek maradunk. A szerelem érzelem, és mint ilyen, változó. Senki sem tud azonos intenzitással szeretni vagy gyűlölni. A természet törvénye, hogy a szenvedély alábbhagy, ahogy az ember korosodik, épp ezért nem lehet biztosítéka egy házasság boldogságának sem. Más is kell hozzá: az elhatározás, hogy nem hagyod cserben társad, hogy boldoggá teszed őt.

Mivel nyilván lehetetlen kielégíteni mindenki szexuális igényeit, felvetettük az önmegettartóztatást is mint lehetőséget. A katolikusok a papi nőtlenség mellett voltak.

Azt mondtam, hogy ha a cölibátus kötelező és a házasságot eskü tiltja, hitük kárára lehet, ha a papoknak nem sikerül megtartóztatniuk magukat.

– A cölibátus nagy alkotó erővé válhat – mondta a professzor. – Nem hiszem, hogy Spinoza, Kant, Descartes, Newton vagy Beethoven valaha is ismert volna nőt a bibliai értelemben.

Én úgy vélekedtem, hogy a fő segítség megtanítani az embert ezeket a természetes hajlamokat Istennek és a társadalomnak hasznos művekben kifejezésre juttatni. A teljes önmegtartóztatás keveseknek való. Ám mindinkább meg kell értenünk, hogy nem azért kaptuk testünket, hogy önző élvezetekben tegyük tönkre; Isten temploma, melyet az Ő szolgálatának kell szentelnünk.

18

Poppal felváltva ápoltuk a négyes szobában halkán köhécselő Borist. Aldea doktor így vélekedett:

– Ha eszik, még élhet tíz napig. Látogatásaim nem tesznek valami jót neki. Bántja a lelkiismerete, amiért megvert. Nem jó neki, ha engem lát.

Megérdeklődtem, hogy nem lehetne-e az én cellámba szállítani. A doktor mindent elintézett. Borist a mellettem levő ágyba szállították, és én ápoltam élete utolsó hetében.

Szemünk láttára sorvadt el. Csak néhány tincs haja maradt meg, arca beesett. Izzadt a láztól, miközben naponta lemostam szivaccsal.

– Nemsokára mindennek vége lesz – suttogta. – Egyszer a pap azt mondta nekem: „A pokolban fogsz megrohadni!” Hát legyen!

– Miért mondta ezt a pap? – kérdeztem tőle.

– Istent átkoztam a nyomorúságaimért. Azt mondta, örök büntetés vár rám.

Egy Valentin nevű lelkész közbeszólt:

– Az emberek átkozzák a kommunista pártot is, az mégis szabadon engedi őket végül. Ha a pokol örökké tartana, az Isten kegyetlenebb lenne, mint a Szekuritáté.

Boris kinyitotta a szemét.

– Úgy érti, hogy nem hisz a pokol örök tüzében?

– A pokol végtelenségét tanító bibliai tétel kétségkívül igaz szubjektív értelemben, de mi is tulajdonképpen a pokol? Dosztojevskij lelkiismereti állapotnak nevezi, márpedig ő ortodox hívő volt. A *Karamazov testvérek* című regényében ezt írja a pokolról: „Azt hiszem, hogy a pokol a szeretni nem tudók szenvedése.”

– Nem hiszem, hogy egy ilyen pokol ellen bármi kifogásom lenne – mondta Boris.

– Lehet, hogy soha nem kellett olyan helyen élnie, ahonnan teljesen hiányzott a szeretet – mondtam én.

– Képzeld el, milyen lesz az élet ott, ahol a gonosznak csak gonosz a társa! Azt mondják, hogy amikor Hitler alászállt a pokolba, körülnézett, és meglátta Mussolinint.

– Milyen idelent? – kérdezte. Mussolini így válaszolt: – Nem olyan rossz, csak sok a kényszermunka – és sírva fakadt. – De Duce, mondja el, mi a legrosszabb – így Hitler. – Hát az, hogy Sztálin a munkacsapat parancsnoka!

Boris elmosolyodott:

– Az biztos, hogy nem szeretnék volt főnökömmel, Ana Paukerral találkozni odalenn. –Elgondolkozva folytatta: – Az a katolikus pap, aki átkozódásom miatt megjósolta, hogy a pokol örök tüzében fogok égni, jó ember volt. Senkinek nem tett semmi rosszat. Mégis azt hitte, hogy Isten vég nélkül fog kínozni csak azért, hogy boszút álljon. Az az Isten, akiben ő hitt, rosszabb volt nála.

Valentin atya szólt közbe:

– Semmi kétségem nincs afelől, hogy a pokol lakói örökké tartó ítéletnek érzik. Ilyen értelemben nevezi a Biblia is öröknek, mint ahogy a fogság is öröknek tűnik számunkra. Viszont a legszörnyűbb körülmények között is találunk embereket, akik megszeretik Istent, és rájönnek, hogy vétkeztek. A szegény Lázárról szóló példázatban Jézus azt mondja, hogy a pokolba került gazdag ember lelke megváltozott. Egész életében önző volt, most pedig testvéreinek sorsa aggasztja. A természetben soha semmi nem marad változatlan. Ha a pokolban valami is jó fele tarthat, akkor jó reménységünk lehet!

Boris gyenge hangon odaszólt a szomszédos priccseken fekvő rabokhoz:

– Halljátok, fiúk, a jó hírt! Valentin tiszteletes szerint mégsem fognak mindörökké nyáron pirítani!

Derűtség volt a cellában. Frimu, Stavrat és mások is közelebb jöttek hozzánk.

– Na halljam, rám milyen büntetést szabnak? – kérdezte Frimu, aki közismerten falánk ember volt.

– Az első keresztények mesélték – válaszoltam neki –, hogy egy ember a pokolba jutott. Meglepetten látta, hogy egy csoport gazdagon terített asztal körül ült. Sok tör-

ténelmi személyiséget is felfedezett közöttük. – Mindig így lakomáztok? – kérdezte. – Természetesen! Mindig azt rendelhetünk, amit kívánunk! – Akkor hát mi itt a büntetés? – Az, hogy senki sem tudja az ételt a kezével a szájához vinni. – Az újonnan érkezettnek támadt egy ötlete: – Nem lehetne úgy csinálni, hogy mindenki etesse a szomszédját? – Hogy is gondolsz ilyet? Hogy én *rajta* segítsek? Inkább éhen döglöm!

Stavrat tábornok szólalt meg:

– Az iskolában és a templomban azt tanultam, hogy Isten örök büntetéssel sújtja azokat, akik bűneik megbánása nélkül és hitetlenül halnak meg. Ez az elfogadott tanítás.

– Lehet, hogy elfogadta az eszével, de nem a szívével, tábornok úr. Körülöttünk sok olyan embert fedezhetünk fel, akik tagadják vagy szidják az Istent, mert igazságtalanul szenvednek. Bizonyára tetteik, szavaik és gondolataik alapján ítélik majd felettük. Mi származik ebből? Tegyük fel, hogy életveszélyben lát egy idegent. Biztos vagyok benne, hogy ön lenne az első, aki segítene rajta. Ha egy keresztény valóban azt hiszi, hogy a felebarátja a pokol örök kínjára jut, azon kell szorgoskodnia éjt nappallá téve, hogy megbánásra és hitre vezesse. Milyen szomorú, hogy ez nem így történik!

19

Boris régi előítéletei sorban semmivé foszlottak, de ő ahelyett, hogy vidámabb lett volna, egyre lehangoltabbá vált.

– Úgy érzem, eljátszottam az életemet – mondta. – Azt hittem, okos vagyok. Az utóbbi ötven évben nagyon sok embert vezettem tévútra. Ha létezik az önök Istene, biztos, hogy nem fogad be a mennybe. Így hát lekerülök a pokolba, és megint találkoznom kell Paukerral, azzal a vén kocával. Most már tényleg félek!

Ha nem tudott aludni, gyakran kért, hogy beszéljek valamiről.

– Ha meghalok, ki fog értem imádkozni? – kérdezte gyakran. Azt hitte, a lutheránusoknál tilos a halottakért imádkozni. Elmondtam neki, hogy Luther egyszerűen csak azt akarta, nehogy azt higgyék az emberek, hogy bármennyit is vétkeznek, egy megfizetett pap kiimádkozza őket a purgatóriumból.

– Naponta imádkozunk azokért a rabtársainkért, akik meghalnak. Nem lenne valami szeretetteljes gesztus, ha éppen akkor nem imádkoznánk, amikor a lélek elhagyja a testet, csak azért, mert négyszáz évvel ezelőtt a katolikusok és protestánsok összevesztek a nyilvánosan mondott imák felett – mondta Valentin lelkész.

– És segít rajtuk az ima?

– Igen – felelte. – Isten szemében mindenki él, és én is így tekintem őket. Az élőkön pedig mindig segít az ima.

– Az ön helyében én nem pocskolnám az imádságot rám.

Ezen elnevette magát egy kicsit, de kínozni kezdte a köhögés.

– Meg vagyok győződve róla, hogy sok jót cselekedett. Egész biztos, hogy önnél sok rosszabb ember akad,

de én az olyanokért is imádkozom, mint Sztálin, Hitler, Himmler, Berija.

– Maga hogyan imádkozik? – kérdezte tőlem alig hallható hangon Boris.

– „Uram, bocsáss meg az elvetemült bűnösöknek és bűnözőknek, és a legrosszabbak között bocsáss meg nekem is” – válaszoltam neki.

Hosszasan üldögéltem Boris mellett. Olyan nagy volt körülöttünk a csend, hogy a szomszéd cellából áthallatszott Frimu dicsekvő hangja. Szerelmi kalandjait mesélte, a többiek meg kacarásztak.

Boris órákig nem szólt semmit. Azt gondoltam, hogy alszik, amikor hirtelen ezt suttogetta:

– Vajon milyen lesz majd?

– Micsoda? – kérdeztem.

– Az Isten ítélkezése. Hatalmas trónuson ül, és int, ahogy a lelkek elébe járulnak: „ez a mennybe, ez a pokolba... ez a mennybe, ez a pokolba”? Én ezt nem tudom elképzelni.

Elmeséltem neki az én elképzelésemet.

– Az Úr Isten ül egy trónuson, háta mögött nagy függönyel. Elébe járulunk egyenként. Isten jobb kezével jelt ad, és a függöny mögül szebbnél szebb lények lépnek elő, olyan csodálatosak, hogy nézni sem bírjuk őket. Minden ítéletre menő elé odaáll egy ilyen lény. Akkor majd mi, az ítéletre menők ezt kérdezzük:

– Ki ez a szépséges lény előtttem?

Isten ezt válaszolja:

– Ez a lény te magad vagy, úgy, amilyenné válhattál volna, ha szavaimra hallgatsz.

Az engedetlenek számára pedig a lelkiismeret-furdalás örökkévaló pokla következik.

– Lelkiismeret-furdalás – suttogta Boris.

Az éjszaka folyamán tudóvézése lett. Nehéz percek következtek, majd később kómába esett. Csendesen feküdt, s szeme vakon a mennyezetre meredt. Bár nagyon gyengén, de éreztem ujjammal pulzusát. Hirtelen kitépte kezét az enyémből, és feltámaszkodott fektében. Kiáltása mintha kitépte volna lelkét a testéből: „Úr Isten, bocsáss meg nekem!”

Néhány rab körülöttünk megébredt és idegesen morgolódott, majd visszaaludt.

Amikor megvirradt, mosdatni kezdtem a testet, hogy előkészítsem a temetésre. Ezalatt szóltak egy ortodox püspöknek a másik cellában, hogy meghalt valaki. A püspök átjött és hozzáfogott a szertartáshoz. Én folytattam a dolgomat. Időnként a püspök megállt, és rám pisszegett:

– Álljon fel! Viselkedjen tisztelettudóan!

Én fel sem néztem. Amikor a ceremóniának vége lett, a püspök ismét megrótt.

Azt mondtam neki:

– Hol volt ön az egész elmúlt héten, amikor ez az ember haldoklott? Adott neki egy korty vizet, amikor szomjas volt? Miért csak most jön a szertartással, amikor az már semmit sem jelent neki?

Mindketten dühösek voltunk. Szertartása annyira hiábavalónak tűnt azzal a szívből fakadó utolsó kiáltással összehasonlítva, hogy „Úr Isten, bocsáss meg nekem!”

Az 1955-ös év tavasza politikai enyhülést hozott. Sok börtönparancsnokot tartóztattak le „szabotázs” vádjával. Tárgu Ocnára sok olyan kényszermunkára ítélt rab érkezett, aki a „szabotőrök” áldozata volt. Fekhelyek kellettek nekik, én pedig egy olyan csoportba kerültem, amelynek kora júniusban elrendelték, hogy készülődjenek: áthelyezik őket egy másik börtönbe.

– Ön nem alkalmas az utazásra, de nincs mit tennünk. Vigyázzon az egészségére. Ha még sikerül sztreptomicint szereznie, ne adja másnak! – mondta Aldea doktor.

Könnyek között búcsúztam el jó barátaimtól.

– Még találkozunk, biztos vagyok benne – mondta Popp professzor.

Hallottam, hogy a nevemet kiáltják, és én is az udvaron sorakozók közé álltam. Bizarr társaság voltunk: fejünk kopaszra volt nyírva, ruhánk agyonfoltozott, hónunk alatt pedig egy köteg rongy – minden vagyonunk. Egyesek alig tudtak járni, de minket, akik hosszú időre voltunk bezárva, mégis felszólítottak, hogy lépjünk egyet előre. Leültettek a földre, bokánkra láncot vertek.

A politikai tiszt a kovács mellett állt, aki sorra vette az embereket. Mikor rám került a sor, gúnyosan elmosolyodott.

– Na, Vasile Georgescu! Mi mondanivalója van most, hogy vasra verik?

Féloldalt feküdve felnéztem, és így feleltem:

– Hadnagy úr, most dalban tudnék válaszolni.

Kezét hátratéve biztatott:

– Kérem! Biztos, hogy mindenkinek tetszeni fog.

Elénekeltem a Köztársaság himnuszának első szavait:

– „Leráztuk a láncot, a régi igát...”

A kovács még egyet-kettőt ütött a kalapácsával, majd a kínos csendben még hozzátettem:

– Maguk a láncoktól való szabadulásról zengenek, de ez a rendszer minden eddiginél több embert vert láncba.

A hadnagynak nem volt mit válaszolnia. Az őrszobából egy recsegő hang bejelentette a szállító gépkocsik érkezését. Az állomásra szállítottak, és egy vagonba tereltek bennünket. Ott hevertünk órák hosszat, míg végre a vonat nyikorogni kezdett és végigzakatolt a vidéken. A kis, lefestett ablakok résein keresztül erdőket és hegyeket pillantottunk meg. Szép, meleg nyári nap volt.

Ötödik rész

A Bukaresttől nyugatra fekvő síkságon átvivő utunk nem lehetett több háromszáz kilométernél, de a vonat annyiszor állt meg, hogy két nap és két éjszakán át utaztunk. Úti célunkról már jóval azelőtt megindult a szóbeszéd, hogy megérkeztünk volna Craiova hírhedt börtönének évszázados falai alá.

A kikövezett udvaron leverték rólunk a láncokat, és botokkal végighajtottak egy piszkos, sötét folyosón. Kis csoportokra osztva belöktek bennünket a folyosón sorakozó cellákba. Bentről tiltakozó hangok hallatszottak:

– Nincs több hely, megfulladunk!

Az örök erőszakkal betolták az újonnan érkezetteket. A jelenet úgy nézett ki, mintha a metrón csúcsforgalom idején a kalauzok fütykösökkel hadonásznának.

Egy hátgerincemre mért lökéstől előrebuktam, és az ajtó becsapódott mögöttem. A cella büze felfordította gyomromat. Az elején semmit sem láttam. Tapogatózva indultam előre, de visszarántottam kezemet, mikor egy félig meztelen, izzadt testhez értem. Lassan, ahogy a szemem megszokta a mennyezetről lelógó gyenge villanyégő fényét, egy sor emeletes ágyat fedeztem fel, melyeken levegőért kapkodó emberek gyömöszlődtek. Sok félmektelen ember a földön ült vagy a falnak támaszkodott. Senki sem tu-

dott úgy megmozdulni, hogy fel ne ébressze szomszédját, a válaszként felhangzó átkozódás pedig mindenkit felhergelt.

A következő két hónapban csak akkor léptem ki a cellából, amikor a küblit kellett kiürítenem a bűzös pöcegödörbe.

Elmondtam a raboknak, hogy lelkipásztor vagyok, és röviden imádkoztam. Néhányan káromkodtak, legtöbben viszont csendben végighallgattak. Aztán valaki a sötétségbe burkolózó felső priccsről nevémen szólított.

– Felismerem a hangját – mondta. – Hallottam jó néhány évvel ezelőtt a felszólalását az egyházak kongresszusán.

Amikor nevét kérdeztem, csak annyit mondott:

– Majd holnap beszélgetünk.

Nagyon hosszúnak tűnt az éjszaka. Reggel öt óra-kor egy őr úgy ébresztett bennünket, hogy vasrúddal vert egy vasúti síndarabot. A felső priccsről egy emberke szállt le. Fején turbánt viselt. Megszorította kezemet.

– Jó, hogy a sötétben megismertem a hangját – mondta, miközben vérekes szemeivel végigmért. – Ránézésre nem ismertem volna meg. Látom, a párt bosszút állt magán az akkori tiltakozásáért. Hogy lefogyott!

Egy Naszim nevű hodzsa volt. Az 1945-ös egyházi kongresszuson ő képviselte a kis muzulmán közösséget.

Kezdetét vette barátságunk, miközben én az első tányér ételemet igyekeztem elkölteni Craiován. A leves érkezését megelőzte nehéz, zsíros szaga. Rothadt káposzta-cafatok és mosatlan belsőségdarabok úszkáltak a habos lé tetején. Enni viszont kellett, én pedig kiürítettem tányéromat.

– Hogy volt erre képes? – kérdezte a hodzsza, akinek felfordult a gyomra.

– Keresztény trükk – mondtam neki. Amíg a moslétot eszem, Pál apostol szavaira gondolok: „Örüljete az örülőkkel.” Azután amerikai barátaim jutnak eszembe, akik most grillcsirkét esznek, és én velük együtt mondok hálát az Úrnak, és közben lenyelek egy kanál levest. Majd az angliai barátokkal örülök együtt, akik valószínűleg most marhasültet esznek, és megint lenyelek egy falatot. Mire így sorra veszek néhány országot, ahol barátaim vannak, együtt örülök az örülőkkel – és életben maradok.

A forró, füledt éjszakákon a hodzsával osztottam egy piccsen. Szerencsém volt, hogy nem a padlón feküdtem.

– Nagyon nyugodtan fekszik – mondta, miközben mások egész éjszaka köhögtek és hánykolódtak. – Mire gondol? Ilyenkor is segít magának Szent Pál?

– Természetesen, ugyanis ilyenkor a nyugati barátokra gondolok, akiknek kellemes lakásuk és sok könyvük van. Kellemes szabadságot terveznek, jó zenét hallgatnak, és szeretik feleségüket és gyermekeiket. Ugyanakkor a Római levélből idézett mondat másik felére is gondolok: „...és sírjatok a sírókkal.” Biztos vagyok benne, hogy Nyugaton sok ezer ember gondol ránk, és imáikkal próbálnak segíteni rajtunk.

2

A börtönbe zárt emberek szeretnek véleményt nyilvánítani. Szeretik a vitát. Képesek egyetlen szóra fellobbanni. Ha valaki nem felelt sértésre sértéssel, annál inkább

gyötrik. A craiovai körülmények között az e téren tapasztalt nehézségeim szinte elviselhetetlenek voltak. Ha prédikáltam, túl kellett kiabálnom a nyögéseket és a színlelt horkolást. A rabok kétségbeejtően unatkoztak. Minden belső tartalékot nélkülöztek, és vágyakoztak megszokott kedvteléseik után. Észrevettem, hogy prédikációim előbb vitába, majd veszekedésbe torkollnak. Viszont aki egy jó történettel tudott előállni, főképp ha az valami bűncselekményről szólt, biztosan hallgatóságra akadt. Azért olyan krimibe illő történeteket eszeltem ki, amelyeknek lényeges, de rejtett keresztény üzenete volt.

A legnépszerűbb hősöm egy Pipa nevű bandita volt, akinek a neve Románia-szerre ismert volt. Elmeséltem, hogy anyám lány korában látta Pipát a törvényszéken, és soha nem tudta elfeledni annak űzött vadra emlékeztető tekintetét.

Pipa szülei gazdag emberek voltak, de még gyermekkorában meghaltak. Pipa egy gyámra maradt, aki minden örökségéből kiforgatta. Elszegődött egy fogadóba, melynek tulajdonosa megígérte neki, hogy megőrzi fizetését, míg le nem szerel a hadseregtől, hogy azután majd saját üzletbe foghasson. Amikor hazaengedték, a fogadós letagadta az egyezséget, ezért a fiatal ember vak dühében leszúrta.

Pipából bandita lett. Hegyi rejtekhelyéről járt portyázni: kivétel nélkül csak fogadókat fosztogatott. Pár év alatt harminchat fogadóst ölt meg. (Ennél a pontnál hallgatóságom elismerő fütttyentéseket hallatott.) Természetesen társai is voltak. Két másik betyárral lement a faluba – elegáns lopott ruhában –, ahol meghívtak vacso-

rára három lányt. A borba altatót tettek, a lányokat pedig elhurcolták a barlangjukba.

Eddig tényeket meséltem. Az én változatom szerint viszont a lányoknak, miután megébredtek, sikerült maguktól tisztas távolságban tartani a rablókat, mégpedig úgy, hogy történeteket meséltek nekik, mint az Ezer-egyéjszakában. Ezek a regényes történetek úgy fejeződtek be, hogy a legszebb lány az evangélium történetével megtérítette a betyárokat.

– Tiszteletes – mondta egy Radion nevű erdész – én sok történetet hallottam bűnözőkről, de egy sem végződött úgy, mint a maga történetei, hogy a bűnöző áldozatával és a rendőrrel együtt a templomban köt ki.

Jól fogadták a kiéhezett csavargóból Amerika leghírhedtebb bűnözőjévé vált Dillinger történetét is. Élettörténete sok cellatársaméhoz hasonlított. A zilált gyermekkor és a társadalmi igazságtalanságok képezik általában a bűnöző életpálya kezdetét, márpedig Dillinger is úgy kezdte, hogy kilopott egy mozi kasszájából néhány dollárt.

– Ha megértettük, hogy Pipa és Dillinger miként vált azzá, amivé vált, megsajnáljuk őket – mondtam – a sajnálatból pedig szeretet származik. Az emberek közötti szeretet pedig a kereszténység fő célja. Elítéljük az embereket, de annál ritkábban tanúsítunk irántuk szeretetet, ami megmenthetné őket a bűnözéstől.

Egész álló nap mesélhettem volna, meseszomjukat mégsem elégíthettem ki. Később keresztény szemléletű klasszikusokat is felhasználtam: Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ét valamint Tolsztoj *Feltámadását* folytatásokban meséltem el.

Gyakran mesélték el a rabtársak is saját komikus, tragikus vagy éppen tragikomikus történetüket. Radion magas és sovány volt, mint a fák, amelyek rá voltak bízva. Élete eseménytelenül folyt mindaddig, amíg egy nap két társával átvágott egy erdőrészen, s amikor visszanéztek, észrevették, hogy ég az erdő.

– Amikor a legközelebbi faluba értünk, letartóztattak bennünket azzal a váddal, hogy mi gyújtottuk fel az erdőt. Addig vertek, míg azt nem mondtuk, hogy mi tettük, éspedig azért, hogy szabotáljuk a falu kollektív gazdaságát. A tárgyaláson viszont megjelent a valódi tettes. Minket felmentettek, de nem engedtek szabadon. Visszavittek a rendőrségre. „Na, most mondjátok el, hogy mi egyebet követtetek még el?” – mondták, és addig vertek, míg kitaláltunk magunknak egy másik szabotázsakciót. Akármit mondtam volna, csak ne verjenek tovább. – Tizenöt évre ítélték őket.

Craiován sok ehhez hasonló történetet lehetett hallani. Rövid idő alatt megismertük egymást mindenestől. Ideges, feszült volt a légkör. Senki sem tűrte, ha ellentmondtak neki, elvesztettük arányérzékünket és logikánkat.

Amikor újra elmeséltem nekik Knut Hamsun *Éhség* című regényét, sok hallgatónak csillogott a szeme, s miután a többiek széteszlottak vacsorázni, egy Herghelegiu nevű rab elmondta nekem, mennyire meghatotta a történet. Megpróbáltam rábírní, hogy kenyéradagjából adjon egy keveset a hodzsának, aki attól félt, hogy az ételben a Korán által tiltott disznósír van. Herghelegiunak a szívet ugyan meghatotta történetem, a gyomrát viszont annál kevésbé. Javaslatomat figyelmen kívül hagyta.

Az értelmiségiek a szavak foglyai voltak. Ha valaki egy új amerikai felfedezésről próbált beszélni, azonnal nyugati propagandistává kiáltották ki. Ha másvalaki egy modern orosz íróról mondott valamit, azt az állam bérencének, talpnyalónak titulálták. A katolikusok hallani sem akartak a zsidó filozófiáról, a zsidók viszont nagyon keveset tudtak a keresztény gondolkozásmódról.

Egyszer egy olyan vallásos könyvről kezdtem el nekik mesélni, amit álmatlan éjszakáimon találtam ki. Az ítélet azonnal megszületett.

– Lutheránus álokoskodás! – kiáltotta egy ortodox.

– Messziről látszik, hogy ön protestáns – mondta egy másik.

Néhány nap múlva ugyanennek a két embernek hosszan idéztem egy „nagy román író”, Nae Ionescu munkájából, *Az igazság kérdéseiből*. Kitörő lelkesedéssel fogadták a gondolatokat. Eldöntöttem, hogy ha valaha előítéletektől mentes közönséget kívánok nyomtatásban megjelenő gondolataimnak, álnéven fogom azokat közzélni. Az utóbbi könyv ugyanis azonos volt az előbbivel.

Egy Alexandru nevű egyetemista elszavalta saját verseit. Leereszkedő mosollyal fogadták. Csendesen azt javasoltam neki, hogy olvasson fel még egyet, amit Shakespeare szonettjeként jelentett be.

– Gyönyörű – mondták kórusban a kritikusok. Anélkül, hogy lelepleztem volna Alexandru titkát, azt mondtam a többieknek, hogy ne engedjék magukat annyira lenyűgözni a hírességek nevei által. Shakespeare és Byron – hogy csak az angol költőket említsem – gyakran méltatlan eszméket képviseltek.

Egy öreg huszártiszt nem osztotta véleményemet.

– Nem vagyok irodalmár – mondta – de mindig csodáltam Gunga Dint. Benne fogalmazta meg Kipling a hős katona példaképét.

– Lehet, hogy Gunga Din nagyobb ember volt nálam – mondtam –, de a britek pártján, a saját népe ellen harcolva halt meg. Mi lenne az ön véleménye egy olyan románról, aki az oroszok oldalán harcolna saját honfitársai ellen?

Egy angol szakos tanár kiállt Shakespeare gondolkodásának nemessége mellett.

Azt mondtam neki, hogy bár Shakespeare idejében még az utcaseprők is a reformációról és a puritanizmusról vitatkoztak, mégis egy történész, ha egyedül Shakespeare színdarabjai állnának rendelkezésére, nemigen venné észre, hogy a kereszténység egyáltalán megjelent Angliában.

– Egyetlen keresztény jellem sincs drámáiban, kivéve talán szegény Cordeliát – mondtam. – Claudius meggyilkolja vetélytársát. A királynő férjhez megy saját férje gyilkosához. Hamlet bosszúról álmodik, képtelen cselekedni, felejteni nem képes. Polonius cselszövő. Ofélia csak az örületben talál menekvést. Othello hivatásos gyilkos. Desdemona csak a bikája tehene. Jago cinikus és csalárd szörny... Shakespeare nagyszerű költő és született pszichológus, de fogalma sem volt a keresztény jellemről.

A tanár ezt válaszolta:

– A valóságban talán nincs is „keresztény jellem”, tehát nincs mit leírni.

Megnyugtattam, hogy még csak néhány hete van börtönben; ha több ideje lesz itt, megváltozik a véleménye. Találkozik majd mindazzal a jóssággal, amiben nekem is részem volt: bűnösök, akik utolsó lehetükkel vallották meg bűneiket, szentek, akik megbocsátottak gyilkosaiknak, mint ahogy reméljük, hogy az utolsó ítéletkor nekünk is megbocsátanak. Idéztem neki Shakespeare-től néhány sort, bizonyítandó, hogy milyen nagy keresztény költő veszett el benne:

„De a haldokló nyelve, úgy beszélnek,
Mint édes összhang, vonzza a figyelmet.
Hol gyér a szó már, ritkán hull hiába,
S igazat szól, kit kín késztet szavára.”*

Milyen tökéletesen illett volna e néhány sor Jézusnak a kereszten elhangzott utolsó szavaira.

3

Nagyon sokat tanulhattunk az apró termetű hodzsától az isteni akarat zúgolódás nélküli elfogadása terén. Gyakran emlegette, hogy a Koránnak – mely a Biblia után a legismertebb könyv a világon – minden fejezete a következő szavakkal kezdődik: „A kegyelmes és irgalmas Allah nevében.” Igyekezett ezt nap mint nap gyakorlatba ültetni. Nassim naponta ötször térdelt le a kemény padlóra és hajolt meg Mekka irányába. Az emberek szórakoztak rajta.

* Shakespeare: II Richárd, második felvonás, I. szfn. (szerk. megj.)

Egyszer így szoltam hozzájuk:

– Ha valaki kenyeret kér, az angol azt mondja: *bread*, a német: *Brot*, az olasz pedig: *pane*, pedig mind ugyanazt kéri. A katolikus Gheorghe egyféleképpen veti a keresztet, az ortodox Carol másképpen. A baptista Ion összekulcsolja a kezét. Miért ne lenne szabad Nassimnak kelet felé fordulva imádkozni? Mi, emberek különbözőképpen szólítjuk meg az Urat, de az Úr szeretetünk és tiszteletünk megnyilvánulásain túl a szívünkbe lát. Nekünk is ezt kellene néznünk.

Gyakran beszélgettünk Nassimmal az alacsony pricscsen ülve, a fertelmes, zűrzavaros cellában. Olyan hévvel beszélt vallásáról, melyet a muzulmánok szerint Gábrriel arkangyal nyilatkoztatott ki a Prófétának, hogy egy pillanatra elfeledtette velünk a börtön nyomorúságát. Meglepetésemre nagy szeretettel beszélt Jézusról.

– Számomra Jézus egy rendkívül szent és bölcs próféta, aki magának Istennek a nyelvét beszéli. Szerintünk azonban nem lehet Isten Fia. Remélem, ezzel nem sértettem meg!

– Világért sem! – mondtam. – Tulajdonképpen egyetértek önnel.

– Hogy mondhat egy keresztény ilyesmit?

– Azért mondom, mert egy asszony csak úgy szülhet fiút, ha előbb szeretkezett egy férfival. Egyetlen keresztény sem hiszi, hogy Jézus ilyen értelemben lenne Isten fia. Más, rendkívüli értelemben nevezzük őt Isten Fiának: ő a Teremtő Istennek a kisugárzása. Ő a Fiú, mert Isten pecsétjét hordozza magán, mint bármely ember az apjáét. Ő az Isten Fia, mert túlcordul a szeretettől és az

igazságosságtól. Ebben az értelemben kétségkívül Isten Fia.

– Ezt így én is el tudom fogadni – mondta Nassim a muzulmánokra jellemző komoly mosollyal az arcán.

Jézus egyet sem utasít el az Őt szeretők közül, még akkor sem, ha valaki nem tudja, hogyan szólítsa meg. Bár a kereszten megtért Isten Jézust egyszerűen embernek nevezi, mégis azt az ígéretet kapja, hogy még aznap vele vacsorál a Paradicsomban.

4

A rabok állandóan cserélődtek, de a légkör soha nem változott. Ha egy rab elment, a helyét azonnal átvette egy másik, én pedig kezdhettem előlről munkámat „gyülekezetemben”.

Az újonnan érkezettek között volt a Katonai Törvényszék egyik volt vezetője, Calescu tábornok is. Nagy előszeretettel mesélte és élte át újra ütközeteit. Saját bevallása szerint legtöbb csatáját hálósobákban vívta meg, legnagyobb „győzelmeit” pedig a háború idején aratta.

– Mennyi csinos kémnő volt! Mindig igyekeztem felmenteni őket, ha kedvesek voltak hozzám!

Ha nem a nőkről, akkor az ételekről beszélt. Egyik este bejelentette:

– Ma van a születésnapom. Mindenkit vendégül látok.

Mivel fiatalkorában sok születésnapot ünnepelt Párizsban, hozzátette:

– A Maximban vacsorázunk. Legyenek a vendégeim!

Egy-két órán keresztül költséget nem kímélve, királyi módon ontotta elénk a vendéglő legjobb fogásait.

– Maître d’hotel! – kiáltotta – Mit tud ajánlani? Tudna-e hozni *bouillabasse*-t sokféle halból, bő sáfránymártással? Vagy ez túl sok előételnek? Akkor hozzon inkább *foie gras*-t périgord-i szarvasgombával, forró pirítóssal és normandiai vajjal! Mindez nagyon egyszerű! Majd *canard a l’orange*-ot kérünk – szereti a kacsahúst, ugye, tiszteletes? Vagy inkább *coq au vin*-t kér? A hodzsának pedig kérünk nyárson sült ürücombot!”

A fogások mellé válogatott borokat rendelt: burgundit és Hockot, nagy üveg pezsgőt, egy aranyszínű Château Yquem-et, likőröket és érett korú konyakot. A szivarok is válogatottak voltak: Henry Clay, Romeo y Julietta. Az ingyencségek sora nem akart véget érni. De nyílt a cellaajtó, és hozták a szokásos kondér romlott pacalt káposztával.

Az ételekről folytatott beszélgetésekben ugyanúgy, mint az erotikus képzelgések során a fantázia szárnyra kapott. Calescunál egyszerűbb lelkek is hihetetlen dolgokat tudtak kitalálni: banánnal töltött csirkét, eperlekvárral megkent burgonyaszleteket és még rengeteg olyan ételt, amit szerencsére már el is felejtettem. Az igazság az, hogy Craiován kaptam életemben a legroszszabb kosztot – kivéve egy napot, amikor teljes és hitetlenkedő megrökönyödésünkre az örök egy üstben hagymalevest hoztak be, a másik edényben valódi hús volt mártással, hófehér krumplipürével, friss sárgarépával és fejenként két-két zsemelével, valamint egy nagy kosár almát. Szinte vártuk, mikor következnek Calescu szivarjai, hogy feltegyék a koronát a lakomára.

Mit jelentsen mindez? A foglyok nagy jelentőséget tulajdonítanak megszokott életrendjük legkisebb változásának is. Mi is új csodákra vártunk. A délután folyamán az ablakban álló Calescu tábornok egyszer csak izgatottan felkiáltott:

– Asszonyok – de éppen mennek, a fene egye meg!

Az ablakrácsok mögött nagy tülekedés támadt, és a rabok kifelé kukucskáltak. A börtönparancsnok fél tucat elegáns nőt vezetett a kapu felé. Egy őr szerint „demokratikus nők” nyugati küldöttsége volt, amely egyórás látogatás után a kosztot dicsérve ment el...

A következő héten az étel a korábinál is rosszabb volt. Később hallottuk, hogy a látogatók tanúsították Nagy-Britanniában, Franciaországban és az Egyesült Államokban, hogy Romániában mintabörtönök vannak.

5

Abban az időben volt néhány ilyen látogatócsoport. Ha az orosz vezetésben taktikai változásra került sor, körülöttünk is enyhültek a dolgok egy rövid időre. A Sztálin utódai között folyó titkos vetélkedés végén Bulganyin marsall lett a Minisztertanács elnöke.

Calescu szerint a volt hadügyminiszter uralomra jutása azt jelenti, hogy „az amerikaiak végül kénytelenek lesznek hadba szállni”. A börtönben keringő hírek alátámasztották véleményét. Idézgették, amit „maga” Eisenhower mondott: „Épp csak begombolom a gallérom gombját, és Kelet-Európa foglyai máris szabadok lesznek!”

Calescu álma az volt, hogy amint a vörösöket elkergetik, a király azonnal visszaül trónjára. A monarchiába vetett hitet osztotta a legtöbb paraszt és földbirtokos is. Gondolatmenetük nagyon egyszerű volt:

– Amíg volt király, volt földem és volt gazdaságom. Most, hogy a király elment, nincs semmim.

Románia régi nemzeti ünnepén sok cellatársunk vett részt az istentiszteleten, amelyen Mihály királyért és családjáért imádkoztak. A besúgók jobbnak látták, ha úgy tesznek, mintha nem tudnának az egészről semmit. De köztársaságpárti cellatársunk, egy Constantinescu nevű tanító támadta a monarchiát és „felesleges formáit.”

Rodion, az erdész szólalt meg:

– Lehet, hogy magának nem jelent semmit a dísz és hódolat, de egy királynak ez teljesen természetes. Nincs szüksége rá, hogy mindezt kierőszakolja. Nem politikus, hogy felemelkedése érdekében forradalmakat és háborúkat kelljen vezetnie a mi kárunkra. A király nyugton hagy bennünket. Látja, ezért vagyok én monarchista!

Rodion szembezállt Calescuval is, aki szeretett a vállalással gúnyolódni.

– Ha Jézus a vizet borrá tudta változtatni – mondta egyszer Calescu –, miért nem nyitott boltot, hogy meggazdagodjon?

– Senki élő ember nem tudja bebizonyítani, hogy a Megváltó valóban megtette ezt a csodát – mondta Rodion. – De biztosíthatom magát, hogy a saját szememmel láttam, hogyan változtatta a bort bútorrá.

– Fantasztikus! – kacagott gúnyosan Calescu.

– Pedig így van! – mondta Rodion. – Megtérésem előtt minden pénzemet elittam, és a feleségemnek nem volt egy széke, amire leüljön. Mikor elhagytam az italt, lett pénzem, és be tudtuk bútorozni a házunkat.

Tavasszal új, ezúttal hivatalos hírek érkeztek, melyek lerombolták Calescu képzelgéseit egy felszabadító háborúról. Az oroszok megígérték, hogy kivonulnak Ausztriából, és tízévi hidegháború után tervbe vették az első kelet–nyugati „csúcstalálkozót” Genfben.

Rövidesen teljes erejével tombolt „a békés egymás mellett élés.” Constantinescu volt ennek a legelkötelezettebb hirdetője.

– Miért ne tudna a Nyugat harmonikusan meglenni a kommunista Kelettel? – mondta.

– Én nem értek a politikához – mondtam neki –, de azt tudom, hogy az egyház nem élhet békében az ateizmussal, mint ahogyan a rendőrök sem köthetnek békét a rablókkal, vagy az egészség a betegséggel.

– Ezek szerint gyűlöli az ateistákat? – kérdezte Constantinescu.

– Gyűlölöm az ateizmust, mint ideológiát, de szeretem az ateistákat, mint ahogy gyűlölöm a vakságot, de szeretem a vakokat. Az ateizmus egyféle szellemi vakság, ezért harcolnunk kell ellene – válaszoltam.

Constantinescu hosszúra nyúlt arcán csúfondáros meglepetés látszott:

– Lelkész úr, ön harcról beszél? Úgy tudtam, hogy a keresztények a másik arcukat is odafordítják. Vagy talán Szent Ferenc nem mentett meg egy farkast is az üldöző-

itől, mondván: „Ne öljétek meg farkas testvért, hiszen ő is az Isten teremtménye”?

– Nagyra becsülöm Szent Ferencet, de ha nem ölöm meg farkas testvért, az megeszi bárány húgomat. Ha nem tudom megszelídíteni, a szeretet azt diktálja, hogy öljem meg. Jézus parancsolja, hogy szeressük ellenségeinket is, de ő is erőszakhoz folyamodott, amikor nem volt más megoldás. Az Úr Isten naponta több ezer életet vesz el; az élet és a halál az ő kezében van.

A Craiovára nemrég érkezett Glodeanu nevű mérnök elmondta, mit hallott a BBC rádióadásában: nem lenne jó, ha a nyugati hatalmak ezután beavatkoznának a kommunista tömb belügyeibe.

– Ha mindannyian egy csónakban lennénk, és én kifúrnám a csónak fenekét, elfogadnák tőlem azt az indoklást, hogy „Ne avatkozzanak a dolgomba, a csónaknak ez a fele az enyém”? – vetettem ellen. – Természetes, hogy nem! Az én oldalamon fúrt lyuk mindannyiunkat elsüllyesztene. A kommunisták egész országokat foglaltak el, és a fiatalságot mindenhol gyűlölettel mérgezik meg. A tervük az, hogy mindenhol felforgassák a rendet, és ez már nem belügy.

– Ez nemzetközi bünszövetség! – mondta Calescu.

Constantinescu tovább védte a kommunistákat:

– Nyugatnak sem lehet mindig igaza, tábornok uram, és Sztálin sem volt teljesen gonosz. Tőle származik az a kijelentés is, hogy „Az ember a legértékesebb tőkénk.”

– Azért vagyunk mi bezárva – horkantott Calescu. Constantinescu tovább bizonygatta, hogy a kommunizmusban nagyot fejlődött az ipar, sőt még a kultúra is.

– Ezt ön sem tagadhatja – mondta.

– Egy látogató az ókori Egyiptomban csak csodálni tudta volna a fáraók monumentális építményeit – mondtam, – de az Úr Istennek nem tetszett. Azoknak a rabszolgáknak a munkájából származtak, akik felszabadítására az Úr elküldte Mózeszt. Ma Oroszországban és bolygóállamaiban rabszolgamunkával épülnek a házak, gyárak és iskolák, amiket említett. És mit tanítanak ezekben az iskolákban? Gyűlölni mindent, ami Nyugatról származik.

– A kommunisták azt állítják, hogy hosszú távra terveznek – mondta Constantinescu. – Ha ezért fel is áldoznak egy-két nemzedéket, végül is az emberiség boldog jövőjét alapozzák meg.

– Csak jó emberek tehetik boldoggá az eljövendő nemzedékeket. De a kommunista vezetők állandóan a legelvetemültebb bűnözőknek nevezik társaikat. A Szovjetunió leghatalmasabb embereit saját elvtársaik végezték ki. Melyik kommunista lehet boldog, ha állandóan a következő párttisztogatástól fél?

– Bennük is van valami jó – hajtogatta Constantinescu. – Nem létezik teljesen rossz ember. A kommunisták is emberek, bennük is fel lehet fedezni valamit az istenképűségből.

– Egyetértek – feleltem. – Még Hitlerben is volt valami jó. A legtöbb német sorsán javított. Azt is elérte, hogy országa Európa legerősebbjévé vált. A bunkerban feleségével, Eva Braunnal halt meg, és az utolsó pillanatban kötöttek házasságot: ezt még meghatóan is lehet tekinteni. De ugyan ki tudja mindezt értékelni, amikor több

millió embert gyilkolt meg? Bár megnyerte a világot Németország számára, megfosztotta lelkétől már a vereség előtt. A kommunizmus győzelmének is lelke elvesztése volt az ára, mivel szétrombolta az ember legelemibb összetevőjét, a személyiséget.

– Nem lehet minden kommunistát egy kalap alá venni. Titót például szelídebb diktátornak tartják – mondta Constantinescu.

– De mindegyik célja ugyanaz: hatalomra juttatni a kommunizmust az egész világon, és gyökerestül kipszítani a vallást. A „szelíd” Tito ellenfeleinek ezreit ölte meg, barátait meg bezáratta.

– Mindennek ellenére azt mondom, hogy előbbre vittek a világot – mondta Constantinescu.

– Szerintem semmi csodálnivaló nincs az olyan haladásban, amit könnyek és sok vér árán valósítanak meg, akármilyen lenyűgözőnek is látszódjon kívülről. A kommunistákat soha nem választották meg szabad választásokon, és egy nép sem szabadult meg tőlük választás útján.

– A világ békét akar. Ön szerint mi az alternatíva? Az atomháború?

– Az atomháború nem alternatíva. Senki sem akarja, hogy bekövetkezzen. A világon nagy gond a kábítószer, de senki sem akarja ezt Hitler módszerével megoldani, és gázkamrába terelni őket. Ugyanakkor nem tudunk „békeesen együtt élni” sem a kábítószer-kereskedelemmel. Megoldást kell találnunk, még akkor is, ha ezért ötven évet kell küszködnünk. Hogyan élhetnénk egymás mellett békésen olyanokkal, akik még a maguk soraiban sem

tudják fenntartani a békességet, mert vezetőik állandóan hatalomra és még több hatalomra vágynak? A kommunisták megpróbálják elaltatni gyanakvásunkat, de időközben máris azt fontolgatják, mit kaparintsanak meg legközelebb.

Nem sikerült megingatnom Constantinescu azon elhatározását, hogy higgyen a szovjetek gesztusainak. Hirtelen előredőltém priccsemről, és elrántottam a cókímókját, amit párnának használt. A fejét a falba verte, és feldőhődött.

– Ugyan bizony, miért nem tud velem békésen együtt élni? – kérdeztem. – Most, hogy mindenét elraboltam, szívesen leszek a barátja.

Vissza kellett adnom a dolgait, mielőtt más témára tértünk volna.

A kommunizmus tekintetében Constantinescu ábrándokat kergetett. A Lenin és Sztálin iskolájában nevelkedettek a jóhiszeműséget gyengeségnek tekintik, amit maximálisan ki kell használni. Saját érdekükben kell igyekeznünk, hogy felülkerekedjünk rajtuk. A szeretet nem egyetemes gyógyír, nem helyettesíti a tyúkszemtapaszt. A kommunista vezetők nemzetközi méretű bűnözők, márpedig a bűnöző csak úgy bánja meg bűneit, ha vereséget szenved. Csak akkor lehet Krisztushoz vezetni.

A római szenátusban bármilyen kérdést vetettek fel, Cato mindig azt válaszolta: „Karthágót pedig el kell pusztítani!” *Delenda est Carthaga!* Meg voltam győződve afelől, hogy vagy a Nyugat győzi le a kommunizmust, vagy a kommunizmus rombolja le Nyugatot.

6

Mivel a csúcstalálkozó előtt szerették volna jobb színben feltüntetni a kommunizmust, enyhültek kissé a börtönökben a leggonoszabb visszaélések. Salcián például, ahol szokás volt a rabokat büntetésből a sarkuknál fogva felakasztani és a nőket órákig jeges vízben tartani, a börtön teljes személyzetét bezárták. Hivatalos okmányok bizonyították, hogy ötvennyolcan haltak meg, miközben a csoportvezetők azon versengtek, ki tud több rabot halálra dolgoztatni. A Salciáról Craiovára érkezett túlélők legkevesebb nyolcszáz halottról beszéltek.

A salciai börtönöröket tüntető felháborodással hosszú évekre ítélték el, s a tisztogatás csillapítóan hatott a többi börtönre is. A rabokat nem verték többé. Az örök kínos udvariassággal viselkedtek. Amikor a jilvai börtönparancsnok, Gheorghiu ezredes megkérdezte a rabokat, hogy van-e panaszuk, és az egyik rab a parancsnok arcába vágta a tányér árpakását, a kiszabott büntetés csupán egynapi magánzárka volt.

A reformok rövid életűek voltak. A verés és szidalmazás hamarosan ismét mindennapossá vált. Körülbelül egy év múlva, amikor külföldön feledésbe merültek a perek, a salciai tömegyilkosokat szabadon engedték, sőt még elő is léptették. Csak a közbüntényesek sorsa nem változott, akik segédkeztek nekik a kínzásoknál.

Ezekben a zűrzavaros időkben gyakran költöztettek egyik helyről a másikra. Ezek a rémálomba illő utazások emlékezetemben eggyé olvadtak. Ha behunyom a szemem, domborműként jelenik meg előttem a sok borostás, kopaszra nyírt rab, aki erre-arra dől, ahogy a vonat

zötyög. Utazás közben huszonöt kilós láncot hordtunk, mely ruhán keresztül is felsértett, és a mély sebek hónapokig nem gyógyultak be éhezéstől elgyötört testünkön.

Egy ilyen út alkalmával egy éjszaka megállt a vonat, és kétségbeesett kiáltás zavarta meg a csendet:

– Kiraboltak!

Felültem, és láttam, hogy az apró Dan, ez a bukaresti zsebtolvaj egyik földön heverő alaktól a másikig kúszik, és sorra mindenkit felkölt. Az eredmény a már megszokott szitokáradat volt, de ő tovább óbégatott:

– Volt ötszáz lejem, és eltűnt. Ez volt minden vagyonom ezen a világon!

Azt remélve, hogy ezzel lecsillapítom, odaszóltam neki:

– Barátom, remélem, nem gyanúsítasz egy lelkészt lopással, de ha kedved tartja, megmotozhatsz.

A békesség kedvéért a többiek is megengedték, hogy átkutassa őket, de nem talált semmit. Végül a vonat elindult, és mi egymás után álomba rázódtunk. Reggel újabb, még nagyobb felfordulásra ébredtem. A többi tizenyolc rabot mind kirabolták.

– Tudtam én, hogy tolvaj van köztünk! – kiabálta Dan.

Napokkal később, amikor Poarta Albára érkeztünk, elmondtam az esetet egy embernek, akit lopásért egy év börtönre ítélték. Harsány nevetésre fakadva mondta:

– Évek óta ismerem Dant. Ezzel az egyszerű módszerrel tudta meg, hogy kinek-kinek hol van elrejtve ellopásra érdemes holmija.

Poarta Albán sok „Dan” volt, mivel a politikai foglyok együtt voltak a közbűntényesekkel. Egyszer elbóbis-

koltam, miközben egy csoport rögtönzött kockákkal játszott. Arra ébredtem, hogy valami csiklandozza a lábam. Szememet dörzsölve feltápászkodtam, és azt láttam, hogy az egyik rab éppen fúzi ki egyik cipőmet. A másikat már levette lábamról.

– Mit csinálsz a cipőmmel? – kiáltottam rá.

– Most nyertem el kockán – vigyorgott, és meg volt sértődve, hogy nem adtam oda.

A tolvajok külön világban élnek. Észrevettem, hogy szeretnek dicsekedni hőstetteikkel: minél kockázatosabb volt egy helyzet, annál inkább. Úgy szerették az effajta izgalmat, mint mások az italt, szerencsejátékot vagy a nőket. Csodáltam, milyen odaadással végzik munkájukat.

Egy este, amikor a legtöbb rab kint volt, kicsapódott az ajtó, és az örök belöktek egy zsebtolvajt, akit mindenki „Csupaujj” néven ismert. Levegő után kapkodva és nyögve fetrengett a padlón. Priccséhez támogattam. Megvizeztem egy rongyot, és mosni kezdtem a vért dagadt ajkáról. Úgy nézett ki a dolog, hogy a konyháról akart csenni valamit.

– Maga nem rosszféle, tiszteletes – mondta Csupaujj.

– Ha kijutok innen, a legközelebbi sikeres fogásomnál nem feledkezem el a háláról.

Kifejeztem reményemet, hogy talál majd magának jobb megélhetési módot. Nevetett.

– Csak az idejüket fecsérelik, amikor engem vernek – mondta. – Én szeretem a munkámat. Soha nem fogom abbahagyni.

Átöleltem a vállát, és azt mondtam:

– Köszönöm. Nagy dolgot tanultam tőled.

– Hogyhogy? – kérdezte Csupaujj.

– Ha téged nem lehet veréssel rávenni, hogy megváltozzál, miért hallgatnék én azokra, akik engem akarnak megváltoztatni? Legalább annyi igyekezetet kell tanúsítanom egy lélek megmentésében, amennyit te tanúsítasz következő lopásod végrehajtásában. Minél több történetet hallok tőled és társaiddtól, annál többet tanulok.

– Maga viccel, tiszteletes – vigyorgott fájdalmasan.

– Nem – mondtam. – Te például éjszaka dolgozol. Ha első éjjel nem sikerül, következő éjjel újra próbálkozol. Hasonlóképpen nekem, lelkipásztornak is imádsággal kellene töltenem az éjszakát, és nem szabadna feladnom, ha nem érem el célomat. Te másokat lopsz meg, de van tolvajbecsület: jó lenne, ha mi, keresztények is ennyire összetartóak lennénk. Bár szabadságotokat és életeteket tesztek kockára a pénzért, de miután megszerzitek, elszórjátok; nekünk sem kellene a pénzt túlbecsülnünk. Titeket, tolvajokat még a büntetés sem ijeszt el mesterségetektől; nekünk sem kellene visszariadnunk a szenvedéstől. Ti mindent kockára tesztek: így kellene cselekednünk nekünk is, hiszen tudjuk, hogy a mennyországot nyerjük érte.

A Poarta Albă-i börtön annak a munkatábornak a maradványa volt a Duna-csatorna mellett, ahol a feleségem is volt kényszermunkán. Tudtam, hogy most Bukarestben éledgel valahogy. Nem telt el egy óra sem úgy, hogy ne gondoltam volna rá. Hosszú, csupasz barakkokban laktunk, mindegyikben örvenen. Gazdátlan barakkok, zöldeges parcellák vettek körül: Sabina biztosan látta őket. Ettől a szomorú vigasztól is megfosztottak né-

hány hét múlva, amikor értesítettek, hogy készülődjek az újabb költözésre.

Csupaujj odajött búcsút venni. Vele volt egy Calapod nevű társa is, egy elvetemült bandita, akit az egész környék ismert. Hátra vágott, és azt kiáltotta:

– Szóval ez az a szentséges atya, aki szereti a tolvajokat és rablókat!

– Calapod úr – mondtam neki – Jézus nem átallotta önmagát tolvajhoz hasonlítani. Azt ígérte, hogy úgy jön el, mint egy tolvaj éjjel. Ahogyan a maga áldozatai sem sejtették, hogy jönni fog, úgy jön el majd egy éjjel Jézus is a lelkéért, és maga nem lesz készen.

7

Craiova és Poarta Albă nyirkos hidege, valamint a láncokba verve megtett utak súlyosbították tuberkulózisomat. Amikor új börtönömbbe érkeztem, Szamosújvárra, az erdélyi hegyek közé, olyan állapotban voltam, hogy a „kórháznak” nevezett részleg egyik cellájába tettek. Fiatal orvosnőnek, Marina doktornőnek saját bevallása szerint ez volt első munkahelye. A többi páciens mesélte, hogy amikor először járta végig a cellákat, elsápadt. Az egyetem idején semmi sem készítette fel őt a szennyre, éhezésre, a legegyszerűbb gyógyszerek és orvosi felszerelés hiányára és a kegyetlen közönyre. Azt hitték, elájul, ő azonban kitartott.

Marina magas, törékeny lány volt; szőke haja mögül előbukkant kimerült arca. Miután megvizsgált, azt mondta:

– Jó ételekre és sok friss levegőre van szüksége.

Nem állhattam meg nevetés nélkül:

– Hát nem tudja, hol vagyunk, Marina doktornő?

Könnyek szöktek a szemébe:

– Így tanultam az orvosi egyetemen.

Néhány nap múlva magas rangú tisztek látogattak a börtönbe. Marina doktornő a celláink előtti folyosón próbálkozott velük:

– Elvtársak, ezeket az embereket nem ítélték halálra. Az állam azért fizet engem, hogy életben tartsam őket, mint ahogyan magukat azért fizeti, hogy lakat alatt tartásuk őket. Nem kívánok mást, csak hogy a munkám végzéséhez biztosítsanak megfelelő körülményeket.

Egy férfihang válaszolt:

– Szóval a börtöntöltelék gazemberek pártjára áll?

– Lehet, hogy önnek gazemberek, ellenőr elvtárs, de nekem páciensek – felelte.

A körülmények nem javultak, viszont olyan hírek érkeztek, amelyek minden gyógyszernél többet értek számomra. Úgy nézett ki, a genfi csúcstalálkozó előtt megengedik, hogy rokonaink meglátogassanak.

Az izgalom magasra hágott. Mindannyian lámpalázások voltunk. Az ember hol nevetett széles jókedvében, hol sírt. Egyesek tíz-tizenkét éve nem hallottak semmit családjukról. Én nyolc éve nem láttam Sabinát.

Elérkezett a nagy nap, és amikor a nevemet szólították, egy visszhangos terembe vezettek, ahol egy asztal mögé állítottak. Jó tizenöt méterre tőlem megláttam feleségemet, szintén egy asztal mögött. A parancsnok, oldalán tisztekkel és őrkkel, a fal mellett állt ket-

tőnk között, mintha teniszmeccsen kellett volna bírásokodnia.

Ránéztem Sabinára: úgy tűnt, hogy a szenvedés éveiben olyan békére és szépségre tett szert, amelyet még nem láttam. Összekulcsolt kézzel állt ott, és mosolygott.

Megragadtam az asztalt, és odakiáltottam:

– Jól vagytok otthon?

Hangom idegenül csengett a teremben.

– Igen, mind jól vagyunk, hála Istennek! – válaszolta.

A parancsnok közbeszólt:

– Itt nem szabad Isten nevét emlegetni!

– Él még anyám? – kérdeztem.

– Igen, áldott legyen érte az Isten.

– Nem megmondtam, hogy nem szabad Istent emlegetni?!

Aztán Sabina azt kérdezte:

– Hogy áll az egészséged?

– A börtön kórházában vagyok...

– Nem szabad megmondania, hogy a börtön melyik részében van! – mondta a parancsnok.

Ismét próbálkoztam:

– Mi a helyzet az ítéletemmel? Van-e lehetőség a felbontásra?

– Nem beszélhetnek az ítéletéről! – szólt közbe ismét a parancsnok.

Így ment ez egy darabig, míg végül azt mondtam:

– Menj haza, Sabina drágám. Itt nem hagynak beszélni.

Feleségem hozott egy kosár ételmet és ruhát, de még egy almát sem adhatott ide. Amikor elvittek, még láttam

a vállam felett, hogy fegyveres őrök kísérik ki a terem túlsó végén levő ajtón. A parancsnok újabb cigarettára gyújtott. Gondolatai másutt jártak.

Azon az estén Marina doktornő megállt ágyam végénél.

– Istenem – mondta –, én meg azt hittem, hogy a felesége látogatása jót fog tenni magának!

Megbarátkoztunk. Elmondta, hogy senki nem tanította a vallás dolgaira, de ateistának tartja magát.

– Manapság mind ateisták vagyunk!

Egy napon, amikor a rendelőjeként szolgáló szobácskában egyedül voltam vele és egy másik keresztény rabbal, megemlítettem, hogy pümkösd van.

– Az mi? – kérdezte. A szolgálatos őr épp a nyilván tartásban keresgélt, így hát megvártam, míg elmegy a lappal. Majd így feleltem:

– Az a nap, amelyen Isten több ezer évvel ezelőtt a Tízparancsolatot adta nekünk.

Hallottam a visszatérő őr lépteit, és hangosan hozzattemtem:

– És amikor köhögök, itt fáj, doktornő.

Az őr visszatette a lapot a fiókba, és újra elment. Így hát folytattam:

– Ugyancsak pümkösdkor szállt le a Szentlélek az apostolokhoz.

Megint hallottam a fegyőr lépteit, és gyorsan folytattam:

– Éjjel szörnyen gyötör a hátfájás!

Marina doktornő az ajkába harapott, hogy el ne nevesse magát. Így folytattam, meg-megszakítva prédiká-

ciómat, miközben mellkasomat kopogtatta, megkért, hogy köhögjek, majd torkomba nézett, míg végül kirobbant belőle a nevetés.

– Hagyja már abba! – mondta levegő után kapkodva, és zsebkendőjét szájához tartotta, mikor az őr egykedvű arca megjelent az ajtóban. – Majd később elmondja.

A következő hetekben elmondtam neki az evangéliumot. Miután néhány rabtársammal a Krisztusban való hitre juttattuk Marina doktornőt Szamosújváron, még nagyobb kockázatokat vállalt, hogy segítsen rajtunk.

Évek múltán, egy másik börtönben hallottam halálhírért: szívreumában halt meg. Mindig erején felül dolgozott.

8

Visszavitték a vácărești-i börtönkórházba, ahol már voltam egy hónapig a Belügyminisztérium alagsorának magánzárkájában töltött időszak után. Minden eddiginél nagyobb volt a zsúfoltság. A közös szobákban egymást fertőzték tüdőbajosok és más betegségekben szenvedők.

Két szekuritátés tiszt, akit kihallgatásomra rendeltek, titokzatoskodva megkérdezte, mi a véleményem a kommunizmusról most.

– Honnan tudjam? – feleltem. – Csak börtöneiből van rálátásom.

Vigyorogtak, és az egyik azt mondta:

– Most majd hallhat róla egy fontos személytől: Vasile Luca, a volt pénzügyminiszter van a szobájában.

Lucát 1953 márciusában menesztették több valuta-
botrány miatt. Ez elősegítette az Ana Pauker-féle klikk bu-
kását. A belügyminiszterrel, Teohari Georgescuval együtt
zárták ki a pártból. Így most mindhárman ötéves ural-
muk áldozataival raboskodtak együtt különböző börtö-
nökben. Míg hatalmon volt, Lucát sokan körüludvarol-
ták, de kevesen szerették. Most az örök és foglyok kihazs-
nálták az alkalmat, hogy kimutassák megvetésüket. Egye-
dül ült a cella sarkában, öklét harapdálta és magában mo-
tyogott; öregen, betegen sehogy sem lehetett ráismerni a
férfit, akinek fényképét oly sokszor lehetett látni az új-
ságokban.

Luca szenvedésein semmi sem könnyített. Egy keresz-
tény, bármilyen szenvedéseken kelljen átmennie, tudja,
hogy Krisztus útját járja hitéért, de Luca számára, aki
egész életében a kommunizmusért küzdött, nem maradt
sem remény, sem hit. Ha a nacionalisták jutottak volna
hatalomra vagy megérkeztek volna az amerikaiak, Lucát
és társait akasztották volna fel elsőnek. Addig viszont ép-
pen elvtársaik büntették meg őket. Találkozásunkkor ez
az ember közel állt az összeomláshoz.

Elmondta, hogy politikai kegyvesztése után kínzás-
sal kényszerítették, hogy képtelen vádakot ismerjen el.
Egy katonai törvényszék halálra ítélte, de az ítéletet élet-
fogytiglani börtönre változtatták.

– Tudták, hogy úgysem bírom sokáig – mondta kö-
högve.

Gyakran voltak dühkitörései pártbeli ellenségei ellen.
Amikor egy napon nem tudta megenni a cellába belökött
ételt, felajánlottam neki kenyeremet. Mohón elvette.

- Miért tette ezt? – kérdezte mogorván.
- A börtönben megtanultam a bűjt értékét.
- Miben áll az?

– Elsősorban megmutatja, hogy a lélek ura a testnek – mondtam. – Másodsor, megszabadít az étel miatti szokásos vitáktól és sértődésektől. Harmadszor pedig – hogy is mondjam – ha egy keresztény nem bűjtől a börtönben, ugyan mivel is segíthetne másokon?

Luca beismerte, hogy letartóztatása óta csak keresztények részéről kapott segítséget. Azután újra előntötte az epe.

– De bizony sokkal több olyan papot ismerek, aki elsőrangú gazember. A párt Központi Bizottságának tagjaként szigorúan bántam a szektákkal és vallásokkal. Az én ügyosztályomon az ország minden egyes papjának volt dossziéja, beleértve magát is. Azon gondolkoztam, vajon létezik egyáltalán olyan pap Romániában, aki sötétedés után ne kopogtatna nálam a hátsó ajtón? Micsoda társaság ez a „keresztény testvérek”!

Azt feleltem neki, hogy az ember lealacsonyíthatja a vallást, viszont a vallás sokkal inkább megneemesíti az embert. Ezt mutatja a szentek sokasága: nemcsak a régieké, hanem a sok nagy keresztényé, akivel korunkban találkozhat az ember.

Luca ideges lett. A világ ellen táplált gyűlölete nem engedte beismerni, hogy valaki jó is lehet. Ismert ateista érveket sorolt fel az egyház tudományellenességéről. Emlékeztettem a nagy tudósokra, akik hívő keresztények voltak – Newtontól és Keplertől Pavlovig és Sir James Simpsonig, az érzéstelenítő feltalálójáig.

– Csupán a kor bevett szokásaihoz alkalmazkodtak
– érvelt Luca.

– Tudja, mit mondott Louis Pasteur, a mikrobák és a védőoltás felfedezője? „Je crois comme une charbonnière le plus que je progresse en science.” Úgy hitt, mint egy szénbányász, minél inkább elmélyült a tudományban, annál inkább. Ez az ember, aki élete legnagyobb részét fontos tudományos munkáknak szentelte, úgy hitt, mint a legegyszerűbb emberi teremtés.

– De mi van azokkal a tudósokkal, akiket az egyház üldözött? – ellenkezett Luca.

Kértem, hogy nevezze meg őket.

– Ott van Galileo, akit bebörtönöztek. Giordano Brunót megégették...

Itt megállt.

– Úgy, hát két évezredben csak két esetet talált!
– mondtam. – Az egyháznak ez dicsősége, akármi-lyen emberi mércét is használunk. Hasonlítsa csak össze a Párt teljesítményével az utóbbi tíz évben csak itt, Romániában. Ártatlanok ezreit lötték le, kínozták meg és vetették börtönbe; Önt is megfélemlítések és megvesztegetések árán kicsikart hamis tanúvallomások alapján ítélték el! Mit gondol, a kommunista országokban együttevén hány igazságtalan ítéletet hoztak?

Egy este az Utolsó Vacsoráról beszéltem, meg Jézusnak Júdáshoz intézett szavairól: „Amit meg kell tenned, tedd meg hamar.”

– Semmi sem fog rábírni, hogy higgyek Istenben – mondta Luca. – Ha ez mégis megtörténne, egy dolgot

kérnék tőle csupán: „Amit meg kell tenned, tedd meg hamar.” (Jn 13,27)

Állapota rosszabbodott. Vért köpött, és lázában kiütött homlokán a hideg veríték.

Ekkor más börtönbe helyeztek. Eltávozásom előtt megígérte, hogy gondolni fog lelkére. Nem tudhatom, mi történt vele tovább, de kevés a valószínűsége annak, hogy valaki rátaláljon az igazságra, ha elkezd vitatkozni önmagával. A megtérések általában hirtelen történnek. Az üzenet átdöfi a szívet, s ami annak mélységeiből feltör, az újszerű és gyógyító.

Sok Lucához hasonló emberrel találkoztam akkoriban, és barátaimmal gyakran beszélgettünk arról, mit lehetne tenni a kommunista vezetőkkel és cinkosaikkal, ha megdőlné a kommunizmus. A keresztényektől idegen volt a bosszú gondolata, de megoszlottak a vélemények a megbocsátás dolgában. Egyesek szerint annak teljesnek kell lennie, mások szerint Jézus, amikor Péternek azt mondta, hogy nem hétszer, de hervenszer hétszer is meg kell bocsátani azoknak, akik ártottak neki, mégiscsak megnevezett egy határt, amit a kommunisták már réges-régen túlléptek.

Az én véleményem az, hogy miután minden egyes embert külön megvizsgálunk, és igyekszünk megérteni, miféle gonosz erőknél engedelmeskedve cselekedett, csak annyira van jogunk, hogy bosszúállás nélkül olyan helyzetbe hozzuk a bűnöst, hogy ne árthasson többé. A kommunisták már elég sok időt és energiát pazaroltak egymás megbüntetésére. Azt mondják, hogy Sztálin mérgezte meg Lenint. Trockijt jégcsákánnyal üttette agyon. Hruscsov annyira gyűlölte „elvtársát”, hogy jó hírért sárba ta-

posta, és kidobatta mauzóleumából a holttestét. Sok más kommunistával együtt Luca, Teohari Georgescu meg Ana Pauker saját kegyetlen rendszere áldozatává vált.

9

Legközelebb nem vonaton utaztam, hanem egy teherautóban, melyen azt írta, hogy Állami Élelmezési Vállalat. A Szekuritáté autóit gyakran effajta feliratokkal látták el, hogy a közember ne tudja, hány ilyen autó közlekedik, meg talán azért is, mert tartottak esetleges szöktetési kísérletektől. Ketten voltak velem. Egyikük egy volt vasgárdista parancsnok, aki húszévi börtönbüntetését töltötte. A másikat kisebb tolvajlásért ítélték fél évre, amiből már nem volt hátra sok.

– Ezeket sem látom többet – mondta a vasgárdista vidáman, bilincseit rázva. Majd hátat fordítva nekem azt mondta a tolvajnak, hogy egyezmény született, miszerint minden politikai foglyot szabadon bocsátanak még a csúcsértekezlet előtt, és ő az elsők között lesz, akik kiszabadulnak. A tolvaj meg elmagyarázta, hogy semmi egyébre nem vágyik, csak egy becsületes állásra, viszont senki sem akarja alkalmazni.

A vasgárdista együtt érzően viselkedett. Majd megragadta szomszédja kabátujját, és azt mondta:

– Van egy ötletem! Miért ne segíthetnénk egymáson? Most, hogy az oroszok visszavonulnak, egy hónapon belül itt lesznek az amerikaiak. Befolyásos barátaim vannak közöttük. Mi lenne, ha átvinnénk egymás helyét? A következő állomásnál te jelentkezz, ha engem szólíta-

nak, én meg akkor, ha téged szólítanak. Amint helyetted szabadon engednek, rögtön elkezdem az előkészületeket az amerikaiak hatalomátvételére. Amikor bevonulnak, ha az én nevemet viseled, rögtön szabadon engednek mint politikai foglyot. A többit bízd csak rám – jövőd biztosítva van.

A tolvaj el volt ragadtatva. Amikor a rabkocsi behajtott a börtönudvarra, mindkettő a másik helyett jelentkezett, és más-más épületbe kerültek. A vasgárdistát, aki a rövid büntetések részlegére került, tíz nap múlva szabadon bocsátották. A tolvaj pedig heteken, hónapokon át csak várta az amerikaiak bevonulását. Amikor rájött, hogy le kell töltenie a másiknak a teljes büntetését, elmondta a parancsnoknak az igazat. A vasgárdistát elfogták, a tolvaj pedig várta, hogy végre szabadlábra kerül. Ehelyett viszont őt is húsz év börtönre ítélték azon a címen, hogy szökni segített egy fasiszta bűnözőnek. Így hát kettejüknek továbbra is közös sorson kellett osztozniuk, megannyi máshoz hasonlóan, akik ártottak egymásnak.

Az új börtön neve találóan Jilava volt, ami románul vizes helyet jelent. A bejáratnál a teherkocsi meredek lejtőn ereszkedett le, mélyen a föld sötét belsejébe. A jilavai börtön legmélyebb szintjei több mint tíz méterrel voltak a föld alatt. Föld alatti erődítménynek tervezték, árkok vették körül. Az idegen elmehetett mellette anélkül, hogy rájöjjön, mi van ott. Fölötte juhok legeltek, és úgy éreztük magunkat, mintha elevenen temettek volna el sok ezer tonna föld alá. Jilavát ötszáz katona befogadására tervezték, most azonban kétezer fogolynak kellett

helyet adnia egy sor rosszul megvilágított cellában. Az alagutak itt-ott kis térségekké szélesedtek, ahol az emberek megmozgathatták tagjaikat. A falakon, melyeket hatalmas zöld, nyirkos foltok éktelenítettek, helyenként víz csordogált alá.

A mellettem levő priccs gazdája, egy volt odesszai rendőrfőnök, Popescu ezredes mondta, hogy amikor ő odaérkezett, a körülmények sokkal rosszabbak voltak. Kicsiny cellánkba, melynek ablakai be voltak deszkázva, száz embert is bezsúfoltak. Egyesek meg is fulladtak.

Popescu elmesélte, hogy a háború után tizenkét évig rejtőzködött az oroszok elől egy barlangban, amelynek bejáratait eltorlaszolták. Szalmán aludt és azt ette, amit barátai juttattak neki be egy kis résen. Végül azonban a titkosrendőrség rábukkant. Lábai megbénultak a szűk helyen való hosszas kuporgás miatt. Hónapok teltek el, amíg végre újra járni tudott.

Trágár beszédéből nem volt nehéz arra következtetni, hogy Popescu gondolatai évekig messze elkerülték a válást. Megkérdeztem, mivel is töltötte idejét a barlangban.

– Kitaláltam egy regényt – mondta. – Lenne vagy ötezer oldal, ha leírom, de senki sem merné közölni.

Megtudtam, miért, amikor Popescu részleteket mondott fel belőle. Sohasem hallottam ennyi obszcenitást.

Az étkezés idejét a folyosón felhangzó kiáltás jelezte. Rothadt murokból készült levesemmel átültem szomszédomhoz, és beszélgettünk egy kicsit. Fialat rádiómérnök volt szomszédom, aki egy hazafias csoportnak küldött Nyugatra üzeneteket. Elmondta, hogy úgy jutott Krisztus megismerésére, hogy ismerte a morzeábécét.

– Öt-hat évvel ezelőtt történt. A Belügyminisztérium fogdájában voltam vizsgálati fogságban. Ottlétem alatt egy ismeretlen lelkipásztor bibliai verseket kopogott át nekem a falon keresztül.

Amikor leírta nekem cellája elhelyezkedését, megmondtam neki, hogy én voltam az a lelkipásztor.

Az ő segítségével sikerült megalapítani egy kis keresztény közösséget, amely érezte hatását a börtönben. Volt azonban egy ember, akivel senki nem mert beszélni.

Gheorghe Bajenaru egy ortodox püspök fia volt. „A leggonoszabb pap” néven vált ismertté Romániában. Oklevelekre és egyetemi diplomákra hamisította apja aláírását. Elsikkasztotta annak az iskolának a pénzét, ahol felesége igazgatónő volt. Amikor az asszony szegyenében öngyilkosságot követett el, Bajenarunak nem volt lelkiismeret-furdalása. Pénzért még apját is besúgta. Majd Nyugatra ment, ahol menekültnek adta ki magát. Megtették minden ortodox nyugati román püspökének. Ezekről, valamint az Egyházak Világtanácsától nagy pénzeket vett fel. A kommunisták közben vártak.

Bajenaru világias, arrogáns, bikaalkatú ember volt, most azonban lesoványodott és összezsugorodott. Elmesélte történetét. Elment Ausztriába egy gazdag román esküvőjére, és maradt még néhány napot. Amint egy este a francia negyedben éppen kijött egy vendéglőből, lépteket hallott a háta mögött. Bunkóval ütötték le. Bajenaru egy pillanat alatt összeszedte magát, és védekezni kezdett. Négyen birkóztak vele, majd tűszúrást érzett a lábában.

– A szovjet zónában ébredtem fel. A falon tükör volt, én pedig nem ismertem fel a rám visszanéző arcot. Fe-

keze szakállam eltűnt. Hajamat rövidre nyírták és megfestették vörösre. Moszkvába vittek repülőn. A Lubjanka börtön vallatói azt gondolták, hogy az angol–amerikai kémhálózatnak lehetek a kulcsfigurája. Azt akarták tudni, mit tervez az Egyházak Világtanácsa a vasfüggöny mögött, valamint a Nyugatra menekült románok fondorlatait. Nem tudtam nekik semmit mondani. Én csak éltem a világot, de az oroszok nem hittek nekem.

– Hát jó, fenséges úr – mondták. – A műtőben majd felelevenítjük emlékezőképességét.

Bajenaru felemelte kezeit, hogy lássuk: majd mind-egyik körme hiányzik.

– Egyenként tépték ki őket – mesélte. – Az orvos és a két nővér fehérbe volt öltözve. Az érzéstelenítőt kivéve minden elképzelhető tudományos eszköz rendelkezésükre állt.

Hetekig kínozták. Már az őrület határán volt, amikor az oroszok úgy döntöttek, hogy nincs számukra semmi információja, és átadták a bukaresti titkosrendőrségnek. Ott ismét megkínozták.

Jilaván tovább folyt kihallgatása. Amikor a vallatásból visszatért cellánkba, a rabok azzal vádolták, hogy besúgó. Igazából nem akart egyebet, mint vétkeiért vezetelni. A szenvedés megtisztította. A többiek viszont nem hitték ezt, noha Bajenaru sokféleképpen jelét adta belső változásának. Egy alkalommal, amikor nyíltan misézett és hangosan imádkozott a királyért és a királyi családjáért, valaki megmondta az öröknek. Velem és néhány más pappal együtt, akik a besúgó áldozatai lettünk, a „fekete szobába” küldték.

Levittek egy meredek lépcsőn a mélybe, az erődítménynek egy ablaktalan, föld alatti szobájába, ami régebb feltehetőleg lőszerraktár volt: semmiféle lövedék nem képes oda behatolni. A mennyezetről lecsöpögő víz miatt a „fekete szoba” padlója szüntelenül nedves volt. Még nyáron is keservesen hideg volt. A szuroksötétben megszólalt egy hang:

– Mozognunk kell megállás nélkül!

Így hát elkezdtünk körbejárni, meg-megcsúsztatva a síkos padlón, órákon keresztül, míg kimerülten és a sok eséstől összezúzva ki nem engedtek.

Mások szerint szerencsések voltunk. A rabokat gyakran pőrére vetkőztették, mielőtt bezárták volna őket a „fekete szobába”. Újra és újra lehetett hallani annak a tizennyolc fős csoportnak a történetét, amelyik két napot bírt ki ott. Mindannyian a Nemzeti Parasztpárt középkorú vagy idős tagjai voltak. Hogy ne fázzanak halálra, emberkígyót alkottak a sötétben. Mindegyik belekapaszkodott az előtte levőbe, hogy megmelegedjenek. Így botorkáltak körbe-körbe végtelen kört alkotva, miközben tetőtől talpig beborította őket a szenny. Gyakran leesett egyik-másik közülük, a többiek azonban felcibálták a vízből, és kényszerítették, hogy menjen tovább.

Bajenaru továbbra is imádkozott a királyért. Amikor aztán végre megvolt a tárgyalása, visszajött, és nyugodtan bejelentette, hogy halálra ítélték. Alázatra jutott. Megfigyeltem, hogy azok az alázatos emberek, akik azelőtt súlyosan vétkeztek, gyakran viselik könnyebben az üldöztetést, mint sok mély lelkiületű keresztény. Arany-szájú Szent János, aki a római szekérversenyeik idejében

élt, azt mondta egy alkalommal: „Ha az egyik szekeret az Igazság és a Büszkeség lova húzná, a másikat pedig a Bűné és az Alázaté, azt hiszem, az utóbbi érne előbb a mennybe.”

Popescu ezredes azt javasolta Bajenarunak, hogy folyamodjon kegyelemért.

– Nem ismerem el ezeknek az embereknek a jogát, hogy a bíráim legyenek. Csak Isten és a király előtt hajtok fejet – válaszolta Bajenaru.

Amikor Bajenarut átköltöztették a siralomházba, Popescu azt mondta:

– Talán mi is tévedtünk, amikor a bírái akartunk lenni.

Négy hónapig semmit sem hallottunk Bajenaruról, majd visszatért a mi cellánkba. Halálos ítéletét életfogytiglanira változtatták. Annak ellenére, hogy egész jelleme megváltozott, a legtöbb fogoly nem tudta elfogadni.

– Ez csak egy újabb trükköd, te ördög! – mondták neki. Ez igazságtalanság volt részükről. Bajenarunak felajánlották, hogy elengedik, ha hajlandó együttműködni a Szekuritátéval.

– Majd akkor hagyom el a börtönt, amikor az utolsó pap is kiszabadul – mondta.

Az, hogy kegyelmet kapott, még gyanúsabbá tette őt a többiek előtt, hiszen gyakrabban történt meg az, hogy egy ítéletet szigorítsanak, mint fordítva. A kommunizmusban az állam bármikor szigoríthat az ítéleten. Megtörtént az is, hogy egy rabbal, aki letöltött már tizenkét évet életfogytiglani ítéletéből, minden magyarázat nélkül közölték, hogy újrazsrgálták ügyét. Másnap főbe lőtték.

Bajenarut más cellába vitték, ahol a rabok megrugdosták és megverték. Kétszer kísérelt meg öngyilkosságot. Majd átszállították egy másik börtönbe, ahol meghalt.

10

Jilavai tartózkodásom ideje alatt elsőként az Arnautoiu testvéreket végezték ki. Éveken át voltak partizánok, és az erdőben éltek, amíg a katonák el nem fogták őket: egy asszonyt követtek nyomon, aki őket látogatta.

A kivégzéseket komor szertartásossággal hajtották végre. Éjfél előtt örök sorakoztak fel a folyosókon, s a cellák résein és kémlelőlyukain keresztül szemek százai figyelték a parancsnokot, amint kis csapatot vezetett ki az udvarra. Először két főtiszt jött, majd a két láncra vert testvér, mindkét oldalról egy-egy őrrrel, utánuk sorban egy orvos és néhány gépfegyveres őr következett. Kalapácsütések zaja hallatszott a hideg reggeli levegőben: láncukat verték le. Majd zsákot húztak a fejükre, és egy kocsi-ba lökték őket, hogy egy közeli mezőre vigyék, ahol közvetlen közélről tarkón lötték őket. Hallottuk a lövéseket.

A hóhér egy Nita nevű cigány férfi volt, aki minden kivégzésért 500 lejt kapott. Legudvariasabb örünk volt: elnevezték Jilava Fekete Angyalának.

– Mindig adok nekik egy utolsó cigarettát, mielőtt rájuk kerül a sor – mesélte nekünk. – Megpróbálom tartani bennük a bátorságot, és nem is olyan nehéz, mint ahogy azt elgondolnátok, hiszen az utolsó pillanatig reménykednek abban, hogy visszavonják a halálos ítéletet.

Ez történt például egy Lugojanu nevű tizenkilenc éves fiúval. Apját, aki miniszter volt, halálra kínozták a börtönben. Bosszúból a fiú néhány barátja segítségével milicistákra támadt. Egyik társa, akit elfogtak, mindent bevallott, és Lugojanut nyolc társával együtt halálra ítélték.

Kivitték az udvarra az első kettőt, majd újabb kettőt. A többiek hallották, amikor levették láncukat. Hallották a lövéseket. Hallották, hogy jönnek értük is az örök. Később ezt mesélte nekem egyikük:

– Teljesen nyugodt voltam. Láttam a Szent Szület, és olyan szelíden szólt hozzám. Biztos voltam benne, hogy visszavonják a halálos ítéletet.

Kinyílt a cella ajtaja: a parancsnok állt ott. Üzenet érkezett Bukarestből, hogy a még életben levők ítéletét felfüggesztették. Sokszor láttam a börtönben ezt a titokzatos erőt munkálkodni, amely az utolsó pillanatig is erőt ad az embereknek.

A Fekete Angyal udvariassága mentegetőzés kívánt lenni szörnyű foglalkozásáért. Tulajdonképpen azt mondta vele, hogy: „Nem vagyok szörny.” A többi őr és besúgóik a foglyok között nem érezték ennek szükségét.

Jilaván különösen rossz volt a hangulat. Transzibörtön volt, ahol sokszor találkoztak régi ellenségek. A rabok közt sok rendőr volt. A volt rendőröket, még olyanokat is, akik kommunistákat üldöztek azelőtt, arra használták még vagy két évig, hogy kiképezzék a Párt bizalmi embereit. Később azt a parancsot kapták, hogy saját bajtársaikat tartóztassák le. Őket viszont az általuk kiképzett emberek tartóztatták le. Végül a régi rendszer egy rendőre sem menekülhetett meg a tisztogatás elől,

és elítéltetésük után tucatjával kellett osztozniuk a közös cellákon.

Egy napon felfüggesztették a kölcsönös vádaskodást, mivel az őket gennyes sebként mérgező gyűlöletnek új célpontja lett.

Egy másik cellából került hozzánk: összezúzva, ziláltnan, mocskosan, törött állkapoccsal hajították be. A cella felmorajlott:

– Albon!

Poarta Albă parancsnokát, aki ezrek haláláért volt felelős, bűnbaknak állították oda a csatornaépítés sikertelenségéért. Emlékeztünk arra, hogyan fogadta lágerébe Albon ezredes az újonnan érkezőket: „Professzorok, doktorok, ügyvédek, papok: okos barátaim! Itt nincs szükségünk agyakra, csak kezekre, a ti úri kezeitekre! Munkátok fizetsége a levegő, amit beszívtok. Csak a halál szabadíthat ki titeket innen, vagy az, ha abbahagyják a csatorna építését, és engem bezárnak!”

Most Albon úgy nézett ránk, mint egy elbűvölt nyúl. Az egyik rab megragadta gallérját, és a földre rántotta. A másik továbblódította. Egy harmadik lágyékon rúgta. Az ütlegek özöne alatt Albon összeesett, és hisztérikusan visítózott. Amikor védeni próbáltam, az emberek ellenem fordultak:

– Úgy, te ezzel a gyilkossal tartasz?!

Albon nagy nehezen feltápáskodott, véresen és porosan, miközben a többiek kacagták, gúnyolták és kifütyölték. Az ajtó felé menet megint elesett, és megvágta magát egy vaságy éles sarkán. Egy újabb dulakodásban lehasadt az ing a hátáról. Kezét arca elé tartva próbálta

védni magát. Végül összeesett, és mozdulatlanul feküdt a padlón.

Így bántak Albonnal celláról cellára, míg végül az Ocnele Mari-i börtönbe költöztették, amelyet a hatóságok a kegyvesztett tiszteknek és tisztviselőknek tartottak fenn.

Napok múltán egy másik ismerős arcot fedeztem fel. Börtönben kötött ki Dulgheru ezredes is, aki egy héten keresztül vallatott, amíg magánzárkában voltam. Elmondtam neki, hogyan járt Albon, ő pedig igyekezett is távol tartani magától a bajt, de végül nem kerülhette el, hogy valaki felfigyeljen rá.

Elmondta nekem, hogy azzal vádolták, rendőrspicli volt a kommunizmus előtt – gyakori vád volt, ha a Párt be akart feketíteni valakit a saját soraiból –, és elmesélte, hogyan tartóztatták le. Kihallgatásra ment a cellákba három beosztottjával a háta mögött. Ezek udvariasan kinyitották egyik cella ajtaját, betessékelték az ezredest, és rázárták az ajtót. Dulgheru ott találta magát egy üres cellába zárva. Az ajtót döngetve követelte, hogy engedjék ki. Emberei kinevették. Hallotta, hogy az egyik azt mondja:

– Ez alkalommal ön fog ott maradni!

Amikor Jilaván felfedezték Dulgheru kilétét, zaklatni kezdték a rabok, így hát őt is Ocnele Mari-ra vitték. A Pártbörtön is nemsokára olyan zsúfolttá lett, mint a többi.

Távozása után nem sokkal kihallgatásra küldtek Bukarestbe. Motoroszemüveghez hasonló alkalmatossággal takarták el szememet, mielőtt gépkocsival a néhány

kilométernyire levő fővárosba vittek. A titkosrendőrség központjában egy egyenruhás ezredes inkább a rendszerrel való véleményem iránt érdeklődött; nem akart újabb dolgokat megtudni. Nem árulta el kihallgatásom igazi célját.

A hely zsúfolt volt; több „titkos” fogoly osztozott egy cellán. Kövér, mogorva emberrel raktak egy helyre. Ő volt Vasile Turcanu, az „átnevelők” főnöke, akit ugyanaz a rendszer ítelt halálra, amely azelőtt felhatalmazta a gyilkolásra. A párt három évig tartotta életben, azzal a céllal, hogy kivégeztetésének hírére akkor közöljék, amikor el kell majd vonni a figyelmet valamiről a politikában.

Turcanu elmesélte, hogyan tartóztatták le Teohari Georgescu belügyminisztert az 1953-as tisztogatások idején. Saját irodájában ült egy sor telefon előtt, amikor három biztonsági tisztje nyomult be revolverrel felfegyverzve. A fal felé fordulva, saját aranykeretes arcképével szembenézve kellett nadrágját leeresztenie, hogy megmotozzák.

Igyekeztem valamennyi kereszténységet vinni Turcanu életébe a néhány óra alatt, amit együtt töltöttünk, de kevés ragadt egy olyan emberre, akit oly mélyen áthatott az erőszak doktrínája...

A legizgalmasabb hír, amit a titkosrendőrség központjában felszedtem, az volt, hogy Sztálint, utódja, Hruscsov gyilkosnak és zsarnoknak bélyegezte. Nemrég közölték az első híreket arról is, hogyan végezték ki 1953 karácsonyán Beriját hat főemberével együtt, s rajtuk kívül több ezer alacsonyabb rangú titkosügynököt. Romániában is kezdtek lerombolni Sztálin nimbuszát.

Az ország új diktátora, Gheorghiu-Dej népszerűbb politikát kezdett bevezetni. Dej maga is szeretett jól élni, és – temperamentuma legalábbis – javulást jelentett a Pauker-körhöz viszonyítva.

11

A hír, amellyel Jilavára visszatértem, izgalomba hozta a cella lakóit. Mindenki örült a Sztálin-kultusz bukásának, és abban reménykedett, hogy ez szabadulását sietteti.

Popescu viszont azt mondta:

– Ismerem a Pártot. Elítélik a rablót, de nem kártalanítják a kifosztottat.

– Sebj, csakhogy vége van Sztálinnak – mondta egy másik.

– Ott égjen a pokolban! – kiáltotta a következő.

Nagy kacagás, éljenzés és hurrogás közepette két rab körbekingőzött, obszcén megjegyzéseket kiabálva „Jóska bátyáról”. Csak az örök hallgattak. A Sztálin-kultusz vége bizonytalanná tette jövőjüket.

Popescu odakiáltotta nekem:

– Nem néz ki túlságosan boldognak, tiszteletes!

Azt mondtam:

– Nem tudok örülni a gyűlölet kitörésének, bárki ellen is irányuljon. Nem tudjuk, mi lett Sztálin sorsa. Lehet, hogy üdvösségre jutott utolsó óráján, mint a lator a kereszten.

– Micsoda?! Mindazon szörnyűségek után, amiket Sztálin elkövetett? – kérdezte valaki.

– Meglehet, hogy a gazdag emberhez hasonlít, aki életében csak néhány pillanatig érzett bűnbánatot, mégis a mennybe jutott – feleltem.

Elmeséltem nekik, hogy egy ember, aki a szegények kizsákmányolásából élt, hogyan gyűlölte meg egyre jobban a falu papját, egyszerűen csak azért, mert az jó ember volt. Amikor találkoztak az utcán, szembeköpte a papot. Amaz nem ellenkezett, gondolván: „Biztosan gyönyörűséget okoz szegény nyomorultnak.” Ám évente egyszer a gazdag is, akit Bodnáraşnak hívtak, elment a templomba. Ez mindig nagypénteken történt, és amikor hallotta a megfeszítés történetét, két könnycsepp gördült le kövér arcán. Gyorsan letörölte, és eltűnt, mielőtt a persely körbejárt volna.

Egyik nagypénteken nagy gyülekezet várta, hogy megkezdődjék az istentisztelet. Sem a pap, sem Bodnáraş nem érkezett meg. Eltelt egy óra. Végre valaki az oltár mögé pillantott. Ott volt a pap a padlón kinyújtózva. Szeme csukva, lélegzete nyugodt, arcán pedig oly boldogság ragyogott, amiből megláthatták, hogy szent elragadtatásban változott így el.

Aznap reggel Bodnáraş meghalt, és Isten ítélőszéke elé ment. Amikor az ördögök a mérlegre tették minden gonosz cselekedetét, őrangyala semmi mást nem tehetett a másik serpenyőbe, csak azt a két-két könnycseppet, amit évente ejtett. Ezek a könnycseppek viszont épp olyan súlyosak voltak, mint rossz cselekedetei együttvéve.

Mit lehetett tenni? Bodnáraş elkezdett izzadni és reszketni. Éppen abban a pillanatban Isten félrenézett, a gaz-

dag pedig hirtelen elcsent a mérlegről néhány gonosz tetet. A mérleg a jó cselekedetek serpenyője felé billent.

Isten viszont akkor is lát, amikor másfelé néz. Azt mondta szomorúan a gazdagnak:

– Soha senki az egész teremtett világon nem próbált becsapni az ítélet napján. – Majd körülnézett a mennyben, és azt kérdezte:

– Ki akarja megvédeni ezt az embert?

Az angyalok hallgattak.

– Rajta – szólt Isten. – Ez nem a Román Népköztársaság. Nem ítéelhetünk el valakit védelem nélkül!

Még a gazdag ember őrangyala is visszariadt a feladattól, de hozzátette:

– Van ennek az embernek a falujában egy szent életű pap. Talán az vállalná, hogy szóljon az érdekében.

Így hát a papot felvitték a mennybe, de a teste lent maradt a földön. Amikor Bodnăraş meglátta az embert, akit gyakran megalázott, azt hitte, hogy utolsó esélye is elúszott, a lelkész viszont azonnal elfogadta a meghatalmazást.

– Mennyei Atyám – kezdte – ki a jobb kettőnk közül, te vagy én? Ha én vagyok a jobb, szállj le trónusodról, és hadd üljek a helyedbe, hiszen én naponta hagytam, hogy Bodnăraş leköpjön, és szívemben nem volt keserűség. Ha én meg tudok bocsátani, akkor biztosan te is meg tudsz. Második érvem az, hogy Jézus meghalt az ember bűnéért a kereszten. A mi szerencsétlen országunkban ugyan megtörténhet, hogy az embert ugyanazon vétségért többször is megbüntetik, az viszont nem lenne igazságos, hogy Bodnăraş ismét szenvedjen azo-

kért a bűnökért, amelyek már elvették büntetésüket Jézus testén.

Harmadszor pedig lenne egy gyakorlati kérdésem, Istenem: mi vesztenivalód van, ha ő is mennybe jut? Ha túl kicsi a paradicsom, te meg tudod nagyobbítani. Ha nem akarsz gonoszokat engedni a jók közé, készíts egy másik mennyet az elveszett lelkeknek; adj nekik is egy kis boldogságot!

Ezek a szavak annyira tetszettek Istennek, hogy azonnal így szólt Bodnăraşhoz:

– Eredj a mennybe!

A gazdag elrohant onnan. Isten pedig a paphoz fordult megindultan, és azt mondta:

– Maradj itt egy kicsit, hogy beszélgezzünk.

– Köszönöm – mondta a lelkész – de én még nem végeztem el a szolgálatot, akik pedig a templomban vannak, mind haza szeretnének menni ebédelni. Vissza kell mennem, végeznem a kötelességemet, és megmondanom az embereknek, hogy őrizkedjenek a bűntől. De azt is elmondom nekik, hogy te is teljesíted kötelességedet, a bűnök bocsánatát, mert te a legrosszabb bűnöst is szereted. Ha te bűneik szerint ítélnéd az embereket, közülünk egy sem menekülne meg.

A cella csendben hallgatta a történetet.

– Megvédené Sztálint Isten előtt? – kérdezte Popescu.

– Ki tudja, hogy Sztálin nem sírt-e bűnei miatt? – mondtam. – A pszichológusok szerint minél nagyobbak valakinek a gáztettei, annál kevésbé felelős érettük. Egy olyan örült, mint Hitler, aki ártatlanok millióit égettette el kemencékben, kiket soha nem látott; egy tömeggyil-

kos, mint Sztálin, aki saját elvtársainak ezreit gyilkolta meg – ezek nem normális emberek, és nem ítélnéjük meg őket azzal a mércével, amivel másokat mérünk.

– Sok keresztény tanítást hallottam ebben a cellában, de ez a legjobb közülük, ám a legnehezebben gyakorolható is – mondta Popescu ezredes.

12

1956 tavaszán néhány fecske rakott fészket cellánk ablaka fölött a magasban. Egy szép napon csivitelés jelezte, hogy a fiókák kikeltek. Egyik fogoly a másiknak a vállára állva belepillantott a fészekbe.

– Négyen vannak! – kiáltotta. A fecskeszülők megállás nélkül röpködtek. Jólesett egy kis változatosság a beszélgetésben, mely eddig mindig szabadulásunk körül járt; most számolgattuk, hányszor repülnek ki táplálékért a fiókák számára: kétszázötvenszer naponta! Egy öreg falusi azt mondta: – A huszonegyedik napon kirepülnek.

A többiek kinevették.

– Majd meglátjátok – felelte.

A huszadik napon nem történt semmi, viszont a huszonegyediken nagy csiviteléssel és szárnycsapkodással kirepültek a fiókák, aminek nagyon megörvendtünk.

– Isten rendelte el, hogy most repüljenek ki – mondtam. – Értünk is megtehet ennyit.

Hetek teltek el, és úgy tűnt, hogy a Sztálin-kultusz vége valóban újabb „olvadás” előhírnöke volt. Tudtuk, hogy nem tart sokáig; mégis, sok rabot engedtek szaba-

don amnesziával. Vajon én is közöttük leszek? A gondolat csak elszomorított: mire leszek jó, ha most kiengednek? Fiam felnőtt, és biztosan alig emlékszik már az apjára. Sabina hozzászokott már az egyedülléthez. A gyülekezet más pásztorokat kapott, akik kevesebb bajt okoztak.

Egy hajnalon gondolataimat félbeszakította egy hang:

– Kihallgatásra, most rögtön! Mozdulj!

Ismét nyaggatnak, ismét félnem kell, ismét hazugsággal kell válaszolnom kérdéseikre! Nekiálltam összeszedni a cókómókom, miközben az ór kiabált:

– Gyere már, gyere már! Vár a kocsi!

Végigsiettem vele a folyosókon, átvágtunk az udvaron. Egyik vasajtót nyitották a másik után, amint a lépcsőkön felfele haladtunk. Egyszer csak kívül voltam.

Sehol egy autó, csak egy tisztviselő, aki egy darab papírt adott át nekem. Elvettem. Törvényszéki végzés volt, amely kijelentette, hogy az amnesztia következtében szabad vagyok.

Értetlenül bámultam az iratot. Csak annyit tudtam mondani:

– De csak nyolc és fél évet ültem, márpedig engem húsz évre ítélték.

– Rögtön távoznia kell. Ez a legfelsőbb törvényszék végzése.

– Még szinte tizenkét évet kell ülnöm.

– Ne vitatkozzon! Menjen el!

– De nézzen rám! – Rongyos ingem sűrű volt a mocsoktól. Nadrágom színes foltokból összetákolt térkép volt. Bakancsaimat mintha Charlie Chaplintól kölcsönöztem volna. – Az első rendőr le fog tartóztatni.

– Nincs ruhánk a maga számára. Menjen már el!

A tisztviselő visszatért a börtönbe. A kapu becsukódott, és a reteszt helyére tolták. Egy árva lelket sem lehetett a börtönön kívül látni; egyedül voltam az üres, nyári világban. Oly csendes volt a meleg júniusi nap, hogy hallani lehetett a sürgölődő rovarok zümmögését. Hosszú fehér út nyújtózott a fák kápráztatóan mély zöldje alatt. Egy gesztenyefaliget árnyékában tehenek kérődztek. Milyen csend volt!

Hangosan felkiáltottam, hogy az őrök is hallhassák a falak mögött:

– Istenem, segíts, hogy ne örüljek jobban szabadságomnak, mint annak, hogy te velem voltál a börtönben!

Öt kilométer van Jilavától Bukarestig. Vállamra vettem a motyómat, és elindultam a mezőn át. Csak egy rakás bűdös rongy volt, de a börtönben akkora volt az értéke, hogy eszemben sem volt megválni tőle. Nemsokára letértem az út széléről a nagy fűbe, és mentemben megsimogattam a fák érdes kérgét. Néha megálltam, és megcsodáltam egy virágot vagy bomló levelet.

Két alak jött felém – öreg falusi pár. Megállítottak, és kíváncsian megkérdezték:

– Onnan jössz?

A férfi elővett egy lejt és nekem adta. Megnéztem a pénzt a kezemben, és majdnem elnevettem magam. Soha senki sem adott nekem addig ilyen kis pénzösszeget.

– Adja meg a címét, hogy visszafizethessem – mondtam.

– Nem, nem, tartsd csak meg – kérlelt tegezve, ahogyan azt Romániában csak a gyerekekkel és a koldusokkal teszik.

Továbbmentem cókómókkal. Egy másik asszony is megállított. „Onnan jössz?” Remélte, hogy hírekkel szolgállok a jilavai falusi papról, akit hónapokkal azelőtt tartóztattak le. Nem találkoztam vele, de elmondtam az asszonynak, hogy magam is lelkipásztor vagyok. Egy falon ültünk az út szélén. Olyan boldog voltam, hogy találtam valakit, aki kész volt Krisztusról beszélni, hogy egyáltalán nem siettem haza. Amikor végre elindultam, ő is kivett egy lejt:

- A villamosjegyre!
- De már van egy lejem!
- Akkor vedd el a mi Urunk nevében.

Addig gyalogoltam, amíg a főváros peremén egy villamosmegállóhoz nem értem. Az emberek összeverődtek körülöttem, és egyből tudták, honnan jövök. Testvérek, apák, unokatestvérek felől érdeklődtek: mindenkinek volt valakije a börtönben. Amikor felszálltam a villamosra, nem hagytak fizetni. Többen felálltak, hogy átadják helyüket. Romániában a szabadon engedett rabok nem kivetettek voltak, hanem ellenkezőleg, mélyen tisztelt emberek. Ott ültem batyummal ölemben, de alig indult el a kocsi, kiabálás jött be kívülről:

- Megállni!

Majdnem a szívem állott meg. A villamos hirtelen megállt, és egy milicista vágott elénk a motorbiciklijével. Biztos tévedés történt, és most jött, hogy visszavigyen! De a villamosvezető azt kiáltotta hátra:

- Azt mondja, hogy valaki a lépcsőkön áll.

Mellettem egy asszony ült egy kosár friss földi eperrel. Nem akartam hinni a szememnek.

- Ugye, nem evett még az idén? – mondta.

– Nem én, nyolc éve – feleltem.

– Rajta, vegyen! – bátorított, és megtöltötte markomat a puha, friss gyümölcssel. Teli szájjal, éhesen habzsoltam, mint egy gyermek.

Végre megérkeztem házam ajtajához, és egy pillanatra tetováztam. Nem vártak rám, én pedig félelmetesen néztem ki, mocskosan és rongyosan. Az előszobában néhány fiatal volt, közöttük egy esetlen fiatalember, aki rám meresztette szemét, és felkiáltott:

– Apám!

Mihály volt, a fiam. Kilencéves volt, amikor elváltam tőle, most pedig tizennyolc.

Majd a feleségem jött elő. Finom csontú arca megvékonyodott, de haja még mindig fekete volt. Soha ilyen szépnek nem láttam. Szemem káprázott. Amikor megölelt, azt mondtam nagy erőfeszítéssel:

– Mielőtt megcsókolnánk egymást, mondanom kell valamit. Ne gondold, hogy egyszerűen a szenvedésből jövök a boldogságba! Jövök a Krisztussal való együttlét öröméből, a börtönből a Vele való együttlét örömébe, a családom körébe. Nem idegenek közül jövök az enyéim közé, hanem az enyémeik közül, kik a börtönben vannak, az enyéim közé, idehaza.

– Most már megcsókolhatsz, ha akarod – mondta elcsukló hangon.

Később halkán elénekeltem egy dalocskát, amit a börtönben neki költöttem, hogy elénekeljem, ha még látjuk egymást.

Odajött Mihai, és azt mondta, hogy a ház tele van látogatókkal, akiknek nincsen szándékában addig el-

menni, amíg nem láthatnak engem. Gyülekezetünk tagjai körbetelefonálták egész Bukarestet; az ajtócsengő is szüntelenül csengett. A régi barátok újabbakat hoztak. Egyeseknek távozniuk kellett, hogy másoknak legalább állóhely jusson. Valahányszor bemutattak egy asszonynak, illedelmesen meg kellett hajolnom lehetetlen nadrágomban, amit egy madzag tartott. Majdnem éjfél volt, amire mindenki elment. Sabina erőltetett, hogy egyek, de nem éreztem éhséget. Azt mondtam:

– Ma bőven volt részünk boldogságban. Legyen a holnapi nap böjtnek és hálaadásnak napja, vacsora előtt pedig részesüljünk az Úr szent vacsorájában.

Mihaihoz fordultam. Három látogatónk – köztük egy egyetemi filozófianár, akivel addig soha nem találkoztam – mesélte akkor este, hogy fiam vezette őket a Krisztusban való hitre. És én attól tartottam, hogy apa és anya nélkül elvész a fiunk! Örömben nem találtam szavakat.

Mihai így szólt:

– Apám, annyi mindenben mentél keresztül. Szeretném tudni, mit tanultál a sok szenvedésből.

Megöleltem és azt mondtam:

– Mihai, ennyi idő alatt majdnem elfelejtettem a Bibliát. Négy dolog viszont mindig eszemben volt. Először is, hogy van Isten. Másodszor, hogy Krisztus a mi Megváltónk. Harmadszor, hogy van örök élet. És a negyedik, hogy a legjobb a szeretet útja.

– Csak ezt akartam hallani – mondta a fiam. Később mondta el nekem, hogy elhatározta: lelkipásztor lesz.

Tiszta és puha ágyamban aznap éjjel nem tudtam aludni. Felültem, és kinyitottam a Bibliát. Dániel köny-

vét, valamikori kedvencemet kerestem, de nem tudtam már, hol keressem. Ezzel szemben tekintetem megakadt János harmadik levelének egyik során: „Nincs annál nagyobb örömem, mint ha hallom, hogy az én gyermekeim az igazságban járnak.” (3Jn 1,4) Ez az örömem nekem is megvolt. Bementem fiam szobájába, hogy megbizonyosodjam, valóban ott van. Olyan gyakran álmodtam ilyesmit a börtönben, hogy aztán a végén cellámban ébredjek!

Csak két hét múlva tudtam rendesen aludni. Addigra már kiváló kezelésben részesültem a lehető legjobb kórház legnaposabb szobájának legjobb elhelyezésű ágyában. Mint egykori foglyon, mindenki segíteni akart rajtam, az utcán, a boltban – mindenütt a világon, és a látogatók áradata újra elindult.

Hatodik rész

Kiszabadulásom után szívem mélyén csendre és nyugalomra vágytam. A kommunizmus viszont mindenütt azon ügyködött, hogy az egyházat végképp lerombolja. A békeesség, amire vágytam, a valóság elől való menekülés lett volna, tehát lelkemre nézve ártalmas dolog.

Szegényes otthonba tértem vissza, de sokaknál szerencsésebb voltam. Kis, kétszobás tetőtéri lakásunkban alig volt bútor. Egy öreg faágyon aludtam: a rajta levő puha matracot egyik szomszédunktól kaptuk kölcsön. Az ágyat ki kellett toldanunk egy vánkossal, hogy elég hosszú legyen nekem. A vizet a három szinttel lentebb levő alagsorból hoztuk, a legközelebbi mosdó pedig más épületben volt. Nem reméltem jobbat. A börtönben mindannyian tudtuk, hogy lakás- és élelemhiány van, és hogy sok templomot bezártak vagy elvettek, mint a miénket is.

Amikor feleségemet letartóztatták, elkobozták kényelmes lakásunkat is. Mivel szabadulása után nem volt hajlandó elválni tőlem, nem kaphatott munkát, és rendkívüli szegénységben élt, harisnyastoppolásból és barátaink jóvoltából. Elmesélte, hogy Mihainak köszönhetően fordult jobbra sorsuk.

Tizenhárom éves korában megengedték Mihainak, hogy meglátogassa anyját, aki a Duna-csatornánál volt

kényszer munkán három évig. Mindkét szülőjétől megfosztva, kegyelemkenyéren élt, s szívét keserűség töltötte be.

– Pénzt kértem kölcsön, hogy elmehessek a munkatáborba – mesélte. – Ahol találkoztunk, két sor vasrúd választott el egymástól. Anyám rabruhát viselt, mocskos volt és sovány. Majdnem sírt, és kiabálnia kellett, hogy meghalljam. Azt mondta nekem:

– Mihai! Higgy Jézusban és légy hűséges hozzá!

– Anyám, ha egy ilyen helyen még mindig képes vagy hinni, én sem tehetek mást! – feleltem.

Amikor hazatért Bukarestbe, Sabina megtudta, hogy Mihai zongorahangoló lett, miután az Opera egy hangolója inasává fogadta. Hallása olyan jó volt, hogy már tizenegy éves korától egyedül is képes volt dolgozni. Nemsokára eleget keresett, hogy anyján is segítsen, és egyedül fizette iskoláztatását. Szegényes élet volt, de megvolt a kenyere.

Mihainak akkor kezdett meggyűlni a Pártnak a baja, amikor már joga lett volna, mint minden éltanulónak, hogy viselje a piros nyakkendőt, de ő megtagadta, mondván, hogy az „az elnyomók jelképe.” Nyilvánosan kizárták az iskolából, de amikor elült a botrány zaja, titkon visszavették, hiszen tanárai is csak színleg szolgálták a rendszert. Tizennégy éves korában újra kirúgták, mert kijelentette, hogy olvasta a Bibliát, és a tankönyveknek a vallás elleni támadásai hamisságokon alapulnak. Most esti iskolában próbálta folytatni tanulmányait.

Mihai keresztény volt, és nem vonzotta a kommunizmus. De ha egy énekesmadár varjak közelében fész-

kel, hamisan kezd énekelni, Mihai pedig alig hallott egyebet. Hazatérésem után egy napon el kellett neki mondanom, hogy téved, amikor azt hiszi, hogy a kapitalista országok munkásait az éhenhalás környékezi. Tanulótársai ezt készpénznek vették, egy kislány pedig maga mesélte, hogy megsiratta az iskolában Amerika éhezõ gyermekeit.

A fiatalok legjobbjai között is zavar és tájékozatlanság uralkodott. Nemcsak fontos keresztény szerzõk mûveit nem olvashatták, de nem vásárolhatták meg Platón, Kant, Schopenhauer, Einstein és hasonló nagy gondolkodók munkáit sem. Mihai barátai szerint egy dolgot mondtak a szülõk, mást a tanárok, s ezért gyakran hozzám fordultak tanácsért.

A kolozsvári teológia egyik hallgatója segítségemet kérte szakdolgozatához.

– Mirõl írsz? – kérdeztem.

– A lutheránus egyházi zene történetérõl – felelte.

– Kezdd írásodat azzal, hogy nem kellene fiatal emberek fejét történeti közhelyekkel megtömni, amikor hiükért a halál veszedelme fenyegeti õket – mondtam.

– Mit tanulmányozzak hát? – kérdezte.

– Azt, hogy miként kell felkészülni az áldozatra és mártíriumra – válaszoltam.

Elmeséltem neki néhány dolgot, amit a börtönben láttam. Nemsokára barátait is magával hozta. Mindannyian, akik tanulni kezdtek, ugyanazzal a problémával szembesültek. Kérdezgetni kezdtem õket tanulmányaik felõl.

Egyikük azt mondta:

– A teológia professzora azt állítja, hogy Isten három kinyilatkoztatást tett: az elsőt Mózesnek, a másodikat Krisztusnak, a harmadikat pedig Karl Marxnak.

– Mi a véleménye erről a lelkésznek?

– Minél többet beszél, annál kevesebbet mond.

E beszélgetések eredményeképpen elfogadtam a meghívást, hogy a kolozsvári székesegyházban prédikáljak. Az egyetemisták könyveimhez szerettek volna hozzájutni, viszont írásaim mind index alatt voltak.

Mielőtt elmentem volna, egy látogatást kellett meg-ejtenem, amire nézve ígéretet tettem még a börtönben az Oastea Domnului néhány tagjának. Ez a szekta bizonyos értelemben hasonlított az Űdvhadsereghez, és a titkosrendőrség folyamatos zaklatásainak volt kitéve. Már eltelt néhány év, amióta utoljára találkoztam Iustinian Marina pátriárkával, és úgy gondoltam, hogy ő segíthetne. Nagyon nagy kárt okozott az egyháznak, de hatalmában állt jót is tenni.

Amikor megérkeztem hozzá, a palotája mögötti kertben sétált. Gyanítom, hogy azért választotta ezt a helyet találkozásunkhoz, mivel itt nem voltak mikrofonok, sem fülelő hivatalnokok. Azt mondtam neki:

– Ön pátriárka, az emberek állás- és nyugdíjügyekkel folyamodnak önhöz. Bármerre jár, prédikálnia és énekelnie kell. Gondoltam, eljövök, hogy énekeljek önnek. Az Oastea Domnului éneke: a börtönben tanultam.

Elénekeltem az éneket, és kértem, hogy tegyen valamit ezeknek a jó és egyszerű embereknek az érdekében.

– Miért tölténék életüket a börtönben, csupán azért, mert egy bizonyos szektának a tagjai? – kérdeztem.

Hosszasan elbeszélgettünk. Megígérte, hogy megpróbál tenni valamit érdekükben.

Megpróbáltam visszatéríteni Isten útjára. Azt mondtam neki:

– A Gecsemáné kertjében Jézus még Júdást is barátjának szólította, megnyitva előtte az üdvösségre vezető utat.

Magot akartam elvetni, amiből páfördulás nőhetne ki. Csendben, sőt alázatosan hallgatott, de azt mondta, hogy nem sokat tehet, mivel együtt kell működnie a iași-i metropolitával, Iustin Moisescuval; ha túl messze merészkedne vagy lemondana, Moisescu lenne helyette a pátriárka, és a dolgok csak rosszabbra fordulnának. Iustinian továbbra is egyféle tiszteletet tanúsított irántam, de noha megosztott szíve nem szerette, amit keze tesz, ingadozásainak mindig az lett a vége, hogy engedett a Párt utasításainak.

Később hallottam, hogy a Szent Szinódusban előhozta az ostașok ügyét, de a metropolita – akit az Egyházak Világtanácsa a román ortodoxok képviselőjének fogadott el – ellene szólott. Majd a Kultuszminisztérium is intésben részesítette, amiért engem fogadott: természetesen saját titkára tett jelentést látogatásomról, amint-hogy a pátriárka is mindig jelentést tett saját titkáráról. Iustinian abba is beleegyezett, hogy fogadja az Oastea Domnului képviselőit, de amikor megérkeztek, kurtán elbánt velük.

– Ugye Wurmbbrand mondta, hogy megkeressetek? Ideje lenne már újra börtönbe tenni!

Amikor kitudódott, hogy Románia ősi egyetemi központjában előadás-sorozatot szándékozom tartani, rögtön jelentették a hatóságoknak, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a keresztény filozófiáról tartott előadások ürügyén a marxizmust akarom megtámadni, és zavargást keltek az egyetemisták között. Ez esetben egy baptista pap volt a buzgó feljelentő, aki nyíltan megmondta nekem, mit tett.

Tette nem lepett meg. Szabadulásom óta sok kollégájával találkoztam: papokkal, még püspökökkel is, akik jelentést szoktak tenni a Kultuszminisztériumnak. A jelentések általában saját gyülekezeteiket illették, és a papok általában szégyellték is tettüket. Azt állították, hogy nem annyira saját érdekükben tették ezt, hanem inkább azért, hogy be ne zárják templomaikat. Minden városban ott volt a Kultuszminisztérium szekuritátés képviselője, aki rendszeresen kifaggatta a lelkészeket a gyülekezet felől. Nem is annyira politikával kapcsolatos dolgok érdekelték őket; azt akarták tudni, kik azok, akik gyakran vesznek úrvacsorát vagy áldoznak, kik buzgólkodnak mások megtérítésén, milyen bűnöket vallanak meg az emberek. Akik nem akartak kérdéseikre felelni, azokat elbocsátották, és ha nem volt „megfelelő” helyettes, templomaikat bezárták. Ekkoriban Romániában négyféle lelkipásztor volt: azok, akik a börtönben voltak, azok, akik kényszerűségből jelentettek néhány dolgot, de igyekeztek ellenállni, azok, akik vállvonogatva engedelmeskedtek a parancsnak, és azok, akiknek ínyére volt a besúgás. Kevés ilyen volt. Azokat

a becsületes, még állásukban levő lelkészeket, akik nem akartak együttműködni, rövidesen eltiltották a prédikálástól. Viszont az árulóknak, akik utcalányok módjára orcátlan módon túttették magukat az ilyesmin, jól ment. Az én baptista kollégám pedig ilyen ember volt.

Figyelmeztetésére egyből felfigyelt egy Rugojanu nevű hivatalos spicli. A Kultuszminisztérium embereit is különböző kategóriákba lehetett sorolni. Néhány alkalmazott trehány volt, mások arra használták hatalmukat, hogy „védelmi pénzt” csikarjanak ki a lelkészekről, Rugojanu viszont fanatikus volt, aki gyülekezetéről gyülekezetre járva fáradhatatlanul szimatolta ki az „ellenforradalmárokat”. Ő maga is részt vett előadásaimon.

Kolozsváron az első estén ötvenfőnyi egyetemista csoport hallgatott meg és néhány teológiai tanár. Mivel a teológiai előadásokon állandóan napirenden volt Darwin és evolúciós elmélete, igyekeztem ezekkel foglalkozni. Azt mondtam: az új, haladó szellemű, szocialista Románia elvet minden kapitalista eszmét; nem furcsa, hogy kivételt tett Charles Darwin úrral, ezzel az angol burzsoával?

Rugojanu előregörnyedve ült egy padban, és figyelt engem. Álltam tekintetét, és folytattam.

– Egy orvos fia általában orvos lesz, a zeneszerzőé zenész, a festőművész fia szintén művész, és így tovább. Ha azt hisszük, hogy Isten teremtett bennünket, azon igyekszünk, hogy Őhöz hasonlóvá váljunk. Ha szívesebben hisszük, hogy egy majomtörzsből származunk, az a veszély fenyeget, hogy vadállattá válunk.

Előadásaimat egy hétfői napon kezdtem. Keddre a hallgatóság megkétszereződött. A hét vége felé több mint ezer arc figyelt rám – úgy tűnt, mintha az egész egyetem betömörült volna a templomba. Tudtam, hogy sokan közülük szeretnék hallani az igazságot, csak félnek azt magukévá tenni. Azért elmondtam nekik azt a tanácsot, amit egy idős lelkipásztortól kaptam, aki hitéért a fasiszták áldozata lett. Azt mondta:

– Amikor odaadod a testedet mindazoknak, akik meg akarnak verni és ki akarnak csúfolni, Istennek adod azt áldozatul. Amikor Jézus tudta, hogy keresztre feszítésének ideje közelít, így szólt: „Az én időm eljött.” Az ő ideje a szenvedés ideje volt, és öröme a szenvedés megváltásáért. Azért mi is úgy tekintünk a szenvedésre, mint Istentől kapott feladatra. A Római levélben Pál apostol ezt írja: „Az Isten irgalmára kérek tehát titeket, testvéreim, hogy okos istentiszteletként szánjátok oda testeteket élő és szent áldozatul, amely tetszik az Istennek.” (Róm 12,1)

Végignéztam néma gyülekezetemen. Úgy éreztem egy pillanatig, mintha visszamenve az időben, templomban lennék a háború idején, amikor a vasgárdista fogdmegek sorban bevonultak fegyvereikkel. Fenyegető indulatok áradtak, és nem csak onnan, ahol Rugojanu ült és jegyzetelt. Folytattam:

– Ne engedjétek, hogy a szenvedés meglepjen titeket. Elmélkedjétek róla gyakran. Gondolatban tegyétek magatokévá Krisztusnak és az ő szentjeinek erényeit. Most átadom nektek azt a tea-receptet, amit a szenvedés legyőzésére kaptam az említett lelkipásztortól, tanítómtól, aki meghalt hitéért.

Elmeséltem nekik egy orvosnak a történetét, akit az első keresztények idején igazságtalanul bebörtönöztetett a császár. Amikor néhány hét elteltével családja meglátogathatta, sírva fakadtak. Ruhái rongyosak voltak, napi eledele pedig csupán egy szelet kenyér meg egy bögre víz. Felesége csodálkozva kérdezte:

– Hogy lehet, hogy olyan jól nézel ki? Úgy viselkedsz, mint aki menyegzőről jön.

Az orvos mosolyogva válaszolta, hogy megtalálta minden bajnak az orvosságát, mire családja megkérdezte, hogy mi lenne az.

– Felfedeztem egy teát, mely jó minden szenvedés és szomorúság ellen – mondta. – Hét fű van benne; elsorolom nektek.

Az első fű a megelégedettség: elégedjete meg azzal, amitek van. Reszketek rongyaiban, miközben száraz kenyéren rágódom, de nem sokkal rosszabb lenne-e sorsom, ha a császár teljesen mezítelenül mély börtönbe vetetett volna, ahol semmit sem adnának ennem?

A második fű a józan ész. Akár örülök, akár aggódalmaskodom, ugyanott, a börtönben vagyok. Miért lázadozzam hát?

A harmadik fű neve: emlékezés a múlt bűneire. Számoljátok meg őket! Ha minden bűnért egynapi börtönbüntetés járna, számítsátok ki, hány életet kellene rácsok mögött töltenetek. Egész könnyen megúsztátok!

A negyedik fű: azok a szenvedések, amelyeket Krisztus örömmel hordozott el érettünk. Ha az egyetlen ember, aki maga választotta földi sorsát, a fájdalmat választotta, bizonyára nagy értéket látott benne! Azt látjuk te-

hát, hogy ha a szenvedést derűsen és örömmel hordozzuk, üdvösségünket szolgálja.

Az ötödik fű az a tudás, hogy Isten, mint a mi atyánk, a szenvedést nem kárunkra adja, hanem azért, hogy általa megtisztítson és megszenteljen bennünket. Az általunk megtapasztalt szenvedés célja, hogy megtisztítson és a menny számára alkalmassá tegyen bennünket.

A hatodik fű annak ismerete, hogy semmiféle szenvedés nem árthat a keresztény életnek. Ha a hús élvezetein túl nincs semmi, a fájdalom és a börtön megsemmisítik az ember életének értelmét. Ha viszont az élet lényege az igazság, azon nem változtathat semmiféle börtöncella. Kettő meg kettő az négy, akár a börtönben, akár azon kívül. A börtönben is szeretni fogok, a vasrácsokon nem reked kívül a hit. Ha életemet ezek az eszmék töltik be, mindenhol derűs lehetek.

A recept hetedik füve a remény. Az élet kereke börtönbe juttathatja a császár orvosát, de forog tovább. Viszsa is juttathat a palotába, sőt még a császári trónra is.

Egy pillanatra elhallgattam. A zsúfolt templomban csend volt.

– Sok hordónyt ittam ebből a teából azóta – mondtam. – Csak ajánlani tudom mindnyájatoknak. Hatásosnak bizonyult.

Amint beszédemet befejeztem, Rugojanu felállt, és anélkül, hogy hátratekintett volna, kitolakodott a templomból. Leszálltam a szószékről, a hallgatóság pedig zsi-bongani kezdett. Odakint diákok tapsoltak, éljeneztek és igyekeztek kezet fogni velem. Telefonáltam Sabinának,

aki örült annak, amit tettem, noha tudta, hogy a megtorlás nem marad el.

Másnap magához hívatott a püspököm, aki elmondta, hogy Rugojanu gondokat okoz. Éppen a Kultuszminisztérium tiltakozásáról beszélt, amikor maga Rugojanu robogott be a terembe.

– Szóval itt van! – kiáltotta. – Mivel próbál védekezni? Micsoda hazugságáradat! Hallottam az egészet!

Megkérdeztem, hogy tulajdonképpen mi nem tetszett neki. Kiderült, hogy semmi, különösképpen a szenvedés elleni gyógyszerem.

– Hát mi baja van az én szegény teámnak? Melyik fű nem tetszett magának? – kérdeztem.

– Azt mondta, hogy a kerék állandóan forog – szólt dühösen. – De maga téved nagy ellenforradalmi kitérésében. Barátom, a kerék nem forog tovább, a kommunizmus mindig is itt lesz!

Arcát eltorzította a gyűlölet.

– Én nem emlegettem a kommunizmust – feleltem. – Egyszerűen azt mondtam, hogy az élet kereke állandóan forog. Én például börtönben voltam, most pedig szabad vagyok. Beteg voltam, most jobban vagyok. Elvesztettem a parókiámat, most pedig dolgozhatok...

– Nem, nem, nem! Maga úgy értette, hogy a kommunizmus meg fog bukni, és mindenki tudta, hogy maga mire gondolt! Ne gondolja, hogy ezzel vége!

Rugojanu összehívta az egyházi vezetőket Kolozsváron a püspöki palotába, ahol elítéltek azért, hogy a kormány elleni leplezett támadással próbáltam megmérgezni az ifjúságot.

– Biztosra vehetik, hogy soha többet nem fog prédikálni – ordította Rugojanu, miközben egyre csúnyábban dühbe gurult.

– Wurmbbrandnak vége, Wurmbbrandnak vége, Wurmbbrandnak vége! – kiabálta végül. Vette a kabátját és kalapját, és elhagyta az épületet.

A kaputól mintegy száz méterre egy kocsi, ami egy kutyát akart kikerülni, felfutott a járdára, és a falhoz lapította. Ott helyben meghalt.

Rugojanu utolsó szavainak és a folytatásnak a híre bejárta az országot. Ezekben az években Isten gyakran adott jelet.

Lelkészi működési engedélyemnek a visszavonása nem akadályozott meg abban, hogy tovább prédikáljak, csak hogy most ugyanolyan titkon kellett dolgoznom, mint a háború után, a szovjet katonák között. Új veszély is megjelent a láthatáron: azoknak a régi rabtársaknak a látogatása, akik tanácsot és segítséget kérni jöttek. Egyesek, akik besúgókká lettek, megpróbáltak provokálni. Ezek a boldogtalan emberek túl sokat reméltek a kiszabadulástól. Hazatérve nem találták a régi otthonot, és elvesztett ifjúságuk visszanyerésének reményében a test örömeinek hajhászásába fogtak. Ez általában drágább mulatság volt, mint amennyit megengedhettek maguknak; s ha a Párt besúgóivá lettek, jóvátehették múltjukat a rendszer szemében, és gyors nyereséghez juthattak. A szabadság tragikusabb volt számukra a börtönnél.

A besúgók ellen a legbiztosabb védelemnek a titkos rendőrség sorai közt dolgozó barátainktól kapott figyelemztetés bizonyult. Követőink közül sokan pártalkal-

mazottak voltak ilyen vagy olyan minőségben. Egy fiatal házaspár napközben a propagandaosztályon dolgozott, estéit pedig velünk töltötte, imaközösségben. Nemegyszer egy vezető beosztású szekuritátés tiszt lakásán találkoztunk annak távollétében, ugyanis szolgálója is közénk tartozott. Máskor pincékben, padlásokon, tömbházlakásokban vagy vidéki házakban találkoztunk. Istentiszteleteink olyan egyszerűek és szépek voltak, mint 1900 évvel ezelőtt az első keresztényeké. Hangosan énekeltünk. Ha rákérdeztek, azt mondtuk, hogy születésnapot ünnepelek. Három-négy tagú keresztény családokban akár harmincöttször is ültünk születésnapot! Olykor a szabad ég alatt találkoztunk. Az égbolt volt a székesegyházunk, a madarak szolgáltatták a zenét, a virágok tömjéneztek, a csillagok voltak gyertyáink, amelyeket az angyalok, a mi akolytosaink* gyújtottak meg, és a legdrágább papi ruháknál is többet jelentett számunkra egy-egy, a börtönből éppen most szabadult mártír kopt ruhája.

3

Természetesen tudtam, hogy előbb vagy utóbb újra le tartóztatnak. A magyarországi forradalom után a helyzet hónapról hónapra rosszabbodott. Hruscsov egy újabb hétéves tervet jelentett be, „a babona maradványainak gyökeres kiirtására.” Templomokat zártak be vagy alakítottak át kommunista klubokká, múzeumokká vagy

* Segítő a szertartásban (ford. megj.)

magtárákká. Ezrével tartóztatták le azokat, akiket a pártújságok „fekete reverendás szélhámosokként” gyaláztak.

Így imádkoztam:

– Istenem, ha tudsz a börtönökben olyan emberekről, akiken segíthetnék, lelkekről, akiket megmenthetek, küldj vissza, és én kész vagyok rá.

Sabina olykor rétvázott, majd rámondta az áment. Abban az időben belső öröm hatotta át, ami abból származott, hogy tudta: nemsokára sokkal teljesebben fogjuk szolgálni Krisztust. Most újra azon gondolkodtam, hogy vajon nem téves-e az Úr édesanyjáról alkotott képünk, mely szerint a bánattól összetörve áll a kereszt alatt; vajon nem töltötte be öröm is, hogy fia a világ megváltója?

1959. január 15-én, éjfél után egy órakor jöttem értem. Négy órát tartó házkutatás után kis padláslakásunkban minden a feje tetején állt. Egy elmozdított szekrény mögött fiam megpillantotta egy nadrágszóját, és megjegyezte:

– Na még mondja valaki, hogy a Szeku nem jó semmire! Már mindenhol kerestem ezt a szóját!

Arcátlanságáért másnap ki is dobták az esti iskolából.

Amikor elvittek, Sabina felvette a Bibliámat. Egy darabka papíron egy mondatot talált, amit A zsidókhoz írt levélből jegyeztem le: „hit által... asszonyok feltámadás révén visszakapták halottaikat” (11,35). Alája odaírtam: „Ilyen asszony a feleségem.”

Még sötét volt, és az utcákat jeges latyak borította, amikor a bukaresti rendőr-főkapitányságra érkeztünk. Az ismerős nyilvántartásba vétel után az örök egy cellába vezettek. Itt egy körülbelül harmincéves, Drăghici nevű embert találtam, a pitești-i gyűlölt „átnevelők” egyikét. Összerezzen, valahányszor kinyílt a cellaajtó.

– Sajnálom, hogy ilyen ijedős vagyok – mondta. – Sohasem tudhatom, hogy fürödni vagy főbe lőni visznek. Négy éve halálos ítélet alatt vagyok.

Drăghici elmondta élettörténetét. Fiatal fiúként tisztelte a falu papját, aki egyszer így szólt hozzá:

– Apád órás, kérd meg, hogy javítsa meg olcsón a toronyórát.

Drăghici rávette apját, hogy végezze el a munkát ingyen. A pap kért egy ötszáz lejes számlát, hogy felvehesse a pénzt a híveitől saját maga számára.

– Felnőhettem volna keresztényként, és az évek során sokat adakoztam volna az egyháznak, ha ez nem lett volna – tette hozzá Drăghici gúnyosan mosolyogva.

Részeges apja eltűnt a család megspórolt pénzével, ő pedig tizenégy évesen a zöld ingtől, az indulóktól és a lányok imádatától megbűvölve belépett a Vasgárdába. Néhány hónappal később a Vasgárda hatalmát megdöntötték. Drăghici börtönbe került, és amikor a kommunisták hatalomra kerültek, tevékeny fasisztaként automatikusan tizenégy év börtönre ítélték. Miután letöltött hét évet, azt mondták neki Pitești-en, hogy ha veri a többi rabot, szabadon engedik.

– Huszonegy éves voltam akkor. Nem akartam a börtönben maradni, azért hát tettem, amit mondtak nekem. Hittem nekik, és most meg fogok halni érte – mesélte nekem. Úgy láttam, máris a halál küszöbén áll a tödőbaja miatt.

– Meg is érdemlem – mondta.

Ébren feküdtem Drăghici köhögését hallgatva, és arra gondoltam, hogy ha most Isten szólítana, és azt kérdezné tőlem: „Mi a véleményed az emberről az ötvenhat év után, amit leéltél a földön?” – azt kellene felelnem: „Az ember bűnös, de nem a maga hibájából. A Sátán és bukott angyalai azon fáradoznak, hogy olyan nyomorultakká tegyenek, mint amilyenek ők maguk is.”

Tíz napon és éjjelen át vitatkoztam Drăghici-csal.

– Nem szabad akaratodból lettél gyilkossá – mondtam –, büntudatod viszont azt követeli, hogy bűnhődj érte. Jézus magára vette a büntetést, amit úgy érzel, hogy megérdemelsz.

A tizedik estén Drăghici könnyekre fakadt. Együtt imádkoztunk, és eltűnt szívéből a vád és a félelem. Így hallgattatott meg már rabságom első napjaiban az a kérésem, hogy segíthessek más rabokon.

5

Legközelebb a bukaresti Uranus börtönbe vittek kihallgatásra. Egy szekuritátés őrnagy arra akart rávenni, hogy nevezsem meg az „ellenforradalmárokat”, akikkel találkoztam.

Azt mondtam, hogy örömmel neveznék meg ellenforradalmárokat Oroszországban és itthon egyaránt. Néhány ezret a harmincas években, a Szovjetunióban az akkori belügyminiszter, Jagoda végeztetett ki, végül azonban kiderítették, hogy ő a valódi ellenforradalmár. Majd utódja, Berija idejében a szovjet állambiztonságiak százezreket küldtek a halálba, míg végül maga Berija is hasonló sorsra jutott. Hozzátettem azt is, hogy a forradalom legfőbb ellensége milliók gyilkosa, Jozsif Sztálin volt, akit azóta már kidobattak Vörös téri sírhelyéből. Azért hát azt javasoltam, hogy keressenek inkább másutt ellenforradalmárokat, ne az én szegény egyházamban.

A tiszt elrendelte, hogy verjenek meg és tegyenek magánzárkába. Ott voltam egészen a tárgyalásomig. Az nem volt más, mint tízperces újrafelvétele tíz évvel azelőtti tárgyalásomnak, zárt ülésen. Ez alkalommal feleségem és fiam jelen lehetett a vád kimondásakor.

Később egy cellában várok a következő börtönbe való elszállításomra. Miközben Krisztusról beszéltem a többieknek, bejött egy őr, hogy bejelentse az újabb törvényszéki végzést. Megköszöntem neki, és folytattam beszédemet. Az ítéletet húsz évről huszonötre emelték.

Hetedik rész

A titkosrendőrség teherautóján más frissen elítélt lelkipásztorokkal utaztam együtt. Rövid utazás után meredek lejtőn ereszkedtünk le, majd megálltunk. Szívem összeszorult, mert tudtam: visszakerültem a jilavai föld alatti börtönbe. Kiáltások hallatszottak:

– Szállítsátok le őket! – és a kocsi ajtói hirtelen kinyíltak.

Gumibotjait lengetve egy csapat őr végighajtott bennünket a folyosón. Ittasak voltak, és a papok látványa felvillanyozta őket. Szürke, mocskos rabruhákat hajigáltak felénk. Akik nem siettek eléggé, azoknak letépték a ruhát a hátukról. Nagy röhögések közepette nyírták le a papok szakállát, fejünket pedig durván leborotválták. Vérezve és félig meztelenül behajtottak egy tágas cellába.

A kőpadlón ültünk, és összebújtunk a februári hidegben. Hirtelen egy őr toppant be, és ránk ordított:

– Minden pap kifelé! – Az ajtón túlról fojtott kuncogás és horkantás hallatszott. Felsorakozva kimentünk a záporozó botütések alá. Futottunk, kezünkkel védve fejünket, amennyire csak lehetett. Bakancsrúgások és köpések jutottak azoknak, akik leestek.

Félóra múlva megint kiszóltottak minden papot. Senki nem mozdult. Az örök berontottak, és mindenkit ütöttek, ahol értek.

Igyekeztem vigasztalni a körülöttem levőket. Az egyik ember elveszítette néhány fogát, ajka pedig csúnyán felhasadt. Miközben a vért tisztogattam arcáról, azt mondta:

– Cristescu archimandrita vagyok.

Évekkel azelőtt már találkoztunk. Az ortodox pátriárkára váraкоztam. Miron Cristescu ott dolgozott az irodában, és beszéltem neki gondjainkról. Kezét a vállamra tettem, és olyasmit mondott, amit Isten szolgálóinak gyakran kellene mondaniuk, mégis ritkán teszik:

– Testvérem, Krisztus vissza fog jönni, nagyon reméljük.

Nem felejtettem el őt. Leborotvált fejjel, véresen és mocskosan viszont felismerhetetlen volt.

Órák teltek el; csak ültünk és reszkettünk. Miron Cristescu arról beszélt, hogyan próbálta megakadályozni másokkal együtt a pátriárka környezetéből, hogy az egyház az állam eszközévé váljék. Úgy gondolták, hogy hatást tudnak gyakorolni a pátriárka jobbik énjére. Gheorghiu-Dej viszont jól választott. Iustiniant kiküldték egy moszkvai látogatásra, ahol még jobban elcsavarták a fejét. Csapást csapás után mért a katolikusokra, a görögkatolikusokra és mindazokra, akik környezetében nem akartak megalkudni.

– Egy sorsra jutottam a többivel – mondta Cristescu archimandrita. – Tévedtem, amikor megpróbáltam; ellen kellett volna állnom a kezdet kezdetétől.

– Ne hagyja, hogy túlságosan elszomorítsák az ilyen gondolatok – mondtam neki.

Finom tekintetét rám emelte, és így válaszolt:

– Wurmbrand testvér, csak egy szomorúságot ismerek, és az amiatt van, hogy nem vagyok szent.

Ha ez szószékről hangzik el, csak szép mondás marad. De abban a rettenetes cellában, egy kegyetlen verés után ezek a szavak igazi nagyságról tanúskodtak.

2

Miron is velem volt, amikor néhány nappal később egy autókonvojjal a hegyek felé tartottunk. Sokórai utazás után elénk tárult az egyik erdélyi város, Szamosújvár, legnagyobb épületével, a börtönnel. Annak idején, 1956-ban, amikor két hónapig tartottak itt, feleségem meglátogatott. Bennem viszont más emlékeket is felébresztett. A börtönt Mária Terézia császárnő idejében építették a tizennyolcadik században.* Felsőbb ablakaiból látni lehetett a régi akasztófákat, amelyeket már nem használtak. A kommunisták tarkólövessel végezték ki az elítélteket. A magas falakon túl láthattuk a városban folyó életet. A foglyok, miközben az eljűk táruló látványt bámulták, álmodoztak. Délben viszont senki nem bírta nézni. A gyerekek akkor jöttek ki az iskolából. Kiabálva és nevetve kergetőztek hazáig, a rabok pedig egytől egyig a saját családjukra gondoltak.

* A Szamosújvári vár vagy Martinuzzi-vár a 16. században épült, majd a 18. században II. József rendelete nyomán alakítják börtönné, a 19. században pedig új épülettel egészítik ki. (szerk. megj.)

A kétezer rabnak tervezett börtönbe tízezer foglyot zsúfoltak be, primitív körülmények közé, a rend pedig továbbra is olyan kemény volt, mint az átnevelési kampány legrosszabb napjaiban. Az előző nyáron komoly lázadások voltak Szamosújváron. A foglyok elbarikádozták magukat a börtön épületének egyik szárnyába, tiltakozva az ellen, hogy beszegezték az ablaktáblákat, és nem kaptak elég levegőt és fényt. Az örök betörték az ajtókat, és heves harc kezdődött el. Odahívták a milíciát is, amely tüzet nyitott, s megölt vagy megsebesített sok foglyot. Büntetésképpen éheztetni kezdték a rabokat. Sok száz elítéltet az ország más börtöneibe szórtak szét.

Nemsokára mi, papok és lelkipásztorok vettük át helyüket, az újabb letartóztatási hullám több ezer más politikai elítéltyével. Ezek között földbirtokosok, katonatisztek, orvosok voltak, meg kereskedők, kisiparosok, akik nem akartak beállni a szövetkezetekbe, valamint olyan földművesek, akik ellenálltak a végső földelkobzási kampánynak, melyet a Párt épp akkor készített elő. Két katasztrofális ötéves terv után Gheorghiu-Dej bejelentett egy tizenhat éves tervet, aminek 1975-ig kellett volna tartania.

– Ha ugyan marad szabad ember, aki megvalósítsa – jegyezte meg az egyik rab.

A cellák hosszú, sötét, visszhangos barakkszobák voltak. Bennük nyolcvan-száz fogoly osztozott az ötvenhatvan személyre való emeletes priccsen. Egy ágyon többen is osztoztak. Az alvás kényelmetlen volt. Azon túl, hogy a foglyok egész éjjel rájártak a küblikre, amelyek hamarosan túlcsordultak, volt egy tucatnyi rendszeresen

horkoló társunk: mindegyiknek egyéni dallama volt. Ha az egyik abba hagyta, máris társult egy másik a zengő kórusához. Nappal sem lehetett pihenni, mert a fegyelmet veréssel és szöges bakancssal tartották fenn. Az örök meglepetésszerű „biztonsági látogatásokat” tettek a cellákban: botjaikkal ráütöttek a rács gyanánt szolgáló vasrudakra az ablakokon, hogy megbizonyosodjanak afelől, nem fűrészelte-e el valaki. Ugyanakkor a raboknak arccal a földre kellett feküdniük, hogy megszámlálják őket. Az örök odamentek mindenkire, és nevükön szólították az embereket.

A szabályok legkisebb áthágása legkevesebb huszonöt korbácsütést vont maga után, egy orvos jelenlétében, ugyanis gyakran megtörtént, hogy a foglyok kimúltak az ilyen fenyítés következtében. Alig volt ember a börtönben, akit ne korbácsoltak volna meg, egyesek pedig többször is megkapták a „huszonötöt”. Mindenki meggyezett abban, hogy a vessző rosszabb a botnál. Az ütések tűzként égtek: az ember úgy érezte, mintha hátát kemence sütné, ami az idegrendszert erősen megviselte. Meg lehetett figyelni, hogyan durvulnak el őrünk, a mi uraink a korbácsolás hatására. Úgy tűnt, hogy a vér és a hatalom még a legjobbakra is részegítő italként hat, s a kegyetlenség mérgét nap mint nap kivitték magukkal a börtönből a társadalomba.

Minden emeleten egyetlen angol vécé volt. Ide hordtuk Mironnal minden nap a kübliket. Sorba kellett állnunk más rabokkal, akik szintén arra vártak, hogy kiüríthessék edényeiket. Az archimandrita finnyás és kulturált ember volt, de kényszerítette magát, hogy elvégez-

ze ezt a feladatot. Egy reggel megcsúszott a síkos padlón, aminek következtében vedréből egy kis folyadék egy őr bakancsára löttyent.

– Te kretén – ordította az őr, és hatalmasat ütött Miron vállára –, te is a Rózsa Sándorba fogsz jutni!

Amikor később a kását kanalaztuk, megkérdezte tőlem, mit jelent ez.

– Az a temető – feleltem. Mindig ezt mondják, ne törődjön vele.

Rózsa Sándornak hívták a börtön temetőjét. Az ablakokból látni lehetett a gazba süppedő szürke sírköveket. Egy gyilkosról nevezték el, akit a múlt évszázadban húsz évre ítélték tizenkilenc éves korában. Amint kibámult a szamosújvári börtön rácsai között, egy kertben meglátott egy asszonyt kisgyerekekkel a karján. Nap mint nap figyelte őket. Jött a pap, és megkeresztelte a kislányt; tanúja volt a konfirmálási ünnepségnek; a kislány iskolába járt, és nagylány lett belőle. Rózsa Sándor mindennek tanúja volt. A leány lett mindene: elhatározta, hogy amikor kiszabadul, feleségül veszi. Végre eljött szabadulásának napja. Átrohant az úton, ahol lakodalmas menettel találta szemben magát. Szóval a lány arra gondolt, hogy így fogadja őt! Odarohant hozzá, és azt mondta:

– El sem tudom mondani, milyen boldog vagyok, hogy ma feleségül vehetlek téged!

A lány rámeredt Rózsa Sándor csúnya, fogatlan arcára, és kacagásban tört ki.

– Mit akarhat ez a bolond öregember? – kérdezte, és megfogva a mellé álló fiatalember kezét, azt mondta:

– Ez a vőlegényem.

Rózsa Sándor állá leesett, úgy bámult a párra. Majd örült dührohamban felkapott egy trancsírozó kést, és mindkettőt halálra szúrta. A gyilkosságokért felakasztották, és a börtön temetőjébe temették, amely most az ő nevét viseli.*

„A Rózsa Sándorba fogsz jutni!” – ez a fenyegető kiáltás arra emlékeztetett, hogy nap mint nap öregebbek vagyunk. A foglyok nem veszik észre, hogyan múlik felettük az idő. Azt hiszik, hogy ugyanannyi idősek, mint amikor a börtönbe kerültek, és a fiatal feleségeikről és kedveseikről álmodoznak, akiket otthon hagytak, sohasem gondoltól elnyűtt asszonyaikról, akikhez majd hazatérnek.

Még a szamosújvári börtön főkapuja feletti óra is megállt. Az ott töltött hat év alatt egyszer sem mozdult másna.

3

A börtönparancsnok kövér, vörös képű kis Néró volt, aki szünet nélkül evett. A rabok, akik Dorobanțu őrnagy elé álltak, meghökkentek, amikor egy-egy szóáradat közepén benyúlt egy fiókba, ahonnan egy-egy fokhagymás kolbászos zsemlét vagy almát szedett elő.

Első találkozásunk jellemző volt. Vagyázzban álltam, és hallgattam, amint egy kusza, gyűlölködő szövegű in-

* Helyi legendából származó téves ismeretek. Rózsa Sándor hírhedt betyárt (1813–1878) több ízben ítélték el, legutoljára 1872-ben rablás, lopás és gyilkosság vádjával életfogytiglani börtönre, amely során a szamosújvári börtönben halt meg betegségben. (szerk. megj.)

dulót dúdol. Láthatólag két dolog létezett csupán, amit Dorobanțu nem gyűlött: az étel és saját hangja.

– Úgy, Wurmbrand – kiáltotta, s az asztalra morzsa-zápor fröcskölődött. – Fúj, egy szerzetes!

Megmondtam neki, hogy lelkipásztor vagyok.

– Lelkészek, papok, szerzetesek! Mind egyforma előttem. Lenyúzzák a szegények képéről is a bőrt, hogy saját fészküket párnázzák ki vele. Ismerem!

Komikusan lengette karjait, miközben nyomorban eltöltött gyermekkoráról mesélt. Románia egyik leggazdagabb kolostora közelében legeltette apja juhait. Amikor azok a kolostor földjeire tévedtek, a szerzetesek durván ellátták a baját.

– Wurmbrand, látott már papot, amint dupla csövű puskával rálő egy éhes gyerekre? Szép kis szentkép!

Dorobanțu azt is elpanaszolta, hogy később kizsákmányolták mint gyári munkást. Most viszont megragadja az alkalmat, hogy bosszút álljon a kapitalistákon és a papokon.

Cellámban volt néhány kemény fickó: gyilkosok és tolvajok, névlegesen politikai elítéltek, mert kommunistákat gyilkoltak meg, vagy mivel a lopást akkoriban gazdasági szabotázsnek nevezték. Mások életfogytiglani ítéletüket töltötték le mint háborús bűnösök, akik oroszokat és zsidókat gyilkoltak tömegesen. Megkeseredett, dühös emberek voltak, akik ordibálva utasították el minden arra irányuló kísérletemet, hogy vallásos vigasztalást nyújtsak nekik. Főleg azok voltak nagyon ellenségesek velem szemben, akik zsidókat öltek, hiszen én magam is zsidó vagyok. Ha efelől kérdeztek, sohasem titkoltam,

és gyakran kifejeztem nemzetem iránti természetes szeretetemet, noha éltem azzal a mindenkit megillető joggal, hogy magam válasszam meg hitemet. Népem többségével szemben más hitet választottam. Ha egy sarokban csendesen beszélgetni kezdtem valakivel, a többiek nemsokára fenyegetően körülvettek.

– Mondtuk, hogy hagyd abba – vicsorgott vezetőjük. Amikor felálltam, az egyik meglökött. Másvalaki elakasztott, és arcomra buktam. Bordáimon óriási rúgást éreztem. Éppen nekem esett a horda, amikor figyelmeztető kiáltás hangzott el. Egy őr, aki benézett a kémlelőlyukon, látta a verekedést, és segítségért kiáltott. A tömeg szétoszlott. Mire a cellaajtó kinyílt, mindenki a priccén ült.

– Wurmbrand! – A folyosókon ólálkodó parancsnok hallotta, mi történt. Mivel én voltam a legmagasabb, az őr felismert, a támadókat viszont nem tudta azonosítani a félhomályban.

– Ki volt az, Wurmbrand?

Berepedt ajkamat tapogatva azt mondtam, hogy nem tudok felelni.

– Miért nem?

– Mint keresztény, szeretem ellenségeimet, és megbocsátok nekik, nem jelentem fel őket.

– Akkor maga hülye! – vakkantotta Dorobanžu.

– Ebben igaza van – mondtam. – Mindenki hülye, aki nem teljes szívből keresztény.

– Maga hülyének nevez engem? – mennydörgött a parancsnok.

– Azt nem mondtam. Úgy értettem, hogy *én* nem vagyok olyan jó keresztény, amilyennek lennem kellene.

Dorobanču homlokára csapott a tenyerével.

– Vigyék innen. Harminc botütés neki!

– Őrült szerzetesek – morogta, miközben eldöcögött.

Amikor visszatértem, az örök még mindig faggatták a rabokat. Mivel semmi információt nem tudtak belőlük kiszedni, senki mást nem büntettek meg. Ezek után viszont ritkán szakítottak félbe, amikor megpróbáltam prédikálni.

4

A börtönbeli veszekedések olykor komikusak voltak, annak ellenére, hogy az érintett felek ritkán találták annak. Több cellában is laktam, mindegyikben legalább hatvan férfi volt. Ablak gyanánt két szűk, rácsos rés szolgált. Nehéz volt eldönteni, mi jobb: hagyjuk nyitva és fagyoskodjunk ágyunkban, vagy pedig zárjuk be, szívjuk a nehéz, bűdös levegőt, és minden reggel ébredjünk fájós fejjel? Nap mint nap túlzás nélkül órákon át vitattuk a kérdést, mintha a parlamentben lennénk. Két párt alakult ki. Az ablaktól távol levők azt mondták:

– A friss levegő nem árt senkinek.

Az ablak közelében levők így érveltek:

– Évente több ezren halnak meg tüdőgyulladásban.

Lenin egyik axiómája így szól: „Ha erős anyagi érdekek azt parancsolják, hogy kétszer kettő ne négy legyen, akkor úgy lesz.” A börtön ezt szemünk láttára bebizonyította. Ha az örök elunták magukat, miközben mi sétáltunk, azt kiabálták:

– Letelt az idő, menjen mindenki befelé! – mi pedig tiltakoztunk, hogy még nem telt el a tizenöt perc. Mindkét fél meg volt győződve igazáról, hiszen időérzékünket az önérdék befolyásolta.

A köztörvényes bűnözők nagyon gyorsan feltalálták magukat, és majdnem ugyanolyan otthonosan érezték magukat itt benn, mint odakinn. Megvolt a napi-
rendjük, fontossági sorrendjük és zsargonjuk. Rendkívül ügyesen csentek ételmaradékokat. Az öröket becenevükön szólították, és cigarettát kunyeráltak a kémlelőlyukon. Az örök bizalmasai lettek, a mocskos munkát a politikai foglyokra hagyták, a legmocskosabbat pedig a lelkipásztorokra és hitvalló keresztényekre.

A túlsúlyosság miatt két ember között kaptam fekhelyet egy priccsen. Ezek úgy veszekedtek egymással, mint két vedlő ragadozó madár egy közös ketrecben. Grigore, a magas, csont és bőr őrmester valamikor százával lőtte agyon a zsidókat felsőbb parancsnak engedelmeskedve. Ellenfele, a „gazdasági szabotőr” Vasile minden szenvedéséért Grigorét tette bűnbakká. Az alacsony, cingár Vasile hamar felfedezte ellenfele gyenge pontját.

– Gyilkos! – vágta oda diadaltól eltorzult arccal, Grigore pedig meghunyászkodott, és nem tudott mit felelni.

– Miért beszélsz így? – mondtam Vasilénak. – Öreg és beteg már, és nem tudhatjuk, hol tölti az örökkévalóságot. Ha Krisztussal lesz, a menny jövődöbeli polgárát bántod, ha pedig a pokolra kerül, miért gyarapítanád szenvedéseit átkozódással?

A tolvaj csodálkozva nézett rám:

– Hát nem tudod, hány orosz és zsidót gyilkolt meg ez a patkány?

– Ez húsz évvel ezelőtt történt egy szörnyűséges háborúban – feleltem neki –, ő pedig megfizetett a tizenöt évi éhezéssel, veréssel és börtönnel, amit el kellett viselnie. Vajon bohócnak neveznél engem azért, mert hároméves koromban bukfaceztem a szoba közepén? Vagy talán írástudatlannak, mert négyéves koromban nem tudtam olvasni? Rég elmúltak már azok a napok.

Vasile bosszankodott. Másnap egy csoport arról beszélt a közelemben, hogyan is bánnának el az oroszokkal, ha tehetnék.

– Az akasztás túl jó nekik – rikácsolta Vasile. – Elevenen kellene megnyúzni őket...

Végül nem bírtam tovább hallgatni, és azt mondtam, hogy sem az oroszokkal, sem másokkal nem kellene így bánni.

Vasile tiltakozott:

– De hiszen a tegnap azt védelmezted, aki oroszok százait ölte meg, most pedig azt mondod, hogy gonosz dolog oroszokat gyilkolni.

Grigorét rendkívül bántotta gaztetteinek emléke, és azt kérdezte tőlem:

– Vajon megbűnhődtem-e szenvedéseim által, ha azokat rám kényszerítették?

– Igen, a Biblia szerint, aki testileg szenved, megszünik a büntől.

Beszéltem neki a szegény Lázárról, aki szenvedett és a mennybe került.

– Higgy Krisztusban, és üdvözülsz – mondtam neki.

– Az emberek másképpen gondolkoznak – mondta.
– Gondoljon csak Eichmannra, akinek Izraelben a felakasztását követelik.

– Nincs bizonyíték arra, hogy szenvedett volna, mindenesetre azt gondolom, hogy ilyen régen elkövetett bűnök miatt nem kellene valakit elítélni. Lehet, hogy azóta más emberré lett. Én legalábbis mássá lettem, és biztos vagyok benne, hogy sok zsidó egyetértene velem. (Csak évekkel később tudtam meg, hogy Martin Buber, a nagy zsidó gondolkodó tiltakozott Eichmann halálos ítélete ellen.)

Grigore így szólt:

– Én már nem vagyok a régi, mert megbántam tetteimet. Ám lehet, hogy mások készek lennének ismét elkövetni ugyanazt.

– Senkit sem lehet megbüntetni esetleges jövőbeli bűnei miatt. A gonoszság természetünknek csupán egy része. A leggonoszabb emberek közül némelyeknek nagy erényei is vannak. És neked is, Grigore.

Erre a gondolatra egy kissé meglevenedett.

A cellában nem hiányzott a nevetés sem. Az Apostolok Cselekedetei szerint az öröm Isten létének egyik bizonyítéka. S ha ebben nem hiszünk, megmagyarázhatatlan lenne az öröm jelenléte a börtönben.

Egyesek képesek voltak nevetni saját szenvedéseiken. Ilyen volt Brăileanu őrnagy is: ez az alacsony, füрге, kamaszos frizurájú egykori katonatiszt új hírrel érkezett a cellába. 1959 tavaszán újabb csúcsértekezletre készült Gromiko szovjet külügyminiszter nyugati képviselőkkel. Úgy mondták, hogy május 10-én kerül sor a találkozásra.

ra. A rabok eredeti módon köszöntötték egymást: mind a tíz ujjukat felemelve arra a napra utaltak, amelytől szabadulásukat remélték.

A konferencia napján tényleg nyílt a cella ajtaja, és az örök négy rabot szólítottak, közöttük Brăileanu őrnagyot is. Ezek lennének az első szabadulók? Irigykedve néztük őket. Nemsokára azonban fájdalmas kiáltásokat hallottunk a folyosó végén levő kis beszögellésből, ahol korbácsolni szokták a rabokat. A hang mindenhova elhatolt. Megverték hármat, de amikor a negyedikre került sor, egyetlen zokszó sem hagyta el ajkát, míg a szokásos huszonötöt megkapta. A többivel együtt Brăileanu is visszatért a cellába; sápadt volt, s egy ideig szólni sem volt képes. Kihúzta magát és azt mondta:

– Uraim, bemutatom legújabb üdvözlési módunkat.

Jobb kezének két, bal kezének öt ujját felemelve mutatta a huszonötöt.

Óránként mondott valaki egy új történetet vagy találos kérdést. Senki nem bújhatott ki alóla. Egyik-másik képtelenség minden egyébnél jobban megnevettetett minket.

Florescu, egy félcigány tolvaj azt kérdezte:

– Háromszínű, fán lóg, és azt énekli: tara-bumm-csa-csa. Mi az?

Senki sem tudta a választ.

– Egy hering.

– De hát a hering nem háromszínű!

– De bizony az, ha befestem.

– De nem is lóg a fán!

– De bizony igen, ha odaakasztom.

- Na de nem éneklé azt, hogy tara-bumm-csa-csa!
- Ezt csak azért mondtam, hogy ne tudjátok kitálalni!

Gaston, az ösztövérc arcú unitárius lelkész, aki vas-tag szemüveget viselt, mondott egy másik találós kérdést:

- Egy ember vonaton utazik, felesége neve Éva, és piros házban laknak. Hogy hívják a férfit?

Mindenki tanácstalan volt: hogyan lehetne megtudni valakinek a nevét abból, hogy vonaton utazik, felesége Éva, és piros házban lakik?

- Nagyon egyszerű: Károlynak hívják – mondta Gaston.
- De te honnan tudod?
- Ó, hát évek óta ismerem; a legjobb barátom.

Miron archimandrita kész volt megesküdni arra, hogy története igaz: amikor a börtönparancsnok egy szemle alkalmával fel-alá járkált a rabok előtt, mind-egyiknek feltette a kérdést:

- Mi a vétked?
  - Semmi, uram, és tíz évet kaptam.
- Dorobanțu továbbment:
- Hát te mit tettél?
  - Semmit, uram, és húsz évre ítélték.

- Hazug disznó – mondta Dorobanțu felháborodva.
- A Népköztársaságban senki sem kap tíz évnél többet semmiért!

A zsebmetszők és tyúktolvajok voltak a legjobb mesélők. A társadalmi normákra fittyet hányó, öntörvényű életet éltek. Florescu elmesélte, hogyan rabolt ki egy ékszerészt a bukaresti Károly király úton, amelyen egymást érték az ékszerboltok:

Herskovics urat, a legudvariasabb ékszerészt egy elegáns fiatal párt kereste fel üzletében.

– Jó reggelt – köszönt a fiatalember, aki nem volt más, mint Florescu. – Ez a menyasszonyom, a legédesebb lány egész Bukarestben!

Kettejük beszélgetéséből az is kiderült, hogy az egyik leggazdagabb lányról van szó.

– Jegygyűrűt szeretnénk vásárolni, természetesen gyémántokkal. Ó, nem, azok túl kicsik.

A gyűrűk után szemrevételeztek egy ékkövekkel kirakott órát a lány anyjának, egy alligátorbőröndöt az apjának, majd a lány felkiáltott:

– Ó, kedvesem, el ne felejtjük a püspököt! Nekem nagybátyám, azért biztos nem fogad el esketési díjat, de tudod, hogy hagyományaink szerint egy kifizetetlen egyházi szolgálat nem ér semmit a mennyben.

– Igaz, igaz, de mit lehet adni egy püspöknek?

Abban a pillanatban mind a ketten egy üveges szekrényre néztek, amelyben egy teljes, aranyozott püspöki ornátus volt kiállítva.

– Ez az! – kiáltott Florescu.

– De kedvesem – vetette közbe a lány –, honnan tudjuk, hogy megfelelő-e a méret?

Florescu tetőtől talpig végignézett az ékszerészen, és megállapította:

– Pontosan ez a termet!

Annak reményében, hogy eladhatja a drága papi ruházatot, hagyta, hogy aranyos reverendába öltöztessék. Derekára övet tettek, a fejébe pedig aranyos süveget nyomtak.

– Mintha ráöntötték volna! – mondta Florescu. – Fogja ezt a jogart!

Ezzel a pár gyorsan az alligátorbőröndbe seprte az ékszereket, és elrohant az üzletből. Herskovics megdermedt a meglepetéstől; aztán ordítózva utánuk rohant:

– Tolvaj! Állítsák meg! Segítség!

A zsidó kereskedők mind kiszaladtak boltjuk ajtajába, ahonnan azt látták, hogy Herskovics egy ortodox metropolita teljes ornátusában végigvágat a kihalt utcán.

– Herskovics megbolondult! – kiabálták. Hárman leteperték, és jó szorosan tartották a kapálózó és tiltakozó kereskedőt.

– Ne, ne! Mit csináltok? Lelépnek a tolvajok!

Azok pedig tényleg eltűntek egy mellékutcában, ahol nem foghatták el őket.

Amikor végre elcsitult a nevetés, Gaston tiszteletes azt mondta:

– Végül csak elcsíptek, Florescu.

Erről azonban a tolvajnak már nem volt kedve beszélni. Végül ráállt:

– Elmondom, ha maga is elmondja, hogy miért van itt, tiszteletes.

– Rendben van – mondta Gaston. – Ez is mulatságos történet. Hét évet kaptam, mert a Szent Család Egyiptomba való meneküléséről prédikáltam egy karácsonykor.

Gastont egyik híve jelentette fel. A tárgyaláson azt állították, hogy amikor elítélte Heródest, hogy ártatlan gyermekeket gyilkoltatott le, Jézust keresve halál-

ra, Gaston tulajdonképpen a kommunista vallásellenes kampányt támadta. Egyiptomra tett utalásait pedig úgy értelmezték, hogy azt reméli: Nasszer majd az imperialisták oldalára áll.

A tárgyalás után Gaston tiszteletes megkérdezte egyik vallatóját, hogy ugyan mivel is haragította magára a Pártot.

– Mindig a munkások oldalán álltam – tiltakozott. – Iskolát és szövetkezetet alapítottam. Gyülekezetem megkétszereződött.

A tiszt nevetett:

– Mi azokat a papokat szeretjük, amilyen a magáéval szomszédos gyülekezeté is: öreg, züllött részeges, és mindig üres a temploma.

Gaston néha beszélt nekem szegénységben eltöltött gyermekkoráról. Mindig éhes volt, és amikor nem volt ennivaló, lopott.

– Egyszer egy tyúkketrecet törtem fel. Amikor elfogtak, végigvezettek a falu utcáin nyakamban egy táblával, amin azt írta: „Tolvaj” – mesélte. Kamaszkorában fel akarta forgatni a világot.

Különböző politikai és filozófiai rendszereket tanulmányozott, majd unitárius lett. Amikor a rendőrség érte jött, sok száz könyve között megtalálták Adler *Psychologie des Individuum* (Az egyén pszichológiája) című könyvének egy példányát.

– Aha, egy individualista – mondta a nyomozó, és mint terhelő bizonyítékot lefoglalta a könyvet.

Egy újabb rabszállítmányban megdöbbenve fedeztem fel Popp professzort. Beteges külseje volt, és öregesen mozgott. Nem találkoztunk az 1956-os amnesztia óta, leveleimre pedig nem jött válasz. Aznap este Popp elárulta ennek az okát.

Sok más börtönből szabadult emberhez hasonlóan Popp is elkezdte hajszolni az élvezeteket.

– Kiéhezettnek éreztem magam – magyarázta. – Attól tartottam, hogy az idő elszállt felettem, és be akartam bizonyítani, hogy újra élvezni tudom az életet. Nagyvonalúan költekeztem, rengeteget ittam, feleségemet pedig elhagytam egy fiatalabb nő kedvéért. Aztán megbántam. Nem feledkeztem meg keresztény fogadalmairól. Szerettem volna találkozni önnel, de túl messze volt. Elmondtam mindent egy másik lelkipásztornak, szidva a kommunizmust az ország tönkretételéért. Az meghallgattott – és feljelentett.

Popp még tizenkét évet kapott. Első börtönbeli tartózkodása felszínre hozta mindazt a jót, ami benne rejtett. Olyan volt, mint egy sirály, amely széllel szemben nagyon magasra emelkedik szárnyai segítségével, de ahogyan a szél elül, maga is leereszkedik. Akarata most gyenge volt. Vissza akartam téríteni Istenhez, de az élet értelmetlenné tűnt számára.

Elmondta, hogy nem sokkal az ítélet meghozatala után értesítették „polgári temetése” felől. Új találmány volt ez a Román Népköztársaságban. Ha egy ellenforradalmár börtönbe került, egy párttisztviselő összegyűjtötte munkatársait, barátait és családját, és azt mondta nekik:

– Elvtársak, ez az ember egyszer s mindenkorra meghalt mindenki számára. Azért gyűltünk össze, hogy eltemessük emlékét.

Majd minden egyes „gyászolónak” el kellett ítélnie a „halott” államellenes cselekedeteit. Popp megözvegyült lánya a többivel együtt nyilatkozott. Két kisgyermek anyja volt: ha visszautasította volna a „siratást”, állásába kerülhetett volna.

Második nap Poppal együtt munkára fogtak. Fel kellett súrolnunk a nagy cella padlóját, egyik végétől a másikig. Az egyik rab, akit az örök megtettek szobafelügyelőnek, odajött, amikor már majdnem elkészültünk. Felrúgta a szennyes vízzel teli vedret, és ránk szólt:

– Most csináljátok meg még egyszer!

Végül bejött egy őr, hogy ellenőrizze a munkát. Nyakon csípte a szobafelügyelőt, és arcát belenyomta a sárba, amit ő maga hordott be bakancsával.

– Mocskos! – ordította. Még egy órán keresztül súroltuk a padlót a szobafelügyelő rúgásai és szitkozódásai közepette. Nincs rosszabb elnyomó az elnyomottnál.

Ez az eset a reszketésig kimerítette a professzort. Hogy eltereljem figyelmét, az étkezésnél bemutattam neki Gaston lelkézt. Gaston arca megdöbbenést árult el. Popp egyszerűen félrefordult és becsukta szemét.

Amint teltek a napok, a professzor egyre inkább magába zárkózott. Noszogatnunk kellett, hogy egyen, meg hogy készüljön el idejében reggelenként. Nem nevetett és nem sírt, nem vett részt a cella életében. Egy reggel viszont, amikor a szobafelelős csípős megjegyzést tett rá, mint egy eszelős, nekiugrott a torkának, és szorongatni

kezdte, míg két őr bunkóval le nem ütötte. Öntudatlan állapotban szállították a börtönkórházba. Másnap halottuk a hírt, hogy meghalt.

6

A tragédia szomorúsággal töltötte be a cellát. Miközben mások ortodox szokás szerint Popp lelkéért imádkoztak, Gaston csendben feküdt priccén, s amikor az örök életéről beszéltem, felállt és arrább ment.

Aznap este a halál utáni életről volt szó a cellában. Gastonnak is kikérték a véleményét.

– Haladó unitáriusok nem hisznek a lélek testtől független életében – felelte.

– Mi azonban nem haladó unitáriusokkal beszélünk, hanem önnel – mondtam neki. – Legyen merszünk önmagunk lenni, nem mindig „mi, katolikusok, mi, protestánsok, mi, románok...”

– Akkor hát személyesen mondom: én nem hiszek benne.

Azt mondtam neki:

– A hit első lépése a személyesség felvállalása, hiszen Isten legnagyobb ajándékként a személyiséget adta az embernek, ami a test változása mellett is ugyanaz marad. Az oxigén- és hidrogénatomok mindkettőnk testében ugyanolyanok. Testhőmérsékletem is ugyanazal az eszközzel mérhető, mint az öné. A testi energiák, legyenek azok vegyi vagy elektromos természetűek, minden embernél azonosak. Gondolataim, érzéseim, akaratom viszont csak az enyéme. A testi energia

olyan, mint a pókerzseton, amelyen nincs semmilyen jelzés. A szellemi energia viszont olyan, mint a pénzérme, amelyen a király képe látható. Miért osztozna tehát a test sorsában?

Florescu, aki odahúzott magának egy széket, durván így szólt:

– Én abban hiszek, amit látok, aminek az ízét és tapintását érzem. Mind puszta anyag vagyunk, mind ez a darab fa, amelyen ülök, és ha meghalunk, annyi.

Odamentem hozzá, és kirúgtam a széket alóla. A szék arrább repült a padlón, Florescu pedig nagyot suppan. Dühösen feltápászkodott, és nekem akart ugrani, a többiek azonban lefogták. – Mi a bajod? – vicsorgott.

Szelíden azt feleltem:

– Hát nem azt mondtad, hogy puszta anyag vagy, mint ez a szék? Nem hallottam, hogy a szék panaszkodna!

Még Gaston is együtt nevetett a többivel.

– Sajnálom, Florescu – mondtam neki. – Csupán azt akartam bebizonyítani, hogy végül is az anyag abban különbözik tőlünk, hogy semmihez sem viszonyul, sem szeretettel, sem gyűlölettel.

Florescu duzzogott még egy darabig, majd ismét félbeszakított:

– Elhinném, ha valaki visszajönne a halottak közül, és szólna hozzánk.

– Biztos vagyok benne, hogy volt már ember, aki kapcsolatba lépett a halottakkal – feleltem. – Newtontól Sir Oliver Lodge-ig számos nagy tudós hitt a spiritualizmusban. A Biblia leírja a halott Saul király megidézését. Az Írás ugyan tiltja, de nem tartja lehetetlennek.

A szék körüli bonyodalom más hallgatókat is odavonzott, én pedig elkezdtem komolyan prédikálni a halál utáni életről. Számunkra ez nem tudományos téma volt, hanem égető és bennünket közvetlenül érintő dolog. Szamosújváron nap mint nap haltak meg emberek.

– Ha Isten csak erre az életre teremtett volna bennünket, előbb adta volna a bölcs öregkort, majd azután az élet-erős ifjúkort – mondtam. – Értelmetlennek tűnik, hogy csupán azért gyűjtsünk tudást és bölcsességet, hogy a sírba vigyük magunkkal. Földi életünket Luther a meg nem született gyermek életéhez hasonlítja; azt mondja, ha a magzat az anyaméhben képes lenne gondolkozni, eltűnődne, miért nő keze-lába, és végül arra a következtetésre jutna, hogy egész bizonyosan egy másik világnak kell következnie, amelyben majd játszani, szaladni, dolgozni fog. Amiképpen a magzat, mi is eljövendő állapotunkra készülünk.

Az örökről megfélekedve fennhangon prédikáltam a raboknak, akik a mennyezetig érő, többemeletes priccseken feküdtek. Sok szem figyelt a gyenge fényben, amelyet a fejünk felett lógó gyenge villanyégő csak komorabbá tett.

Így folytattam:

– Tegyük fel: én amellet kardoskodom, hogy egy literes kannában öt liter tej fér el. Azt mondanátok, hogy bolond vagyok. Az én fejemben viszont együtt vannak a gondolatok a sok ezer évvel ezelőtt történt özönvízről, a feleségemről és fiamról, akiket otthagytam egy szobában, Istenről és az ördögről. Hogyan lehet, hogy fejem szűk korlátai között együtt léteznek a hétköznapi dolgok a végtelenekkel és örökkévalókkal? A behatárolhatatlant

csak egy behatárolhatatlan dolog fogadhatja be, ez pedig a lélek. Hogyan hihetnénk, hogy a testnek, ennek a porhüvelynek sorsában osztozzon a lélek, amely szabadon mozog bármerre térben és időben?

Templomban még nem volt olyan csend, mint most, miközben beszéltem. Senki sem ásított, mozgolódott, a gondolatok sem kalandoztak el. A mocskos ruhájú, beesett arcú, éhségtől tágra nyílt szemű rabok úgy fogadták a halálon túli élet gondolatát, mint szomjas föld az esőt.

7

Másnap ébresztő előtt üresen találtam Gaston ágyát. Az ablaknál pillantottam meg törékeny alakját. Egy pokrócba burkolóztam, és odamentem hozzá. Lenéztünk a rácsok között. Hamuszürke fény világított. Az udvart köd borította, de ki tudtuk venni a főkapunál felsorakoztatott fekete koporsókat. Az utolsó huszonnégy órában elhunyt rabok holttesteit voltak bennük: egyikük bizonyára Popp lehetett. Mindennapos látvány volt ez Szamosújváron, és azon gondolkodtam, vajon miért éppen aznap kelt fel és nézett ki Gaston. Próbáltam rávenni, hogy feküdjön vissza, de nem akart mozdulni.

Láthattuk, amint egy őr keresztülment az udvaron, felemelte a koporsók fedelét, és felfedte a holttesteket. Mögötte egy nagy behemót alak jött kezében hegyes vasrúddal, amivel rendre minden hullába beleszúrt.

– Isten nyugtassa őket – mondtam.

Az őrök így bizonyosodtak meg róla, nehogy legyen még élet az eltemetendőkben vagy szökevény kerüljön

valamilyik hulla helyére. Gaston reszketett. Vállára terítettem a pokrócot, de ő továbbra is ott állt, és nézte, hogyan fedik be a koporsókat és teszik fel a teherkocsira, amivel a „Rózsa Sándor-temetőbe” szállították őket.

Ezek után Gaston napokig merengett. Gondolatait nem osztotta meg egyikünkkel sem. Elhárította minden kísérletemet, hogy behatoljak lelki nyomorúságába. Estéknént elhallgatta, amint mások történeteket meséltek, de csak egyszer kapcsolódott be ő is.

A rabok egymásra néztek, hiszen olyan sokáig ült csendben és mogorván, hogy nem tudták, mire számíthatnak.

Története így szólt:

– Közvetlenül letartóztatásom előtt egy vendéglőben ültem. Úgy gondoltam, hogy egy jó étkezés javít a kedélyemen. Kabátomat felakasztottam egy sarokasztal mellé, és megrendeltem kedvenc ételeimet. Egy másik vendég aggódó tekintettel nézett rám, és szólni akart, de leintettem:

– Kérem, mindannyiunknak megvannak a gondjai, hagyjon, hogy vacsorázzak nyugodtan.

Az étel finom volt. Szivarra gyújtottam, és úgy gondoltam, hogy illene bocsánatot kérnem udvariatlanságomért. Elnézést kértem az embertől, és kértem: talán most elmondhatná, hogy mi a baja.

– Késő bánat – mondta –, a kályha lyukat égetett a kabátjába.

Gaston történetére nevetés tört ki, de ő visszament ágyához, és lefeküdt a sötétben. Egy időben Gaston órákon át tudott beszélni arról, hogy ő ugyan tiszteli Krisz-

tust, mint a legnagyobb tanítót, de nem mint Istent, valamint arról, hogy az unitáriusok mit fogadnak el igaznak és mit nem a Bibliából. Felülvizsgálatuk nem hagyott valami sokat a Bibliából. Az örök élet kérdése nemigen foglalkoztatja őket, mondta. Ám most ismét elkezdet Popp professzorról beszélni. Ugyan mi biztosíthat afelől, hogy azután, amit azon a szörnyű reggelen együtt láttunk, maradt még valami? Véleménye szerint a férfiterménynek négy dologra van szüksége az életben: élelemre, melegre, alvásra és egy nőnemű társra.

– Ez utóbbit viszont lehet nélkülözni – tette hozzá. – Az én feleségem elment egy másik férfival, két gyermekünk pedig állami gondozásba került.

– Ezt maga sem hiszi – mondtam neki. – Mindezekből itt a minimumot kapjuk, mégis nap mint nap hallani, hogy a férfiak nevetnek és énekelnek. A testük semmit sem kap, amitől énekelhetnének. Valami más énekel bennük. Ön hisz a lélek létezésében, nemde? Amit az ókori egyiptomiak *kának*, a görögök *pszüchének*, a héberrek pedig *nesamának* neveztek. Másként miért aggódna gyermekei neveltetéséért? Ha néhány évtized múlva véget ér életük, ugyan mit akarunk a vallással, erkölccsel vagy tisztességgel?

– Késő bánat – mondta. – Már nem tudok megváltozni. Az én életem úgy elhamvadt, mint a nagykabátom a vendéglőben. Már rég figyelmeztettek sokan, most viszont már túl messzire mentem. Nincs semmi, amiért élhetnék, az öngyilkosságtól pedig csak a halálfélelem tart vissza. Az egyik nap eldugtam egy üvegdarabot, hogy legyen, amivel elvágjam ereimet. Nem volt bátorságom hozzá.

Azt mondtam:

– Az öngyilkosság is csak azt bizonyítja, hogy a lélek elég erős és független ahhoz, hogy a saját maga érveire hivatkozva elpusztítsa a testet. Ugyanígy érezne akkor is, ha szabadlábbon élne, és meglenne mindene. Borzasztó dolog, ami a feleségével és gyermekeivel történt, én viszont úgy gondolom, hogy valami egyéb bántja, amit még senkinek sem mondott el.

Gaston hallgatott.

Folytattam:

– Ismertem egy rabot, aki szántsándékkal éhezettette magát halálra, csakhogy kenyerét odaadhassa a börtönben vele együtt raboskodó fiának, míg végül meghalt az éhezéstől. Ilyen erős a lélek. Kreuger, a svéd gyufafabrikáros, akinek mindene megvolt, amit a test magának kívánhat, öngyilkos lett. Búcsúlevelében „búskomorságról” beszélt. Nemcsak teste volt, hanem valami más is: lelke, aminek nem viselte gondját. Önnek azonban van belső tartaléka, a kereszténysége, ami segítségére lehet. Szóljon Jézushoz, és Ő vigaszt és erőt fog adni.

Gaston felsóhajtott a sötétben:

– Úgy beszél, mintha itt lenne közöttünk, életnagyságban.

– Egész biztos, hogy Ő él – feleltem. – Talán nem hisz még abban sem, hogy feltámadott? Holnap bebizonyítom!

– Milyen rámenős maga! – mondta. – Rosszabb egy kommunistánál!

Miközben másnap este a rabok beszélgettek, arra emlékeztettem Gastont, hogy közeledik a húsvét, számomra a második Szamosújváron.

– Ha lenne keményre főtt tojásunk, pirosra festhetnénk, és összeüthetnénk ortodox szokás szerint – mondtam. Kinyújtottam a kezem, mintha húsvéti tojást adnék át, és azt mondtam: – Krisztus feltámadt!

Az egyik paraszt, az öreg Vasilescu öklét az enyémhez ütötte, és azt kiáltotta:

– Valóban feltámadt!

A rabok kórusban visszhangozták a hagyományos feleletet.

– Furcsa, hogy ezt mondjátok – mondtam, amint a többihez fordultam. – Hiszen Krisztus meghalt a kereszten. Mivel bizonyítjátok, hogy feltámadt?

Nagy csend volt. Vasilescu vastag bajuszát simogatta.

– Én egyszerű parasztember vagyok, de hiszem a feltámadást, mert apám és anyám is hitte, és így tanított minden papom és tanítóm. Hiszem, mert látom, hogyan éled újra a természet minden évben. Amíg hó borítja a földet, el se hinnéd, hogy a mezők tavasszal teremni fognak. A fák viszont rügyeznek, a levegő felmelegszik, a fű meg kiszökdül. Ha a világ képes újraéledni, akkor Krisztus is képes.

– Okos válasz – mondta Miron.

– Viszont egy olyan világban, amiben minden keresztény állítást megkérdőjeleznek, ez nem elég – mondta Gaston.

– Én is úgy gondolom, hogy szükségünk van a legerősebb bizonyítékokra – mondtam. – És a birtokukban

vagyok. Mommsen, a római történelem nagy szakértője a feltámadást tartja a történelem legalaposabban bizonyított tényének. Hiszik-e, hogy a klasszikus történelem nagy tudósai általában megbízhatóak?

Senki sem vitatta ezt.

– Általában udvaroncok voltak, királyokat dicsőítő emberek, akik haszonért vagy mecénásaik kedvére zengték dicséreteiket. Mennyivel inkább hinnünk kell Pálnak, Péternek, Máténak, Andrásnak, az apostoloknak, akik mártírhalált haltak az igazság hirdetéséért!

Megkérdeztem Brăileanu őrnagyot:

– Amikor a haditörvényszéken dolgozott, nemde tekintettel volt a tanúk jellemére is, nem csupán szavaikra?

– Természetesen – válaszolta. – A bizonyítékok összevetésénél nagyon fontos tényező.

– Ezen az alapon tehát hitelt kell adnunk az apostoloknak, hiszen idejüket a jónak hirdetésével és cselekvésével töltötték.

– Az ötezer ember megvendégelésének története viszont már az én hitemet is meghaladja – mondta az őrnagy.

– De hát mi is a csoda? – kérdeztem. – Az afrikai misszionáriusok arról számolnak be, hogy először csodátevőkként fogadják őket: a primitív törzsek csodálkozva nézik, hogyan gyúl meg a gyufa. Kína egyik eldugott részében Pearl Buck elmondta az asszonyoknak, hogy az ő hazájában a kocsik lovak nélkül mozognak, mire azok azt sugdosták egymás között: „Micsoda hazug!” A csoda tehát nem más, mint olyasmi, amit egy felsőbbrendű teremtmény véghez tud vinni, márpedig Jézus rendkívüli erővel rendelkezett.

Gaston tiltakozott:

– Egy primitív ember talán elfogad ilyesmit, egy racionalista számára viszont ez nehezen bevehető.

– Krisztus feltámadásában racionális dolog hinni, másképpen a lehetetlent kell elfogadnunk: azt, hogy az egyház, amely átvészelte két évezreden keresztül a külső támadásokat és a belső romlást, hazugságra épül. Gondoljon csak bele: földi élete idején Jézus nem szervezett egyházat és nem írt könyveket. Tanítványai serege maroknyi volt és szegény, azok közül is egyik pénzért elárulta őt, a többi pedig elmenekült vagy megtagadta, amikor nehéz helyzetbe került. Halála előtt a kereszten így kiáltott fel: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?” Sírját pedig hatalmas kővel zárták le.

– Nem valami biztató kezdet – mondta Brăileanu.

– Akkor mivel magyarázzuk mégis, hogy világvallássá lett?

– A tanítványok újra összegyülekeztek – fűzte hozzá Gaston tétovázva.

– De mi adott nekik erőt, hogy prédikáljanak, és hitükért életüket adják?

– Feltételezem, hogy idővel legyőzték félelmüket.

– Igen, ők maguk mondják el, hogyan is lettek úrrá félelmükön: Krisztus megjelent nekik a harmadik napon személyesen, és bátorságot adott nekik. Péter, aki egykor megijedt egy cselédlánytól, kész volt előállni Jeruzsálemben, és kijelenteni, hogy ő maga meg testvérei látták Krisztust és beszéltek is vele, és hogy ő valóban feltámadt. Péter azt mondta, hogy inkább öljék meg, mint hogy újra megtagadja őt. Meg is ölték a rómaiak.

– Racionális azt hinni, hogy Péter és a többi tanítvány vállalta a kereszthalált egy hazugért? – kérdeztem. – Péter először az üres sírtól mintegy ötszáz méterre prédikált Krisztus feltámadásáról. Tudta, hogy a tényeknek nem lehet ellene mondani, és ezt Krisztus ellenségei közül egy sem kísérelte meg. Vajon hogy tért meg olyan könnyen a tarzuszi Saul, miután a damaszkuszi úton látomásban megjelent neki Krisztus, és megdorgálta? Saul keresztényüldöző volt! – mondtam.

– Lehet, hogy csak hallucinált – vetette ellen Bräileanu.

– Pál tapasztalt ember volt. Egy ilyen embert nem tud meggyőzni egy jelenés. Azért engedte át magát neki olyan gyorsan és feltétel nélkül, mert a szanhedrin tagjaként tudta a nagy titkot, hogy a sír üres.

Miközben mi beszélgettünk, Miron archimandrita a nadrágját foltozta. Nagy, sugárzó szeméit Gastonra függesztette, és azt mondta:

– Évekkel ezelőtt kaptam egy képeslapot a New Yorkban élő testvéremtől, aki járt az Empire State Building tetején. Mielőtt felment volna, nem vizsgálta meg az épület alapjait, Gaston tiszteletes. Az a tény, hogy az épület ott állt már negyven esztendeje, elég bizonyíték volt számára, hogy erős alapokon áll. Ugyanez áll az egyházra is, amely kétezer esztendeje nyugszik az igazság alapján.

Érvelésünk hatott Gastonra. Fájdalma enyhült, hite elmélyült. Amint teltek a hetek, öngyilkossági szándéka megszűnt, de még mindig úgy tűnt, mintha nagy vétek terhét hordaná.

A nyár újabb rabözönt hozott. Más-más cellába vittek, így hát eltűnt szemem elől.

9

Hónapok teltek el, s én tucatnyi cellában prédikáltam és dolgoztam Szamosújváron. Gyakran megbüntettek, és éppen egy verés hozott össze újra Gastonnal.

Sakkoztunk a cellában kenyérből gyúrt figurákkal, amikor berobbant Dorobanču, aki még mindig szívesen ólálkodott a folyosókon.

– Nem tűröm itt a szerencsejátékot! – kiabálta.

Megjegyeztem, hogy a sakk ügyességi és nem szerencsejáték. A parancsnok felfújta magát, és így szólt:

– Ha! Nevetséges! Az ügyesség is szerencse dolga!

Elégedett volt válaszával, és peckesen elmasírozott. Amikor elment, a rabok nevetésbe törtek ki, és elkezdték utánozni a hangját. Az ajtó újra felpattant: Dorobanču hallgatózott.

– Wurmbrand, kifelé! – Másokat is kiharancsolt velem együtt.

– Ezúttal az arcotokra fagy a nevetés – ordította a parancsnok.

Mindannyian kaptunk huszonöt botütést, azután betettek az elkülönítőbe. Ott láttam meg Gastont, aki egy priccsen feküdt, egyedül. Őt is megverték. Háta csupa véres seb volt. Fájdalmát vízbe áztatott inggel próbáltuk enyhíteni, és amikor túl volt a nehezén, megvizsgáltam sebeit, nehogy az eleven húsban faszilánkok maradtak volna. Teste mintha láztól remegett volna. Először

nemigen tudott beszélni, de lassan, töredezett mondatokban végre elmondta, hogy prédikálás miatt büntették meg. Az egyik rab feljelentette.

– Mondani akarok önnek valamit... – szólt.

– Nem muszáj beszélnie.

– De igen, most vagy soha. Popp professzorral kapcsolatos... meg a lelkésszel, aki feljelentette őt...

Megállt; ajkai remegtek.

– Nem szükséges elmondania – kezdtem.

– Nem tudtam a kényszerítésnek ellenállni! Szenvedtem tőle. Amikor meghalt...

Zokogni kezdett.

Együtt imádkoztunk. Azt mondta, soha nem lesz képes megbocsátani önmagának.

– A professzor nem bocsátott meg; hogyan is tudna valaki egyáltalán?! – mondta.

– Dehogynem! Sőt Popp is megbocsátott volna, ha tudja a teljes igazságot – mondtam neki. – Hadd beszéljek egy emberről, aki önnél sokkalta gonoszabb volt. Talán átsegít bennünket az éjszakán. Feleségem családjának a gyilkosáról van szó. Feleségem megbocsátott neki, és egyik legközelebbi barátunkká lett. Feleségem csak két férfit csókol meg: a férjét és családjának gyilkosát. – Elmeséltem Gastonnak a történetet.

Amikor Románia Németország oldalán belépett a háborúba, kezdetét vette a pogrom, aminek sok ezer zsidó esett áldozatul: vagy megölték őket, vagy deportálták. Egyedül Iași-ban 11 000 zsidót gyilkoltak le egyetlen nap alatt. Feleségem, aki osztja protestáns hitemet, szintén zsidó származású. Bukarestben laktunk. Onnan

ugyan nem deportálták a zsidókat, viszont szüleit, egyik fivérét, három lánytestvérét és más bukovinai rokonait Transznisztriába vitték, egy vad, határszéli tartományba, amit Románia foglalt el az oroszoktól. Azokat a zsidókat, akiket nem öltek meg az utazás során, halálra éhezettették. Így halt meg Sabina családja is.

A hírt nekem kellett vele közölnöm. Összeszedte magát, és ezt mondta:

– Nem fogok sírni. Neked jogod van egy boldog feleséghez, Mihainak egy boldog anyához, a gyülekezetnek pedig egy bátor szolgálóhoz.

Lehet, hogy amikor egyedül volt, még sírt. Attól a naptól fogva viszont sohasem láttam Sabinát sírni.

Nem sokkal azután a háziúr, egy hívő keresztény szomorúan beszélt nekem egy emberről, aki a bérházban töltötte a frontról kapott szabadságát.

– Ismertem a háború előtt – mondta –, de teljesen megváltozott. Vadállat lett belőle, és szeret azzal dicsekedni, hogyan irtotta önként a zsidókat Transznisztriában; saját kezűleg végzett ki százakat.

Mélyen felkavart a hír, és elhatároztam, hogy az éjszákát imádságban töltöm. Nem akartam zavarni Sabinát, aki nem érezte jól magát. Tudtam, hogy ennek ellenére is szeretne együtt virrasztani velem, ezért vacsora után felmentem az emeletre házigazdánk lakásába, hogy vele imádkozzak együtt. Egy karosszékben elnyújtózva hatalmas ember ült, akit házigazdám Borila néven mutatott be: ő volt a transznisztriai zsidógyilkos. Amikor felállt, nálam is magasabb volt, és a borzalomnak valamiféle aurája vette körül, ami a vér szagához hasonlított.

Nemsokára már mesélte is háborús kalandjait, azt is, hogy zsidókat gyilkolt.

– Rémítő történet – mondtam –, de én nem féltém a zsidókat: az Isten majd elégtételt szolgáltat szenvedéseikért. Inkább azért szorongok, mi lesz a gyilkosokkal, amikor majd Isten ítéletre hívja őket.

Házigazdám közbelépésének köszönhető, hogy a helyzet nem fajult el. Azt mondta, hogy mindketten a vendégei vagyunk, és semleges dolgokra terelte a beszédet. Bebizonyosodott, hogy a gyilkos nemcsak gyilkos. Senki sem lehet csupán egyféle. Kellemes beszélgetőtárs volt, és mintegy véletlenszerűen kiderült, hogy nagyon szereti a zenét.

Felemlgette az Ukrajnában töltött szolgálati ideje alatt hallott dalokat, amelyek nagyon megtetszettek neki.

– Bárcsak újra hallhatnám őket! – mondta.

Ismertem néhányat e régi dalok közül. Borilára néztem, és arra gondoltam: „Most horgomra akadt a hal!”

– Ha szeretné hallani ezeket a dalokat, kérem, jöjjön le hozzám – mondtam neki. – Nem vagyok ugyan zongorista, de néhány ukrainai dalt el tudok játszani.

Velünk jött a házigazda is feleségével és lányával együtt. Feleségem aludt. Megszokta, hogy éjszakánként olykor halkán zongorázom, így hát nem ébredt meg. Eljátszottam az érzelmes népdalokat, Borila pedig szemmel láthatóan megilletődött. Eszembe jutott, hogyan hárfázott az ifjú Dávid Saul királynak, amikor azt gonosz lélek gyötörte.

Befejeztem, és Borilához fordultam.

– Valami nagyon fontos mondanivalóm van az ön számára – mondtam neki.

– Mondja, kérem – válaszolt.

– Ha ön átpillant a másik szobába a függönyön, látni fog egy alvó nőt. A feleségem az, Sabina. Szüleit, nőtestvéreit, tizenkét éves öccsét mind megölték, a többi rokonával együtt. Ön elmondta nekem, hogy Golta közelében zsidók százait végezte ki. Oda vitték feleségem családját is. – Szemébe néztem, és folytattam: – Ön sem tudja, kiket ölt meg, ezért hát feltételezhetjük, hogy ön feleségem családjának a gyilkosa.

Felugrott, szemei villogtak, és úgy nézett rám, mint aki meg akar fojtani.

Felemeltem a kezemet, és azt mondtam:

– Most tegyünk egy kísérletet. Felébresztem a feleségemet, és megmondom neki, hogy kicsoda ön, és mit tett. Meg tudom mondani előre, mit fog tenni. Feleségemnek egyetlen szemrehányó szava nem lesz! Megöleli önt, mintha csak testvére lenne. Majd vacsorát hoz a legjobb ételekből, ami csak akad a házban. Nézze, ha Sabina, aki hozzánk hasonló bűnös, képes megbocsátani és így szeretni, képzelje el, hogyan szereti önt, és hogyan bocsát meg önnek Jézus, aki maga a tökéletes szeretet! Csak térjen meg hozzám, és mindenre, amit tett, bocsánatot nyer!

Borila nem volt szívtelen ember: belülről emésztette őt a szégyen és elkeseredés azért, amit tett. A sok durvaság, amit ránk fröcskölt, ugyanolyan volt, mint a rák védekezése az ollóival. Csak annyira volt szükség, hogy gyenge pontjára tapintsunk, és védelme összeomlott.

A zene már megmozgatta szívét, és most a várt támadás helyett a megbocsátó szavak fogadták. Elképesztő módon reagált. Felugrott és mindkét kezével gallérját tépdeste, míg inge le nem szakadt róla.

– Jaj, Istenem, mit tegyek, mit tegyek?! – kiáltozott. Fejét kezébe temette, hangosan zokogott és előre-hátra vetette magát. – Gyilkos vagyok, vérrel átitatott gyilkos, mit tegyek? – Arcán könnyek patakzottak.

Felkiáltottam:

– Az Úr Jézus Krisztus nevében parancsolom, hogy távozzék lelkedből a gyűlölet ördöge!

Borila remegve esett térdre, mi pedig hangosan imádkozni kezdtünk. Nem ismerte az imádságokat. Egyszerűen újra és újra bocsánatért könyörgött, és azt mondta, hogy reméli és tudja, hogy elnyeri. Egy ideig térden álltunk, majd felálltunk, és megöleltük egymást. Azt mondtam neki:

– Megígértem, hogy kísérletet teszünk. Most megteszem, amit mondtam.

Átmentem a másik szobába, ahol feleségemet még mindig nyugodt álomban találtam. Abban az időben nagyon gyenge és kimerült volt. Szelíden felköltöttem, és azt mondtam:

– Itt van egy ember, akit meg kell ismerned. Úgy gondoljuk, hogy ő gyilkolta le családotod, de megtért, így hát most a testvérünk.

Feleségem pongyolát vett magára; kijött, és ölelésre tárta karjait. Mindketten sírni kezdtek, és újra és újra csókolgatták egymást. Sohasem láttam völegényt és menyasszonyt ilyen szeretettel, szenvedéllyel és tiszta-

sággal csókolni egymást, mint ezt a gyilkost és áldozatai közül a túlélőt. Majd épp úgy, ahogyan előre megmondtam, Sabina a konyhába ment, hogy ételt hozzon neki.

Amíg feleségem odavolt, arra gondoltam, Borila büntette olyan borzasztó, hogy további leckére van szüksége. Átmentem a másik szobába, és karjaimban kétéves fiammal, Mihajjal tértem vissza, aki aludt. Pár órája Borila azzal dicsekedett nekünk, hogyan ölt meg zsidó gyermekeket szülei karjai között, most pedig megrémült: a látvány elviselhetetlen szemrehányás volt. Azt hitte, vádolni fogom. De én azt mondtam:

– Látja, milyen csendesén alszik? Ön is újszülött gyermek, aki az Atya karjaiban pihenhet. A Jézus kiontott vére megtisztította Önt.

Megindító volt Borila boldogsága. Azon az éjszakán velünk maradt, és amikor másnap reggel felébredt, azt mondta:

– Nagyon rég nem aludtam ilyen jól.

Szent Ágoston mondta: „Anima humana naturaliter Christiana est” – az emberi lélek természet szerint keresztény. A gyilkosság az ember természete ellen való, társadalmi nyomás vagy más okok eredménye. Micsoda megkönnyebbülés levetkezni, ahogyan Borila is tette!

Aznap reggel Borila zsidó barátainkkal kívánt találkozni, én pedig sok zsidó-keresztény otthonba vittem el őt. Mindenütt elmondta történetét, és úgy fogadták őt, mint a megtérő tékozló fiút. Adtam neki egy Újtestamentumot, ő pedig elment, hogy csatlakozzék az ezredhez egy másik városban.

Később Borila eljött, hogy megmondja: egységét ki-parancsolták a frontra.

– Mit tegyek? – kérdezte. – Most újra gyilkolnom kell. Azt válaszoltam neki:

– Nem: máris többet gyilkoltál, mint amennyit katonaként tenned kellett. Nem gondolom, hogy egy kereszténynek nem kellene védenie hazáját, ha azt megtámadják. Neked személy szerint viszont soha többé nem szabad ölnöd: inkább hagyd, hogy öljenek meg mások. A Biblia ezt nem tiltja!

10

Ahogy elmondtam a történetet, Gaston egyre csendesebb lett. Végül mosolygott, és megragadta kezem: így szenderedett nyugodt álomra.

Reggel más cellába vittek mindkettőnket. A rabok között ott találtam Grigorét, aki szintén zsidók legyilkolásáért felelős háborús bűnös volt. Ismerte Borilát.

Így szóltam Gastonhoz:

– Van befejezése is Borila történetének, aki megölte a feleségem családját. Ez az ember elmondhatja.

Grigore elmesélte, hogy együtt szolgált a hadseregben Borilával Transznisztriában, ahol tömegesen mészárolták le a zsidókat.

– Amikor visszamentünk Oroszországba, egészen más ember volt – mondta. – Nem értettük: nem fogott fegyvert, és ahelyett, hogy életet oltott volna ki, életet mentett meg. Arra vállalkozott, hogy sebesülteket mentsen ki fegyvertűz alatt, és végül megmentette a tisztjét.

A hónapokból évek lettek: két év telt el. Csak az arcok cserélődtek, egyébként minden maradt a régi. A börtön némelyeket szentté, másokat vadállattá változtatott, és nehéz volt előre megmondani, kiből mi lesz. Egy azonban bizonyos volt: a foglyok legtöbbje úgy élt, mintha légüres térbe került volna. Ágyaikon heverték órák hosszát, és nem csináltak semmit. Csak a beszélgetés vitt ebbe az állapotba életet. Azon gondolkoztam, mi is lesz, ha majd egyszer a tudomány netalán fölöslegessé teszi a munkát. A szex, a filmek és egyéb kábítószeresek egy adott pillanatban kimerülnek: márpedig nagyon sokaknak semmi máson nem járt az eszük.

Amint harmadik szamosújvári esztendőm egyre telt, a dolgok kezdtek kissé enyhülni. Valamivel szabadabban beszélhattünk, néhány falás étellel többet kaptunk. Arra következtettünk, hogy odakint újra változnak a körülmények. Nem tudtuk viszont, hogy milyen irányú a változás, sem azt, hogy a legnagyobb próbatétel még hátra van.

Nyolcadik rész

1962 márciusának egyik reggelén az őrök berontottak a cellákba, és ezt ordították:

– Minden pap kifelé!

A többiek összeszedték kevéske holmijukat, és engedelmesen felsorakoztak a folyosókon. Én nem moccan-
tam. Új parancsnokunk volt, egy Alexandrescu nevű
embernyúzó. Bármilyen céllal is történt, ez a változás
csak újabb bajt jelentett, én pedig továbbra is dolgozni
és prédikálni kívántam. Kiderült, hogy az egész börtönt
a következő módon osztályozták: egy cellába kerültek az
„értelmiségiek”, másikba a parasztok, harmadikba a ka-
tonák, és így tovább. A túlzásúfoltság és az őrök ostoba-
sága zűrzavarhoz vezetett. Egy ember, aki a „Biblia-ta-
nulmányozók” szektájába tartozott, az írók és tanítók
cellájába került, holott tanulatlan segédmunkás volt. Az
őröknek viszont mindenki értelmiségi volt, aki „tanult”.

Amint az egyházi emberek eltávoztak, egy őr meg-
kérdezte, hogy én mi vagyok.

– Pásztor – feleltem jó vidéki akcentussal. Így kerül-
tem juhászokkal és földművesekkel egy cellába.

Néhány hétig megúsztam az elkülönítést. Később
egy besúgó elárult, én pedig egy verés után abba a cellába
jutottam, ahová a papokat gyűjtötték össze. Itt töltöttem

szamosújvári fogságom hátralevő idejét: a kongó, szürke, mocskos falak között. Csak annyi fény volt, amennyi két szűk ablakon beszűrődött. A priccsek négyemeletesek voltak, egymáshoz nagyon közel. Volt néhány alacsony pad is, meg egy asztal. A mintegy száz rab legtöbbször egyházi személy volt, de voltak közöttük egyszerű hívek is. A küblire várakozóknak mindig sorba kellett állniuk.

Amint beléptem a cellába, egy mély hang felkiáltott:

– Isten hozott, Isten hozott! – Az öreg Mírza püspök volt, az ortodox hitnek egy igaz képviselője, igen jó ember. Kifakult fekete pulóvere csupa lyuk volt. Szomorkás, szelíd szemei voltak, fehér haja dicsfényként övezte fejét.

A rabok felemelték fejüket, én pedig köszöntöttem az ismerősöket, közöttük Miron archimandritát is, akinek priccse a püspöké és a Gastoné felett volt.

Aznap este, a cella lakói által imádság idejeként kijelölt órában a katolikusok egyik, az ortodoxok másik, az unitáriusok pedig egy harmadik sarokba gyülekeztek. A Jehova tanúi valahol a legfelsőbb priccseken fészkeltek, a kálvinisták pedig lent bújtak össze. Naponta kétszer is megtartottuk istentiszteleteinket, ki-ki a magáét, ám a sok buzgó ájtatoskodó között nemigen találtam két különböző felekezetű embert, aki együtt mondott volna el egy Miatyánkot.

Közös nyomorúságunk nemhogy elősegítette volna a megértést, hanem inkább növelte a feszültséget. A katolikusok nem tudták megbocsátani az ortodox főpapságnak a kommunistákkal való paktálást. A kisebbségek a „jogok” felett különböztek meg. A keresztény dogmák minden egyes tétele vitákat gerjesztett. A vita általában a

szemináriumi esős délutánokon tanult előkelő malíciával folyt, olykor azonban felhevültek a kedélyek.

Amikor egyik nap az evangélikus Haupt lelkész ágyától néhány lépésre miséztek, emez Luther Márton szavait idézte.

– Mit mond? – kérdezte az egyik katolikus.

Haupt udvariasan felemelte hangját:

– Luther szavait idéztem, aki szerint minden Isten által elítélt dolog: bordélyház, gyilkosság, lopás, paráznaság együttléve nem olyan ártalmas, mint a pápista mise gyalázatossága.

A mise végeztével megszólalt az egyik katolikus, Fazekas atya:

– *Drága* testvérem, nem hallotta ezt a mondást: „Az emberiséget három nagy szerencsétlenség érte: Lucifer bukása, Ádám bűnbeesése és Luther Márton lázadása”?

Andricu atya, az egyik ortodox pap szintén beszállt az ellentámadásba:

– Luther és Lucifer egy és ugyanaz!

Így lettek katolikus és ortodox hívek ideig-óráig szövetségessé. Még be sem esteledett azonban, már Róma felsőbbsege felett civakodtak.

Fazekas magyar származású volt, ami miatt katolikus lelkészársai is nehezteltek rá. Amikor hangosan imádkozva Szűz Máriát „Magyarország védőszentjének” szólította, általános nemtetszéssel fogadták.

– Vajon az áldott Szűz nem védőszentje-e Romániának is? – kérdezte egy hazafias lelkületű ortodox pap.

– Biztos, hogy nem: ő Magyarország védőszentje.

Gaston ironikusan afelett tűnődött, hogy a Szűz vajon nem Palesztina védőszentje-e, hiszen hűtlenség lenne részéről elhagyni szülőhazáját, hogy más ország védőszentje legyen.

– Talán nem hallotta, hogy a zsidók megölték a fiát?
– kérdezte Fazekas.

Mírza püspök szelíd mosollyal igyekezett mindegyiket lecsillapítani:

– A Szűz nincs kötve egyik országhoz sem. Ő vezeti az egyházat, ő a Menny királynője, neki köszönhetően keringenek a bolygók és ő a feje az angyalok kórusának!

Erre azt mondtam, hogy bizony Istennek így nem sok tennivalója marad.

A többi protestáns mellém állt, de nem sok örömem telt benne:

– Miért magasztaljam Jézus anyját? – mondta az egyik. – Nem tud üdvözíteni.

Fazekas azt felelte:

– Szegény ember! Hát te csak azokat magasztalod, akiktől üdvösséged várod? Az Úr anyja így énekel a Magnificatban: „Boldognak mondanak engem minden nemzetségek.” Azért tisztelik, mert Jézusnak anyja, és nem azért, mert kegyeket osztogat.

Tetszett nekem a felelet, de minden tiszteletem ellenére, mellyel Szűz Mária iránt bírok, azt hiszem, hogy hívei túlbecsülik szerepét, ami régi keletű torzulás. Az első időkben a keresztények úgy képzeltek el a mennyet, mint egy keleti királyi udvart: pazar, zene és édes illatok uralta hely. Ha egy ember a szultán kegyeit kereste, előbb szerzett egy barátot, aki szólt a vezírnek, amaz a

szultán legkedvesebb feleségének, aki továbbította férjének a kérést. Ez megteremtette a lelki hierarchia gondolatát, amely szerint az egyszerű emberek elmondják kéréseiket a papoknak, a papok a szenteknek, a szentek pedig a Szűznek.

Én szilárdan hiszem, hogy az ember megszólíthatja Istent közvetítő nélkül, viszont vannak alkalmak, amikor az érvelés csak szítja az indulatokat. Elmondtam nekik a két különböző hitvallású mártír esetét, akiket máglyára ítélték. Megkérdezték őket, hogy van-e egy utolsó kívánságuk haláluk előtt. Mindketten ezt mondták:

– Van! Köttözzetek minket egymáshoz háttal, hogy ne kelljen látnom ezt az átkozott eretneket, miközben meghalok!

Néha én sem tudtam elrejtetni érzéseimet. Órákon át hallgattam Ranghet atyát, egy domonkosrendi szerzetest, amint az alattam levő priccsen a rózsafüzért mondogatta.

Végül azt mondtam:

– Miért kell a Szűzanyát egy nap ezerszer is megszólítani? Süket talán vagy közömbös, netalán nem akarja meghallgatni? Ha itt megkérek valakit valamire, ha teheti, megteszi. De ha nem teszi meg, nem nyaggatom tovább.

Ranghet megsértődött:

– Ha maguk, lutheránusok nem hisznek a Szentatya tévedhetetlenségében, még kevesebb okuk van, hogy a sajátjukban higgyenek. Ami a maga megromlott látása számára helytelen, számomra helyes. – Ezzel tovább foly-

tatta: – Üdvözlég, Mária... – jóval hangosabban, mint azelőtt.

– Gyakran emlegeti a „Szentatyát”. Istenre gondol? – kérdeztem.

– Én Őszentségéről, a pápáról beszélek! – válaszolta.

– Én káromlásnak tartom azt, ha isteni címeket emberekkel kapcsolatosan használunk – feleltem. – Önök Krisztus földi helytartójának, azaz helyettesének nevezik őt. De én nem tudok ez esetben helyettest elfogadni, éppúgy, mint ahogy feleségemnek sem engedném meg, hogy engem valakivel helyettesítsen.

– Most már túl messzire ment! – kiáltotta.

Én pedig azt gondoltam, hogy ő vitte túlzásba a dolgokat. Éppen aznap mondta Ranghet atya, hogy az egész emberiség összes áldozata, az élet, a szabadság feláldozása mind semmi ahhoz képest, amikor ő megáldozza Isten Fiát az oltárnál. Nem tudtam elfogadni, hogy egy pap Istenné változtat egy darab kenyeret, sem azt, hogy erre egyáltalán szükség volna. Nem tudtam elhinni, hogy örök életem sorsa egy olyan ember feloldozásától függjön, aki talán maga sem igazán biztos, hogy a mennybe jut.

Olyan témákat kerestem, amelyekben megegyezhetnénk. Amikor a modernista protestáns Weingärtner lelkes a szüztől születés felett vitázott a katolikusokkal, úgy éreztem, hogy az ő oldalukra kell állnom.

Weingärtner azt állította, hogy nem tud elfogadni egy ilyen tudományos képtelenséget, de én azt mondtam:

– Lekéstünk arról, hogy a szüztől születés tényét történelmi vizsgálatnak vessük alá, viszont elsietnénk a

dolgot, ha azt állítanánk, hogy tudományos szempontból lehetetlenség. Egy Loeb nevű biológus Amerikában új egyedet hozott létre alacsonyabb rendű élőlényeknél, hím ivarsejt nélkül. Amit egy biológus meg tud tenni párányi lényekkel, minden bizonnyal Isten meg tudja tenni az emberrel.

– A vallás története teli van a szűztől születés eseteivel – mondta Weingärtner. – Csak mítosz az egész.

Felelet gyanánt elmondtam neki egy híres rabbi történetét, aki a cári időkben élt Ukrajnában. A törvény elé idézték, hogy tanúskodjék egy híve védelmében. Hofez Haim rabbi nemes megjelenése és lelkülete mély benyomást tett a bírákra, ám az idős ember nem akart esküt tenni. Azt mondta, hogy nem akarja Isten nevét belekeverni tanúskodásába. Az ügyész tiltakozott:

– Biztosítékra van szükségünk, hogy tényleg az igazat mondja!

A védőügyvéd felszólalt:

– Méltóságos bíró úr, hadd említsek valamit, ami bizonyosságot tesz tanúm jelleme mellett, és meggyőzi önt afelől, hogy elfogadhatjuk tanúskodását még akkor is, ha vallásos meggyőződése miatt nem teheti le az esküt! Hofez Haim rabbi gyakran jár egyik boltból a másikba, és pénzt gyűjt a szegényeknek. Egy napon leütötte őt egy tolvaj, és elvette tőle az adományokat tartalmazó erszényt. A rabbi nagyon bosszankodott – nem annyira a pénzbeli veszteség miatt, hiszen rögtön akkor elhatározta, hogy kevéske megtakarított pénzéből megtéríti a kárt –, hanem amiatt, hogy a tolvaj lelke látja kárát a dolognak. Ezért utána futott, és ezt kiabálta:

– Nem vagy vétkes Isten előtt! Az az én pénzem volt, én pedig önként adtam neked! A szegények pénze biztonságban van otthon nálam! Költsd el, amit elvettél, tiszta lelkiismerettel!

A bíró szigorúan bámult az ügyvédre:

– Maga elhiszi ezt a mesét? – kérdezte.

– Nem én!

– Akkor miért mond olyan történetet, amit maga sem hisz?

– Méltóságos bíró úr! Mondtak-e valaha is önről, rólam vagy barátomról, az ügyésztől efféle történetet? Ehelyett – természetesen helytelenül – arról beszélnek, hogy szeretjük a nőket, az italt és a szerencsejátékokat. Micsoda szent lehet ez az ember, hogy ilyen legendák fűződnek nevéhez!

Weingärtner azt mondta:

– Nagyon szórakoztató, de nem tudom, hogy igaz-e az eset a rabbival, és a szűztől születés történetét sem tudom elhinni.

– A keresztények hisznek Isten szavában – mondtam.

– De még ha mítosz is lenne, amint állítja, ne gúnyolódjon vele. A mítoszoknak megvan a maguk jelentős helye az emberi gondolkozásban. Gyakran az emberi nagyság mércéi.

– Arra gondol, hogy az emberek Jézust nagyon nagy embernek tartották, és azért gondolták, hogy nem úgy született, mint minden más ember? – kérdezte.

– Amikor a fiam még egészen kicsi volt, megkérdezte tőlem, hogyan született Jézus, s én újra elmondtam neki a jászol történetét. Ő azt mondta erre: „Nem ezt akarom

tudni. Az emberek azt mondják, hogy amit macska kölykezett, egeret eszik. Ha Jézus is úgy született volna, mint mi, ő is épp olyan rossz lenne.”

Mírza püspök hallgatta beszélgetésünket, és ezt mondta:

– Így beszélt egy gyermek!

– Mond valamit – engedett Weingärtner lelkész. – Jobban kell igyekeznünk arra, hogy megértsük egymás nézeteit.

– Megvallom, hogy ha megtérésem idején másképpen mutatják be nekem a kereszténységet, úgy fogadtam volna el, és nem a lutheránus forma szerint – mondtam. – Csak az számít, hogy elfogadjuk az Írást egyedüli mértéknek, valamint azt, hogy a Jézusba vetett hit által üdvözülünk. A nevek és megfogalmazások nem számítanak.

Másnap reggel örvendetes dolog történt. Odajött hozzám Mírza püspök, és azt mondta:

– Az éjjel a Miatyánk azon részletén gondolkoztam, hogy „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben... bocsásd meg vétkeinket.” Jézus nem azt mondta, hogy gyónjuk meg egy papnak, és kapjunk tőle feloldozást; azt mondta, hogy mindezekért az Atyához imádkozunk. A kérdés ugyan nem egyszerű, de ha protestáns lennék, ezzel érvelnék. Azért úgy gondoltam, hogy barátságom jeleként megajándékozlak vele, cserében azért, hogy védelmedbe vetted Szűz Máriát.

A püspök példát mutatott nekünk. Ha nem sikerül egymással békeségben élnünk, beleesünk abba a csapdába, amit a kommunisták állítottak nekünk: összezárva bennünket megfosztották a többi rabot a lelki veze-

téstől, miközben mi vitatkozással rontottuk hitelét saját ügyünknek. De vajon mi mást akartak?

Egy ideje villanyszerelők dolgoztak a börtönben: sok cellában minden falra került egy hangszóró. Még rádiózni is fogunk a végén.

Gaston megjegyezte:

– Egész biztos, hogy nem könnyűzene lesz!

2

Amikor befejezték az egész börtön osztályokra való felosztását, egy előadássorozat vette kezdetét. Az előadások képtelenségekről szóltak. Egy nyers, fiatal politikai tiszt igyekezett nekünk megmagyarázni, hogy nemsokára napfogyatkozás lesz, viszont semmi ok sincs az aggodalomra, ugyanis a szocialista tudomány megszabadított minket a babonáságtól. Ásítózó hallgatósága, akiknek a napfogyatkozás hatásait igyekezett megmagyarázni, csupa professzorból és doktorból állt. Ennek az eseménynek február 15-én kellett bekövetkeznie, és mivel a Népköz-társaságnak kötelessége, hogy látóköruket kiszélesítse, megengedik nekünk, hogy az udvarból nézzük.

Weingärtner felemelte a kezét:

– Kérem szépen, ha esni fog az eső, nem nézhetjük végig a napfogyatkozást inkább az előtérben?

– Nem – válaszolt az előadó komolyan, és kezdte előlről az előadást.

A fejtágító előadások órákig tartottak. Újra és újra ugyanazokat a tételeket bizonygatták. A nap vége felé ki-merülve és rosszkedvűen tértünk vissza a magunk vitáira.

Ezeket gyakran az az Andricu atya kezdeményezte, aki Luthert Luciferrel azonosította. Szélsőségek között csapongott: a háború idején az oroszok ellen folytatott kereszties hadjáratot, majd a háború végeztével a kommunista eszmék bajnoka lett. Összeutazta az országot a Párt mellett kardoskodva, míg végül korábbi elvtársai úgy döntöttek, hogy „a vörös papnak” már nem veszik hasznát: így hát letartóztatták, megverték, és tíz év börtönre ítélték háborús tevékenységéért. Most aztán az ortodox hitnek lett túlon túl hangos bajnokává.

– Ez az egyetlen igazi vallás! – kürtölte egyre. – Minden más csalás és szemfényvesztés!

Egyszer megkérdeztem:

– Andricu atya, az ortodox egyházban keresztelték?

– Természetesen! Méghozzá egy püspök keresztelt! – felelte.

– Ortodox iskolában tanulta az egyházi tant, ugye?

– Románia legkiválóbb iskolájában!

– Akkor nem haragszik meg, ugye, ha elmondom, mi az egyetlen becsületes és értelemszerű indoka annak, hogy ön ortodox hívő? Az, hogy ötven évvel ez előtt egy román ortodox férfi közösült egy román ortodox nővel.

Andricu dühös lett, én viszont azt mondtam neki, hogy legtöbbünkre ugyanez az alapelv érvényes. Zsenge ifjúságunkban öntőformába nyomtak bennünket, és csak azokat az érveket tanították meg nekünk, amelyek atyáink hitét rámasztják alá. Mi pedig meg vagyunk győződve afelől, hogy az egészet mi találtuk ki.

Folytattam:

– Kihallgattam egyszer egy istálló lakóinak a vitáját az ő vallásuk felől. A bárányok szerint az egyetlen igazi vallás az, amelyik így szól: „Bee, bee!” A borjak úgy vélekedtek, hogy a szertartás helyes szövege: „Múú, múú!”, a disznók viszont azt állították, hogy a rőfögés az igazi dicséret.

– Azért ne tegyen bennünket egy szintre az állatokkal! – tiltakozott Andricu. – Lehet, hogy csak egy egyszerű pap vagyok, de azért tanulmányoztam a sajátom mellett más vallásokat is.

Azt mondtam, hogy mindannyian megtettük ezt a magunk szemszögéből, melyet eredetünk véletlene határoz meg. Odafordultam egy protestáns csoporthoz, és találomra megkérdeztem: – Önök közül hányan ismerik Luthernek a wittenbergi templom ajtajára kiszögezett kilencvenöt tételét?

Mind ismerték. Haupt lelkész Luther szavait idézte: „Itt állok, másként nem tehetek!”

Megkérdeztem, tudnák-e a protestánsok idézni a Luthert kiközösítő pápai bulla érveit is?

– X. Leó nem volt őrült – mondtam. – Illene ismerünk az ő érveit.

A megkérdezettek közül azonban senki sem olvasta azt a nagy történelmi jelentőségű levelet.

Andricu atya addigra már egy rabbival vitatkozott, aki odafordult hozzá, és így szólt:

– Nem ismeri a mi Talmudunkat?

Andricu visszakérdezett:

– Hát maga belenézett a mi Újtestamentumunkba?

A válasz mindkét részről egyértelmű „nem” volt.

Hogy a következő összecsapást megelőzzem, megkérdeztem a társaságot:

– Ismerik-e Tolsztoj történetét arról, hogyan magyarázta el pontról pontra hitét egy rabbinak: szelídség, alázat, türelem... A rabbi azt felelte: „Nincs szükségünk az Újtestamentumra ezekhez az erényekhez, hiszen számunkra ugyanolyan fontosak.” Tolsztoj azt mondta végül: „Jézus tanított nekünk valamit, amit a zsidó vallás nem tanít. Azt mondja, hogy szeressük ellenségeinket.” „Ezt mi tényleg nem gyakoroljuk – ismerte el a rabbi –, de ti, keresztények sem.”

3

A börtönelőadások folytatódtak, és noha önmagukban véve nevetségesek voltak, ravasz tervet fedeztem fel a háttérben. A beszélők átváltak a politikáról, és a mindannyiunkban ott levő, a freudisták által Id-nek nevezett, élvezeteket hajszó, felelőtlen ént célozták meg. Elmondták, mi mindent nélkülözünk mi a világban. Ételről, italról, szexről beszéltek nekünk, olyan témákról, amelyekben mind otthonosabban mozogtak, mint a marxista dialektikában, noha arról sem feledkeztek meg. Egy beszélgetés során ismét Darwin majmai kerültek elő. A fiatal politikai tiszt gondolatmenete az evolúció elméletének rövid összefoglalásával kezdődött, és Marxtól, Lenintől, valamint Darwintól vett, elferdített idézetekkel folytatódott, bemutatva a kereszténység és a tudomány szembenállását, aminek szomorú következményeként Amerika-szerte millióknak kell éhezniük.

Az elején arra biztattak, hogy vitatkozzunk. Amikor az egyik előadó azt mondta, hogy a halál után az emberből csak egy marék vegyi anyag marad, megkérdeztem, hogy akkor miért áldozták eszméikért életüket kommunisták is?

– Ha egy keresztény áldozza fel magát, az bölcs dolog – folytattam. – Ha mulandó dolgokat adunk fel, hogy megnyerjük az örökkévalóságot, az olyan, mintha letennénk tíz dollárt, hogy megnyerjünk egy milliót. De ugyan miért áldozná fel egy kommunista az életét, ha csak neki magának nincs valami nyernivalója?

A politikai kiképzőtiszt nem talált választ. Így hát felvettem, hogy a felelet Szent Ágoston állításában van, miszerint „a lélek természete szerint keresztény”.

– Az ateizmus az ember érzéseinek az álarca. Szíve mélyén, mely csupán elmélkedés és imádság által érhető el, ön is hiszi, hogy jutalma van annak, ha valaki eszméi szerint él. Szíve mélyén ön is hisz Istenben!

– Nézzük csak, mit mond erről Lenin! – mondta az előadó, és egy agyonforgatott könyvből, amelyből előzőleg már sokszor inspirálódott, ezt olvasta: – „Még az Isten létének gondolatával való kacérkodás is kimondhatatlan gonoszság, a legfertelmesebb fajta fertőzés. Az erkölcstelen cselekedetek, erőszakos cselekmények és testi fertőzések ennél messze kevésbé veszélyesek.” – Vigyorgott. – Van-e még kérdésük?

– Van-e gyermeke? – kérdeztem.

– Van egy lányom, úttörő.

– Inkább szeretné, hogy egy rettenetes betegség támadja meg, minthogy higgyen a Teremtőben? Lenin

ugyanis ezt mondja: a vallásnál még a rákos betegség is jobb.

A politikai tiszt odarendelt maga elé, és arcul ütött.

E beideologizálási hadjáratban egy pofon szerény ár volt annak, aki ragaszkodott hitéhez. Világos volt számunkra, hogy még több is következik. Az volt az érzésünk, hogy folyamatosan figyelnek. A néma hangosbeszélők állandó találgatásra készítettek.

Nemrég még csak éhezettek, vertek, sértegettek, gondolatainkkal viszont senki sem törődött. – Celláitokban olyan kabineteket találhattok ki, amilyeneket csak akartok, ti banditák: a mi kormányunk Bukarestben van! – szokta mondani Dorobanțu parancsnok. Ő azonban már elment: leváltották sikkasztás miatt.

Az előadásokból látni lehetett, hogyan változik ez a fajta magatartás Gheorghiu-Dej, Románia diktátora új politikájának megfelelően. Igyekezett a Kreml vasmarkából kibújni, és a Nyugattal üzletelni. Ennek érdekében Dejneknél sokkal „demokratikusabb” látszatot kellett biztosítani. A Romániában levő politikai foglyok hada kínos helyzetbe hozta, ám bennünket nem lehetett egyszerűen szabadlábra helyezni, nehogy tovább terjesszük „ellenforradalmi eszméinket.” Kemény agymosással tehát meg kellett változtatni gondolkodásunkat.

1962-ben Szamosújváron ez volt a rabok között keringő sok elmélet egyike, amit kevesen hittek. Nem lehetett biztosan tudni, mi is történik az agymosás során. Érzéseinket a nemrég érkezett Radu Ghinda, egy jól ismert keresztény költő és író így summázta:

– Ha tizenöt év alatt nem változtattak meg, hogyan tehetnék ezt meg most?

Éppen erről beszélgettünk, amikor megnyílt a cella ajtaja: új foglyok érkeztek. Köztük volt egy nagydarab, megvert kutyához hasonlító alak. Néhány tétova lépést tett jobbra-balra, mintha a többi rab bámész tekintetét akarta volna kikerülni.

Radu Ghinda ismerte fel elsőként.

– Daianu! – kiáltotta.

Az ember odacsoszogott, hogy megölelje barátját. Nichifor Daianu ismert személyiség volt Romániában: költő, a misztikus teológia professzora, az antiszemita Nemzeti Keresztény Védelmi Liga vezetője. Enyedről hozták Szamosújvárra, hogy itt folytassa huszonöt éves börtönbüntetését.

Először nehezen ismertem fel. Nagy hasa eltűnt. Nyakán a bőr lebenyekben fityegett, mint egy pulykán. A bonviván és nőcsábász, akit valamikor egy bukaresti vendéglőben pofoztak fel, reszketeg, pókszerű öregemberré változott.

Enyedi rabtársai elmesélték, mi történt ott. A bőséges étkezésekhez szokott Daianu repetát próbált szerezni a zabkásából a szakácsoktól. A börtönparancsnok viszont nem hagyta. Másnap ismét ott volt a parancsnok.

– Állj! – szólt oda. – Ez az ember túl kövér. Hadd várjon holnapig.

Következő nap, amikor Daianu sorra került, a parancsnok így szólt:

– Mondd, Daianu, van-e Isten?

A szakács kezében megállt a merőkanál, Daianu pedig motyogott valamit.

– Mondd hangosan, hogy halljuk mindannyian!

Daianu kimondta:

– Nincs Isten.

– Hangosabban! – szólt a parancsnok.

– Nincs Isten! – kiáltotta Daianu. A parancsnok bólintott, hogy kiszolgálhatják. Daianu magába tömte a zabkását. A parancsnok annyira élvezte ezt a látványosságot, hogy a következő hét minden napján megismételte. A történet elterjedt Románia-szerte, később külföldön is.

Ám Daianu továbbra is ragyogó istenes verseket írt. Fasiszta időkből való barátai biztatták, hogy szavalja el néhány versét, amit Enyeden költött. A bánkódás és bűnbánat versei voltak ezek, sokkal szebbek, mint amiket valaha is írt. Továbbra is antiszemita volt, éppúgy, mint barátja, Radu Ghinda. Követőik, egykori vasgárdista foglyok ételmaradékot, sőt még cigarettát is csempészték be nekik a papok cellájába. Az antiszemitizmus nehezen hal meg, márpedig Daianu és Ghinda ezért szenvedtek mártíriumot.

Egy este, amikor az agy mosásról beszéltünk, Ghinda gúnyolódott:

– Hülyeség az egész! Pavlov kísérleteiben kutyáknál próbált bizonyos viselkedésmintákat kiváltani, a koreai kommunisták pedig az ő elméleteit próbálták alkalmazni amerikai katonák gondolkozásának megváltoztatására. De ezek a módszerek nem működnek művelt és intelligens embereknél. Nem amerikai katonák vagyunk!

– De még kutyák sem – tette hozzá Daianu.

Mindenki egyetértett.

Weingärtner lelkész bemutatott nekünk egy egyszerű személyiségtesztet, amit annak idején, pszichológiai tanulmányai során ismert meg: egy lap közepére húzunk egy függőleges egyenest, majd megkérjük az embereket, hogy a vonalat egészítse ki az első dologgá, ami eszükbe jut. Szeggel rajzoltunk egy szappanoszott deszkadarabra.

Valaki kardot rajzolt, a másik sisakot, egyesek virágot, keresztet, könyvet vagy mértani alakzatot. Én azt mondtam:

– Szükségem van egy másik deszkára is, ez nem lesz elég ahhoz, amit rajzolni akarok.

Tíz ember közül egyikünk rajzán sem mutatkozott a misztikának még csak árnyalata sem, holott egy ideális papnak ez lényeges jellemvonása.

Weingärtner nevetett:

– Nem csoda, hogy a teológiai intézetben nem engedték, hogy kipróbáljam! Jobb lenne talán mindannyiunknak megtanulnunk a cipésmesterséget, ugyanis közülünk leginkább a cipész az igazi lelki ember.

Gelura, egy szektás hívőre gondolt, aki kitűnően ismer-te a Bibliát. Úgy tűnt, hogy ez a begyében van Daianunak.

– Kedvesem – mondta –, ha cipőkről és azok javításáról akar nekünk beszélni, hát tegye. Itt azonban olyan emberek között van, akik Európa híres egyetemein szereztek teológusi diplomát, és nincs szükségük bibliaismereti órákra.

– Igaza van, professzor úr – felelte Gelu. – Nekem van szükségem oktatásra. Meg tudná nekem mondani, miről is szól Habakuk könyve az Ószövetségben?

– Jelentéktelen próféta – mondta Daianu. – Ne fárasztasz az agyát vele.

– Hát az Abdiás könyve?

Abdiásról szintén felesleges volt tudnia egy cipésznek.

– Akkor talán tudna valamit mondani Haggeusról?

Daianu nem tudott. Nem volt a cellában egy teológus sem, aki össze tudott volna hozni három mondatot a témában. Gelu mindannyiunkat ámulatba ejtett azzal, hogy egész fejezeteket volt képes idézni fejből az említett próféták könyveiből.

A papság a Bibliáról szóló könyveket tanulmányozta inkább a Szentírás helyett. Hasonlóképpen azt is fel lehetett róni nekik, hogy a dogmákban és a dialektikában ugyan nagyon jártasak voltak, viszont a kommunista ideológiáról, ami miatt annyit szenvedtek, majdnem semmit sem tudtak.

1963-ban hozzánk is eljutott annak a híre, hogy János Pál pápa megbékélésre szólította fel az „elszakadt testvéreket”. Rövidesen afelett vitatkoztunk, hogyan is valósulhatna meg ez az egység.

– Isten országa felett vitatkozunk, amelyet egyikünk sem birtokol – mondtam. – Ha a mienk lenne, nem vitatkoznánk. Akik igazán szeretik Krisztust, azoknak szeretniük kell egymást is. Mintha a Jézus által meggyógyított vakok lennének, akik afelett veszednek, hogyan is nyerték vissza látásukat. Az egyik így szól: „A hit ereje által lett ez.” „Megérintette szememet” – úgymond a másik. „Nyállal kevert sárral kentek meg szemhéjamat” – mondhatta a harmadik. Ha Jézus arra járna, bizonyára így szólna: „Más-más módon gyó-

gyítotlak meg titeket. Örüljetez inkább, és ne veszedjetez!”

Goethe szerint „a szín a fény fájdalma”: miközben áthalad a prizmán, a fény darabokra szakad. Úgy tűnt nekem, hogy az igazság keresése közben bekövetkezett szétszakadásunk Krisztus fájdalma.

5

A falon levő hangszóró – recsegések közepette – végre életre kelt.

– Egy-kettő-három-négy – üzempóba – ismételtgette egy hang. Majd következett a szöveg: – A kommunizmus jó. A kommunizmus jó. A kommunizmus jó. – Szünet következett. Újra recsegés. Aztán visszatért a hang, erősebben, harsányabban és parancsolóbban:

A kommunizmus jó

A kommunizmus jó

A kommunizmus jó

A kommunizmus jó

Egész éjjel ment, másnap reggelig. Nemsokára már csak néha-néha figyeltünk fel a szavak értelmére, és amikor valahol a börtönben egy központban kikapcsolták, s végre elnémult a hangosbeszélő, a szavak továbbra is ott csengtek fejemben: „A kommunizmus jó. A kommunizmus jó. A kommunizmus jó.”

Weingärtner szerint ez egy hosszú folyamat első felvonása volt csupán.

– Parancsolóink ezt az oroszoktól tanulták, az oroszok pedig Pekingtől. A következő lépés a nyilvános

vallomás. Mao uralma alatt a kínaiaknak előadásokon kell részt venniük a gyárakban, irodákban vagy éppen az utcán. Majd el kell ítélniük saját magukat, megvallva a proletariátus elleni, öt, tíz vagy húsz évvel ezelőtti ténykedéseiket. Ha nem vallasz, bezárnak mint konok ellenforradalmárt. Ha vallomást teszel, saját vallomásod alapján börtönöznek be. Így az emberek igyekeznek vallani is meg nem is: beismerik, hogy áruló gondolataik voltak, azt viszont már nem, hogy azokat meg is cselekedték volna. Egyik ember jelenti a másikat. A barátok közötti, a családokon belüli bizalom romokban hever. Ugyanaz a folyamat kezdődik velünk is!

Fazekas atya ezt mondta:

– A Sátán mindig Istent majmolja. Az egész nem más, mint a keresztény vallástétel kigúnyolása.

– Meddig fog ez tartani? – kérdezte Gaston.

– Ameddig el nem hiszed, hogy „a kommunizmus jó”: talán évekig – mondta Weingärtner.

Következő előadónk pufók volt és kedélyes. Az új, nagyszerű Romániáról beszélt, mely Gheorghe Gheorghiu-Dej tizenhat éves terve nyomán fejlődik, valamint arról a paradicsomról, amit máris élvezhettek mindazok, akiket a Párt arra méltóknak ítélt. Ecsetelte azokat az előjogokat, amiket a lojális munkások élvezhettek, a finom ételeket, a bőven folyó bort, és a bikinis lányokkal teli, mesés tengerparti szabadságokat.

– De hát el is felejtettem! – nevetett. – Hiszen közületek, fiúk, legöbben soha nem is láttak bikinit. Azt se tudjátok, mi az, nyomorult fickók! Hadd magyarázzam

el nektek. Nem kell a romlott Nyugatnak hagyni az életben a legjobb dolgokat.

Szemei izzottak és hangja öblössé vált, amint lángolva beszél a mellekről, hasakról és csípőkről, a bor és utazás élvezeteivel fűszerezve vaskos szónoklatát. Soha nem láttam olyan gyönyörre kiéhezett emberi arcokat, mint most mellettem, ebben a nagy teremben. Csúnyák és ijesztőek voltak, ahogyan tüzelő állatokra emlékeztettek. Ennek az embernek a szabad szájú szavai lefosztották rólu az emberi szemérmét, nem hagyva mást, csak a kéjvágyat.

Az előadó szerint ilyen sok gyönyör várt ránk odakint.

– Itt az ajtó. Ha akarjátok, ti magatok kinyithatjátok. Dobjátok el magatoktól azt a kupac ellenforradalmi eszmét, ami bűnözőkké tett benneteket! Álljatok a mi oldalunkra! Tanuljátok meg, hogyan lehettek szabadok!

Az ilyen előadások után keveset beszélgettünk. Senki sem gondolt most a feleségekre meg az odakint ránk várakozó kemény munkára. Sikerült ügyesen felébreszteni bennünk a nyers vágyat, mely életöztönünk része.

A nemi ösztön efféle felcsiholása sokkal több szenvedést okozott a házasságban élő protestáns és ortodox papoknak, mint a katolikusoknak, akik ifjúkoruktól fogva cölibátusban éltek.

Hónapokig szűk kosztot tartottak, és rendszeresen mértek, hogy testsúlyunk mindig húsz kilóval a normális alatt legyen. Most valamivel jobb volt az étel, de furcsa volt az íze. Afrodiziákumokra gyanakodtam, és később orvos rabtársaink egyet is értettek velem abban,

hogy ételünkbe nemi izgatószeret keverték. A személyzet nagyrészt kicserélődött: az orvosok, hirdetésményeket, bírósági végzéseket felolvasó tisztviselők többnyire lányok voltak. Feszes, kihívó öltözetet viseltek, illatszereket és szépítőszeret használtak. Úgy tűnt, mintha szándékosan időznének a cellákban.

– Csak egy életetek van – mondta minden nap az előadó. – Gyorsan tovaszáll. Mennyi időtök van még hátra? Gyertek, tartsatok velünk. Segíteni akarunk nektek, hogy a legtöbbet kapjátok az élettől!

Az egóhoz, az ember önmagát érvényesítő és védő oldalához akkor folyamodtak, amikor primitív érzelmeink már forrásban voltak. Végül pedig, amikor sikerült megtörni az erkölcsi ellenállást, a felettes ént, lelkiismeretet, társadalmi értékrendet és erkölcsi normákat vették célba. Az előadók azt mondták, hazafiasságunk hamis, eszményeink délibábok, s igyekeztek helyükbe a kommunista ideológiát beplántálni.

Ezeket a tömegszuggesztiós kezeléseket „forradalmi gyűléseknek” nevezték, a forradalmi harc pedig soha véget nem ért.

– Mit is csinálnak most a feleségeitek? – kérdezte a kedélyes előadó. – Éppen azt, amit ti is csinálni szeretnétek!

Kimerültünk, és a hisztéria határán voltunk. Amikor éppen nem volt előadás, a magnetofon szakadatlanul azt darálta, hogy a kommunizmus jó. A rabok egymás között veszekedtek.

Elsőként Daianu, a költő ellenállása tört meg. Egyik előadás végeztével felugrott, és zagyvaságokat kezdett fecsegni az állam ellen elkövetett gonosztetteiről.

– Most már látom, mindent látok! Hamis ügy érdekében áldoztam fel életemet!

Földbirtokos szüleit hibáztatta, amiért rossz úton indították el. Senki sem kérte, hogy támadja a vallást, mégis elkezdte becsmérelni hitét, a szenteket, a szentségeket. Kirohant a babonáság ellen, és káromolta Istent. Egyre jobban belelovalta magát.

Azután Radu Ghinda állt fel, és hasonló hangnemben beszélt.

– Bolond voltam – kiáltotta. – Félrevezettek kapitalista és keresztény hazugságok... Soha többé nem teszem lábamat templomba, csak ha köpni akarok.

Daianu és Ghinda az előadók lelkesedését felülmúlva arra biztatták a foglyokat, hogy adják fel régi hitüket. Mindketten jó szónokok voltak, és sokakat mélyen meg-ingattak ékes szavú dicshimnuszuk, amelyekkel a kommunizmus által nyújtott örömeket és szabadságot ecse-telték, mivel meg voltak győződve afelől, hogy igazán hiszik is, amit mondanak.

Amikor Ghinda leült, egy keszeg, remegő öreg ember kezdett kiabálni:

– Mind ismernek innen – Silvanu vagyok, a királyi hadsereg tábornoka. Megtagadom rangomat és hűségemet. Szégyenkezem a szerepem miatt, amit a szövetségünk, Oroszország elleni gyilkos háborúban vállaltam. A kizsákmányoló osztályok kiszolgálója voltam. Szégyent hoztam hazámra...

A tábornokot egy volt rendőrfőnök követte, aki „megvallotta”, hogy a kommunizmus hamarabb is hatalomra kerülhetett volna, ha a rendőrség nem akadá-

lyozza. Úgy beszélt, mintha a jelenlevők közül senki sem tudta volna, hogy a kommunizmust az oroszok erőltették az országra.

Egymás után álltak fel az emberek és szajkózták valamásaikat. Hosszú hónapok előre kitervelt éheztetésének, megaláztatásainak, bántalmazásainak és az agymosásnak ez lett az első gyümölcse. Elsőként a Daianu-és Ghinda-féle emberek engedtek a nyomásnak, akiknek erejét amúgy is felemésztette a saját bűneik miatti önvád. Daianu aszkézist prédikált, miközben torkos volt és nőcsábász. Diákjait arra biztatta, hogy Istenért hagyják el a világot, ő maga viszont Hitler propagandistájává lett. Azt mondta: „szeresd Jézust”, de gyűlölte a zsidókat. Magát hívőnek képzelte, az ember viszont az, akinek a mindennapi életben mutatkozik: versei, bármennyire szépek is voltak, csak vágyódásoknak adtak hangot, a beteljesedést nem ismerték. Ideológiai szempontból Ghinda is meghasonlott egyfelől antiszemitizmusa, másfelől hite között. Mindketten korosodó emberek voltak: több mint tizenöt évet töltöttek börtönben, és még több volt kilátásban.

A papok szobájából mások nem engedtek ilyen gyorsan a nyomásnak, ezért még több szenvedésnek néztek elébe. De legalább elcsendesedtek vitáink. Rájöttünk, hogy felekezeteink sokasága kettőre szűkíthető: az egyik a gyűlölet vallása, amelynek kezében a szertartás és a dogma fegyver a másik ember ellen, míg a másik a szeretet, amelyben a különféle emberek felfedezhetik Isten előtti egységüket és testvériségüket. Régebb sokszor úgy tűnt, hogy minden más missziónál nagyobb szükség len-

ne arra az egyre, mely a lekipásztorok megtérítését tűzi ki céljául. Most viszont gyakran azt éreztük, mintha a cellában az önfeláldozás és a megújult hit tüze lobogna. Mintha csak angyalok vettek volna körül bennünket az ilyen pillanatokban.

Az úrvacsorához kenyérre volt szükségünk, és sokan hajlandók voltak feláldozni kenyéradagjukat. Az ortodox szertartás viszont megkívánta, hogy a kenyeret egy mártír erekléje felett szenteljék meg. Ilyesmi nem volt kéznél.

– Vannak viszont élő mártírok közöttünk – mondta Andricu atya. Mírza püspök betegen feküdt a kórházban: az ő teste felett szentelték meg a kenyeret és bort, amit egy kicsorbult csészében csempésztek ki a kórházból.

6

A „megtért” rabokat nemsokára odatették, hogy előadásokat tartsanak rabtársaiknak. Nagy szenvedéllyel végezték ezt, abban a hiszemben, hogy szabadulásuk erőfeszítéseik függvénye. Híre ment annak, hogy Daianu és Ghinda bukásának köszönhetően szörnyű dolog történt: a Vaszgárdának két tagja tiltakozása jeléül felvágta az ereit egy vésővel, amit az asztalosműhelyből loptak el. Mindketten elvéreztek.

Daianut és Ghindát a cella egyik sarkában találtam.

– Most, hogy árulásuk két ember életébe került, mi a véleményük önmagukról? – kérdeztem. – Meghaltak, hogy a nép élhessen! – felelte Ghinda.

– Egy hete még maguk is a nép ellenségeinek számítottak – feleltem.

Daianu kitört:

– Ki akarok innen kerülni, bármennyit is szenvedjen más emiatt!

A velük szembeni ellenszenv oly nagygyá lett, hogy más cellába kellett vinni őket. Miron megjegyezte:

– Különös, hogy olyan könnyen áruolókká lettek azok, akiknek írásai látszólag mély keresztény hitről tanúskodnak.

A válasz e kérdésre vélhetőleg abban található, hogy írásaikban Daianu és Ghinda Krisztust az ő ajándékaiért magasztalták: a békességért, szeretetért, megváltásért. Az igazi tanítvány nem az ajándékokat keresi, hanem magát Krisztust. Csak így képes vállalni a végső áldozatot. Ők nem követői, hanem kliensei voltak Krisztusnak, ezért amikor a kommunisták is megnyitották a maguk boltját, amelyben olcsóbban lehetett vásárolni, inkább oda mentek.

7

Ismét súlyosan megbetegedtem. 1963-ban beszállítottak a börtön kórházába. Egy hetet tölthettem ott, amikor mindenkit kiharancsoltak. Egyesek alig tudtak járni: egymást támogatva mentünk ki egy nagy udvarra, ahol a börtön minden lakóját kiállították. Állva néztük végig egy rabokból összeválogatott színjászó csoport egyórás produkcióját. A darab a kereszténységet tette csúfság tárgyává, és amikor a parancsnok körül gyülekező tisztek tapsoltak, velük együtt tapsolt a közönség is.

Az előadás végeztével Alexandrescu harsány hangon kérte a méltatásokat vagy bírálatokat. Nem volt elég

tetszést nyilvánítani, hanem meg is kellett indokolni. Daianu kezdte, Ghinda folytatta. Egymás után álltak elő az emberek vallásellenes jelszavakat ismételve. Miután visszajöttek a nézőseregbe, egyikük-másikuk könnyes szemmel ölelt meg, és ezt mondta:

– Muszáj ezt mondanunk, míg vége lesz mindennek.

Amikor a parancsnok engem is felszólított, eszembe jutottak feleségem évekkal ezelőtt mondott szavai az egyházak kongresszusán:

– Eredj, és mosd le Krisztus arcáról ezt a szégyent!

Szamosújváron nagyon jól ismertek – sok cellában megfordultam. Szemek százai figyeltek, mintegy ugyanazt kérdezve:

– Vajon ő is dicsérni fogja a kommunizmust?

Alexandrescu őrnagy rám szólt:

– Rajta, beszélj!

Nem tartott ellenállástól. A nyakas emberek ellenállásának megtörése a párt erejét mutatta, ők pedig úgy gondolták, hogy ez csak idő kérdése.

Elővigyázatosan kezdtem:

– Vasárnap reggel van. Feleségeink, anyáink és gyermekeink otthon a templomban értünk imádkoznak. Mi is szerettünk volna imádkozni értük... Ehelyett végignéztük ezt a játékot.

Könnybe lábadt a rabok szeme, amint családjukat emlegettem. Folytattam:

– Itt sokan beszéltek Jézus ellen, de tulajdonképpen mi bajotok van vele? Ti a proletariátusról beszéltek: hát nem volt Jézus is ács? Ti azt mondjátok, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék, ezt viszont már nagyon rég megírta

Pál apostol a thesszalonikaiaknak. Szót emeltek a gazdagok ellen, holott Jézus is korbáccsal kergette ki a templomból a pénzváltókat. Ti kommunizmust akartok, de ne feledjétek: az első keresztények olyan közösségben éltek, ahol mindenük közös volt. Fel akarjátok emelni a szegényeket, pedig már Szűz Máriának a Jézus születéséről szóló éneke, a Magnificat is arról szól, hogy Isten a gazdagok fölé fogja felmagasztalni a szegényt. Ami jó van a kommunizmusban, mind a kereszténységtől származik.

Marx azt mondta, hogy a proletárok egyesüljenek. Ha viszont némelyek kommunisták, mások szocialisták vagy keresztények, és egymást gúnyoljuk, nem tudunk egyesülni. Én soha nem gúnyolnék egy ateistát. A gúnyolódás még marxista szempontból sem jó, mert megosztja a proletárokat.

Marxot idéztem, aki *A tőke* előszavában azt írja, hogy a bűn által megrontott élet helyreállítására a kereszténység az ideális vallás. Feltettem a kérdést, hogy létezik-e olyan ember, legyen bár kommunista, aki ne vétkezett volna, hiszen ha nem Isten ellen, akkor a Párt ellen vétkezett. Böven idéztem saját szerzőik műveiből. Alexandrescu őrnagy fészkelődött székében, s cipőorrával a port rugdosta, de nem szakított félbe.

A rabok is csendben voltak, én pedig látva megindultságukat, elfelejtettem, hol vagyok, és nyíltan Krisztusról kezdtem prédikálni: arról, amit értünk tett, és amit Ő nekünk jelent. Elmondtam, hogy amiképpen nem létezik iskola, ahol ne vizsgáztatnának, sem gyár, ahol ne ellenőriznék a munka minőségét, akképpen mi

magunk is ítéletre jutunk: saját magunk, embertársaink vagy éppen Isten ítélőszéke elé. A parancsnokra néztem, és azt mondtam:

– Ön is ítéletre fog jutni, Alexandrescu őrnagy!

Ismét szó nélkül hagyta a dolgot, én pedig arról beszéltem, hogy Jézus a szeretetet hirdeti, és örök életet ad. A rabok hirtelen éljenzésben törtek ki.

Amikor helyemre mentem, Miron azt mondta:

– Tönkretette egész munkájukat.

Én azonban tudtam, hogy ez nem igaz. Gaston oda-súgta:

– Hallotta az éljenzést?

– Nem engem éljeneztek, csupán azt, ami saját szívükben van – feleltem.

Mindez idáig a papok közül csak egy hangos kisebbség esett az agymosás áldozatául. Kevesen voltunk mi is, akik nyíltan ellene szegültünk, viszont sokan rokonszenveztek velünk, akiknek vagy a bátorságuk, vagy a bölcsességük hiányzott ahhoz, hogy harcoljanak.

Nem volt könnyű. Felszólalásomnak az lett az eredménye, hogy elveszítettem a börtönkórházban levő védett helyemet: visszaküldtek a papok szobájába.

A politikai tiszt elmondta: Daianu meg Radu Ghinda arra vállalkozott cellájában önkéntesen, hogy írni fognak a Népköztársaság csodáiról, amiket nem láthattak saját szemükkel vagy tizenöt esztendeje. Tollat és papírt kaptak, és ellátták őket bőven minden szükségessel: pártirodalommal és turistapropagandával. A két ember élt az alkalommal, hogy új meggyőződésének hangot adjon. Néhány héttel később ki is engedték őket. Ellenállásun-

kat nagy csapás érte ezzel. Az új rendszer első szabadon bocsátottjai voltak, mi pedig nem tudhattuk, hogy egyben az utolsók is.

Kónya hadnagy, a politikai tiszt egy újságot hozott a papok szobájába, és odahívta Andricu atyát.

– Olvassa ezt fel, úgy, hogy mindenki hallja! – mondta.

Andricu elolvasta a szalagcímet: „NEVETŐ ORSZÁG – DALOLÓ SZÍVEK.” A cikket Radu Ghinda írta, és egy letartóztatása előtti mosolygós fényképe volt mellette.

Kónya hadnagy így szólt:

– Tudomásukra hozom, hogy mindegyiküknek hasonló esélye van a szabadságra meg a munkára, rögtön, amint feladják értelmetlen és idejétmúlt felfogásukat, és csatlakoznak az új Románia népéhez!

Daloló szívek! Ghindára úgy emlékezett mindenki, mint egy csupa csont és bőr figurára. Azt is tudtuk, hogy családja nagy nyomorúságban élt, gyermekét pedig eltiltották a tanulástól.

Daianu is beállt azok közé, akik megénekeltek a szocialista Románia szabadságát, de azokhoz a francia orvostanhallgatókhoz hasonlóan, akik pacát ejtettek füzetükön, és azt a minősítést kapták, hogy „bon pour l’Orient” – „jó lesz Keletre”, Daianu és Ghinda teljesítménye csak a Nyugatnak volt jó. Ott vissza lehetett élni azok tudatlanságával, akik nem ismerték az országot. Az általuk írott cikkek olyan különleges újságokban és lapokban jelentek meg, amiket külföldön élő románok ezreinek küldtek el, Romániában viszont senki nem juthatott hozzájuk.

A két ember szabadlára helyezése mindenkit felvil-
lanyozott. Sokan, akik kegyetlenséget és megaláztatáso-
kat tűrve, éveken át rendíthetetlenül ellenálltak, inga-
dozni kezdtek. Azoknak viszont, akik feladták ellenál-
lásukat, ahelyett, hogy kiszabadultak volna, napi tizen-
négy, tizenhat órai önkéntes munkával kellett bizonyíta-
niuk „megtérésüket.” Cellájukba visszatérve további elő-
adásokat kellett végighallgatniuk vagy éppen tartaniuk.
„Politikai lázgörbét” kellett készíteniük, ami azt jelentet-
te, hogy mindenkinek jegyeznie kellett társának a kom-
munizmushoz való viszonyulását: langyos-e, hideg vagy
éppen ellenséges?

A hatóságok valószínűleg nem kaptak rólam kedvező
jelentéseket. Kónya hadnagy két hírrel jött hozzám. Az
első arról szólt, hogy feleségem már jó ideje börtönben
van. A második hír az volt, hogy este tíz órakor meg fog-
nak korbácsolni ismételt dacoskodásomért és arcátlansá-
gomért, ami a „színdarab” alkalmával tetőzött.

A Sabinával kapcsolatos hír szörnyen megrázott, és
az efelett érzett fájdalom csak növelte a beígért verés
miatti félelmemet. A várakozástól mindenki rettegett.
Az idő nehezen telt, de amikor a folyosón közeledő lép-
teket hallottam, egyszerre felgyorsult. A bakancsos lép-
tek zaja távolodott. A szomszéd cellából vittek el más-
valakit. A folyosó végén levő szobából nemsokára ütése-
ket és ordításokat hallottam. Aznap éjjel nem jött utá-
nam senki.

Másnap reggel újra figyelmeztettek. Hat napon át
tartottak feszültségben. Akkor végigvezettek a folyosón.
Az ostorcsapások tűzként égettek. Amikor vége volt, Kó-

nya hadnagy, aki a büntetés végrehajtását felügyelte, azt ordította:

– Adjatok még neki!

Miután túlságosan lassan álltam lábra, még tíz ütest rendelt. Félig vonszolva vittek vissza a cellámba, ahol a hangosbemondó ezt harsogta:

A kereszténység ostoba

A kereszténység ostoba

A kereszténység ostoba

Miért nem adod fel?

Miért nem adod fel?

Miért nem adod fel?

A kereszténység ostoba

A kereszténység ostoba

A kereszténység ostoba

Miért nem adod fel?

„Kisebb rendellenességekért” maguk az örök hajtóták végre a veréseket, a cellákban.

– Told le a nadrágodat, verést kapsz! – Letoltuk.

– Hasalj! – Lehasaltunk.

– Feküdj a hátadra, emeld fel a lábad! – Átfordultunk.

Továbbra is próbáltunk imádkozni. Olykor egy-egy pap azt mondta:

– Azt mondom: „Mi Atyánk”, de miféle atya, miféle Isten az ilyen, aki odaad ellenségeimnek? – Biztattuk: Ne add fel! Csak mondd továbbra is a Miatyánkot. Légy csökönyös. Ha állhatatos leszel, megújul hited! – Hallgattott ránk, hiszen osztoztunk szenvedéseiben.

Amikor az örök megunták a verést, előállítottak két rabot.

– Vigyázz! – parancsolták. – Verd pofon a barátodat! Ha a felszólított nem tette, azt mondták neki:

– Elveszítetted az esélyedet –, és ráparancsoltak a másikra. Az meg ütött vakon. – Húzz be neki! – Véresre verték egymás arcát, az örök pedig harsányan nevettek.

Egy este Kónya hadnagy szólt, hogy szedjem össze holmimat. Mivel nem hatott rám a kezelés, remélik, hogy használni fog, ha átköltöztetnek egy különleges részlegre. A börtönnek ezen része felől sok híresztelés érkezett. Kevesen tértek onnan vissza. Vagy meghaltak, vagy pedig nem tudtak az agyomosásnak ellenállni, és kiszabadultak.

Átmentünk az udvaron, befordultunk néhány sarokon, majd megálltunk egy sor ajtó előtt. Az egyik megnyílt, majd kétszeres kattanással bezárult mögöttem.

Egyedül voltam egy fehérre csempézett szobában. A mennyezet rejtett lámpák erős fényét verte vissza. Noha nyár volt, a központi fűtés – ami sehol másutt nem működött a szamosújvári börtönben – teljes erővel ontotta a meleget.

Kónya megbilincselte kézzel hagyott ott, így hát csak háton vagy oldalamon fekehettem. Csurgott rólam a veríték. Kattant a kémlelőlyuk, az őr vihogása hallatszott kívülről:

– Valami baj van talán a fűtéssel?

Fájt a gyomrom. Furcsa íze volt az ételnek, amiből arra következtettem, hogy megint begyógyszereztek. A hangszórókból itt más szöveg hallatszott:

Már senki sem hisz Krisztusban
Már senki sem hisz Krisztusban
Már senki sem hisz Krisztusban
Senki sem jár templomba
Senki sem jár templomba
Add fel
Add fel
Add fel
Már senki sem hisz Krisztusban...

Reggel visszajött Kónya. A nyitott ajtón hűvös, friss levegő áradt be. Kinyitotta bilincseimet. Kinyújtottam elgémberedett karjaimat, és engedelmeskedve parancsának, követtem a folyosón.

Újabb cellába vittek, tiszta ruhát kaptam. Vetett ágy volt a cellában, az asztalon abrosz, a vázában virág. Ez már túl sok volt: leültem és elkezdtem sírni. Amikor Kónya kiment, helyrejöttem. Az asztalon egy újságot pillantottam meg: bebörtönzésem óta az elsőt. A Szamosújváron keringő híreket kerestem benne, melyek szerint az Egyesült Államok Hatodik Flottája betört a Fekete-tengerre, és szabad választásokat követel a kommunista uralom alatti országokban. Ezek helyett csak egy kommunista diktátorról szóló cikket találtam, aki hatalomra jutott Kubában, és fittyet hány Amerikára.

Első látogatóm Alexandrescu parancsnok volt. Azt mondta, hogy a szobában levő körülmények az előttem nyitva álló kellemes életet példázzák. A vallást kezdte támadni. Szerinte Krisztus az apostolok fantáziájának szü-

leménye volt, hogy a rabszolgákat áltassák a mennyország reménységével.

Felvettem az újságot, és odaadtam neki.

– Ez a párt nyomdáiban készült – mondtam. – Rajta van a dátum is, 1963 júliusa. Ezt egy önök szerint soha nem létezett, 1963 esztendővel ezelőtt született ember születésétől számítják. Önök nem hisznek Krisztusban, mégis elfogadják civilizációnk alapítójának.

Alexandrescu vállát vonogatta:

– Az nem jelent semmit. Ez a megegyezései időszámítási mód.

– De hogyan állhatott elő ez a szokás, ha Krisztus soha nem jött a Földre? – kérdeztem.

– Valami hazug emberek indították el.

Azt mondtam:

– Ha – teszem fel – ön azt mondja nekem, hogy az oroszok leszálltak a Marsra, nekem nem kell feltétlenül elhinnem. Ha viszont bekapcsolom a rádiót, és a New York-i adón azt hallom, hogy az amerikaiak gratulálnak nekik, akkor biztos lehetek abban, hogy a hír igaz. Hasonlóképpen Krisztus létezését történelmi tényként kell elfogadnunk, ha legádázabb ellenségei elismerik azt a Talmudban, sőt még anyjának és néhány apostolának nevét is feljegyzik. És oda kell figyelniük, ha a farizeusok még Krisztus csodáinak tényét is elfogadták, noha elvetették mint fekete mágia segítségével végrehajtott cselekedeteket. Sok pogány író is elismerte létezését. Csak a kommunisták tagadják a történelemnek ezt a nyilvánvaló tényét, csupán azért, mert nem fér össze elméletükkel.

Alexandrescu nem érvelt tovább, hanem inkább küldött nekem egy könyvet. Csodálatos volt, hogy annyi év után végre könyvet tarthattam a kezemben, még ha az nem is egyéb, mint az *Ateista irányelvek*. Ez a Nyugaton ismeretlen kézikönyv nélkülözhetetlen olvasmánya mindazoknak, akik a Vasfüggönytől keletre karrierjüket kívánják megalapozni.

Szép kötésű, illusztrált, alapos érveket tartalmazó példányt tartottam kezemben. A vallás eredetével kezdve, áttekintette a hinduizmust, buddhizmust, a konfucianizmust meg az iszlámot. Ezek után következett a kereszténység, melynek minden egyes felekezetére külön fejezetet szentelt. A katolicizmus nagyon rossz helyezést ért el, a lutheranizmus sokkal jobbat (Luther ugyanis dacolt a pápával), végül viszont mégiscsak szélhámosságának minősült minden. Mivel a tudomány ezt bebizonyította, az egyház mindig is üldözte a tudományt. Egy teljes fejezet szólt arról, hogy az egyház a kapitalizmus eszköze volt évszázadokon keresztül, Krisztus parancsa tehát, hogy szeressük ellenségeinket, nem jelenthet mást, mint hogy hajoljunk meg a kizsákmányolók előtt. Külön részlet tárgyalta az orosz papság romlottságát (nyilvánvaló, hogy orosz nyelven írták az eredetit). Megtévesztő módon úgy sorakoztatták fel a képeket, hogy bizonyítsák: a keresztény szertartások pogány babonákból származnak. Az utolsó fejezet „Az ateista propaganda formáit” elemezte, és szovjet vallásellenes törvényrendeletekkel zárult. Itt belealudtam.

A következő néhány hétben ígéretes és fenyegetések, virágos szobám és a vakító, hangosbemondós cella, ízletes, de valószínűleg drogozott ételek és éhség, érvelés és büntetés váltogatták egymást. Egy reggel, amikor éppen „hőkezelésen” voltam, Andricu atyát is odahozták, az egykori „vörös papot”, aki bűnbánatra jutott. Ott ült levegő után kapkodva, míg végül nem bírta már. Felugrott és vadul dörömbölni kezdett az ajtón könyörögve, hogy engedjék ki. Tüstént megjelent a parancsnok.

– Lehet még melegebb is – mondta Alexandrescu, elismételve, hogy szabadulásunk is rajtunk áll.

– De mit fogtok tenni és hogy fogtok prédikálni, ha kiszabadultok? Írjatok egy vázlatot.

Tollat és papírt hozott, azzal kiment.

Leültünk és írtunk. Amikor befejeztem, odaadtam Andricunak a papírjaimat, az övéit pedig elkértem, hogy olvassam át.

– Minden vasárnap hallhat ilyen prédikációkat – mondta védekezve. – Haladóak, tudományosak, marxisták.

Azt mondtam neki:

– Ne csapja be önmagát, Andricu atya. Tudja jól, hogy ezzel megtagadja mindazt, amit hisz. Ha egy pap elveszíti a hitét, legalább hallgasson. Én nem az Isten ítéletéről beszélek. Mit gondolnak majd gyülekezete tagjai, barátai, családja, ha ilyen prédikációkat hallanak öntől? Ne engedje, hogy megint rászedjék a kommunisták. Megvásárolják olyan ígéretekkel, amelyeket soha be nem tartanak.

Hosszasan győzködtem Andricut, rámutatva arra, hogy szívében még mindig a kereszténységnek ad igazat. Végül megszólalt:

– Adja ide a prédikációimat –, és darabokra tépte őket.

9

A nagyteremben a „forradalmi gyűléseknek” egy újabb sorozata kezdődött el, amin a raboknak százai vettek részt. Bennünket, a különleges részlegen levőket is odaküldtek, hogy hallgassuk őket. A legtöbb előadást most egykori cellatársaink tartották. Miután jól kioktatták őket, dicshimnuszokat zengtek a kommunizmusról, amely sokévnnyi szenvedést okozott nekik. A vallás elleni támadásaikat gyakran modern, a Szentírást tagadó teológusokra alapozták, az „Isten halott”-típusú iskolák propagandistáira.

– Tanulmányozzatok csak saját gondolkodóitokat! – mondták nekünk. – Ők bebizonyították, hogy a kereszténységben nincs semmi objektív igazság.

Napi tíz-tizenkét órán át előadásokat hallgattunk, vitatkoztunk, szívtuk magunkba a magnóból hangoztatott jelszavakat. Az agymosáson átesett előadók sokkal gyakrabban és vaskosabban próbáltak az Id-re hatni, mint a hivatalosak, és az Egó felé intézett támadásaik – a szabadsággal, pénzzel, elismert állással kecsegtető jövő, amit ígértek – is sokkal meggyőzőbben hatottak.

Egy maroknyi ember minden cellából naponként jelentést tett a többiek „politikai egészségi állapotáról”.

Akik megalázkodtak ezek előtt, viszonylagos biztonságban voltak. Akik nem, általában a különleges részlegen kötöttek ki. A besúgás láza mindenkit hatalmába kerített. Az egyik rab melletttem azért panaszkodott egy tisztnek, hogy az őt be se nézett a priccse alá, amikor vizsgálatot tartott nála!

Augusztus 23-án, az Oroszországgal kötött fegyverszünet évfordulóján a legtöbb rab már kész volt mindent elhinni, amit hallott. Alexandrescu őrnagy felszólalt az előcsarnokban tartott nagygyűlésen.

– Jó híreink vannak – kezdte.

A földjeiktől megfosztott parasztok mosolyogtak, amikor hallották, hogy földjük virul a termelőség-kezetekben. Egykori kereskedők és bankárok tapsoltak hallva, hogy a kereskedelem fellendülőben van.

– Némelyek közületek végre látják a dolgok értelmét – mondta a parancsnok. „Mások viszont nagyon bolondok. Ti hülyék! Tíz-tizenöt évig ültetek a börtönben arra várva, hogy jöjjenek az amerikaiak, és szabadítsanak ki benneteket. Van egy hírem számotokra. Jönnek az amerikaiak, de nem azért, hogy kiszabadítsanak titeket. Azért jönnek, hogy velünk üzleteljenek!

Alexandrescu szerint a Párt Gheorghiu-Dej elnökletével lépéseket tett annak érdekében, hogy megnyerje Nyugattól a kereskedelmi kedvezményt. Kölcsönöket kapnak, gyárakat építenek, nukleáris erőműveket működtetnek, mind-mind nyugati segítséggel.

– Ti hülyék! – fröcskölte újra. – Mind ábrándokat kergettetek. Mi jobban ismerjük az amerikaiakat, mint

ti. Ha kéreget tőlük az ember, nem kap semmit. Aki viszont gyalázza és szidja őket, megkap mindent, amit akar. Mi okosabbak voltunk nálatok.

Valaki vihogni kezdett, és mások is bekapcsolódtak. Nemsokára az egész terem majd kettészakadt a nevetéstől. A zaj szinte hisztérikussá vált, amikor a parancsnok felemelte a kezét, és lecsendesítette. Kedélyesen tudomásunkra hozta, hogy mivel közülünk senki sem vehet részt a „Felszabadulás Napján” rendezett ünnepeken, kárpótlásul elintézte, hogy végignézhessük azokat televízión, amit erre az alkalomra szereltek be.

A tévéműsor Gheorghiu-Dej és mások beszédével kezdődött, amelyek arról szóltak, hogyan bukott meg a fasiszta rendszer Romániában. A szónokok közül természetesen senki sem említette, milyen fontos szerepet játszott 1944. augusztus 23-án a fiatal Mihály király vagy Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárthoz tartozó államférfi vagy a kommunista igazságügyi miniszter, Pătrășcanu. A királyt ugyanis száműzték, a másik kettő pedig börtönben halt meg.

Eszembe jutott, hogy a kommunizmus hatalomra jutásának elején az emberek inkább kerülték az ilyen évfordulós parádét, most viszont, amikor elkezdődött a felvonulás, elcsodálkoztam a Marx, Lenin és Dej arcképei mögött masírozó menetoszlopokon, a szellő által lengett vörös zászlókon. Fúvószene és a tömeg éljenzése keveredett a skandalással: „Augusztus 23-a elhozta nekünk a szabadságot!”

– Régebb nem így volt – mondtam a mellettem ülő Andricu atyának.

– Ha egy lányt megerősszakolnak, először védekeznek. Másodsor tiltakozik. Harmadszor már élvezi – suttogta vissza.

Amikor véget ért a látványosság, kezdetét vette egy újabb.

– Most pedig megbeszéljük az ünnepséget – mondta Alexandrescu.

A hallgatóság minden tagja rendre letette a garast. Volt katonák, egykori rendőrök, földbirtokosok, parasztok, gyárosok – beszédét mindenki ezzel a felkiáltással fejezte be: „Augusztus 23. elhozta nekünk a szabadságot!”

Sorra kerültem én is. A bevezetőben alkalmazkodtam a nap hangulatához.

– Nekem aztán valóban szabadságot hozott augusztus 23. – mondtam. – A fasiszták gyűlöltek, és ha Hitler megnyerte volna a háborút, most csak egy darab szappan lenne belőlem. Én viszont élek, és a Biblia azt mondja, hogy „jobb egy élő eb, mint egy döglött oroszlán.”

Helyeslő morajlás közepette folytattam.

– Egy másik értelemben viszont szabad voltam már augusztus 23. előtt is. Elmondom, hogy értem. Az ókori Szirakúza zsarnoka elolvasta Epiktétosznak, a rabszolgasorban élő filozófusnak a könyvét, ami úgy megtetszett neki, hogy felajánlotta neki a szabadságot. „Szabadítsd meg magad te” – felelt Epiktétosz. Látogatója tiltakozott: „De hát én vagyok a király!” A filozófus így válaszolt: „Egy zsarnok, akit élvezetei uralnak, rab; a rabszolga viszont, aki úr szenvedélyein, szabad. Szabadítsd meg magad, király!”

A teremben csend volt.

– Bár börtönben vagyok, szabad vagyok. Jézus megszabadított vétkeimtől, a lelkemben levő sötétségtől. Az augusztus 23-i eseményeknek köszönhetően megszabadultam a fasizmustól. A másik fajta szabadságért, a mulandó dolgoktól és a haláltól való szabadságért viszont Jézusnak adok hálát!

A parancsnok felállt.

– Mondd ezt a számszót Gagarinnak. Ő kint járt az űrben, de Istennek nyomát sem találta!

Nevetett. A rabok is vele együtt nevettek.

– Ha egy hangya körüljárja cipőm talpát, elmondhatná, hogy nyomát se látta Wurmbrandnak – feleltem higgadtan.

10

Büntetésből újra a különleges részlegbe kerültem. Ott voltam, amikor Alexandrescu meglátogatott, kimondottan azért, hogy értesítsen az amerikai elnök meggyilkolása felől.

– Nos, mit szól hozzá? – kérdezte.

– Nem tudom elhinni – mondtam.

Egy újságot mutatott, amely néhány rövid sorban számolt be Kennedy haláláról.

– Nos? – erősködött. Az effajta kérdésekkel próbálták kifürkészni a rabok észjárását.

Amikor azt feleltem, hogy ha Kennedy keresztény volt, most boldog, hogy a mennyben lehet, Alexandrescu kiment.

Később megint Andricu atyával voltam egy cellában, amikor az örök utánunk jöttek. Mielőtt kivittek volna, szemünket bekötötték és megbilincseltek; legjobb tudomásunk szerint akár kivégezni is vihettek.

Az örök irányítottak:

– Forduljatok jobbra! –, majd: – Most pedig balra!

A börtön egy távol eső részében levették szemünkről a kötést. Tiszta, meleg irodaegyüttesben voltunk. Andricut elvitték egy másik helyre, valószínűleg a központi irodába. Én egy ajtó előtt maradtam, egyedül az örrel, aki valamikor csendesen figyelt, amikor Krisztusról beszéltem.

Odasúgta nekem:

– Szegény barátom! Biztosan nehéz dolgod van, de tarts ki, az Isten szerelmére!

Néhány lépésre elrávolodott tőlem, arca merev volt, de szavai felmelegítettek.

Kinyílt az ajtó, engem pedig bevezettek. Egy tábornoki ruhát viselő férfi fogadott. Negrea belügyminiszter-helyettes volt. Kemény, cigányos arcáról értelem és erő sugárzott. Mellette ült a politikai tiszt néhány bukaresti hivatalosság társaságában.

Negrea udvariasan szólított meg:

– Tanulmányoztam az esetét, Wurmbrand úr. Nézetei nincsenek hatással rám, viszont tetszik nekem az olyan ember, aki nem enged a negyvennyolcból. Mi, kommunisták is makacsok vagyunk. Többször voltam én is börtönben, ahol mindent elkövettek, hogy nézeteimet megváltoztassák, de nem engedtem. Azt hiszem, itt az ideje, hogy egyezsége jussunk. Ha kész elfelejteni ne-

künk szenvedéseit, mi is elfelejtjük önnek, amit ellenünk elkövetett. Fordíthatunk egyet a dolgokon, és barátságot köthetünk ahelyett, hogy ellenségeskedjünk. Egyáltalán nem kellene meggyőződése ellenére cselekednie, sőt tevékenykedhetne azok szerint, miközben eredményesen együtt is működhetne velünk.

Nyitott iratgyűjtő feküdt előtte.

– Még prédikációit is olvastam. Bibliamagyarázatai szépen ki vannak dolgozva, de tudomásul kell vennie, hogy tudományos korban élünk...

„Vajon mi következik?” – kérdeztem magamban, amint Negrea előadta a Párt értelmezését a tudományról. Talán csak nem tesz meg több mint háromszáz méröldet csak ezért egy ilyen fontos miniszter?

Beszéde végre célhoz ért, mint a Duna, amely a síkságon ide-oda kanyarogva végre eléri a tengert.

– Olyan emberekre van szükségünk, mint ön! Nem szeretnénk, hogy emberek megalkuvásból csatlakozzanak hozzánk, hanem azért, mert belátják korábbi elképzeléseik téves mivoltát. Ha kész a babonaszág elleni harcban segítségünkre lenni, egyből új életet kezdhet. Lesz egy jól megfizetett állása, és családja önnel lehet kényelemben és biztonságban. Mit szól hozzá?

Azt feleltem, hogy eddigi életmódomban örömet leltem. Ami pedig a Párt megsegítését illeti, annak módjára is gondoltam, ha netalán szabadlábba helyeznének.

A politikai tiszt kiegyenesedett ültében. Negrea szólt meg:

– Úgy érte, hogy kész nekünk dolgozni?

– Én azt javasolom, hogy válasszák ki a legjobb marxista tanítót, én pedig városról városra, faluról falura járok vele. Előbb én kifejtem tudatlanságomat és maradi keresztény vallásom buta elképzeléseit, majd az önök marxistája is elmagyarázhatja elméleteit. A népnek pedig lehetősége lesz, hogy a kettő közül válasszon.

Negrea keményen rám nézett.

– Ön provokál bennünket, Wurmbrand úr. Ez tesz nekem önben. Éppen így válaszoltunk mi, kommunisták is főnökeinknek a régi szép időkben. Ezért hát ne vitatkozzunk. Én ennél is jobbat ajánlok. Senki sem kívánja öntől, hogy kommunista propagandistává legyen. Ha tényleg annyira ragaszkodik ócska hitéhez – bár fel sem foghatom, hogyan tud egy kulturált ember ilyen értelmetlenségeket elfogadni – hát tartsa meg magának. De ne feledje: a hatalom a miénk! A kommunizmus meghódította a világ egyharmadát. Az egyháznak egyezsége kell jutnia velünk. Játsszunk nyílt kártyákkal végre. Őszintén szólva, unjuk már az olyan egyházi vezetőket, akik mindent csak a látszat kedvéért csinálnak, és nincsenek napirenden az eseményekkel.

Negrea egytől-egyig felsorolta a pár megmaradt püspököt, aki szerinte vagy tehetetlen, vagy – mindenki számára nyilvánvalóan – a Párt embere.

– Nézze, ha önhöz hasonló ember lenne a püspök, megtarthatná a hitét, úgy, hogy egyben lojális legyen a rendszerhez. Az önök Bibliája azt mondja, hogy engedelmeskedniük kell minden hatóságnak, mivel az az Istentől van. Miért ne engedelmeskednének nekünk?

Nem mondtam semmit. Negrea megkérte a többi hivatalosságot, hogy hagyjanak magunkra egy pillanatra. Meg volt győződve, hogy elfogadom ajánlatát, és bizalmasan közölni akart velem valamit, de úgy, hogy a többiek ne hallják.

– A Párt tévedett, amikor támadta az Egyházak Világtanácsát – kezdte. – Tulajdonképpen úgy indult, mint egy kémhálózat, de a lelkipásztorok, akik benne vannak, gyakran proletár származásúak. Ők nem részvényesek, úgymond, hanem előkelő szolgák. Ahelyett, hogy szemben álljunk az ilyen emberekkel, inkább meg kellene őket nyernünk, és így a Világtanács az eszközünké válna.

Áthajolt az asztal fölött.

– Wurmbrand úr, ebben segíthetne ön nekünk. Ön együttműködött az Egyházak Világtanácsával. Önt sokan ismerik külföldön: még mindig nagyon sokan érdeklődnek ön felől. Ha elfogadná a püspökséget, segíthetné az Egyházak Világtanácsában levő szövetségeseinket, hogy kiépiítsenek számunkra egy bástyát – no nem az ateizmus számára, hanem a szocializmus és a béke ügyének. Minden bizonnyal elismeri az irányú mozgalmunk nemes mivoltát, hogy az atombombát és a háborút kiiktassuk az emberiség történelméből. És úgy imádhassa majd az Istenét, ahogy jólesik: nem avatkozunk bele.

Egy pillanatig gondolkoztam.

– Meddig kell terjednie az együttműködésnek? A püspökök, akik eddig önökkel együttműködtek, jelentést kellett hogy tegyenek saját papjaikról. Tőlem is ezt várják majd?

Negrea nevetni kezdett.

– Hivatalánál fogva nem lesz semmilyen különleges kötelezettsége – mondta. – Bárki, aki akármilyen, az államra nézve káros cselekedetről tudomást szerez, köteles az elkövetőt feljelenteni. Márpedig püspökként biztosan fog ilyesmiről hallani. A jelenlegi romániai lutheránus püspök nagyon öreg. Ön választott püspök, egyházának tényleges feje lehetne Romániában azonnal.

Gondolkodási időt kértem, Negrea pedig beleegyezett.

– Találkozunk majd újra, mielőtt Bukarestbe utaznék, hogy intézkedjek szabadon bocsátása ügyében – mondta.

Visszavittek egy magánzárkába, ahol órákon keresztül feküdtem és gondolkoztam. Eszembe jutott egy régi zsidó történet, amely szintén egy olyan emberről szólt, aki gondolkodási időt kért: egy rabbiról, akit az inkvizíció arra kényszerített, hogy tagadja meg hitét. Másnap reggel a rabbi azt mondta:

– Nem leszek katolikus, de kérek egy dolgot: mielőtt elégetnének a máglyán, tépjék ki a nyelvemet azért, hogy nem válaszoltam egyből. Az ilyen kérésre az egyetlen válasz a nem.

A dolognak viszont ez csak egyik oldala volt, ugyanis tudtam, hogy egy kommunista országban a hivatalos egyház csak kompromisszumok árán élhet meg. Egy keresztény már azzal is megalkuszik, hogy adót fizet az ateista államnak. Könnyű lenne azt mondani, hogy az egyház vonuljon illegalitásba, hiszen akkor szüksége van arra, hogy működését valami fedezze. Enélkül milliókat fosztanánk meg istentiszteleti helytől, igehirdetőktől, lelkipásztoroktól, akik keresztelnek, esketnek, temetnek;

ami elképzelhetetlen alternatíva, ha mindez elkerülhető néhány jó szóval, amit a kollektivizálásról, az úgynevezett békehadjáratról ejtenék.

Mindezek mellett évek óta nem láttam feleségemet és gyermekemet. Azt sem tudtam, hogy életben vannak-e. A politikai tiszt szerint Sabina börtönben volt: mi lesz vele és Mihaijal, ha visszautasítom ezt az ajánlatot?

Erőre volt szükségem Istentől, hogy nemet tudjak mondani tudva, hogy ennek ára további tizenegy év börtön, családom feláldozása és a nyomorúságos körülmények között rám váró, majdnem biztos halál. Abban a pillanatban viszont Isten eltakarta az arcát, hitem pedig elhagyott. Szemem előtt a kommunizmus hatalmas alakja tornyosult, mely már meghódította a világ nagy részét, és azzal fenyegetett, hogy teljesen elborítja. Képzetemen eluralkodott a halálfélelem, az újabb veresektől való rettegés, valamint az éhség és a szűkölködés réme, aminek prédául vetem feleségemet és fiamat. Lelkem olyan volt, mint egy hajó, amit ádáz vihar dobál ide-oda: egyik pillanatban mélyre zuhan, a másikban pedig mintha az égbe röpülne. Azokban az órákban Krisztus poharából ittam: számomra a Gecsemáné kertje volt ez. Én is arccal a földre borultam, mint Jézus, artikulálatlanul kiáltottam és imádkoztam kérve Istent, hogy segítsen meg ebben az irtózatos kísértésben.

Imádság után kissé megcsendesedtem. Még mindig magam előtt láttam Nichifor Daianut és Radu Ghindát, mindazoknak hosszú sorát a pátriárkával egyetemben, akik romlására voltak a hitnek. Sok ezren voltak, én pedig most hitemben meggyengültem, és a test gyengesége

miatt fog elnyelni az örvény, éppúgy, mint őket. Gondolatban aprólékosan felidéztem mindazokat a helyzeteket, amelyekben a kereszténység igaza mellett kardoskodtam. Elismételtem a legegyszerűbb kérdéseket: Jobb-e a szeretet a gyűlöletnél? Levette-e Krisztus a vállamról a bűn és a kételkedés terhét? Nemde ő a Megváltó? Igazából nem volt nehéz igennel felelni, és ennek következtében úgy éreztem, mintha valaki megszabadított volna a lelkemre nehezedő óriási tehertől.

Egy órán át ágyamon fekve ezt mondogattam:

– Most pedig igyekszem Krisztusra gondolni.

De erőfeszitésemet nem koronázta siker: semmire sem voltam képes gondolni. Szívemben űr volt, hiányzott belőle a kereszténység. Még egyszer utoljára Negrea ajánlatára gondoltam. A zsarnokok sora vonult el előttem, Nabukodonozortól kezdve, aki királyt állított a zsidók fölé, egészen Hitlerig, aki megtöltötte Európát bábjaival. Névjegykártyámon majd ez lesz olvasható: „Richard Wurmbrand, romániai lutheránus püspök a titkosrendőrség megbízásából.” Nem leszek Krisztus püspöke megszentelt helyen, hanem egy állami intézmény rendőrspiclijé.

Újra imádkoztam, és lelkemet betöltötte a békesség.

Másnap hívtak újra. Negrea körül többek között ott volt Alexandrescu parancsnok is. Amikor elmondtam, hogy nem fogadhatom el ajánlatukat, kezdődött előlről a gyözködés. Újra az Egyházak Világtanácsa kérdéséhez jutottunk, amikor Negrea ismét távozásra szólította fel társait. Sürgetett, hogy gondoljam át még egyszer a visszautasítást.

Azt mondtam neki:

– Nem érzem magam méltónak a püspökségre. A lelkipásztorságra sem vagyok méltó, sőt még az is túl nagy megtiszteltetés számomra, hogy egyszerű hívőnek tartsanak. Az első keresztények a „Christianus sum!” – „Keresztény vagyok!” szavakkal mentek a halálba. Én ehelyett még mérlegeltem is az ön szégyenteljes ajánlatát. Nem fogadhatom el!

– Találunk mást, aki elfogadja – figyelmeztetett.

– Ha ön azt hiszi, hogy bebizonyíthatja tévedésemet, álljon elő ateista érveivel! Hitem alátámasztására nekem megvannak saját érveim, és csak az igazságra töreksem – feleltem.

– Ugye tudja, mit jelent ez a jövőjére nézve? – kérdezte.

– Jól meggondoltam a dolgot, felmértem a veszélyt, és boldogan szenvedek azért, amit legfőbb igazságként biztosan hiszek.

Negrea úgy nézett rám, mint aki felismeri, hogy csak idejét pocsékolta. A végsőkig is udvarias maradt: biccentett fejével, becsukta aktatáskáját, felállt, és az ablakhoz ment. Ott állt, kifelé nézve, amíg az örök megbilincseltek és elvezettek.

Hosszú ideig a különleges részlegen tartottak, de hogy meddig, azt nem tudom. Börtönéletem bizonyos szakaszait az eltelt idő egyetlen hatalmas nappá sűrítette. Az agymosás egyre fokozódott, változatlan módszerekkel. A hangszóró ezt ismételte:

A kereszténység halott
A kereszténység halott
A kereszténység halott

Egyik napra tisztán emlékszem. Valamivel korábban levelezőlapokat osztottak szét köztünk, hogy értesítsük családjunkat: látogassanak meg és hozzanak csomagot. Eljött a nagy nap; megborotváltak, megmosdattak és tiszta inget adtak rám. Teltek az órák. A cellában ültem, és a villogó fehér csempére meredtem, de senki nem jött. Este jött a váltás. Akkor nem tudhattam, hogy levelezőlapomat nem is küldték el, s hogy más nyakas foglyokat is ugyanígy becsaptak. A hangszóró megszólalt:

Már senki sem szeret
Már senki sem szeret
Már senki sem szeret

Sírni kezdtem. A hangszóró tovább mondta:

Többet nem akarnak tudni rólad
Többet nem akarnak tudni rólad
Többet nem akarnak tudni rólad

Nem bírtam már tovább hallgatni ezeket a szavakat, de ki sem tudtam zárni őket.

A következő napon kegyetlen „forradalmi gyűlést” tartottak a csalódott férfiaknak. Az előadó elmondta, hogy nagyon sok feleség eljött, csak mi vagyunk a hülyék. Elhagytak bennünket. Feleségeink – éppen abban

a pillanatban – más férfival bújnak ágyba. A tőle telhető legnagyobb obszcenitással részletezte, hogy mi is történik most ott. Hát a gyermekeink? Utcára kerültek, és mind ateisták lettek. Nem kívánják apjukat látni. Milyen hülyék vagyunk!

A különleges részleg hangszórójából nap mint nap ezt hallottam:

A kereszténység halott.

A kereszténység halott.

A kereszténység halott.

Idővel kezdtem elhinni, amit hónapokon keresztül mondogattak. A kereszténység meghalt. A Biblia megjövendölte a nagy hitehagyást, én pedig úgy gondoltam, hogy el is érkezett ennek az ideje.

Akkor eszembe jutott Mária Magdolna, és ez a gondolat volt az, ami minden egyébénél inkább segített megmenekülni az agy mosás utolsó és legkegyetlenebb szakaszában belénk csepegtetett lélekgyilkoló méregtől. Felidéződött bennem ennek az asszonynak Krisztus iránti hűsége, még akkor is, amikor a keresztről ez hallatszott: „Én Istenem, miért hagytál el engemet?” (Mt 27,46) Amikor Krisztus holtan feküdt a sírban, ő a közelében sírt, és várt, amíg fel nem támadt. Így hát, amikor már azt hittem, hogy a kereszténység meghalt, azt mondtam:

– Akkor is hiszek a kereszténységben, és sírni fogok a sírjánál, míg csak fel nem támad, és bizonyosan így lesz.

Kilencedik rész

1964 májusában minden rabot összegyűjtöttek a nagyterembe. Bejött a parancsnok a tisztjeivel, mi pedig a „forradalmi gyűlések” újabb sorozatára számítottunk. Ehelyett az őrnagy bejelentette, hogy kormányrendelet alapján általános amnesztiát hirdetnek, és szabadon engednek minden politikai foglyot.

Nem tudtam elhinni. Körülnéztem, és fásult arcokat láttam. Akkor Alexandrescu parancsolt, és az egész terem éljenezni kezdett. Ha azt mondta volna:

– Holnap mind föbe lövtek –, azt is megéljenezték volna, hozzátéve: – Helyes! Nem is érdemeljük meg, hogy éljünk.

A bejelentés nem egy újabb trükk volt, ahogy azt eleinte mindannyian hittük. Azon a nyáron sok ezer foglyot bocsátottak szabadon. Ezt a Kelet és Nyugat kapcsolatában levő újabb „enyhülésnek” köszönhattük, valamint annak, amit akkor még nem tudtam, hogy a miniszterelnök, Gheorghiu-Dej szívében őszinte változás ment végbe. Miután sok éven át kételkedett a kommunista tanokban, visszatért a hithez, amelyben őt anyja nevelte, aki egész életében hívő volt. Dej megtérésének eszköze egy házában szolgáló cseléd lány volt, valamint nagybátyja, egy jószágos öregember, aki gyakran beszélt neki a Bibliáról. Ke-

reszténységét soha nem vallotta meg nyíltan, de erőt adott neki, hogy szovjet mestereivel szembeálljon. Nem törődve fenyegetéseikkel, új alapra helyezte kapcsolatait a Nyugattal, amivel példát mutatott más megszállt országoknak. Sajnálatos módon néhány hónappal később meghalt. A szóbeszéd szerint szovjet ügynökök siettették végét.

Eljött az én szabadulásom ideje is. Az utolsó csoportok egyike voltunk száz-egynéhány magammal a nagyteremben. Majdnem az utolsók voltunk Szamosújváron. A folyosókat furcsa csend ülte meg. Hajunkat lenyírták, és használt, de egészen tiszta ruhákat kaptunk.

Miközben azon gondolkoztam, vajon mi lehetett a sorsa ruhám eredeti gazdájának, egy ember hangját hallottam:

– Wurmbrand testvér!

Odajött hozzám, és azt mondta, hogy Szebenből való. Arra gondoltam, hogy az ottani gyülekezetünk tagja.

– Nagyon sokat hallottam magáról a fiától – mondta.
– Egy cellában voltunk.

– A fiam – börtönben? Nem, nem; maga téved! – feleltem.

– Hát nem tudta? – folytatta a másik. – Hat éve börtönben van.

Elfordultam, az ember pedig otthagzott. A csapás nagyobb volt, mintsem elviselhettem volna. Mihai egészsége gyenge volt. Aligha bírhatta ki hosszú börtönévek viszontagságait.

A fájdalom és a meglepetés még mindig megbénította gondolataimat, amikor ott termett Alexandrescu parancsnok.

– Nos, Wurmbrand – érdeklődött kíváncsiskodó hangon –, hova megy most, hogy kiszabadult?

– Nem tudom – feleltem. – Hivatalosan értesítettek, hogy feleségem börtönben van, és most hallom, hogy egyetlen fiam is. Senkim sincs rajtuk kívül.

Alexandrescu vállát vonogatta.

– A fia is, úgy! Milyen érzés, hogy a fia börtöntöltelék?

– Biztos vagyok benne, hogy nem lopásért vagy valami más bűncselekményért van börtönben, ha pedig Krisztusért van ott, büszke vagyok rá!

– Micsoda?! – kiáltotta. – Annyi pénzt költöttünk magára, amíg itt volt, és maga még azt hiszi, büszke lehet, hogy családja efféle dolgokért van bezárva!

– Nem kértem, hogy valamit is rám költsenek – mondtam.

Így váltunk el. Egy idegen ruhában hagytam el a börtönt. Szamosújvár utcái káprázatnak tűntek. Kocsik robogtak el mellettem, én pedig ijedten összerendeztem. Egy női kabát, egy virágcsokor színei szinte bántották szememet. A nyitott ablakokon kiszűrődő rádiózene émelygősnek tűnt, mint a túlédésített kávé. A levegő tiszta volt és friss, mintha szénát hordtak volna a kisváros határában. Feleségem és fiam fogságának gondolata viszont mindent szomorúsággal borított be.

Autóbusszal utaztam a közeli Kolozsvárra, ahol barátaim laktak, de elköltöztek. Egyik háztól a másikig botorkáltam a fullasztó júliusi hőségben, míg végre megtaláltam őket. Süteménnyel és gyümölcssel, mindenféle jóval kínáltak. Én viszont megláttam az asztalon egy fej vöröshagymát, és azt kívántam. Olyan sok-

szor áhítoztam egy finom hagyma után, hogy vegye el a börtönkoszt ízét. Most azonban szégyelltem elkérni.

Telefonáltam egyik bukaresti szomszédunkhoz. Sabina szólt bele a telefonba.

– Richard vagyok – mondtam. – Azt hittem, hogy börtönben vagy!

A kagylóban összevissza zajt hallottam. Mihai vette át a kagylót:

– Anya elájult, maradj vonalban!

Egyéb különös hangokat is hallottam. Majd újra megszólalt:

– Most már jól van. Azt hittük, hogy meghaltál!

Mihai nem is volt börtönben. A hamis hír egy utolsó szorítás volt a csavaron, hogy lássák az agyomosás eredményét.

Felültem a bukaresti vonatra. Amikor beérkezett az állomásra, férfiak, asszonyok, gyermekek nagy tömegét láttam. Kezük teli volt virággal, én pedig azon gondolkodtam, ki lehet ez a szerencsés ember, akit ilyen fogadtatásban részesítenek. Akkor kezdtem felismerni az arcokat, kihajoltam a kocsiból és integettem. Amikor leszálltam, úgy tűnt, mintha az egész gyülekezet kijött volna, hogy találkozzék velem. Nemsokára átölelhettem feleségemet és gyermekemet.

Akkor éjjel Sabina elmesélte, hogy évekkel azelőtt halálhíremet hozták. Nem akarta elhinni még akkor sem, amikor idegenek azt bizonygatták, hogy börtöntársaim voltak, akik részt vettek temetésemen.

– Én azért várom őt – felelte nekik.

Teltek az évek, és semmi hír nem jött, míg végre telefonáltam. Számára ez a halálból való feltámadásomat jelentette.

2

Hónapokkal szabadon bocsátásom után, egy vasárnap sétálni vittem egy csoport iskolás gyermeket. Eleinte szimatolt utánunk a titkosrendőrség, de amikor látták, hogy az állatkertbe megyünk, békén hagytak.

Odavittem a gyerekeket az oroszlánkentrechez, és magam köré gyűjtöttem őket, hogy csendben beszélhessek.

A következőket mondtam:

– Atyáitokat a hitben ilyen vadállatok elé vetették. Ők örömmel haltak meg, mert szerették Jézust. Eljöhet az idő, hogy titeket is börtönbe zárnak, és szenvednetek kell keresztény hitetekért. Most kell eldöntenetek, vajon készek vagytok-e, hogy megálljatok azon a napon.

Könnyes szemmel rendre igent mondtak. Több kérdést nem tettem fel ezen az utolsó konfirmációs órán, amit az országból való eltávozásom előtt tartottam.

Az előszóban leírtam, hogy miért döntöttem az országból való távozás mellett, most pedig, íme, itt vagyok Nyugaton. Még csak egy dolgot szeretnék hozzáfűzni. Washington egyik középületének a falán hatalmas réztáblába vésvé olvasható az Egyesült Államok alkotmánya. Első ránézésre az ember csupán az alkotmány bevésett szavait látja. Ha azonban egy lépéssel elmozdul, hogy más szögből lássa az írásra vetődő fényt, a szövegből kiemelkedik George Washington arca.

Bárcsak így lenne ezzel a könyvvel is, amely egy ember életének mozzanatait írja le, azoknak a történetével együtt, akik vele voltak a börtönben. Mindannyiuk mögött ott áll láthatatlanul Krisztus, aki megtartott a hitben, és erőt adott, hogy győzzünk.

Köszönetnyilvánítás

Nem tudom felsorolni mindazoknak a nevét, akik kedvességükkel és segítségükkel leköteleztek a börtönből való szabadulásom és Nyugatra való érkezésem óta. Szeretnék viszont köszönetet mondani Stuart Harris lelkipásztornak, az Európai Keresztény Misszió igazgatójának, jelenleg a Brit Misszió a Kommunista Világ Felé elnökének. Ez a misszió a kommunista uralom alatt levő országokban terjeszti az evangéliumot, Bibliák és egyéb keresztény irodalom becsempészésével, földalatti lelkipásztorok, valamint az üldözött keresztények családjának megsegítésével. Késő éjszaka volt, amikor a börtönből való szabadon bocsátásom után első alkalommal meglátogattam az apró kis bukaresti padláslakásunkban, ahol családommal együtt laktam. Ő hozta elsőként nekünk a hírt, hogy a Nyugaton élő keresztények nem feledkeztek meg rólunk, hanem naponként imáikba foglalnak bennünket. Szintén ő hozta a szűkölködő családoknak az első segítséget. Sok más társammal együtt nagyon hálásak vagyunk neki.

R. W.

Tartalom

Előszó	7
Első rész	13
Második rész	99
Harmadik rész	129
Negyedik rész.	158
Ötödik rész	216
Hatodik rész	271
Hetedik rész	288
Nyolcadik rész	328
Kilencedik rész	381
Köszönetnyilvánítás	387